

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

ВІСНИК

**НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ХПІ»**

Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства

№ 29 (1251) 2017

Збірник наукових праць

Видання засноване у 1961 р.

Харків
НТУ «ХПІ», 2017

Вісник Національного технічного університету «ХП». Збірник наукових праць.
Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Х. : НТУ «ХП». –
2017. – № 29 (1251). – 124 с.

Державне видання

Свідоцтво Держкомітету з інформаційної політики України

КВ № 5256 від 2 липня 2001 року

Збірник виходить українською, російською та англійською мовами.

Координаційна рада:

Л. Л. Товажнянський, д-р техн. наук, проф., чл.-кор. НАН України (голова);

К. О. Горбунов, канд. техн. наук, доц. (секретар);

А. П. Марченко, д-р техн. наук, проф.;

Є. І. Сокол, д-р техн. наук, чл.-кор. НАН України;

Є. Є. Александров, д-р техн. наук, проф.;

А. В. Бойко, д-р техн. наук, проф.;

Ф. Ф. Гладкий, д-р техн. наук, проф.;

М. Д. Годлевський, д-р техн. наук, проф.;

А. І. Грабченко, д-р техн. наук, проф.;

В. Г. Данько, д-р техн. наук, проф.;

В. Д. Дмитриєнко, д-р техн. наук, проф.;

І. Ф. Домнін, д-р техн. наук, проф.;

В. В. Сліфанов, канд. техн. наук, проф.;

Ю. І. Зайцев, канд. техн. наук, проф.;

П. О. Качанов, д-р техн. наук, проф.;

В. Б. Клепіков, д-р техн. наук, проф.;

С. І. Кондрашов, д-р техн. наук, проф.;

В. І. Кравченко, д-р техн. наук, проф.;

Г. В. Лісачук, д-р техн. наук, проф.;

О. К. Морачковський, д-р техн. наук, проф.;

В. І. Ніколаєнко, канд. іст. наук, проф.;

П. Г. Перерва, д-р екон. наук, проф.;

В. А. Пуляєв, д-р техн. наук, проф.;

М. І. Рищенко, д-р техн. наук, проф.;

В. Б. Самородов, д-р техн. наук, проф.;

Г. М. Сучков, д-р техн. наук, проф.;

М. А. Ткачук, д-р техн. наук, проф.

Редакційна колегія серії:

Відповідальний редактор: А. В. Кіпенський, д-р техн. наук, проф.

Заст. відповідального редактора: Л. В. Перевалова, канд. філос. наук, проф.

Відповідальний секретар: Н. В. Фрадкіна, канд. філос. наук, доц.

Члени редколегії:

А. А. Бадан, канд. філол. наук, проф.;

В. В. Бурега, д-р соц. наук, проф.;

І. В. Владленова, д-р філос. наук, проф.;

Л. П. Гарник, канд. політ. наук;

О. І. Горошко, д-р соц. наук, проф.;

Т. В. Гура, канд. пед. наук, доц.;

Жером Дармон, д-р філософії, проф.;

О. Р. Дашковська, д-р юр. наук, проф.;

О. О. Дольська, д-р філос. наук, проф.;

В. В. Дубічинський, д-р філол. наук, проф.;

Н. С. Краснокутська, д-р економ. наук, проф.;

В. В. Маліков, канд. іст. наук;

В. А. Міщенко, д-р економ. наук, проф.;

Мохамед Казем Мухаджир, д-р філософії;

О. О. Петутіна, канд. філос. наук, проф.;

О. Г. Романовський, д-р пед. наук, проф.,
чл.-кор. НАПН України;

І. П. Рущенко, д-р соц. наук, проф.;

В. А. Соколенко, канд. економ. наук, проф.;

Л. М. Хижняк, д-р соц. наук, проф.;

В. І. Штанько, д-р філос. наук, проф.;

Я. В. Тарароєв, д-р філос. наук, проф.;

Н. В. Шаронова, д-р техн. наук, проф.;

О. В. Юшко, канд. пед. наук, доц.

Збірник наукових праць «Вісник» НТУ «ХП», серія «Актуальні проблеми розвитку українського суспільства» включено до довідника періодичних видань бази даних **Ulrich's Periodicals Directory** (New Jersey, USA), бази даних **ВІНІТІ РАН** (Росія) та проекту «Наукова періодика України» **УРАН**.

Рекомендовано до друку Вченою радою НТУ «ХП».

Протокол № 6 від 7 липня 2017 р.

© Національний технічний університет «ХП», 2017

ЛІТОПИС: ДАТИ, ПОДІЇ, ОСОБИСТОСТІ

ФЕСТИВАЛЬ АКТУАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ «НЕДИТЯЧИЙ ЧАС»: ДЕНЬ ЗА ДНЕМ

З 3 по 5 травня 2017 р. у НТУ «ХПІ» та на інших майданчиках міста відбувся фестиваль актуальної пам'яті «Недитячий час».

Головним організатором його став Етнографічний музей «Слобожанські скарби» ім. Г. Хоткевича НТУ «ХПІ» за підтримки ректорату та Профспілкового комітету студентів НТУ «ХПІ», факультету соціально-гуманітарних технологій НТУ «ХПІ», Харківського відділення Українського етнологічного центру ІМФЕ НАН України, Академії військово-історичних наук і козацтва ГШ СКВ, Центру краєзнавства ім. акад. П.Т. Тронька при ХНУ ім. В.Н. Каразіна, Асоціації випускників, викладачів і друзів ХНУ ім. В.Н. Каразіна, історичного факультету ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, Харківської обласної бібліотеки для дітей, Обласного організаційно-методичного театрального-концертного центру, Харківського історичного музею ім. М.Ф. Сумцова, театального факультету Харківського національного університету мистецтв ім. І.П. Котляревського, видавництва «Дуліби» (Київ).

Фестиваль відкрився допрем'єрним показом документального фільму «Час недитячий» (Кіностудія «Укркінохроніка», 2016) та зустріччю із режисером, лауреатом творчих премій Ольгою Самолєвською (м. Київ). У фільмі Ада Роговцева, Борис Олійник та інші люди, які пережили у дитинстві жахи Другої світової, згадують минуле, і паралельно сучасні діти з Донбасу, у чию долю увірвалися воєнні події, діляться пережитим і розмірковують про сутність війни.

Того ж дня у читальній залі кафедри етики, естетики та історії культури відкрилася виставка за результатами міського краєзнавчого конкурсу студентських робіт «Недитяче дитинство: 1941–1945».

4 травня у Науково-технічній бібліотеці НТУ «ХПІ» пройшла зустріч із колишнім викладачем Політехнічного інституту, проф. І.О. Шудриком, автором книги «Фронтовики та їхні діти».

У цей же день у фойє Театрально-концертного центру ХНАТОБу відкрилася виставка за результатами міського студентського краєзнавчого конкурсу «Фотоісторія у родинному альбомі» та пройшли зустріч із письменницею та співачкою, лауреатом літературних премій Елеонорою Булгаковою і концерт молодих виконавців «Пам'ятаємо...».

5 травня у читальній залі кафедри етики, естетики та історії культури відбулася зустріч із доц. І.В. Мельницькою, письменницею, лауреатом творчих премій, авторкою книги про окупований Харків «Когда не было лета».

Того ж дня у Науково-технічній бібліотеці НТУ «ХПІ» був показаний документальний фільм про окупований Харків «Ночь длиной в 641 день» та пройшла зустріч із Валерієм Чернаєм, сином Олени Чернай, за чиїми щоденниками фільм був знятий.

Завершився фестиваль у Харківському історичному музеї відкриттям виставки за результатами міського студентського краєзнавчого конкурсу «Історія одного трикутника» та переглядом документальних фільмів Віталія Михайлова з циклу «Діти війни».

Більш докладно треба сказати про виставку «Недитяче дитинство» – четверту і завершальну з циклу виставок Етнографічного музею «Слобожанські скарби», присвячених подіям Другої світової війни. Перша мала назву «Пам'ятники військової слави» і була присвячена радянській рецепції Великої Вітчизняної війни та втіленню цього концепту у монументальному мистецтві. Друга виставка називалася «Фотоісторія у родинному альбомі» і містила сімейні фото 1941–1945 рр. з розповідями про долі людей, які застигли перед фотооб'єктивом. Третя виставка – «Історія одного трикутника» – представляла листи з фронту з коментарем харківських студентів — нащадків адресатів.

Виставці «Недитяче дитинство», як і попереднім, передувала пошукова робота. Протягом року студенти знаходили людей, які були дітьми під час війни, брали у них відеоінтерв'ю, переводили його у текстовий формат, перезнімали у родинних архівах фото часів війни і робили сучасний фотопортрет інформанта, оформлювали матеріал для експонування.

На виставці представлено 50 проектів, створених студентами 9 навчальних закладів: Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, Харківської національної академії культури, Харківського національного університету радіоелектроніки, Харківської гуманітарно-педагогічної академії, Харківського національного технічного університету сільського господарства ім. П. Василенка, Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди, Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця, Обласного медичного коледжу.

Фестиваль широко висвітлювався у ЗМІ: по обласному радіо пройшло три передачі (репортажі з фестивальных подій), з'явилися статті Т. Буряковської у газеті «Время» та З. Мельник у газеті «Політехнік», також кілька сайтів приділили увагу фестивальному подіям.

Виставка, як і фестиваль у цілому, не тільки познайомила з безпосередніми враженнями-спогадами «дітей війни», але й змусила замислитися над самим феноменом війни, який вперто не хоче сходити з історичної арени.

М.М. Красиков

директор Етнографічного музею
«Слобожанські скарби» ім. Г. Хоткевича

Учасники фестивалю актуальної пам'яті «Недитячий час»

ПРАВО. ДЕРЖАВА. ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

УДК 343.24

О. В. КУЗЬМЕНКО

СИСТЕМА ПОКАРАНЬ ДЛЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗЛОЧИНЦІВ ЯК ПРОБЛЕМА НАУКИ І ПРАВОЗАСТОСОВНОЇ ПРАКТИКИ

У статті аналізується сучасний стан вивчення і розв'язання проблеми особливостей та ефективності системи кримінальних покарань, що застосовуються до неповнолітніх в Україні. Здійснюється огляд теоретичних та експериментальних досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців у сферах правознавства, психології та педагогіки. Використовуються матеріали судової практики і дані правової статистики, відповідний міжнародний досвід. Наводяться доводи на користь доцільності невідкладного оновлення зазначеної системи, що, на думку автора, сприятиме підвищенню її виховної та корекційної ефективності. Робляться конкретні пропозиції щодо вдосконалення системи покарань, передбачених для неповнолітніх злочинців чинним Кримінальним кодексом України.

Ключові слова: кримінальне покарання, неповнолітні, злочин, злочинність, кримінальна відповідальність, вікова осудність, неповноліття, вік кримінальної відповідальності, соціалізація.

В статье анализируется современное состояние изучения и решения проблемы особенностей и эффективности системы уголовных наказаний, которые применяются к несовершеннолетним в Украине. Осуществляется обзор теоретических и экспериментальных исследований отечественных и зарубежных ученых в сферах правоведения, психологии и педагогики. Используются материалы судебной практики и данные правовой статистики, соответствующий международный опыт. Приводятся доводы в пользу целесообразности безотлагательного обновления указанной системы, что, по мнению автора, будет способствовать повышению ее воспитательной и коррекционной эффективности. Делаются конкретные предложения относительно совершенствования системы наказаний, предусмотренных для несовершеннолетних преступников действующим Уголовным кодексом Украины.

Ключевые слова: уголовное наказание, несовершеннолетние, преступление, преступность, уголовная ответственность, возрастная вменяемость, несовершеннолетие, возраст уголовной ответственности, социализация.

The article analyzes the current state of academic study and solve the differences and effectiveness of the system of criminal sanctions applicable to minors in Ukraine. Is a review of theoretical and experimental researches of domestic and foreign scientists in the spheres of law, psychology and pedagogy. The materials of judicial practice and statistics, relevant international experience is used in the article. Argues in favor of the expediency of urgent updates of this system that, according to the author, will enhance its educational and correctional effectiveness. Made specific suggestions for improving the system of penalties for juvenile offenders the current Criminal code of Ukraine. Special attention is paid to teenagers aged 14 and 11 years, which reflects the views of the author about the need to reduce the starting age of criminal responsibility in Ukraine. It is proposed to more effectively implement the principle of individualization of punishment of minors who committed the crime under the age of 16 years. The need for this arises from the fact that the vast majority of the sanctions of criminal law addressed to adolescents aged 14 to 16 years, provides the only punishment is deprivation of liberty. We need an alternative, milder punishments for juveniles of a specified age group.

Keywords: criminal punishment, minors, crime, criminality, criminal responsibility, the age of sanity, a minority, the age of criminal responsibility, socialization.

Вступ. Проблематика вдосконалення системи покарань, передбачених вітчизняним законодавцем для неповнолітніх злочинців є вкрай актуальною. Це пов'язано насамперед з високим рівнем підліткової злочинності в Україні. Соціально-економічна криза в нашій державі, безробіття, зниження життєвого рівня населення підштовхують молодь до вчинення суспільно небезпечних діянь, негативно впливають на формування молодого покоління. В багатьох випадках, на жаль, ці явища обумовлюють відчуження неповнолітніх від інститутів соціалізації, зокрема, сім'ї і школи. Підліткова злочинність щільно пов'язана з гострою проблемою дитячої безпритульності. За даними Міністерства освіти і науки України 12 тисяч дітей віком від 7 до 15 років не відвідують школу [1, с. 3]. Інакше кажучи, їхня освіта і виховання відбуваються переважно

на вулиці. Актуальність проблематики нашого дослідження також пов'язана з відставанням українського законодавця від сучасних реалій в площині застосування покарань до неповнолітніх злочинців. Існуюча їх система є значною мірою застарілою і малоефективною, про що далі йтиметься. Інтеграція України в міжнародну спільноту, зокрема, євроінтеграція неможлива без позитивних зрушень у зазначеному напрямі.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми особливостей системи кримінальних покарань, що можуть бути застосовані до неповнолітніх, приділяється помітна увага в юридичній літературі. Істотний внесок в її розв'язання зробили, зокрема, В. І. Арькова, З. А. Астеміров, В. М. Бурдін, Н. М. Крестовська, Г. С. Гаверов, Н. І. Гуковська, А. І. Долгова, І. О. Кобзар, Л. М. Кривоченко, Г. М. Мінковський,

Е. Б. Мельникова, В. Ф. Мороз, Є. С. Назимко, В. С. Орлова, А. А. Прімаченко, І. М. Сабіров, Н. К. Семернева, М. О. Скрябін, К. К. Сисранський, М. С. Таганцев, А. П. Тузов, О. І. Чернишов, О. П. Чучаєв, Я. М. Шевченко, Н. С. Юзікова. А. Е. Якубов. Водночас окремі аспекти зазначеної проблеми залишилися недостатньо дослідженими. Йдеться, зокрема, про обґрунтування необхідності приведення існуючої вітчизняної системи кримінальних покарань у відповідність з вимогами і викликами сьогодення. Саме цим пояснюється наш інтерес до зазначеної проблеми.

Метою цього дослідження є аналіз особливостей системи покарань, що можуть застосовуватися до неповнолітніх злочинців в Україні, вивчення і пошук шляхів підвищення виховної та корекційної її ефективності.

Матеріали і результати дослідження. У чинному Кримінальному кодексі України (далі КК) вперше в історії вітчизняного кримінального законодавства виокремлено спеціальний розділ, присвячений особливостям кримінальної відповідальності неповнолітніх. Ці особливості не протиставляються і не суперечать загальним інститутам відповідальності і покарання. Норми згаданого розділу деталізують і конкретизують щодо неповнолітніх зміст та межі загальних інститутів з урахуванням вікових особливостей дітей. Законодавець виходить з того, що неповнолітній – це злочинець особливого роду, який потребує не лише примусового карального впливу, а й захисту з боку суспільства і держави. У статті 65 КК закріплені загальні засади призначення покарання. Проте стосовно неповнолітніх законодавець доповнює їх іншими обставинами, які мусить дослідити суд при призначенні їм покарання. Так, відповідно до частини 1 статті 103 КК, суд повинен також врахувати умови життя та виховання, вплив дорослих, рівень розвитку та інші особливості особи неповнолітнього. Невипадково законодавець акцентує увагу саме на цих обставинах, адже в кримінальних справах підлітків вони відіграють велику роль. Дослідження зазначених обставин може істотно впливати на форму та міру їх відповідальності. Приміром, враховуючи соціально-психологічні особливості особи неповнолітнього, конкретні умови його життя та виховання, суд може дійти висновку про суттєву невідповідність суспільної небезпеки вчиненого діяння особі підлітка. Також суд може пов'язати з причинами злочину брак виховання і злиденні умови життя. У юридичній літературі звертається увага на те, що збіг тяжких особистих або сімейних обставин, особливо у неповнолітніх, ускладнює реалізацію соціально-позитивних форм життєдіяльності, стимулює формування та прояв негативної поведінки [5, с. 152]. Вплив дорослих на неповнолітніх може бути настільки істотним, що в певних випадках у дитини паралізується воля. Ще законодавці позаминулого століття звертали увагу на такі випадки. Так, Уложення Російської імперії 1845 р. передбачало суттєве пом'якшення покарання неповнолітньому, коли було встановлено, що він втягнутий у злочин дорослою особою [8, с. 203]. Сучасні кримінальне

процесуальне законодавство і судова практика також не залишають це поза увагою. Чинний КПК України містить статтю 485, яка визначає особливі обставини, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. До них законодавець відносить наступне. 1. Повні і всебічні відомості про особу неповнолітнього: його вік (число, місяць, рік народження), стан здоров'я та рівень розвитку, інші соціально-психологічні риси особи, які необхідно врахувати при індивідуалізації відповідальності чи обранні заходу виховного характеру. За наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з психічною хворобою, повинно бути також з'ясовано, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і в якій мірі міг керувати ними. 2. Ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння. 3. Умови життя та виховання неповнолітнього. 4. Наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників кримінального правопорушення.

Неповноліття злочинця відповідно до ст. 66 КК є обставиною, що пом'якшує покарання. В юридичній літературі немає єдності думок з приводу питання про те, чи у всіх випадках неповноліття особи, яка вчинила злочин, повинно відігравати роль пом'якшувальної обставини [1, с. 139]. Більшість науковців дає позитивну відповідь на це питання. Визначається, що за інших рівних умов неповнолітні завжди повинні притягуватися до кримінальної відповідальності у більш м'якій формі, ніж дорослі злочинці. Проте є й інші точки зору. Так, А. І. Ігнатів вважає, що неповноліття не повинно визнаватися пом'якшувальною обставиною у разі вчинення тяжкого злочину [2, с. 198]. Слід зауважити, що і судова практика неоднозначно підходила до цього питання. Так, постанова Пленуму Верховного Суду СРСР від 17 лютого 1948 р. № 4/2/У «Про застосування указів від 4 червня 1947 р. щодо неповнолітніх» в цілому була спрямована на обмеження можливості застосування до неповнолітніх злочинців заходів кримінального покарання. Проте зазначалося, що ця постанова не поширюється на випадки розбою і крадіжок у великих розмірах, а також на осіб, раніше засуджених за крадіжки, на організаторів і активних учасників організованих груп (зграй) [3, с. 82]. Таке роз'яснення давало підстави говорити, що в окремих випадках неповноліття втрачало властивість пом'якшувальної обставини. На думку В. М. Бурдіна позиція тих вчених, які вважають, що неповноліття не у всіх випадках мусить пом'якшувати відповідальність і покарання, суперечить закону. Цей науковець слушно зазначає, що сучасний український законодавець не ставить згадану обставину в залежність від тяжкості вчиненого злочину [1, с. 140]. Окремі вчені висловлюють думку про необхідність виокремлення віку від 14 до 16 років як обставини, що особливо пом'якшує кримінальну відповідальність і покарання. Обґрунтовується це тим, що неповноліття – тривалий період, який охоплює різні, якісно нові стадії розвитку особи. Звідси робиться висновок, що такі стадії повинні мати і різне кримінально-правове значення. Поширенню цієї думки прилягла позиція Пле-

ному Верховного Суду СРСР, який у постанові від 3 липня 1963 р. № 6 « Про судову практику у справах про злочини неповнолітніх » роз'яснив, що суди мають особливо врахувати неповноліття як пом'якшувальну обставину стосовно підлітків віком від 14 до 16 років. Про актуальність цієї проблеми свідчить і те, що при розробці чинного КК вона не знаходила свого однозначного вирішення. На різних етапах розгляду проекту КК його автори по-різному вирішували питання про необхідність диференціації кримінальної відповідальності неповнолітніх різного віку. Так, друга редакція згаданого проекту адресувала більшість пільгових норм про кримінальну відповідальність неповнолітнім віком від 14 до 16 років. Це стосувалося: строків давності звільнення від кримінальної відповідальності та покарання; застосування умовно-дострокового звільнення; погашення та зняття судимості [7]. Цікаво, що перша редакція проекту КК адресувала ці норми неповнолітнім віком від 14 до 18 років [6]. На думку В. М. Бурдіна немає потреби враховувати вік від 14 до 16 років як обставину, що особливо пом'якшує кримінальну відповідальність неповнолітніх. Адже не завжди особа в 14 років становить меншу суспільну небезпеку, ніж особа в 17 років. Згаданий вчений вважає, що вирішення цього питання цілком можливо в межах норм про індивідуалізацію кримінальної відповідальності і покарання [1, с.143]. Слід зазначити, що у чинному КК більшість пільгових норм для неповнолітніх пов'язується з віком від 14 до 18 років. І лише в статтях 100 та 101 законодавець враховує вік від 14 до 16 років, обмежуючи можливість застосування до підлітків зазначеної вікової групи окремих видів покарань. У частині 2 ст. 22 КК теж спеціально враховується вік від 14 до 16 років, але там йдеться про притягнення таких підлітків до кримінальної відповідальності, що виходить за межі нашого дослідження. Розглянуте питання порушує іншу проблему – визначення поняття «неповноліття». Адже ні в КК 1960 р., ні в чинному КК немає визначення цього поняття. Проілюструємо цю тезу на прикладі аналізу КК 2001 р. Так, у ч. 2 ст. 22 йдеться про осіб віком від 14 до 16 років. У п. 3 ст. 66 взагалі вікові межі не визначені. У ст. 100 мова йде про осіб віком від 16 до 18 років. У ст. 101 лише вказано, що арешт не застосовується до осіб, які не досягли 16 років. Не визначено поняття неповноліття і в статтях Особливої частини. Так, зокрема, в ч. 3 ст. 152 і ч. 2 ст. 153 вікові межі не названі. У ст. 156 йдеться про осіб, які не досягли 16-річного віку. Оскільки законодавець у різних статтях по-різному підходить до змісту поняття «неповноліття», вкладаючи в нього різні вікові межі, незрозуміло, яким є цей зміст у випадках, коли його прямо не визначено законом. Слід зазначити, що окремі галузі українського законодавства, виходячи зі своїх завдань, користуються різними віковими періодами в межах поняття «неповноліття». Приміром, Кодекс України про адміністративні правопорушення під неповнолітніми розуміє дітей віком від 16 до 18 років. Цивільний і Сімейний кодекси України, а також Кодекс законів про працю України

називають неповнолітніми підлітків у віці від 14 до 18 років. Житловий кодекс України відносить до неповнолітніх – осіб від 15 до 18 років. З огляду на такі різні підходи законодавця поняття «неповноліття» необхідно визначити і в КК. Зазначимо, що КК зарубіжних країн, які передбачають окремі розділи про кримінальну відповідальність неповнолітніх, дають визначення цього поняття. Йдеться, приміром, про КК Республіки Білорусь (ст. 4), КК Нідерландів (ст. 77а), Кримінальний закон Латвійської Республіки (ст. 64), КК Швейцарії (ст. 82). На думку В. М. Бурдіна в КК України можна дати таке визначення неповноліття: «Неповнолітньою вважається особа, якій на момент вчинення злочину виповнилося 11, але не виповнилося 18 років» [1, с. 144].

Проаналізуємо деякі кримінальні покарання, що застосовуються до неповнолітніх згідно з чинним КК України. *Позбавлення волі на певний строк* – найтяжчий вид покарання з-поміж тих, які можуть застосовуватися до неповнолітніх злочинців (ст. 98). В місяцях позбавлення волі останні володіють мінімальним набором прав і свобод, які необхідні для їхніх життєво важливих потреб, не кажучи вже про істотно обмежену можливість саморозвитку. Тож має місце парадоксальна ситуація. Визнається, що виправлення та нормальний розвиток неповнолітнього неможливий в умовах ізоляції, але саме з цією корекційною метою держава його ізолює. Постає питання: якщо неможливо на даному етапі відмовитися від застосування цього покарання, то як можна зменшити його негативний вплив на підлітка, що вчинив злочин? Пекінські правила орієнтують національних законодавців у першу чергу на скорочення випадків застосування позбавлення волі до неповнолітніх. У пункті 17.1 зазначеного документу говориться, що «рішення про обмеження особистої свободи неповнолітнього повинно прийматись тільки після уважного дослідження цього питання; неповнолітнього правопорушника не слід позбавляти особистої свободи, якщо тільки його не визнано винним у вчиненні серйозного правопорушення, а також за відсутності іншого відповідного заходу впливу» [4, с.295]. КК зарубіжних держав, враховуючи негативні наслідки позбавлення волі, по-різному підходять до застосування цього покарання по відношенню до неповнолітніх. Так, КК Франції передбачає можливість в окремих випадках відбування позбавлення волі частинами або у режимі напівсвободи (ст. 132-25). У КК Республіки Польща зазначається, що це покарання може бути призначено лише за умови неможливості застосування до підлітка іншого заходу державного примусу (ст. 58). КК Швеції встановлює, що позбавлення волі може бути застосовано до неповнолітнього лише за наявності виняткових підстав (ст. 5). У Нідерландах істотно скорочено максимальний строк позбавлення волі щодо підлітків. Він становить 24 місяці, а для дорослих – 15 років (ст. 10). КК Республіки Білорусь передбачає, що максимальний строк позбавлення волі неповнолітньому не може бути більшим ніж 10 років. Науковці зазначають, що при призначенні підлітку тривалого строку позбав-

лення волі він завершить основний період своєї соціалізації в місцях позбавлення волі. Проте, як вважають психологи, особа після завершення періоду статевої зрілості і до настання повноліття може істотно змінитися. На необхідність врахування таких змін звертає увагу документ, який має назву Ер-Рядські керівні принципи ООН [4, с. 276].

Автори чинного КК з приводу цього питання змінювали свої погляди. Перша редакція його проекту, як і КК 1960 р., передбачала 10-річний максимальний строк позбавлення волі неповнолітнім злочинцям. Проте остаточною редакція КК встановила, що у разі вчинення особливо тяжкого злочину, поєданого з умисним позбавленням життя людини, строк позбавлення волі підлітків може становити 15 років (ст. 102). Тож максимальний строк покарання у виді позбавлення волі на певний строк зараз однаковий у дорослих і в неповнолітніх. Це положення виглядає несправедливим і не досить логічним, бо максимальні строки в КК скорочені для дітей щодо всіх інших злочинів. За чинним КК максимальний строк покарання у виді позбавлення волі на певний строк для дорослих за сукупністю злочинів не може перевищувати 15 років, а за сукупністю вироків – 25 років (ст. 70, 71). Проте у частині 2 статті 103 КК передбачено, що при призначенні неповнолітньому покарання за сукупністю злочинів, а також за сукупністю вироків остаточною покарання у виді позбавлення волі не може перевищувати 15 років. Таке положення фактично означає, що законодавець відмовляється застосовувати до підлітків диференційовані правила призначення покарання за сукупністю злочинів або вироків, які встановлені для неповнолітніх. На думку В. М. Бурдіна правила призначення за сукупністю вироків щодо підлітків також потребують окремої диференціації, причому вони мають відрізнятися від аналогічних правил, які застосовуються до дорослих, – в бік пом'якшення [1, с.148]. Стосовно застосування до неповнолітніх позбавлення волі існує проблема не тільки максимального, а й мінімального строку цього покарання.

В юридичній літературі спірною є проблема щодо можливості засудження підлітків до коротких строків позбавлення волі. Законодавством не визначено, який строк позбавлення волі слід вважати короткостроковим. З приводу згаданої проблеми можна виділити дві групи науковців, які займають протилежні позиції. До першої з них слід віднести, зокрема, М. М. Бабаєва, Л. М. Кривоченко, К. К. Сперанського, М. О. Стручкова. На їхню думку виховний потенціал короткострокового позбавлення волі дуже невеликий. До другої групи вчених віднесемо, зокрема, Ю. А. Костанова, Ю. Б. Мельникову, В. С. Орлова, О. І. Чернишова, які вважають, що короткі строки позбавлення волі можуть бути досить ефективним засобом впливу на засуджених. Чинний КК певною мірою вирішив проблему, про яку йдеться. Законодавець ввів новий вид покарання – *арешт*, який і призначений для того, щоб замінити собою короткострокове позбавлення волі. У ст. 101 КК зазначено, що цей вид покарання може бути застосовано лише до тих підлітків, які на момент постановлення

вироку досягли 16-річного віку. У законі також визначається, що неповнолітні відбувають арешт в спеціально пристосованих установах від 15 до 45 діб. Таке визначення арешту є не досить вдалим, оскільки не зрозуміло, чим же він відрізняється від короткострокового позбавлення волі. Адже і позбавлення волі також відбувається в умовах ізоляції засудженого. Більш вдалим є визначення цього покарання у КК Республіки Білорусь, де передбачено, що арешт полягає у триманні засудженого в умовах суворої ізоляції. Цим підкреслюється специфіка режиму згаданого покарання, який відрізняється від режиму позбавлення волі. У статті 101 КК передбачено можливість застосування арешту тільки щодо неповнолітніх, які досягли 16-річного віку на момент постановлення вироку. Під час обговорення другої редакції проекту КК було запропоновано понизити цей вік до 14 років, проте ця пропозиція не була прийнята. Таке, з першого погляду, гуманне рішення може призвести до того, що до неповнолітніх, які не досягли 16-річного віку, перелік кримінальних покарань буде істотно скорочено. Через це зросте відсоток застосування до них за нетяжкі злочини покарання у вигляді позбавлення волі в тих випадках, коли судом буде визнано необхідним ізолювати неповнолітнього. Правова статистика свідчить, що на практиці суди і так дуже рідко застосовують арешт до неповнолітніх. Окремими вченими пропонується введення так званого молодіжного арешту, починаючи з 14-річного віку. Пропонується відбування цього покарання у вихідні або святкові дні. Крім того, пропонується встановити можливість відбування неповнолітніми арешту протягом певного часу доби. Таке «пом'якшення» арешту певною мірою змінює його призначення бути «шоковою» карою. До речі, КК Швейцарії в ст. 87 передбачає, що так званий «шкільний арешт» (до шести днів) може застосовуватися до неповнолітніх з 7-річного віку [11].

Ще одним видом покарання для неповнолітніх є *виправні роботи*. Чинний КК передбачає заборону застосовувати це покарання до дітей від 14 до 16 років. Складність його застосування до неповнолітніх полягає в тому, що вони зобов'язані отримувати повну загальну середню освіту. Через це їхня праця, навіть у вільний від навчання час, може зашкодити навчальному процесу. Чинним КК послідовно проводиться ідея пом'якшення загальних покарань щодо неповнолітніх. У зв'язку з цим щодо них передбачено не тільки скорочені строки виправних робіт, а й зменшення розміру відрахувань (ст. 100). Неповнолітнім це покарання призначається на строк від двох місяців до одного року з відрахуванням із заробітку в дохід держави в розмірі, встановленому вироком суду, в межах від 5 до 10 відсотків. На сьогодні перспективи подальшого існування цього покарання є вельми сумнівними. Вчені висловлюють думку щодо проблематичності його реального виконання в умовах ринкової економіки. За умов господарської діяльності, заснованої переважно на приватній власності, виключається можливість нав'язати підприємцеві «трудова перевиховання» засудженого. Раніше під час відбуття виправних робіт основна увага приділялася вихованню неповно-

літнього за умови активного втручання в цей процес громадськості, зокрема, трудового колективу. Архаїчність таких положень за сучасних умов господарювання очевидна. В нових економічних умовах роль трудових колективів як суб'єктів виховного процесу суттєво впала. Немає правового механізму, який би забезпечував виконання трудовим колективом обов'язків щодо перевиховання засудженого. Незначна ефективність покарання, про яке йдеться, підтверджується і судовою статистикою. Суди України дуже рідко застосовують його до неповнолітніх [1, с. 163]. Ще одним видом кримінального покарання в чинному КК є *громадські роботи* (ст. 100). Законодавець встановлює особливості застосування цього покарання до неповнолітніх. Вдвічі скорочено його мінімальний та максимальний строк порівняно з дорослими. Тож неповнолітнім це покарання може бути призначено на строк від 30 до 120 годин. Також вдвічі скорочено щоденну тривалість даного покарання – не більше, ніж дві години на день. В. М. Бурдін пропонує встановити в КК диференційовані строки покарання у виді громадських робіт для різних категорій неповнолітніх. Такий підхід не буде механічним і обґрунтовуватися лише принципом гуманізму. Він впливатиме також із логіки законодавства про працю [1, с. 162]. З огляду на те, що в КК передбачено такий вид покарання як громадські роботи, деякі науковці пропонують в майбутньому взагалі відмовитися від виправних робіт щодо неповнолітніх [1, с. 163]. Також видається, що громадські роботи можуть слугувати не лише у якості кримінального покарання для підлітків, а й як примусовий захід виховного характеру. Саме таку позицію займає КК Нідерландів, передбачаючи можливість застосування громадських робіт до неповнолітніх і як кримінального покарання, і як заходу впливу на підлітків, звільнених від кримінальної відповідальності та покарання [9].

Ще одним видом покарання для неповнолітніх є штраф. У юридичній літературі справедливо визнається, що у разі вчинення неповнолітніми майнових та корисливих злочинів доцільно призначати майнове покарання, тобто *штраф*. Адже покарання мусить відповідати характеру вчиненого злочину. Чинний КК передбачає особливості застосування штрафу до неповнолітніх. Так, ст. 99 встановлює, що штраф призначається лише тим неповнолітнім, які мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернено стягнення. Максимальний розмір штрафу щодо неповнолітніх зменшено наполовину порівняно з дорослими. Проте у КК не встановлено мінімального розміру штрафу, який може бути застосовано до неповнолітніх. Така позиція законодавця є незрозумілою. Якщо цим хотіли зазначити, що мінімальний розмір штрафу встановлюється на рівні однієї гривні, то саме так і належало написати. Відомо, що за загальним правилом до неповнолітніх мають застосовуватися загальні норми, якщо відсутні спеціальні норми. Тож мінімальний розмір штрафу у неповнолітніх і дорослих однаковий. В.М. Бурдін вважає за доцільне не лише визначати мінімальний розмір штрафу

щодо підлітків, а й вдвічі скоротити його порівняно з дорослими [1, с. 165].

Ще одним покаранням, що застосовується до неповнолітніх як додаткове, є *позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю* (ч. 2 ст. 98 КК). Формулювання даного покарання стосовно неповнолітніх є не зовсім зрозумілим. Підлітки дійсно можуть займатися певною діяльністю, приміром, підприємницькою. Щодо неї, зрозуміло, судом можуть встановлюватися правообмеження. Але перебування неповнолітніх «на посаді» необхідно розглядати як недорозуміння [1, с. 168]. У зв'язку з цим доцільно відмовитися від застосування зазначеного покарання до підлітків в частині позбавлення права обіймати певні посади, оскільки його застосування не має сенсу [1, с. 169]. Приміром, КК Республіки Білорусь передбачає, що неповнолітні можуть бути позбавлені лише права займатися певною діяльністю. При цьому нічого не говориться про заборону обіймати певні посади [10]. Згідно з чинним КК перелік покарань, що можуть бути застосовані до неповнолітніх, включає п'ять основних і одне додаткове покарання. Проте реальне їх застосування викликає запитання. Так, як вже зазначалося, штраф призначається лише тим підліткам, які мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернено стягнення. Виправні роботи, як теж вказувалося, можуть призначатися тільки працюючим підліткам, яким виповнилося 16 років. Громадські роботи і арешт, як ми зазначали, застосовуються лише до неповнолітніх, що досягли 16-річного віку. Тож до дітей, які досягли 16-річного віку, але не працюють і не мають самостійного майна, власних коштів чи доходу, можуть бути застосовані лише три види покарання – громадські роботи, арешт і позбавлення волі. Враховуючи те, що позбавлення волі не може бути призначено неповнолітньому, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості, до такого підлітка, якщо він не працює і не має майна, власних коштів чи доходу, може бути призначено лише два види основного покарання – громадські роботи та арешт. Проте не завжди санкція кримінально-правової норми передбачає ці покарання. Ще вужчим є коло покарань, що можуть бути застосовані до неповнолітніх, які не досягли 16-річного віку. У частині 2 статті 22 КК встановлено вичерпний перелік злочинів, за які неповнолітні притягуються до кримінальної відповідальності. з 14 років. Абсолютна більшість санкцій зазначених норм єдиним покаранням, що може бути застосовано до неповнолітніх віком від 14 до 16 років, передбачають позбавлення волі. І лише в ч. 1 ст. 185 (крадіжка), ч. 1 ст. 186 (грабіж) і ч. 1 ст. 277 (пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів) альтернативою позбавленню волі є штраф. Зрозуміло, що за таких умов можливість індивідуалізації покарання зведена законодавцем до мінімуму. На думку В. М. Бурдіна, з якою ми погоджуємось, все це підкреслює необхідність доповнення КК новим переліком покарань для неповнолітніх. Ось пропозиції цього науковця.

1. *Покладення на неповнолітнього, який досяг*

14-річного віку, з урахуванням його майнового становища або наявності відповідних трудових навичок, обов'язку усунути заподіяну шкоду або виконати на користь потерпілого певні роботи – з метою компенсації заподіяної шкоди. Такий обов'язок покладається на неповнолітнього в тому разі, коли розмір шкоди перевищує мінімальний розмір заробітної плати, встановленої на момент вчинення злочину. При цьому суд за згодою потерпілого встановлює строк такого відшкодування, який не може бути меншим ніж два місяці і більшим чим півроку. На таке відшкодування не поширюються норми цивільного права. 2. *Штраф*. Це покарання призначається неповнолітнім, які мають власне майно, достатнє для його сплати. Розмір штрафу встановлюється судом залежно від тяжкості вчиненого злочину та з урахуванням майнового стану неповнолітнього в межах від 15 до 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. 3. *Позбавлення права займатися певною діяльністю*. Це покарання призначається неповнолітнім як основне на строк від 1 до 3 років, і як додаткове – на строк від 6 місяців до 2 років. 4. *Обов'язок відвідувати корекційну навчально-виховну програму*. Це покарання застосовується до неповнолітнього на строк від 40 до 200 годин. При цьому суд встановлює точну тривалість, час початку та закінчення занять, а також установу, де підліток відбудуватиме це покарання. 5. *Громадські роботи*. Це покарання полягає у виконанні неповнолітнім робіт, які не заподіюють шкоди його здоров'ю та не порушують процес навчання. Такі роботи призначаються в розмірі від 30 до 120 годин та відбуваються засудженим безкоштовно у вільний від навчання чи основної роботи час. Щоденна тривалість громадських робіт для неповнолітніх віком від 11 до 14 років не може перевищувати однієї години, віком від 14 до 16 років – двох годин, віком від 16 до 18 років – трьох годин. 6. *Виправні роботи*. Це покарання призначається неповнолітнім, які досягли 16-річного віку, за місцем їхньої роботи на строк від двох місяців до одного року. Із заробітку неповнолітнього, засудженого до виправних робіт, здійснюється відрахування в дохід держави в розмірі, встановленому вищим судом, в межах від 5 до 10 відсотків. 7. *Арешт*. Це покарання полягає у триманні неповнолітнього в умовах суворої ізоляції від 15 до 45 діб. Підлітки віком від 11 до 16 років відбувають арешт тільки у вільний від навчання час та у вихідні дні. 8. *Направлення неповнолітнього до спеціальної виховної установи закритого типу* на строк від одного до трьох років. При цьому суд повинен виходити з того, що неповнолітні можуть перебувати в цих установах не більше ніж до досягнення ними 18-річного віку. При засудженні неповнолітнього до позбавлення волі на строк не більше трьох років суд повинен вивчити можливість направлення його до зазначеної установи. 9. *Позбавлення волі на певний строк*. Строк позбавлення волі для осіб, яким на момент вчинення злочину не виповнилося 18 років, не може перевищувати 10 років.

Підліткам, які вчинили злочин у віці від 11 до

14 років, суд може призначити лише такі покарання: обов'язок відвідувати спеціальну корекційну навчально-виховну програму; громадські роботи; арешт; направлення до спеціальної виховної установи закритого типу [1, с. 171–173].

Висновки. Проведене дослідження дає підставу зробити висновок про необхідність невідкладного оновлення системи кримінальних покарань, що можуть застосовуватися в Україні до неповнолітніх злочинців. Потреба цьому випливає з недостатньої виховної та корекційної ефективності існуючої системи покарань, її застарілості, невідповідності умовам ринкової економіки, а також іншим реаліям сьогодення. Назріла необхідність доповнення КК новим переліком покарань, що можуть застосовуватися до неповнолітніх. Також потрібно включати до законодавства України про кримінальну відповідальність положення, відповідно до якого суд може застосувати до неповнолітніх, що вчинили злочини середньої чи невеликої тяжкості, інші покарання, не пов'язані з позбавленням волі і не передбачені в санкції кримінально-правової норми.

Список літератури: 1. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: монографія / В. М. Бурдін. – К.: Атіка, 2004. – 240 с. 2. Ігнатів А. І. Ответственность за преступления против нравственности / А. И. Игнатов. – М.: Юрид. л-ра, 1966. – 327 с. 3. Кримінальний кодекс УРСР. Офіційний текст із змінами на 1 вересня 1958 р. та з додатками постатейно-систематизованих матеріалів. – К.: Держ. вид-во політичної літ-ри УРСР, 1958. – 164 с. 4. Международные акты о правах человека. Сборник документов. – М.: Норма-Инфра-М., 1999. – 784 с. 5. Миньковский Г. М., Тузов А. П. Профилактика правонарушений среди несовершеннолетних / Г. М. Миньковский, А. П. Тузов. – К.: Политиздат, 1987. – 216 с. 6. Порівняльна таблиця до проекту Закону України. Кримінальний кодекс України (Загальна частина). – Автори-Кабінет Міністрів України. Реєстраційний №1029 (Друге читання). 7. Проект КК України. Редакція, прийнята у другому читанні. 8. Российское законодательство X–XX веков: В 9 т. – М.: Юрид. л-ра, 1988. – Т. 6. – 431 с. 9. Уголовный кодекс Голландии / Пер. с англ. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2000. – 253 с. 10. Уголовный кодекс Республики Беларусь: сравнительный анализ и комментарий. – Минск: Тесей, 2000. – 672 с. 11. Уголовный кодекс Швейцарии / Пер. с нем. – М.: Зерцало, 2000. – 138 с.

References (transliterated): 1. Burdin V. M. Osoblyvosti kryminal'noyi vidpovidal'nosti nepovnoletnikh v Ukraini: monografiya [Features of the juveniles criminal liability in Ukraine]. Kyiv, Atika, 2004. 240 p. 2. Ignatov A.I. Otvetstvennost' za prestupleniya protiv nraustvennosti [Responsibility for crimes against morality]. Moscow, Jurid. l-ra, 1966. 327 p. 3. Kryminal'nyy kodeks URSR. Ofitsiynyy tekst iz zminamy na 1 veresnya 1958 r. ta z dodatkamyy postateyno-systematyzovanykh materialiv [The Criminal Code of the Ukrainian SSR. The official text as amended on 1 September 1958 with applications and itemized-systematic materials]. Kyiv, Derzh. vyd-vo politychnoyi lit-ry URSR, 1958. 164 p. 4. Mezhdunarodnye akty o pravakh cheloveka. Sbornik dokumentov [International instruments on human rights. Collection of documents]. Moscow, Norma-Infra-M., 1999. 784 p. 5. Min'kovskij G. M., Tuzov A. P. Profilaktika pravonarushenij sredi nesovershennoletnih [Prevention of juvenile delinquency]. Kyiv, Politizdat, 1987. 216 p. 6. Porivnyal'na tablytsya do proektu Zakonu Ukrainy. Kryminal'nyy kodeks Ukrainy (Zahal'na chastyna) [Comparative table of the draft Law of Ukraine. The Criminal Code of Ukraine (General Part)]. Avtory-Kabinet Ministriv Ukrainy. Reyestratsiynyy № 1029 (Druhe chytannya). 7. Proekt KK Ukrainy. Redaktsiya, pryynyata u druhomu chytanni [The draft Criminal Code of Ukraine. Revision adopted in the second reading.]. 8. Rossijskoe zakonodatel'stvo X-XX vekov [Russian legislation of the 10th-20th centuries]. Moscow, Jurid. l-ra, 1988, vol. 6. 431 p. 9. Ugolovnyy kodeks Gollandii [The Criminal Code of Holland]. Saint Petersburg, Jurid. centr

Press, 2000. 253 p. 10. *Ugolovnyj kodeks Respubliki Belarus': sravnitel'nyj analiz i kommentarij* [Criminal Code of the Republic of Belarus: comparative analysis and commentary]. Minsk: Tesej, 2000. 672 p. 11. *Ugolovnyj kodeks Shvejcarii* [The Criminal Code of Switzerland]. Moscow, Zercalo, 2000. 138 p.

Надійшла (received) 30.04.2017

Бібліографічні описи / Библиографические описания / Bibliographic descriptions

Система покарань для неповнолітніх злочинців як проблема науки і правозастосовної практики / О. В. Кузьменко // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 5–11. – Бібліогр.: 11 назв. – ISSN 2227-6890.

Система наказаний для несовершеннолетних преступников как проблема науки и правоприменительной практики / А. В. Кузьменко // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 5–11. – Бібліогр.: 11 назв. – ISSN 2227-6890.

The system of punishment for juvenile offenders as a problem of science and practice / A. V. Kuzmenko // Bulletin of NTU «KhPI». Series: Actual problems of Ukrainian society development. – Kharkiv: NTU «KhPI», 2017. – № 29 (1251). – P. 5–11. – Bibliogr.: 11. – ISSN 2227-6890.

Відомості про автора / Сведения об авторе / About the Author

Кузьменко Олександр Васильович – кандидат педагогічних наук, доцент, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доцент кафедри права; тел. : (057) 707–62–09; e-mail: AO2021957@gmail.com.

Кузьменко Александр Васильевич – кандидат педагогических наук, доцент, Национальный политехнический университет «Харьковский политехнический институт», доцент кафедры права ; тел. (057) 707–62–09; e-mail: AO2021957@gmail.com.

Kuzmenko Oleksandr Vasilovych – Candidate of Pedagogic Sciences (Ph. D.), Docent, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», Associate Professor of Department of Law ; tel. (057) 707–62–09; e-mail: AO2021957@gmail.com.

УДК: 94(477)

Е. Л. МУРЕНКО

ФИЛОСОФЫ ДРЕВНОСТИ И СРЕДНЕВЕКОВЬЯ О ДЕМОКРАТИИ

Рассматривая тему демократии в данной статье, мы пытаемся понять, как началось зарождение данного политического режима в обществе, как толковали это понятие философы античного мира и средневековья. Демократия - вековое начало, хорошо знакомое миру античности. Тем не менее, едва ли какое другое политическое понятие имеет столько значений и столько же толкований сколько имеет демократия. Исторический генезис данной категории длителен, многообразен и противоречив. Он не завершается и поныне. Ни одна политическая система в мире пока не воплощает в себе идеалы демократии, а представляет лишь результат развития многоступенчатого исторического процесса. Философы античности и средневековья внесли огромный вклад в то, что мы сейчас называем «демократией».

Ключевые слова: демократия, философия, форма правления, государство, власть, управление, народ.

Розглядаючи тему демократії в даній статті, ми намагаємося зрозуміти, як почалося зародження цього політичного режиму в суспільстві, як тлумачили це поняття філософи античного світу та середньовіччя. Демократія – вікове начало, добре знайоме світу античності. Тим не менш, навряд чи якийсь інше політичне поняття має стільки значень і стільки ж тлумачень скільки має демократія. Історичний генезис даної категорії тривалий, багатограний та суперечливий. Він не завершується і понині. Жодна політична система в світі поки не втілює в собі ідеали демократії, а є лише результат розвитку багатоступінчастого історичного процесу. Філософи античності і середньовіччя внесли величезний внесок у те, що ми зараз називаємо «демократією».

Ключові слова: демократія, філософія, форма правління, держава, влада, управління, народ.

Considering the theme of democracy in this article, we try to understand how the emergence of the political regime in the society, as they interpreted this notion of the philosophers of the ancient world and the middle ages. Democracy - age-old sat down to the well known world of antiquity. Nevertheless, hardly any other political concept has many meanings and many interpretations how has democracy. The historical Genesis of this category is long, diverse and contradictory. It is not completed today. No political system in the world yet does not embody the ideals of democracy, and is only the result of the development of a multi-stage historical process. The philosophers of antiquity and the middle ages made a huge contribution to what we now call «democracy».

Keywords: democracy, philosophy, form of government, state, power, management, people.

Введение. Понятие «демократия», иначе, в переводе с греческого народовластие, обозначающее одну из форм правления государством, много веков является

ся предметом рассуждений и споров историков, политиков, философов. С большим интересом, мы обратимся к истокам данного понятия, к первым рассуж-

дениям о нем. В данной статье мы рассмотрим, как понимали демократию политические мыслители древности и средневековья, положительные и отрицательные черты этой формы правления. С тех пор как знаменитый древнегреческий философ Протагор (ок. 490 – ок. 420 до н.э.) обосновал идею гражданского равенства, а не менее знаменитый историк Фукидид (ок. 460 – ок. 400 до н.э.) впервые употребил понятие «демократия», проблемы демократического развития остаются в центре политической борьбы и теоретических дискуссий. Можно утверждать, что в современном политическом лексиконе нет более распространенного термина. Вместе с тем и сегодня это понятие имеет множество значений и смыслов.

Классическую формулу демократии привел американский президент Линкольн: «правление народа, избранное народом, и для народа». Но дальше этого начинаются разногласия в интерпретации понятия «демократия». И это обнаруживается еще в самом начале исторического развития политической мысли.

Анализ исследований и литературы. Первые представления о демократии зародились в Древней Греции и были выражены в учениях, прежде всего, Платона и Аристотеля. Платон (427–347 до н.э.) разделил все формы государственного правления на правильные (правление мудрых и только в общих интересах) и неправильные (правление в интересах некоторых или одного лица).

Демократия была отнесена им к неправильным формам, потому что она, по его мнению, есть правление народных масс, которые в силу своей природы не могут быть мудрыми. Кроме того, при демократии, по мнению Платона, каждый стремится к личному обогащению любыми способами. Вследствие этого такое общество приобретает черты вседозволенности, анархии, неограниченной свободы, наглости и распутства. В этих условиях анархии и аморализма народ начинает требовать порядка и закона и искать себе вождя. В своем развитии демократия, по Платону, перерождается в тиранию — самую худшую форму государства и правления. Таким образом, демократия для него вовсе не лучшая форма правления. По мнению великого философа древности, при демократии, тех граждан, что послушны властям, клеймят как добровольных рабов. Но тех правителей, кто похож на своих подвластных, а также тех подвластных, кто напоминает правителей, всячески превозносят. Власть демоса приводит к безобразным с точки зрения человека с традиционным мировоззрением вещам: молодежь считает вправе вести себя, как взрослые, рассуждать о том, чего не понимает, и даже спорить с взрослыми. В свою очередь, взрослые начинают подражать юнцам, легкомысленно шутят и несут чепуху. В этом платоновском описании демократии без труда узнается современное общество с его ерничеством, высмеиванием всего без разбора. В 6 книге «Государства» Платон говорит о демократии, сравнивая ее с бунтом на корабле, где кормчий изгнан, а власть делят между собой матросы. На корабле воцаряются хаос и пьянство, а к рулю может пробраться любой, кто чуть силь-

нее физически и ли хитрее других. Как ни странно, матросам не приходит в голову, что управление кораблем требует опыта и особых знаний о ветрах, звездах или морских течениях. Проходимец, который умеет складно говорить, покажется этим матросам куда более достойным власти человеком, чем настоящий кормчий. Понятно, что судьба экипажа этого «демократического» корабля окажется, скорее всего, незавидной. Из этого платоновского базиса вытекает социальное учение философа, в котором лучшим государством будет являться такое государство, которое воплощает в себе идею справедливости, космический закон. Аристократия (власть лучших), тимократия (власть уважаемых людей), олигархия (власть богатей), демократия (власть народной толпы) и тирания (власть одиночки-преступника) — это искаженные и неустойчивые формы государства, одна порочнее другой. Платон говорит, что при демократии люди следуют не совершенному высшему закону, а изменчивому мнению толпы.

Таким образом, демократия оказывается вторичной по отношению к лучшему государству, которое ближе к идее справедливости, чем другие государственные формы. Собственно, в «Государстве» Платон прямо говорит, что демократия — лишь стадия вырождения совершенного государства, существовавшего в «Золотом Веке» человечества. Демократия представляет собой вид социального релятивизма, а это позволяет рассмотреть антидемократические аргументы великого философа под иным углом. Так, нравственная распушенность граждан демократического государства есть не случайность, а свойство демократии, ей присущее — если абсолютные ценности отрицаются, этический релятивизм неизбежен. Для Платона характерно понимание социального устройства как живого человеческого тела. В платоновском совершенном государстве философы и воины одушевляют государство, а земледельцы и ремесленники составляют его материальное тело. При этом душа управляет телом. В демократическом государстве народ, то есть материальное тело, начинает определять, что делать воинам и философам. При демократии мертвая материя господствует над душой и живой идеей, изменчивость — над неизменным, ущербное — над совершенным. А главное — в теле, которое подчинилось мертвой материи, невозможно самодвижение, в нем нет «энтелехии» (то есть аристотелевского внутреннего источника динамики). Интересно, что сторонники демократии сами склонны отрицать органичный, «живой» характер демократии, понимая построенное на демократической основе государство не как традиционный живой организм, а как некий закон, который берется извне, как шаблон коммерческого контракта. Этот закон имеет искусственный характер, и он нужен для того, чтобы упорядочить взаимоотношения естественных атомарных индивидов. Еще одна интересная особенность демократии — ее законы можно бесконечно переписывать, дополнять или отменять вовсе, тогда как высший космический закон, по которому существует совершенное государство, в коррекции не нуждается.

Вслед за своим учителем Платоном, Аристотель (384–322 до н.э.) также делит все формы правления на правильные и неправильные и различает их по тем же критериям. Поэтому демократия как правление большинства относится им к разряду принципиально неправильных. Наилучшая же форма правления, по Аристотелю, – полития, правление среднего класса. В определенном плане воззрения Аристотеля – это отступление от первоначального понимания идеальной формы правления, попытка примирить «небесное» понимание форм правления Платона с «земным» его пониманием самого Аристотеля. Аристотель рассматривает демократию как качественно худшую форму государственного строя по сравнению с тремя идеальными, «правильными» (полития, аристократия, монархия, но как лучшую, то есть более приближенную к справедливости, более умеренную из реально существующих отклонений от идеальных государственных типов (демократия – отклонение от политии, олигархия – от аристократии, тирания – от царской власти). Он считает, что тирания – монархическая власть, имеет выгоду для одного правителя; олигархия блюдет выгоды состоятельных граждан; демократия – выгоды неимущих; общей же пользы ни одна из них не имеет. Симпатии самого философа – на стороне сбалансированного государственного строя, представляющего из себя нечто среднее между олигархией с достаточно широкой социальной базой и умеренной демократией.

В качестве характерных положительных черт демократии упоминаются справедливость и равенство. Аристотель выделяет следующие общие принципы, характерные для демократического строя: «все должностные лица назначаются из всего состава граждан; все управляют каждым, в отдельности взятым, каждый – всеми, когда до него дойдет очередь; должности замещаются по жребию либо все, либо за исключением тех, которые требуют особого опыта и знания; занятие должностей не обусловлено никаким имущественным цензом или обусловлено цензом самым невысоким; никто не может занимать одну и ту же должность дважды, за исключением военных должностей; все должности, либо те, где это представляется возможным, краткосрочны; судебная власть принадлежит всем, избираются судьи из всех граждан и судят по всем делам или по большей части их, именно по важнейшим и существеннейшим... Народное собрание осуществляет верховную власть во всех делах... Следующей особенностью демократического строя является то, что все получают вознаграждение: народное собрание, суд, должностные лица...». Нелицеприятным довеском к данному описанию демократии выглядит приводимое здесь же сравнение с олигархией: если олигархия, – замечает Аристотель, – определяется благородством происхождения, богатством и образованием, то демократию отличают противоположные признаки – безродность, бедность и грубость.

Важной частью аристотелевского анализа понятия «демократия» является классификация ее типов. Эти типы анализируются с разных сторон: кто участвует в работе народного собрания и исполняет долж-

ности (по занятиям, имуществу, социальному положению), способ принятия решений, отношение к законам. Лучше всего описаны первый и особенно последний вид демократии. Первый вид – «самый древний и самый лучший» – характеризуется равенством, основывающемся на законе; это демократия предоставляет всем равную долю во власти: «Равенство же, гласит основной закон этой демократии, состоит в том, что ни неимущие, ни состоятельные не имеют ни в чем каких-либо преимуществ; верховная власть не сосредоточена в руках тех или других, но те и другие равны». Она бывает в небольших земледельческих общинах, где состояния скромные и где каждый должен работать. Нехватка свободного времени приводит к тому, что народное собрание созывается редко, только по необходимости, «решение предоставляется не всем гражданам в полном составе, но между ними соблюдается известная очередность» а текущее управление находится в руках нескольких граждан – тех, кто достаточно состоятелен и может позволить себе заниматься политикой; правят в такой демократии законы, а занятие должностей обусловлено невысоким имущественным цензом. Следующий вид демократии близок к предыдущему: в управлении могут участвовать «только те, кто может иметь досуг, то есть люди достаточно состоятельные. В такого рода демократии властвуют законы» народ живет скотоводством – это занятие самое близкое к земледелию и развивающее полезные качества воина. Третий вид демократии – «тот, при котором всякий, лишь бы он был гражданином, пользуется правом занимать должности, властвует же опять-таки закон»; но на самом деле в управлении участвуют не все, а те, у кого есть досуг. Способ принятия решений и управления в таких демократиях следующий: граждане «совещаются все вместе, но сходятся только для избрания должностных лиц» и для решения наиболее важных вопросов, «касающихся законодательства, войны, мира и принятия отчетов»; остальными делами управляют должностные лица.

Наконец, последний вид – крайняя демократия. Для нее характерны следующие признаки: верховная власть принадлежит не закону, а простому народу; осуществляется она через принятие декретов народного собрания. Основопологающим критерием этой формы демократии есть следующий постулат: «верховная власть народа стоит выше закона». Таким образом, в отличие от предыдущих, в последнем типе демократии воля народной массы не сдерживается никакими укорененными в прошлом общими правилами или законами; такая демократия напоминает тиранию, а в роли тирана выступает народ. И крайняя демократия, и тирания, зачастую поступают деспотически с лучшими гражданами. Однако, Аристотель находит и серьезные доводы в пользу демократии, особенно по сравнению с другими извращенными формами государственного устройства. Демократии более стабильны и долговечны по сравнению с олигархиями благодаря наличию в них среднего класса, особенно в крупных полисах. Демократии, в свою очередь, пользуясь

тятся большей в сравнении с олигархиями безопасностью; существование их более долговечно благодаря наличию в них средних граждан... Но когда за отсутствием средних граждан неимущие подавляют своей многочисленностью, государство оказывается в злополучном состоянии и быстро идет к гибели. Крайняя демократия нестабильна, если только она не скреплена законами и правами граждан.

В любом случае демократия, по мнению Платона и Аристотеля, далеко не лучшая форма правления. Они были противниками демократии и выделяли ее непривлекательные черты, прежде всего потому, что в тот период реальная демократия афинского полиса переживала глубокий кризис и находилась в упадке. Этот кризис начался с имущественного неравенства, увеличив разрыв между олигархами и обычными гражданами. Афинская республика приобрела черты охлократии и тирании, наступило общее падение нравов, всевластие демоса. Решения зачастую принимались на рыночных площадях, частыми стали расправы и гонения на инакомыслящих. Наглядный пример тому – смертный приговор учителю Платона Сократу за проповедования якобы не тех идей.

После Платона и Аристотеля учение о формах государства и формах правления развил известный древнеримский мыслитель Марк Туллий Цицерон (106–43 до н.э.). Он дал свое обоснование идее демократического устройства общества.

Марк Туллий повторяет распространенную в античную эпоху трёхчастную классификацию форм государственного устройства – демократия, аристократия, монархия, заимствует идею о постепенном вырождении всех этих форм в свою противоположность и вслед за предшественниками признаёт отсутствие единственно правильной формы устройства из трёх перечисленных. Идеальной формой государственного устройства он, вновь следуя за греческой политической мыслью, считает смешанную конституцию, объединяющую достоинства трёх «чистых» форм, но не имеющую их недостатков. Во фрагментарно сохранившейся пятой книге трактата «О государстве» Цицерон развивает идею о потребности Римской республики в лидере, который сумел бы мирно разрешать возникшие противоречия. Политический смысл, который вкладывался Цицероном в понятие надклассового лидера остаётся предметом дискуссий в историографии. Осложняет решение данного вопроса фрагментарная сохранность последних двух книг трактата «О государстве»: до наших дней дошли лишь фрагменты, в которых участники диалога обсуждают качества, какими должен обладать данный лидер, и его обязанности.

Целью исследования изучить и проанализировать демократию, как таковую и в сравнении с другими формами государственного устройства.

Результаты исследования. Несмотря на то, что многие символы демократии пришли к нам из времен Древней Греции и Рима, а именно - идеи верховенства закона, равенства граждан перед законом, равенства политических прав и стали неотъемлемой частью современных демократических традиций, крупнейшие

мыслители античности видели в этой форме правления опасные тенденции усиления власти стихийной толпы, не обладающей, по их мнению, высоким интеллектом (эту власть определяют термином «охлократия»). Они считали разумным при демократическом правлении наличие правящей элиты и предоставление гражданских прав различным группам населения в соответствии с их имущественным положением и профессиональными интересами.

Дальнейшее развитие античной демократии подтвердило правоту их выводов: демократия в условиях увеличения доли низшего сословия - фетов - все больше превращалась в «буйство черни», и этот процесс привел вначале к олигархическому тираническому перевороту, а затем и к полной ликвидации античных цивилизаций.

Средневековый период в истории развития человечества характеризуется установлением абсолютной власти монархов, жестким сословным делением общества, усилением роли церкви в государственной и общественной жизни, ограничением прав и свобод широких слоев населения. Деспотические формы правления пронизывали все уровни государственной и общественной жизни, полностью подчиняли хозяйственную и культурную деятельность граждан, их личную жизнь власти сюзерена - верховного правителя, феодального собственника.

В то же время средние века озаменовались появлением первых представительных учреждений (1265 г. – парламент в Англии; 1302 г. – Генеральные штаты во Франции; XVI в. – земские соборы в Московском государстве и др.). Уже в период раннего средневековья в деятельности этих учреждений можно было наблюдать три важнейших элемента современных парламентских демократий: публичность власти, ее представительный характер и наличие механизма сдержек и противовесов (цель которого не допустить сосредоточения всей полноты власти в руках какого-либо одного института, класса или сословия).

Социально-экономическая и политико-идеологическая ситуация сказывалась и на взглядах мыслителей средневековья, их представлениях о государственном устройстве и роли человека в жизни общества. В светской политической мысли преобладали идеи местной и сословной демократии и самоуправления.

Во-первых, обосновывалась возможность участия представителей различных, прежде всего имущих, сословий в парламентской деятельности, которая хотя и носила крайне ограниченный, совещательный характер, но обеспечивала возможность участия в выработке и принятии управленческих решений, в государственной деятельности.

Во-вторых, определялись содержание и функции местных форм самоуправления (например, земств в России, «вольных городов», таких как Любек, Гамбург, Бремен, в Германии или вечевой формы правления в Древнем Новгороде и Пскове). Подобные формы демократического волеизъявления хотя и находились под полным контролем монарха и местной аристократии, в то же время предоставляли населению

возможность реализации определенных гражданских прав, прежде всего права на управление делами своей местности. Этим же целям служили и развитие цеховой организации ремесла, торговли, появление политических и религиозных гильдий - прообразов будущих политических партий.

Еще одним направлением в осмыслении проблем государственного устройства и народовластия в эпоху средневековья был поиск источника и границ власти монарха, права его вторгаться в область духовной жизни подданных. Этот анализ проводился учеными-богословами, которые, обосновывая необходимость социально-экономического неравенства сословий, божественное происхождение абсолютной монархии, господствующее положение христианской идеологии, одновременно отстаивали равенство всех людей перед Богом, недопустимость унижения их человеческого достоинства и вмешательства светской власти в область духовной жизни человека, а также подотчетность власти монарха божественным законам.

Крупнейшими представителями философско-богословской мысли средневековья, отстаивающими позиции «средневековой демократии», были Аврелий Августин и Фома Аквинский.

Так, *Аврелий Августин* (354-430), веря в божественное происхождение земной государственной власти, одновременно определял ее как «великую разбойничью организацию». Гражданин в социальном плане полностью подчинен этой власти, но имеет право на уважение своего человеческого достоинства, ибо высшим судьей над ним все-таки остается Бог.

Фома Аквинский (1225 или 1226-1274) уже на исходе эпохи средневековья также обосновывал сословное устройство общества и необходимость государства, которое имеет божественное происхождение. Как и античные мыслители, он осуждает демократию как форму притеснения богатых бедными, в конечном итоге ведущую к тирании. Правильной формой он считает монархию, обеспечивающую устойчивость государства; в то же время человек должен обладать набором человеческих прав, определенных вечным божественным правом.

Выводы. Таким образом, древние и средневековые представления о власти и демократии, которые способствовали становлению современных концепций демократии, можно обобщить в следующих положениях:

- демократия – одна из форм политического устройства общества, опирающаяся на широкое участие различных социальных групп населения в его управлении;

- важнейшей характеристикой демократии является возможность каждого гражданина пользоваться правами и свободами, прежде всего – быть независимым от других членов общества, иметь свободу мнения, наравне с другими гражданами участвовать в

общественной и государственной жизни; правом собственности;

- демократия неотъемлема от обязанности гражданина и системы государственного правления в целом подчиняться законам и не нарушать права других людей - членов общества;

- демократия несовместима с охлократией - властью массы, толпы, подавляющей отдельную личность, верховенствующей в решении государственных вопросов, что в конечном итоге ведет к тирании и террору;

- лучшей формой демократического устройства общества является разделение его на классы управляющих и управляемых, которые

- передают правление достойным и под их руководством выполняют производительные функции; при этом за ними сохраняется право контроля за властью имущими и досрочного прекращения их полномочий, а также возможность местного самоуправления;

- правители должны заботиться о благе своих подданных и укреплении государства, разумно, опираясь на закон, организовывать жизнь общества, обеспечивать возможность каждому гражданину использовать его неотъемлемые права и свободы.

Список литературы: 1. Асмус В.Ф. Античная философия: Учебник / В.Ф. Асмус. – М., 2005. 2. История политических и правовых учений / под ред. Лэйста О.Э. – М.: Зерцало, 2003. 3. Нерсисянец В. С. История идей правовой государственности / В. С. Нерсисянец. – М., 2003. 4. Гаджиев К. С. Введение в политическую теорию / К. С. Гаджиев. – М.: Логос, 2000. 5. Лосев А. С. История античной философии / А. С. Лосев. – М., 1998. 6. Никитюк Е. В. Биография Античной истории / Е. В. Никитюк. – СПб., 2005. 7. Поппер К. Открытое общество и его враги / К. Поппер. – Т. 1: Чары Платона. – М., 1992. 8. Бузескул В.П. История афинской демократии. – СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича, 1899. 9. Давлетшина Н. В., Кимлика Б. Б., Кларк Р. Дж. Демократия: государство и общество: учеб. пособие / Н. В. Давлетшина, Б. Б. Кимлика, Р. Дж. Кларк. – М.: Ин-т педагогических систем, 1995. 10. Цицерон. Диалоги: О государстве. О законах / Марк Туллий Марк Туллий Цицерон. – М., 1994.

References (transliterated): 1. Asmus, V. F. *Antichnaja filosofija: Uchebnik* [Ancient philosophy: Textbook]. Moscow, 2005. 2. *Istorija politicheskikh i pravovykh uchenij* [History of political and legal doctrines]. Ed. by O. E. Ljeist. Moscow, Zercalo, 2003. 3. Nersesjanec, V. S. *Istorija idej pravovoj gosudarstvennosti* [History of ideas of legal statehood]. Moscow, 2003. 4. Gadzhiev, K. S. *Vvedenie v politicheskuyu teoriju* [Introduction to Political Theory]. Moscow, Logos, 2000. 5. Losev, A. S. *Istorija antichnoj filosofii* [History of ancient philosophy]. Moscow, 1998. 6. Nikitjuk, E. V. *Biografija Antichnoj istorii* [Biography of Ancient History]. Saint Petersburg, 2005. 7. Popper, K. *Otkrytoe obshchestvo i ego vragi* [Open society and its enemies]. Vol. 1 *Chary Platona* [Plato charms]. Moscow, 1992. 66 p. 8. Buzeskul, V. P. *Istorija afinskoj demokratii* [The History of Athenian Democracy]. Saint Petersburg, Tip. M. M. Stasjulevicha, 1999. 9. Davletshina, N. V., Kimlika, B. B., Klark R. Dzh., Rjev D.U. *Demokratija: gosudarstvo i obshhestvo Uch. Posobie* [Democracy: State and Society: Textbook]. Moscow, In-t pedagogicheskikh sistem, 1995. 10. Ciceron Mark Tullij. *Dialogi: O gosudarstve; O zakonah* [Dialogues: On the state. About the laws]. – Moscow, 1995.

Поступила (received) 05.05.2017

Бібліографічні описи / Bibliographic descriptions

Философы древности и Средневековья о демократии / Муренко Е. Л. // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 11–16. – Бібліогр.: 10 назв. – ISSN 2227-6890.

Філософи Античності і Середньовіччя про демократію / Муренко О. Л. // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 11–16. – Бібліогр.: 10 назв. – ISSN 2227-6890.

Philosophers of the Antiquity and the Middle Ages on democracy / Murenko O. L. // Bulletin of NTU «KhPI». Series: Actual problems of Ukrainian society development. – Kharkiv: NTU «KhPI», 2017. – № 29 (1251). – P. 11–16. – Bibliogr.: 10. – ISSN 2227-6890.

Сведения об авторе / Відомості про автора / About the Author

Муренко Олена Леонідівна – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», старший викладач кафедри права; тел.: (095) 903–63–75; e-mail: lenamaimes@mail.ru.

Муренко Елена Леонидовна – Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт», старший преподаватель кафедры права; тел.: (095) 903–63–75; e-mail: lenamaimes@mail.ru.

Murenko Olena Leonidivna – National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», senior lecturer at the Department of Law; tel: (095) 903–63–75; e-mail: lenamaimes@mail.ru.

УДК 340.131.1:378

І. В. ЛИСЕНКО, А. М. ЛИСЕНКО

ПРАВОВА КУЛЬТУРА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

У статті досліджуються правова культура у контексті поняття «правова культура студентів», що дає можливість визначити останню як систему поглядів, оцінок, переконань щодо законодавства, права та діяльності у правовій сфері. Молодь не є абсолютно єдиною групою, тому видається доцільним вести мову про правову культуру окремих груп молоді, що вирізняються за характером занять, становищем у соціальній структурі суспільства, можливі перспективи у подальшому житті. У цьому сенсі підвищену увагу і привертає студентська молодь, оскільки саме ця соціальна група має всі підстави сподіватись на можливість зайняти високе місце в суспільстві, стати економічною, технічною та інтелектуальною елітою.

Ключові слова: правова культура студентів, громадянське суспільство, правосвідомість, правомірне поведінка, протиправна діяльність.

В статье исследуется правовая культура в контексте понятия «правовая культура студентов», что дает возможность определить последнюю как систему взглядов, оценок, убеждений относительно законодательства, и деятельности в правовой сфере. Молодежь не является абсолютно единственной группой, потому кажется целесообразным вести речь о правовой культуре отдельных групп молодежи, которые выделяются по характеру занятий, положением в социальной структуре общества, возможных перспектив в дальнейшей жизни. В этом смысле повышенное внимание и привлекает студенческая молодежь, поскольку именно эта социальная группа имеет все основания надеяться на возможность занять высокое место в обществе, стать экономической и интеллектуальной элитой.

Ключевые слова: правовая культура студентов, гражданское общество, правосознание, правомерное поведение, противоправная деятельность.

In the article investigated legal culture in the context of concept «legal culture of students», that gives an opportunity to define the last as a system of looks, estimations, persuasions in relation to a legislation, right and activity in the field of legal. Young people are not an absolutely only group, that is why seems expedient to conduct speech about the legal culture of separate groups of young people, that is distinguished by the nature of employments, by position in the social structure of society, possible prospects in further life. In this sense an increase attention and student young people attract, as exactly this task force has all warrants to hope on possibility to take the high place in society, become economic

Keywords: legal culture of students, civil society, sense of justice, good behavior, activity.

Вступ. Успішне вирішення завдань подальшого укріплення законності, підвищення громадянської активності населення та викорінення злочинності в Україні потребує організованого подолання факторів, які цьому перешкоджають, до яких відносяться й дефекти правової свідомості.

Загальновідомо, що правосвідомість, як і інші сфери свідомості, є регулятором людської поведінки. Воно може орієнтувати людей на соціально корисну діяльність або ж на соціально шкідливу; правомірну чи неправомірну, протиправну діяльність. Тому від рівня правосвідомості населення в цілому, окремих його груп та індивідів переважно й залежить стан правопорядку в суспільстві.

Водночас не можна не відмітити, що правосвідомість у літературі з теорії права зазвичай розглядається ізольовано від інших комплексів

правової культури, що перешкоджає повнішому встановленню та визначенню природи останнього, а також його соціальних ролей. Саме таким неоднозначним підходом і викликана потреба детальнішого розгляду та аналізу поняття «правова культура», його структури та взаємозв'язку з іншими елементами, включаючи й правосвідомість особистості.

Аналіз останніх досліджень і літератури. Вітчизняні та іноземні дослідники, звертаючись до питань правової культури в нашій державі та країн Європи, визначали основні складові цієї правової дефініції. Розглядалися причини низького рівня правової культури молоді, зокрема наслідки такого стану речей у форматі розвитку громадянського суспільства в цілому. До цих питань звертались Зима Н. А., Кутирев В. А., Чуцин-Русов А. Е., Камінська В. И., Ратинов А. Р., Кейзеров Н. М., Балюк Г. І.

та інші науковці. Втім поза увагою науковців залишились складові критерії правової культури та майже не розглядався причинний зв'язок між рядом факторів, пов'язаних з правовою свідомістю.

Мета дослідження, постановка задач. Для практичної реалізації зазначеного, для визначення поняття правової культури студентів та виявлення її місця у загальній культурі населення, необхідно перш за все встановити наступні задачі нашого дослідження: 1) класифікувати критерії складових елементів правової культури; 2) дослідити причинний зв'язок між рядом внутрішніх (психічних) та зовнішніх (політичних, соціальних, економічних тощо) факторів.

Матеріали та результати дослідження. Термін «культура» походить від латинського «kultura», що означає – догляд, освіта, розвиток. У словнику іншомовних слів «культура» розуміється як: а) рівень розвитку суспільства, який характеризується властивими тільки певній епосі матеріальними та духовними цінностями; б) рівень розвитку в якійсь галузі знань або діяльності; в) характеристика певних історичних епох, народів, націй, країн; г) рівень виховання та розумового розвитку особи, а також освітній інтелектуальний рівень [1, с. 573.] Подібні визначення наводяться й у інших словниках. Приміром, у філософському словнику культура визначається як сукупність матеріальних та духовних цінностей, створених та створюваних людством у процесі суспільно-історичної практики [2, с. 196.]. Але всі наведені тлумачення видаються достатньо широкими та такими, що не відображають дійсного значення поняття «культура», характеризуючи лише окремі сторони цього явища.

Культура, перша за все, асоціюється з духовною діяльністю людини, направленою на філософське, естетичне, релігійне збагнення буття. Культура – це неоссяжний простір ідей, принципів, теорій, образів, символів, котрі є результатом цілеспрямованого духовного ідеального дійства людства. У більш широкому розумінні, поняття «культура» охоплює майже всю сукупність матеріальної та духовної діяльності людства.

Більшість науковців, які займаються дослідженням проблем культури (філософи, соціологи, правники тощо), сходяться у думці, що «культура» – поняття багатогранне, різноаспектне. Як вірно вказує О.В. Аграновська, культура, як одна з найбільш загальних категорій, перебуває на високому рівні абстракції [3, с. 9]. У зв'язку з цим, визначити поняття «культура» можливо, лише не відриваючись від різних областей соціально-історичного розвитку відповідної галузі науки та суспільного життя.

При аналізі культури дослідники висувують різні аспекти цього, як уже вказувалось, багатогранного поняття. Так, під культурою розуміється певна область людської діяльності (культурно-просвітницька діяльність), але таке визначення у науковому плані зазвичай називається дещо спрощеним, оскільки у ньому переважно знаходиться відображення побутового розуміння культури. У деяких теоретичних розробках культура розглядається як процес творчої діяльності.

Приміром, М. С. Злобін вказував, що культура може бути визначена як соціально значима творча діяльність, у діалектичному взаємозв'язку її результативного вираження та її процесуальності, що має на увазі освоєння людьми вже наявних результатів творчості, тобто, перетворення багатства та досвіду людської історії у внутрішнє багатство індивідів [4, с. 35].

В. П. Сальніков пише, що існує принаймні два значення категорії культури, що відображають її властивості: у першому випадку під культурою слід розуміти все те, що створено людством у процесі його практичної і духовної діяльності; у другому – культура відображає розвиненість соціальних здібностей й якостей людей, рівень і характер оволодіння кращими якостями на основі всього суспільного та власного досвіду [5, с. 6]. Г. І. Балюк відстоювала думку, що вихідною для розуміння культури є категорія діяльності. Саме діяльність людини та його праця у сфері матеріального та духовного виробництва є головними джерелами виникнення, функціонування та розвитку культури. [6, с. 6–7].

Отже, викладене може навести на думку, що більшість дослідників визнають існування в науці лише двох основних підходів до визначення поняття «культура». Перший виходить з розуміння культури як образу мислення, стандартам поведінки та подібним до них елементам, тобто, фактично лише до духовної сфери. Другий має на увазі тлумачення культури як сукупності створених людьми матеріальних і духовних цінностей, а також зразків поведінки, визнаних у певній спільності, що передаються іншим спільнотам, індивідам та наступним поколінням.

Натомість існує й інша точка зору, що видається нам більш прогресивною та точною. Приміром, В. В. Бородін пише, що аналіз існуючих в літературі визначення культури дозволяє об'єднати їх у чотири основні групи, що відображають певну специфіку у підході до розуміння її соціальної ролі, характеру та змісту. Першу групу складають визначення, в яких культура розглядається як сукупність органічних для неї предметних характеристик. Друга група визначень концентрує увагу на властивостях культури виробляти, розподіляти та вживати духовні цінності (у цій групі головним фактором виступає соціальна діяльність людини). Третя, умовно названа технологічною, група визначень пояснює культуру як систему способів і засобів, прийомів, процедур та норм людської діяльності. Нарешті, у міркуваннях, віднесених до четвертої групи, увага фокусується перш за все на соціально-історичному досвіді [7, с. 14].

Як бачимо, майже кожний дослідник, обговорюючи проблеми, пов'язані з феноменом культури, вважає своїм обов'язком надати власне визначення цього поняття, справедливо вважаючи, що нечітке, не обговорене заздалегідь використання достатньо широких та багатозначних категорій може призвести до плутанини, дати можливість невірного тлумачення думок автора.

Як справедливо зазначають окремі науковці, щоб зрозуміти справжню роль культури правової, глибину її величі і основні напрями підвищення її рівня в контексті

формування соціальної правової держави і правового громадянського суспільства необхідно, по-перше, виходити з природи загальної культури і специфіки культури правової; по-друге, з найбільш значущих чинників, які її обумовлюють; по-третє, з сутності права, його принципів, принципів правової держави і громадянського суспільства; по-четверте, з глобальних завдань, що стоять перед державою і суспільством [8, с. 55–60].

Феномен правової культури тлумачиться в сучасній науковій літературі доволі неоднозначно. Одна з причин цього – сутнісна багатовимірність даного суспільного явища. До того ж значним ступенем варіативності правопорядку в суспільстві, або на специфіці нормативності юридичного закону, або на рівні розвитку правосвідомості населення, або на обсязі освоєння чинного законодавства, теоретичних знань та практичного досвіду у сфері права, або на суто психологічному визнанні цінностей права та готовності віддати перевагу правовим засобам вирішення міжособових конфліктів перед силовими тощо [9, с. 196].

У результаті ж подібних міркувань було запропоновано визначити правову культуру як систему правових цінностей, що відповідають рівню досягнутого людством правового прогресу, відображають у правовій формі стан свободи особи і соціальної справедливості, інші найважливіші соціальні цінності у діалектичному впливі на якісний стан і спосіб правового життя особи і суспільства, в якому найвищою цінністю є реалізація прав і свобод.

На сьогодні правова культура набула нового визначення: правова культура не зводиться лише до правосвідомості громадян у суспільства. Вона має бути визначена як сукупність досягнень суспільства, його соціальних груп та громадян у галузі регулювання суспільних відносин, яка забезпечує верховенство права в суспільному житті, правових принципів справедливості і гуманізму, захисту прав і свобод людини, її честі і гідності, реальне забезпечення місця людини як вищої соціальної істоти. Це і дало можливість стверджувати, що правова культура суспільства – це система правових цінностей соціальних груп та громадян суспільства, що відповідають рівню досягнутого суспільством правового прогресу і відображають у правовій формі стан свободи особи.

Також не можна підтримати й позицію про отождолення понять правової культури з юридичним станом справ в суспільстві. Правова культура, як видається, представляє собою більш широке явище. Вона включає у себе не тільки певні визначення чи стан роботи тих чи інших органів, а й вміння застосовувати знання на практиці, зокрема, з метою власного збагачення та підвищення інтелектуального рівня. З подібних підстав не слід визначати правову культуру та систему соціальних цінностей за синоніми, бо існує в суспільстві право, що видається зацікавленими групами осіб за дійсну соціальну цінність, у певних випадках насправді може бути гальмом суспільства, звужувати та порушувати права особистості. Як зазначають

провідні науковці, правове виховання сьогодні — це фактично єдиний реальний засіб, за допомогою якого держава може впливати на індивідуальний та груповий рівні соціального середовища, визначаючи правові потреби і орієнтири на мікрорівні, спрямовуючи тим самим процеси розвитку правової культури та правосвідомості населення. Це видається особливо важливим, якщо враховувати ступінь спрямованості і темпи зростання різноманітних девіацій у правосвідомості, що останнім часом набули загрозливих масштабів серед усіх верств населення України. Якщо держава вчасно не відреагує на поширення девіаційних процесів шляхом організації цілеспрямованого правовиховного впливу на соціальне середовище, то це сприятиме подальшій криміналізації усіх сфер життєдіяльності соціуму. Дієвими заходами в такій ситуації є вдосконалення форм правовиховного впливу на всі групи і верстви суспільства, активізація і оптимізація правовиховного процесу, спрямованого на викорінення причин та подолання наслідків протиправної поведінки [10, с. 256]. На жаль у сучасних реаліях нашого суспільства розповсюдженням є таке явище, як правовий нігілізм. Він може існувати у різних формах: байдужого відношення до ролі права та його значення у регулюванні суспільних відносин; скептичному відношенню до потенційних можливостей права; ігноруванню правових норм, які мають більш високу юридичну силу; повна недовіра нормам права та негативне відношення до права взагалі. Для зниження ролі правового нігілізму необхідно забезпечити ряд факторів: забезпечення високого рівня законності та правопорядку; підвищення правового виховання; підвищення рівня правової культури українського суспільства.

Більше того, тільки зовнішньо правомірної поведінки зазвичай не буває достатньо для абсолютно вірного визначення рівня правової культури особи, бо тут важливе значення відіграє й соціально-психологічний та інтелектуальний аспект. Для найбільш оптимального визначення поняття правової культури, необхідно підходити до цієї проблеми з обов'язковим врахуванням наявності різних її видів та структури. Приміром, нині є достатньо поширеною думка, за якою у правовій культурі виділяється зовнішня правова культура, тобто, правові позиції та цінності населення, та внутрішня правова культура, головний зміст якої складає професійна юридична діяльність та її результати. Поряд із цим, у науковій літературі відбувається поділ правової культури на правову культуру у широкому та вузькому значенні. Правова культура у широкому значенні представляє собою правову культуру суспільства, що охоплює всі правові цінності, в тому числі й закони, законодавчу техніку, правову науку, юридичну освіту, юридичну практику та порядок, який склався в суспільстві.

Втім, як зазначається у правовій як доктрині, широке розуміння правової культури не підміняє собою обсяг змісту категорії «правове життя», а дозволяє перевести дослідження правової культури на якісно новий рівень, зокрема з'ясувати причини виникнення і

характер негативного сприйняття правових явищ у суспільстві, усвідомити зв'язок правопорушень із глибинними особливостями сприйняття правової дійсності тощо. Цей підхід стає особливо актуальним при дослідженні правової культури окремих соціальних спільностей, що мають власну систему цінностей, правових традицій, особливості правосвідомості і правового менталітету [11, с. 21].

Під правовою культурою у вузькому значенні розуміється права культура окремої особи, яка включає певний рівень правосвідомості якісного володіння вміннями та навичками правомірної поведінки. Іншими словами, права культура визначається на двох рівнях – суспільному та особистому. Такий поділ правової культури обґрунтовувався думкою, що оскільки права культура – це свого роду способи правового регулювання суспільних відносин, форми взаємодії їх учасників, соціально-психологічне відношення останніх до явищ законності та правопорядку, то вона має різні форми відповідно того суб'єкту, з яким права культура пов'язується.

Проте, актуальнішою для нашого дослідження видається ширша класифікація правової культури залежно від її носіїв (суб'єктів), бо наведене раніше, на нашу думку, не у повній мірі відображає складові правових відносин. Наше суспільство, безперечно, складається з індивідів, проте існує й така проміжна об'єднуюча ланка, як певні соціальні групи, що утворюються за різними ознаками: родинними зв'язками, спільною працею, навчанням тощо. І вже наступним ступенем є суспільство.

Отже, більш прийнятною видається класифікація правової культури за її суб'єктами на такі види:

- правову культуру суспільства;
- групову правову культуру;
- правову культуру особистості (індивідуальну правову культуру).

Деякі вчені додатково вказували на наявність й правової культури взагалі, що включає до себе виключно позитивні компоненти правової реальності, але з цим не можна цілком погодитись, бо права культура у будь-якому їх розумінні не є абсолютною категорією, оскільки в решті-решт залежить або від правосвідомості індивідів (їх груп), або від суспільної правосвідомості. Більш вірним, на нашу думку, є ведення мови про правову культуру фахівців у галузі права та посадових осіб державних органів різних гілок влади (законодавчої, виконавчої, правоохоронних органів тощо), але останні, в свою чергу, також входять до окремих соціальних груп.

Висновки. Підводячи підсумок всьому вищевикладеному та трансформуючи загальні визначення поняття «права культура» у поняття «права культура студентів», можемо визначити останню як систему поглядів, оцінок, переконань щодо законодавства, права та діяльності у правовій сфері, що проявляються у критичному, моральному осмисленні закону з точки зору вираження ним умов, гідних людського існування, вміння користуватися наявними вміннями та навичка-

ми у повсякденній діяльності для саморозвитку й самореалізації, що відображаються у правосвідомості та правовій поведінці як всередині студентського колективу, так і у інших правовідносинах.

Молодь складає безпосереднє соціально-культурне опертя для інтелігенції. Через кілька років вона стане «ядром» української інтелігенції. Сьогоднішні студенти – це майбутні працівники у владних структурах, державні діячі, політики, фахівців в галузі ринкового господарювання, соціально-культурної сфери тощо. Отже, виховання адекватної правової культури студентів виступає головним чинником формування майбутньої правової культури нашого суспільства. Проте сучасний стан справ на цьому напрямку викликає певну занепокоєність.

Головний упор нині робиться на наданні студентам необхідних знань у професійній сфері, а концепції, котра охоплювала б всі головні сторони та напрямки життєдіяльності молоді, містила б основні ідеї по формуванню вільної та соціально відповідальної особистості, на жаль, не існує не тільки у практиці, а й у теорії взагалі. Формування високого рівня правової культури студентів, зокрема, в системі неюридичної освіти, виступає у ролі побічного чинника, що на думку багатьох працівників освіти, не здійснює вирішального впливу на якість отриманих студентами знань.

Проте досягти дійсного духовного відродження України, її становлення як суверенної, правової та демократичної держави неможливо без виховання у кожної молодої людини активної життєвої позиції, знання та визнання права як соціальної цінності та набуття навичок користування ним у повсякденній суспільно корисній діяльності. І саме з цих підстав і слід розглядати питання виховання правової культури.

Список літератури: 1. Словник іншомовних слів / За заг. ред. Л. Пустовіт. – К.: Вид-во «Довіра», 2000. 2. Философский словарь. – М.: Политиздат, 1975. 3. Аграновская Е. В. Правовая культура и обеспечение прав личности. – М.: Наука, 1988. 4. Злобин Н. С. Проблемы теории культуры. – М.: Наука, 1977. 5. Сальников В. П. Правовая культура и поведение советских граждан (вопросы теории) / Автореф. дис. канд. юрид. наук. – Ленинград: ЛГУ, 1980. 6. Балюк Г. И. Взаимосвязь правовой культуры и демократии в социалистическом обществе / Автореф. дис. канд. юрид. наук. – К.: ИГИП, 1987. 7. Бородин В. В. Воспитание правовой культуры у молодых сотрудников милиции / Автореф. дис. канд. юрид. наук. – К.: ИГИП, 1989. 8. Войтанович О. Й. Особливості правового виховання громадян України в сучасних умовах / О. Й. Войтанович // Форум права. – 2014. – № 4. – С. 55–60. 9. Мінченко С. І. Теоретико-правові засади забезпечення прав людини в оперативно-розшуковій діяльності оперативних підрозділів МВС України: монографія / С. І. Мінченко. – Київ: ТОВ «НВП «ІНТЕРСЕРВІС», 2012. – 348 с. 10. Правове виховання в сучасній Україні: монографія / А. П. Гетьман, Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян та ін.; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. – Х.: Право, 2010. – 368 с. 11. Скуріхін С. М. Статусна та компетентна права культура військовослужбовців Збройних Сил України: моногр. / С. М. Скуріхін. – Одеса: Фенікс, 2011. – 212 с.

Bibliography (transliterated): 1. Pustovit L., ed. *Slovník inšomovnih slov* [Dictionary of foreign words]. Kyiv, Vid-vo «Dovira», 2000. 2. *Filosofskiy slovar* [Philosophical dictionary]. Moscow, Politizdat, 1975. 3. Agranovskaya E. V. *Pravovaya kultura i obespechenie prav lichnosti* [Legal culture and ensuring the rights of the individual]. Moscow, Nauka, 1988. 4. Zlobin N. S. *Problemy teorii kultury* [The problems of the theory of culture]. Moscow, Nauka, 1977. 5. Salnikov V. P. *Pravovaya kultura i povedenie sovetikh grazhdan (voprosy teorii)*. Avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk [Legal culture and behavior of Soviet citizens (theory issues)]. Abstract of a thesis cand. law. sci. diss.]. Leningrad,

LGU, 1980. **6.** Balyuk G. I. *Vzaimosvyaz pravovoy kultury i demokratii v sotsialisticheskom obschestve*. Avtoref. dis. ...kand. yurid. nauk [Interrelation of legal culture and democracy in a socialistic society. Abstract of a thesis cand. law. sci. diss.]. Kyiv, IGIP, 1987. **7.** Borodin V. V. *Vospitanie pravovoy kultury u molodykh sotrudnikov militsii*. Avtoref. dis. ...kand. yurid. nauk [Educating the legal culture of young police officers. Abstract of a thesis cand. law. sci. diss.]. Kyiv, IGIP, 1989. **8.** Voytanovich O. Y. *Osoblivosti pravovogo vihovannya gromadyan Ukraini v suchasnykh umovakh* [Features of legal education of Ukrainian citizens in modern conditions]. *Forum prava* [Law Forum]. 2014, no. 4, pp. 55–60. **9.** Minchenko S. I. *Teoretiko-pravovi zasady zabezpechennya prav lyudyni v operativno-rozshukoviy dyalnost' operativnykh pidrozdiliv*

MVS Ukraini: monografiya [Theoretical and legal principles of ensuring human rights in the operative-search activity of operational units of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: monograph]. Kyiv, TOV «NVP «INTERSERVIS», 2012. 348 p. **10.** Getman A. P., Gerasina L. M., Danilyan O. G., Tatsii V. Ya., ed. *Pravove vihovannya v suchasnyy Ukraini: monografiya* [Legal education in modern Ukraine: a monograph]. Kharkiv, Pravo, 2010. 368 p. **11.** Skuruhin E. M. *Statusna ta kompetentna pravova kultura viyskovosluzhbovtiv Zbroynykh Sil Ukraini*: monogr. [Statutory and competent legal culture of servicemen of the Armed Forces of Ukraine] Odesa, Feniks, 2011. 212 p.

Надійшла (received) 05.06.2017

Бібліографічні описи / Библиографические описания / Bibliographic descriptions

Правова культура студентської молоді в умовах становлення громадянського суспільства / I. В. Лисенко, А. М. Лисенко // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 16–20. – Бібліогр.: 11 назв. – ISSN 2227-6890.

Правовая культура студенческой молодежи в условиях становления гражданского общества / И. В. Лысенко, А. Н. Лысенко // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 16–20. – Бібліогр.: 11 назв. – ISSN 2227-6890.

A legal culture of student young people is in the conditions of becoming of civil society / I.V. Lysenko, A.M. Lysenko // Bulletin of NTU «KhPI». Series: Actual problems of Ukrainian society development. – Kharkiv: NTU «KhPI», 2017. – № 29 (1251). – P. 16–20. – Bibliogr.: 11. – ISSN 2227-6890.

Відомості про авторів / Сведения об авторах / About the Authors

Лисенко Ірина В'ячеславівна – кандидат юридичних наук, доцент, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доцент кафедри права; тел.: (066) 794-63-84; e-mail: i-2017@ukr.net.

Лысенко Ирина Вячеславовна – кандидат юридических наук, доцент, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт», доцент кафедры права; тел.: (066) 794-63-84; e-mail: i-2017@ukr.net.

Lysenko Iryna Vyatsheslavovna – Candidate of Juridical Sciences (Ph. D.), Docent, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», Associate Professor at the Department of Law; tel.: (066) 794-63-84; e-mail: i-2017@ukr.net.

Лисенко Андрій Миколайович – кандидат юридичних наук, доцент, Харківський національний університет внутрішніх справ, доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності та розкриття злочинів факультету № 2; тел.: (066) 794-63-84; e-mail: i-2017@ukr.net.

Лысенко Андрей Николаевич – кандидат юридических наук, доцент, Харьковский национальный университет внутренних дел, доцент кафедры оперативно-розыскной деятельности и раскрытия преступлений факультета № 2; тел.: (066) 794-63-84; e-mail: i-2017@ukr.net.

Lysenko Andrii Mykolayvych – Candidate of Juridical Sciences (Ph. D.), Docent, Kharkiv National University of Internal Affairs, Associate professor at Department of operational search activity and opening of crimes of faculty № 2; tel.: (066) 794-63-84; e-mail: i-2017@ukr.net.

УДК 327 (477)

Л. В. ПЕРЕВАЛОВА, М. Г. ОКЛАДНА

УКРАЇНА У ГЕОПОЛІТИЧНИХ ПРОЕКТАХ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглядаються геополітичні проекти видатних українських вчених М.С. Грушевського і С.Л. Рудницького, розкриваються їх погляди на майбутнє України, її місце у європейському просторі та роль у геополітичних процесах на початку ХХ століття. Автори на підставі наукових праць вчених аналізують їх концепції, щодо створення чорноморської федерації, головну роль в якій буде відігравати Україна. В цих геополітичних проектах вперше був виділений та осмислений чорноморський вектор діяльності незалежної української держави. У статті визначаються особливості обґрунтування чорноморської орієнтації України в працях М.Грушевського та С.Рудницького, порівнюються переваги доцільності цієї орієнтації для української держави.

Ключові слова: геополітика, суверенітет, незалежність, національна держава, федерація, національно-територіальна автономія, місцеве самоврядування, децентралізація, право націй на самовизначення, чорноморська орієнтація.

В статье рассматриваются геополитические проекты выдающихся украинских ученых М. С. Грушевского и С. Л. Рудницкого, раскрываются их взгляды на будущее Украины, ее место в европейском пространстве и роль в геополитических процессах в начале XX века. Авторы на основе научных работ ученых анализируют их концепции по созданию черноморской федерации, главную роль в которой будет играть Украина. В этих геополитических проектах впервые был выделен и осмыслен черноморский вектор деятельности независимого украинского государства. В статье определяются особенности обоснования черноморской ориентации Украины в трудах М. Грушевского и С. Рудницкого, сравниваются преимущества целесообразности этой ориентации для украинского государства.

Ключевые слова: геополитика, суверенитет, независимость, национальное государство, федерация, национально-территориальная автономия, местное самоуправление, децентрализация, право наций на самоопределение, черноморская ориентация.

The article deals with geopolitical projects of such prominent Ukrainian scholars as M. S. Hrushevsky and S. L. Rudnitsky, their views on the future of Ukraine, its place in the European space and its role in geopolitical processes in the early twentieth century are revealed. Basing upon the works of these scientists the authors analyse the conceptions of creating a Black Sea federation with the key role of Ukraine in it. In these geopolitical projects, for the first time, the Black Sea vector of the activity of an independent Ukrainian state was determined and reflected. The article defines the features of the justification of the Black Sea orientation of Ukraine in the works of M. Hrushevsky and S. Rudnitsky, comparing the advantages of the expediency of this orientation for the Ukrainian state.

Keywords: geopolitics, sovereignty, independence, national state, federation, national-territorial autonomy, local self-government, decentralization, the right of nations to self-determination, Black Sea orientation.

Вступ. Перша світова війна, активізація національно-політичних рухів у першій половині XX століття потребували нового мислення щодо подальшого розвитку європейських держав, майбутнього української держави та її ролі у світових геополітичних процесах. В цей час з'являється цілий ряд політико-географічних досліджень, які аналізують напрямки світової геополітики, майбутній світовий устрій, місце в ньому України, перспективи розвитку української державності. Наукова спадщина видатних українських вчених М. Грушевського, Ю. Липи, В. Липинського, С. Рудницького, С. Томашівського, Д. Донцова, залишається актуальною і сьогодні, коли перед нашою державою постає ціла низка важливіших проблем, без вирішення яких неможливе майбутнє незалежної, демократичної України. З'ясування реальної картини життєво необхідних інтересів України, їх пріоритетність, умови та шляхи досягнення перспективних цілей дозволять знайти оптимальні механізми виходу держави із глибокої загальнонаціональної кризи, забезпечити стратегічну стабільність країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній вітчизняній науковій літературі здійснено доволі ґрунтовний аналіз концепцій чорноморської орієнтації України першої половини XX століття. Це праці таких вчених як С. Василенко, М. Дністрянський, Р. Додонов, М. Кармазіна, Г. Корольов, В. Крисаченко, Ю. Левенець, В. Масненко, В. Потульницький, П. Радько, О. Салтовський, В. Сергійчук, М. Хилько, О. Шаблій, О. Янчук та ін.. Однак слід відмітити недостатність досліджень, де б достатньо повно розглядались місце та роль України у геополітичних проектах першої третини XX століття.

Метою даної статті є порівняльний аналіз геополітичних проектів видатних вітчизняних вчених М. С. Грушевського та С. Л. Рудницького, в яких визначається роль і місце української держави у майбутній чорноморській федерації.

Матеріали і результати дослідження. Особливе місце в дослідженні цих процесів займає Михайло Сергійович Грушевський, який був справжнім засновником української геополітики. Сучасники М. С. Грушевського пізніше назвали його «батьком української державності».

Михайло Сергійович Грушевський (1866–1934) – видатний історик, археолог, літературознавець, соціолог, публіцист, письменник, організатор української науки, громадсько-політичний і державний діяч, засновник Української Народної Республіки. Саме з його творчою спадщиною пов'язані ідеї відродження української культури і науки, геополітичної свідомості української громадськості.

У своїй багатотомній праці «Історія України – Ру-

сі» М. С. Грушевський постійно пов'язує специфіку України з такими географічними чинниками, як положення її земель, напрямками колонізації, багатими природними ресурсами [1].

Ще на початку XX ст. М. Грушевський приділяв велику увагу проблемам суспільно-політичної перебудови Російської імперії. Він відстоював позиції конституційного парламентаризму в Росії та національно-територіальної автономії України. У своїй статті «Українство і питання дня в Росії» (1905 р.) він доходить висновку про те, що «Українство в Росії повинно вийти за границю ідеї етнографічної народності, стати політичним і економічним, узятися до організації української суспільності як нації...» [2].

У статті «Конституційне питання і українство в Росії» М. Грушевський аналізує тогочасне становище в Росії та місце українського руху в контексті загальноросійських змін. В цій статті він викладає новий конституційний проект, спрямований на відродження національно-державних прав українського народу. Вчений пропонував здійснити децентралізацію державної влади в імперії, провести прямі парламентські вибори, забезпечити регіональну автономію з наданням їй широких прав. На його думку, вирішення цих задач потребує «інтенсивної й добре обдуманної роботи – роботи коло своєї суспільності і роботи спільної з іншими національними й суспільно-політичними групами Росії, коло вироблення найбільше раціонального плану устрою й відносин будучої Росії ... Українці мусять стати нацією, коли не хочуть зостатися паріями серед народностей.» [3].

На думку Грушевського, майбутня Росія повинна стати федеративною демократичною республікою, «становище України буде забезпечене і відносини її до Російської Республіки будуть певні і щирі тоді тільки, як Україна не стоятиме одинцем, а всі часті Російської Республіки будуть не тільки що автономними провінціями, а державами, зв'язаними федеративним зв'язком. Ми хочемо, щоб держава, в склад котрої входитиме автономна Україна, була федеративною демократичною республікою».

В своїй праці «Якої ми хочемо автономії і федерації» він підкреслював, що Україна буде організована на основі широкого місцевого самоврядування, яке буде обиратися «загальним, рівним, безпосереднім і тайним голосуванням чоловіків і жінок, буде порядкувати всі місцеві економічні, просвітні і культурні справи, згідно з законодавством загальнодержавним і українським, автономним...». На підставі загального, рівного, безпосереднього права, шляхом таємного голосування будуть обиратися «депутати до українського сойму; депутатські місця будуть розділені відповідно підрахункові голосів цілої України, щоб усі партії, течії і національні

групи мали своїх представників. Сойм сей порядкуватиме справами всієї України в її етнографічних межах і видаватиме закони в усяких справах, окрім тих небагатьох, що будуть полишені для парламенту загальнодержавного і міністрів республіки. Такі загальнодержавні справи, мабуть, будуть: справа війни і миру, міжнародні трактати, завідування воєнними силами республіки, пильнування одностайної монети, міри, ваги ... Сойм вибиратиме свій виконавчий комітет чи раду крайових міністрів для порядкування справ області і заступства інтересів краю в раді міністрів республіки: вони будуть стежити за тим, щоб діяльність міністрів республіки та її парламенту не входила в сферу прав українського сойму і його міністерств. Військо українське – поки не буде замінено міліцією – хоч підлягатиме розпорядженням центральної воєнної власті республіки, буде відбувати свою службу в межах України, утримуватися її коштом і не виводитиметься з української території інакше як при оголошенні війни. Право зносин з пограничними державами в справі охорони своїх торговельних і всяких інших інтересів мусить бути за Україною...» [4, с. 148–149].

Таким чином можна зробити висновок, що Грушевський під федералізмом розумів не обмеження самостійності української держави, а як крок їй назустріч. На його думку основою входження України в Російську федерацію є широка національно-територіальна автономія, побудована на принципах децентралізації влади.

Революційні події кінця 1917 р. вплинули на конкретні дії Грушевського як політика. Надії М. Грушевського на демократичний розвиток Росії та розвиток України у складі федеративної Росії змінюються. Тепер актуальною для М. Грушевського стає ідея будівництва суверенної незалежної України на засадах децентралізації та широкого місцевого самоврядування. З його безпосередньою участю було підготовлено і задекларовано IV Універсал, який проголосував Україну «самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу». «Власть у ній буде належати тільки народу України, іменем якого, поки зберуться Українські Установчі Збори, будемо правити ми, Українська Центральна Рада, представництво робочого народу...» [5, с. 100]. Вчений вважав, що Україна повинна бути не тільки для українців, а для всіх, хто живе на Україні та її любить.

В цей же час М. Грушевський обґрунтовує важливий геополітичний принцип, актуальний і сьогодні: «Я не бажаю своєму народові панування, бо вважаю, що панування деморалізує самого пануючого і не може бути поєднане з правдиво демократичним устроєм. З тих же мотивів я навіть не вважаю корисною для нашого народу сильно виражену гегемонію. Я не хочу українського імпералізму».

У 1918 р. Грушевський, який вже очолював Центральну Раду, робить однозначну переорієнтацію України з Росії в бік Європи. Вчений писав, що Україна повинна поновити свої зв'язки із західним світом, користуватися його запасами знань, культури, суспільного інстинкту й дисципліни. Але, добре розуміючи, що

Україна може потрапити у залежність від інших держав, він застерігав, що «нам не треба підганяти наше життя під який-небудь західноєвропейський зразок, хоч би й німецький», звільнення від примусової російської залежності не повинно замінитися іншою залежністю, навіть добровільною. М. Грушевський рекомендує українцям, окрім Німеччини, вчитися також у США. Ці дві країни, на його думку, повинні стати двома добрими школами для українського народу [6, с. 22].

У статтях «Наша західна орієнтація», «Орієнтація чорноморська» і «Нові перспективи» Грушевський обґрунтовує майбутній федеративний союз за участю України. Реалізацію проекту «Нової України» М. Грушевський пов'язував із наявністю культурних та економічних підстав, а також із появою чорноморської, європейської чи світової федерації [7].

Вчений вказував на спорідненість українського народного характеру із західноєвропейським, однак він і не заперечував значного східного впливу на історію України. Західна основа та східні впливи, що взаємно переплавлялися, у своїй основі складають сутність українського народу, – зазначає Грушевський. Він підкреслює, що східне підґрунтя українського народу, яке існує поруч із західним, «полегшує нам зв'язки з нашими сусідами, котрі пройшли через аналогічні орієнтальні впливи, створює ґрунт для спільної угоди, для спільної моральної близькості» [6, с. 23].

У лютому – березні 1918 р. Грушевський публікує ще один збірник «На порозі нової України», в якому, незважаючи на нові обставини, що склалися після проголошення незалежності України, тим не менш продовжує підтримувати концепцію федералізму. Але тепер мова йде про федерацію «народів Чорного моря».

Особливу роль у своїй концепції майбутньої федерації Грушевський відводить Білорусі та Литві, тому що ці народи були завжди союзниками України. Цей факт дозволяє вченому зробити висновок про можливість мати спільні державницькі перспективи в майбутньому. Історичне минуле трьох народів балтійсько-чорноморського регіону визначається тим, що між ними ніколи не буває будь-яких серйозних конфліктів, кожен із цих народів проживав на своїй етнічній території, і національно перемішані кордони були незначними; це три сусідніх національних території, які мали загальні зовнішні відносини та інтереси [8, с. 86].

Мова йшла про союз України із цими державами, але домінуючу роль у цьому союзі відводилася українській нації, як більш чисельній і багатшій на господарські ресурси. Вчений був захоплений ідеєю майбутнього федеративного державного об'єднання трьох народностей на балтійсько-чорноморських шляхах. Створення чорноморсько-балтійської федерації у складі України, Білорусі та Литви – це найзаповітніша мрія М. С. Грушевського.

М. С. Грушевський вважав, що одним з основних завдань, що стоять перед українською нацією, є зближення не тільки різних частин розділеної української території, але й усіх народів Східної Європи, роз'єднаних історичними непорозуміннями, проте об'єднаних спільними завданнями і майбутнім.

М. С. Грушевський добре розумів внутрішньо-геополітичні проблеми, що стояли перед Україною: необхідність формування нового адміністративно-територіального устрою, складність соціальної структури української нації. Слід погодитися з М. С. Дністрянським, що незважаючи на наявність конструктивних геополітичних ідей, практичні дії М. Грушевського як політичного діяча, керівника Української Центральної Ради не були адекватними реальним зовнішнім та внутрішнім геополітичним викликам [9, с. 108].

Ідея М. Грушевського про створення світової, чорноморської федерації виявилась нереалізованою. Вона стала його найбільш умовною конструкцією та найменш теоретично обґрунтованою. Формування такої конфедерації у системі Східної Європи не відповідало особливостям історичного розвитку «іншої» Європи, а більше західним уявленням про «неісторичні» нації. Пропонуючи створити конфедерацію в балтійсько-чорноморському регіоні, М. Грушевський був упевнений у глибокій соціалістичній та інтернаціональній трансформації Заходу й усього світу. Проте його надії та прогнози виявилися ілюзіями [10, с. 78].

Вершиною українського політико-географічного і геополітичного аналізу у XX ст., за словами М. С. Дністрянського, стали праці Степана Львовича Рудницького, в яких обґрунтовується геополітичний світоустрій та місце в ньому України [9, с. 109].

Степан Львович Рудницький (1877–1937) – професор, доктор наук, академік, вчений європейського та світового рівня. Він є автором понад 150-ти наукових праць, присвячених не тільки проблемам географії, але і проблемам історії України, астрофізики, геології, політології, етнографії. Як зазначає професор О. І. Шаблій, що за останні сімдесят років «докорінно змінилась історична обстановка, ... на питання «бути чи не бути самостійній Україні» дано однозначну відповідь «бути», думки С. Рудницького, висловлені ним ... в працях з проблем українознавства, не втратили своєї актуальності і в нашу доленосну для України епоху» [11, с. 5].

Праці С. Л. Рудницького «Україна: земля і народ» (1916 р.), «Україна з політично-географічного становища» (1916 р.), «Україна – наш рідний край» (1917 р.), «Україна і великодержави» (1920 р.), «Політична географія України», а також роботи «Українська справа зі становища політичної географії» (1923 р.), «Огляд національної території України», «До основ українського націоналізму» та «Галичина та соборна Україна», які були опубліковані у 1994 р. у Львові під загальною назвою «Чому ми хочемо самостійної України».

Праці С. Л. Рудницького мають і сьогодні актуальне значення для формування національної ідентичності українського народу, усвідомлення їм своєї ролі і місця в загальноєвропейському процесі демократичних змін. Вчений ставив своєю метою проінформувати світ про українські проблеми. На його думку, утворення української держави, вирішення її проблем: національних, політичних, економічних, територіальних в інтересах усіх країн Західної Європи і світу. І в своїх працях С. Рудницький це доказує.

Ще на початку XX століття вчений довів, що Укра-

їна має усі умови стати не лише великою державою Європи, а й цілого світу, тому що українці – це давній народ з самобутньою історією, культурою, мовою, територією. І те, що він не має своєї державності є «ганебна пляма на тілі всього роду людського». В своїй праці «Чому ми хочемо самостійної України» Степан Львович Рудницький обґрунтовує право українського народу на власну самостійність, тому що тільки так український народ може стати свідомою, модерною, культурною нацією та розвинути всі великі засоби рідної землі. «Для всіх українців повинна бути цілковита державна самостійність України одинокою наконечною ціллю... Бо самостійність і тільки самостійність зробить українців правдивими господарями на Україні» [12, с. 89].

Таким чином, на думку С. Рудницького ціллі українського народу повинна бути державна самостійність України, ні автономія, ні федеративна частина не зможуть створити необхідних умов для національного та суспільно-політичного розвитку. Вчений стверджував, що народи, які живуть між українцями, мають право на свободний розвиток, але володіти Україною мають право тільки українці.

На підставі аналізу таких фундаментальних принципів побудови держави як принцип єдинокоролівства, що був реалізований у Австро-Угорщині, Росії; класовий принцип, який став основним при формуванні Радянського Союзу та національний принцип, С. Рудницький робить висновок, що визначальним у державному будівництві має бути саме національний принцип, а усі інші суперечать загальновизнаному положенню про право націй на самовизначення.

На основі аналізу політико-географічного розвитку та політичного життя Європи і світу вчений приходить до висновку, що тільки національні держави мають майбутнє, світова політика повинна сприяти створенню національних держав. «...часи мозаїкових національно мішаних держав, бодай у Європі, навіки пропали. Такі мозаїкові держави є або цілком неспосібні до життя, або можуть тільки коротко (на історичну міру) вдержатися при житті. При своїх розвалах спричинюють такі мозаїкові держави все і всюди небезпечні історичні катастрофи. Ці катастрофи – це не тільки великі війни... Ще небезпечніші є заколоти в політичній рівновазі державної системи всієї землі. Бо ці заколоти багато довше тривають, як війни, й ведуть за собою цілі рої конфліктів». І далі Степан Рудницький робить висновок: «Тому-то тільки національним державам належить будучина. Модерна світова політика повинна підпирати творення виключно національних держав. Цього вчить досвід останніх століть, десятиліть, ба й років.» [13, с. 140].

Стосовно української перспективи вчений стояв на позиціях української національної державності. Це питання він розглядав у європейському контексті: «Утворення української національної держави в етнографічних границях є одиноким способом, щоб запобігти заколотам і конфліктам у південно-східному куті Європи, так важному для світового господарства й для світової політики. Без національної Української держави доживемо в найкоротшому часі нових тяжких воєн-

них і революційних катастроф!» [13, с. 145].

У праці «Українська справа зі становища політичної географії» на підставі аналізу історичного розвитку українських земель та впливу на нього їх географічного положення С. Рудницький стверджує, що позитивне вирішення українського питання, тобто утворення української національної держави в етнографічних межах, є розв'язанням останнього великого національного питання в Європі. «Коли поляки, чехи, югослав'яне дістали свої національні держави, то є справою елементарного почуття справедливості, щоб українці, численніші, як усі ті народи разом узяті, що мають більшу від тамтих усіх разом територію й культурою ніяк не нижчі, теж дістали свою національну державність. Велике слово «самовизначення всіх народів» мусить відноситися також і до українців» [13, с. 142].

Без створення власної держави нація не зможе вирішити соціально-економічні, національно-політичні та інтелектуальні проблеми. Відсутність незалежності, демократичної національної держави створює умови для політичного, економічного та культурного поневолення одних народів іншими. При таких спотворених умовах гідний і чесний представник українського народу не має перспектив для свого розвитку і повинен зникати. Тільки вільний народ може мати свою національну школу, яка виховує патріотів рідного краю, творить духовну й матеріальну основу їхнього гаразду. Народ, що підкорюється іншому народу, має чужу школу, яка не сприяє його духовному розвитку.

С. Рудницький вважав, що основна причина того, що український народ не зміг відстояти своєї незалежності у слабкій загальній освіті української інтелігенції та у відсутності у неї здорової національної свідомості. Інтелігенція, що формувалася на бездержавних традиціях, нездатна була виконати функції державної самоорганізації. Актуальніше сьогодні звучать слова вченого: «Поки що ще не видно, щоби українська інтелігенція починала бодай пригадуватися над дійсними причинами цих страшних невдач (він мав на увазі події 1918 – 1919 років), тих величезних небезпек, що загрожують під цю пору вже не тільки української державності, але й самому існуванню українського народу. Завзята «війна всіх проти всіх» триває з незмінною завзятістю дотепер. Вона доказує, що всі бачуть, що все йшло і йде щось «не так», як повинно було й повинно йти. Та всі ми обмежуємося на тім, що шукаємо чиновників, обкидаємо їх лайками, спихаємо вину з себе на других. Всі українські партії і псевдо партії крутяться й досі в божевільному вихрі воєнного танцю й атакують одні других з безмежною ненавистю...» [14, с. 273]. Далі він продовжує: «В кого рідний край – тільки мрачне теоретичне поняття, той ніколи не потрапить служити як слід рідному народові» [14, с. 296].

Вихід з даного становища С. Рудницький бачить в тому, щоби підняти рівень освіти української інтелігенції та підвищити національну свідомість народу. Для вирішення цих завдань перш за все потрібно з'ясувати та пояснити суть українського націоналізму. У своїй праці «До основ українського націоналізму» вчений дає визначення націоналізму: «Націоналізм — це спрямування

думок, слів чи діл одиниці чи гурту в той напрямок, у якому йде надійний, корисний розвиток нації, до котрої дана одиниця чи гурт належить» [14, с. 276]. На думку автора, саме націоналізм є світоглядною та організаційно-практичною основою розвитку кожного народу, – не лише українського. Здоровий модерний націоналізм він протиставляє міщанському (шароварному) націоналізму, шовінізму та універсалізму (до яких відносить марксистський фундаменталізм). Модерний націоналізм вказуватиме народам, як найкраще їм жити, щоб бути здоровими, сильними та довговічними [14, с. 283]. Метою українського новітнього націоналізму С. Рудницький вважає «поставлення й укріплення Української національної держави на всіх землях, що суцільно заселені українським народом» [14, с. 330–331]. Актуально для українців і сьогодні звучать слова С. Рудницького, що «... дійсний новітній націоналізм – це не партійна справа, зрозуміти, що національно повинні думати й стреміти всі українці, без різниці партій: від анархістів і комуністів до крайніх правих» [14, с. 346].

Українська земля велика, багата, вона розташована вигідно, а український народ здібний, здоровий та має такі цінні завдатки, що перед ним відчиняються величезні можливості в майбутньому. С. Рудницького вважав, що Україна як національна держава має власні історичні традиції, характерним для неї буде республіканський устрій, своєрідна федерація автономних українських земель. «Форма цієї держави повинна бути республікансько-демократична й опиратись на тісній федерації автономних, по суті поодиноких, українських земель», – писав вчений [14, с. 331].

Протягом своєї історії український народ завжди тягнувся до чорноморського та балтійського регіонів, тому, на думку вченого, в інтересах української держави відродити таке становище. Вчений висуває ідею створення Балтійсько-Понтійської федерації (Балтійсько-Чорноморської), до складу якої мали увійти Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва, Білорусь і Україна [17]. Рудницький вважав, що новостворені держави (мова йде про Фінляндію, країни Балтії, які одержали незалежність після Жовтневої революції 1917 року) націлені проти Росії та її агресивної політики. Побойовання російської експансії зближує їх з Україною, до якої вони найбільш дружно відносяться [15]. Вчений розраховував, що в цих молодих державах зароджуються федеративні думки. І ці думки зростають та «кристалізуються». Створення такої федерації, до якої вони би увійшли, стає цілком впливових кругів цих держав.

Нові держави протиставляють себе централістичній Росії та імперіалістичній Польщі, під владою яких вони знаходились багато часу. Таке бойовання повинно зближувати зазначені держави з Україною і в кінцевому підсумку навіть привести до формування «Балтійсько-Понтійської» федерації. Країни, що увійдуть до федерації, мають спільну основу для економічного, соціального, політичного та культурного розвитку. Усі вони мають не вигідне геополітичне становище, тому постійно використовуються у політичних іграх інших країн. Ядром федерації мала б стати Україна як найбільша серед названих держав за територією та

населенням. Така федерація сприяла б виживанню цих держав, стала би бар'єром проти експансії російського імперіалізму у Середню і Західну Європу.

До цієї федерації С. Рудницький не включає Польщу та Росію. На його думку, «латиші, литовці, білорусини, українці бояться політичних і національних небезпек з боку польського імперіалізму». Крім того Польща є «середньоевропейським краєм, котрого культура пішла середньоевропейськими стежками...» [13, с. 154]. Що стосується Росії, то в неї панувала деспотична форма влади, яка не може бути прийнята Україною.

На жаль, жодних доказів своїх стверджень вчений не доводить. На наш погляд, ці думки вченого не мали під собою об'єктивних реалій. Новостворені держави тільки одержали власну незалежність і створювати нове об'єднання навряд чи бажали.

Важливою складовою політичного життя України, на думку вченого, є її географічне положення. Чорноморський статус українських територій дозволяє їм зв'язати Західну Європу і Азію. Цей шлях буде найкоротшим та найлегшим, що матиме величезне значення для усіх держав та економічних областей Європи.

Створення Балтійсько-Чорноморської федерації не є кінцевою метою чорноморської орієнтації України. Це проміжна ланка у реалізації більш далекого плану. С. Рудницький вважав, що необхідно створити комплексну систему комунікацій, об'єднав сухопутні та морські шляхи, що дозволить з'єднати Європу і Середню Азію за рахунок сполучення Чорного і Каспійського морів з метою відчинення Передньої Азії Європі. За умови такого сполучення Україна починає забезпечувати зв'язок між Європою і Середньою Азією в обхід Росії через Україну як свою «найважливішу державу».

В результаті реалізації такого плану в орбіту чорноморської орієнтації України втягуються середньоазійські країни, що дозволяє перетворити Україну у «найважливішу одиницю» комунікацій між ними і Європою. Успіх подібного плану багато в чому залежить від економічної підтримки західних країн, які мають значні інтереси в Передній Азії. Все це дозволить Україні використати усі переваги свого географічного положення та «виштовхнути» Росію з перехрестя світових комунікацій, зокрема із системи сполучення між Європою і Азією. На думку вченого, Росія небезпечна європейським країнам тому, що володіє Україною. Треба так поставити самостійну Україну, так захистити її, щоби Україна мала зі свого вигідного «географічного положення тільки користь, а не шкоду» [12, с.81]. «Лиш через посідання України має Росія доступ до Чорного моря, а через те – до Балкану, Царгороду і Дарданелів. Лиш через посідання України може Росія грожити загладою Туреччині, посягати через Кавказ по Малу Азію і Персію та глядати безпосереднього доступу до Середземного моря й Індійського океану» [12, с.80]. Українська держава мусила бути поважною перепорою для експансивної політики Росії... ось де причина російської політики проти українців.

Отже, обґрунтування чорноморської орієнтації у С. Рудницького становить невід'ємну складову його політико-географічної системи [16]. Чорноморська

орієнтація України, на його погляд, перш за все має величезне значення для самої України, тому що забезпечує підтримку західноєвропейських країн, економічну співпрацю з ними. Україна стверджує себе як транзитна держава, яка бере участь у розвитку східно-західних світових шляхів. По-друге, країни Європи зацікавлені в усуненні Росії від системи цих шляхів. Чорноморська орієнтація, на думку С. Рудницького, найбільш повно враховує статус України як транзитної держави, що відіграє роль «головного осередку європеїзації Передньої і Центральної Азії» внаслідок забезпечення найкоротшого сполучення між ними та західним світом. Така орієнтація гарантує українському народу існування серед європейських народів в якості «самостійної одиниці», народу, який має свої історичні традиції та власну культуру.

Таким чином, С. Рудницький розглядає проблему самовизначення України з двох сторін: з одного боку українські національні інтереси, з іншого – геополітичні інтереси європейських країн, які б отримали політичні та економічні вигоди від створення самостійної української держави, завдяки якій встановився зв'язок між Сходом і Заходом, між Півднем і Північчю. Неприйнятними є його позиції про роль України як «буфера» між Росією і західними державами, тому що враховує перш за все не інтереси України, а західних держав, та те, що вигідне географічне розташування України буде сприяти прагненню західноєвропейських держав вирвати Україну з-під російського володіння та самим набрати впливу на Україну.

Висновки. Слід відзначити, що геополітичні ідеї видатних українських вчених М. С. Грушевського та С. Л. Рудницького стали важливою складовою української суспільно-політичної думки першої третини ХХ століття, особливо це стосується ідей створення самостійної національної української держави, яка займе гідне місце серед західноєвропейських країн. Наукові пропозиції вчених є цікавими й для сучасних дослідників, що займаються проблемами державотворення, бо дають наукове розуміння причин, шляхів, чинників успішного процесу становлення, зміцнення і розвитку української самостійної держави.

Список літератури: 1. *Грушевський М.* Історія України-Русі. В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1991. 2. *Грушевський М. С.* Українство і питання дня в Росії. – Режим доступу: shron.chtyvo.org.ua/%2FHrushevskiy%2FUkrainstvo_i_pytannia_dnia_v_Rosii.pdf. – Дата звернення: 30 травня 2017. 3. *Грушевський М. С.* Конституційне питання і українство в Росії. – Режим доступу: <http://www.m-hrushevsky.name/uk/Publicistics/1906/ZBizhXvyli/UkraininstvolPytannjaDnjaVRosiji.htm>. – Дата звернення: 30 травня 2017. 4. *Грушевський М.* Якої ми хочемо автономії і федерації / *М. С. Грушевський*. Твори: у 50 т. / редкол.: П. Сохань (голов. ред.), Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.. – Львів: Видавництво "Світ", 2007. – Т. 4. – Кн. 1. – С. 137–150. 5. Вивід прав України / *М. Грушевський, С. Величко, В. Литинський та ін.*; ред. М. П. Парцел. – Львів: Слово, 1991. – 126 с. 6. *Грушевський М.* На порозі нової України. Гадки і мрії / *М. Грушевський*. – К., 1918. 7. *Грушевський М. С.* Вибрані праці. Видано з нагоди 25-річчя з дня його смерті (1934–1959) / Зібрав і упорядкував *М. Галій*. Демократичний український координаційний центр Америки. – Нью-Йорк, 1960. – 264 с. 8. *Потульніцький В. А.* Історія української політології (Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці). – К., 1992. – 232 с. 9. *Дністрянський М. С.* Геополітика: Навчальний посібник. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 436 с. 10. *Корольов Г. О.* Ідея чорноморської федерації у поглядах Михайла Грушевського / *Г. О. Корольов* // Український історичний журнал. – 2011. – №6. – С. 68–79. 11. *Шаблій О. І.* Передмова // *Рудницький С. Л.* Чому ми хочемо само-

стійної України? / Упор., передмова О. І. Шаблій. – Львів: Світ, 1994. – 416 с. **12.** Рудницький С. Л. Чому ми хочемо самостійної України? // Рудницький С. Л. Чому ми хочемо самостійної України? – Львів: Світ, 1994. – С. 36–92. **13.** Рудницький С. Л. Українська справа зі становища політичної географії // Рудницький С. Л. Чому ми хочемо самостійної України? – Львів: Світ, 1994. – С. 94–208. **14.** Рудницький С. Л. До основ українського націоналізму // Рудницький С. Л. Чому ми хочемо с самостійної України? – Львів: Світ, 1994. – С. 271–348. **15.** Рудницький С. Україна, Польща і Литва з військово-географічного погляду // Діло. – Львів. – 1914. – 10 серп.; 11 серп., 13 серп. **16.** Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії / С Рудницький. – Берлін : Українське слово, 1923. – 288 с. **17.** Яковлюк І. В. Балто-Чорноморський союз: аналіз досвіду поглиблення військово-політичного співробітництва на початку ХХ ст. / І. В. Яковлюк // Актуальні проблеми сучасного міжнародного права: зб. наук. ст. за матеріалами II Харк. міжнар.- прав. читань, Харків, 21 листоп. 2016 р.: у 2 ч. – Харків, 2016. – Ч. 1. – С. 26–35.

References (transliterated): 1. Grushevskiy M. *Istoriya Ukrainy–Rusi* [History of Ukraine–Rus]. In 11 vols., 12 b. Edited by P. S. Sohan. Kyiv, Nauk. dumka, 1991. 2. Grushevskiy M. *Ukrayinstvo i pitannya dnya v Rosiyi* [The Ukrainianness and the issues of a day in Russia]. Available at: shron.chtyvo.org.ua/%2Fhrushevskiy%2FUkrayinstvo_i_pytannia_dnia_v_Rosii.pdf. (accessed 30.05.2017). 3. Grushevskiy M. S. *Konstitutsiynne pytannya i ukrayinstvo v Rosiyi* [The Constitutional issue and Ukrainianness in Russia]. Available at: <http://www.m-hrushevsky.name/uk/Publicistics/1906/ZBzhXvyli/UkrayinstvoIPytannjaDnjaVRosiji.htm>. (accessed 30.05.2017). 4. Grushevskiy M. *Yakoyi mi hochemo avtonomiyi i federatsiyi*. M. S. Grushevskiy. *Tvori v 50 t.* [Works in 50 vols.]. Edited by P. Sohan, Ya. Dashkevich, I. Girich. Lviv, Vidavnistvo "Svit", 2007, vol. 4, book 1, pp. 137–150. 5. Grushevskiy M., Velichko S., Lipinskiy V. *Vivid prav Ukrainy* [The code of rights of Ukraine]. Lviv, Slovo, 1991. 126 p. 6. Grushevskiy M. *Na porozhi novoyi Ukrainy. Gadki i mriyi* [On the threshold of new Ukraine. Ideas and dreams]. Kyiv, 1918. 7. Grushevskiy M. S. *Vibrani pratsi. Vidano z nagodi 25-richchya z dnya yogo smerti (1934–1959)* [Selected works. Issued on the occasion of the 25th anniversary of his death (1934–1959)]. Ed. by M. Galiy. *Demokratichniy ukrayinskyy koordinatsiyniy tsentr Ameriki*. New York,

1960. 264 p. 8. Potulnitskiy V. A. *Istoriya ukrayinskoyi politologiyi (Kontseptsii derzhavnosti v ukrayinskoy zarubizhniy istorichko-politichniy nauki)* [History of Ukrainian Political Science (Concept of Statehood in Ukrainian Foreign Historical and Political Science)]. Kyiv, 1992. 232 p. 9. Dnistrianskiy M. S. *Geopolitika: Navchalniy posibnik* [Geopolitics: manual]. Lviv, LNU imeni Ivana Franka, 2011. 436 p. 10. Korolov G. O. *Ideya chornomorskoyi federatsiyi u poglyadah Mihaylo Grushevskogo* [The idea of the Black Sea federation in the views of Mikhailo Hrushevsky]. *Ukrayinskyy istorichniy zhurnal* [Ukrainian Historical Magazine]. 2011, no. 6, pp. 68–79. 11. Shabliy O. I. *Peredmovna* [Preface]. Rudnitskiy S. L. *Chomu mi hochemo samostiynoyi Ukrainy?* [Why do we want independent Ukraine?]. Ed. by O. I. Shabliy. Lviv, Svit, 1994. 416 p. 12. Rudnitskiy S. L. *Chomu mi hochemo samostiynoyi Ukrainy? Why do we want independent Ukraine?*. *Chomu mi hochemo samostiynoyi Ukrainy?* [Why do we want independent Ukraine?]. Lviv, Svit, 1994. pp. 36–92. 13. Rudnitskiy S. L. *Ukrayinska sprava zi stanovishcha politichnoy geografii* [Ukrainian case on political geography]. *Chomu mi hochemo samostiynoyi Ukrainy?* [Why do we want independent Ukraine?]. Lviv, Svit, 1994, pp. 94–208. 14. Rudnitskiy S. L. *Do osnov ukrayinskogo natsionalizmu* [The basics of Ukrainian nationalism]. *Chomu mi hochemo s samostiynoyi Ukrainy?* [Why do we want independent Ukraine?]. Lviv, Svit, 1994, pp. 271–348. 15. Rudnitskiy S. *Ukrayina, Polshcha i Litva z viyskovo-geografichnogo poglyadu* [Ukraine, Poland and Lithuania from the military-geographical point of view] // *Dilo* [Work]. Lviv, 1914, 10 serp.; 11 serp., 13 serp. 16. Rudnitskiy S. *Ukrayinska sprava zi stanovishcha politichnoy geografii* [Ukrainian case on political geography]. Berlin, *Ukrayinske slovo*, 1923. 288 p. 17. Yakovlyuk I. V. *Balto-Chornomorskiy soyuz: analiz dosvidu poglyblennya viyskovo-politichnogo spivrobitnitstva na pochatku XX st.* [The Baltic-Black Sea Union: an analysis of the experience of deepening military-political cooperation in the early twentieth century]. *Aktualni problemi suchasnogo mizhnarodnogo prava : zb. nauk. st. za materialami II Hark. mizhnar.-prav. chitan, Harkiv, 21 listop. 2016 r.: u 2 ch.* [Actual problems of modern international law: Sb. Sciences Art. Proceedings of the II Kharkiv. International law Readings. Kharkiv, November 21 2016. In 2 parts]. Kharkiv, 2016, p. 1, pp. 26–35.

Надійшла (received) 15.06.2017

Бібліографічні описи / Библиографические описания / Bibliographic descriptions

Україна у геополітичних проектах першої третини ХХ століття / Л. В. Перевалова, М. Г. Окладна // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 20–26. – Бібліогр.: 17 назв. – ISSN 2227-6890.

Украина в геополитических проектах первой трети ХХ столетия / Л. В. Перевалова, М. Г. Окладная // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 20–26. – Бібліогр.: 17 назв. – ISSN 2227-6890.

Ukraine is in the geopolitical projects of the first third of the XX century / L. V. Perevalova, M. G. Okladna // Bulletin of NTU «KhPI». Series: Actual problems of Ukrainian society development. – Kharkiv: NTU «KhPI», 2017. – № 29 (1251). – P. 20–26. – Bibliogr.: 17. – ISSN 2227-6890.

Відомості про авторів / Сведения об авторах / About the Authors

Перевалова Людмила Вікторівна – кандидат філософських наук, доцент, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», професор, завідувач кафедри права; тел.: (067)575-09-89; e-mail: perevalovaluda@ukr.net.

Перевалова Людмила Викторовна – кандидат философских наук, доцент, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт», профессор, заведующая кафедры права; тел.: (067)575-09-89; e-mail: perevalovaluda@ukr.net.

Perevalova Ludmila Viktorovna – Candidate of Philosophical Sciences (Ph. D.), Docent, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Professor, Head of the Department of Law; tel.: (067)575-09-89; e-mail: perevalovaluda@ukr.net.

Окладна Марина Георгіївна – кандидат історичних наук, доцент, Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого, доцент кафедри теорії держави та права; тел.: (067) 571–74–92; e-mail: perevalovaluda@ukr.net.

Окладная Марина Георгиевна – кандидат исторических наук, доцент, Национальный юридический университет им. Ярослава Мудрого, доцент кафедры теории государства и права; тел.: (067) 571–74–92; e-mail: perevalovaluda@ukr.net.

Okladna Marina Georgievna – Candidate of Historical Sciences (Ph. D.), Docent, National Law University named after Yaroslav the Wise, Associate professor at the Department of Theory of the State and Law; tel.: (067) 571–74–92; e-mail: perevalovaluda@ukr.net.

СОЦІОЛОГІЧНІ ТА ПОЛІТОЛОГІЧНІ ВИМІРИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 130.2

Б. Д. ГОЛОВАНОВ

ИДЕОЛОГИЯ И ЕЁ АЛЬТЕРНАТИВЫ В ПРОСТРАНСТВЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КОММУНИКАЦИИ

Рассматривается содержание категорий идеология и дискурс, их методологический и коммуникативный потенциалы. Современное общество в осмыслении своих процессов не может обходиться понятиями, сформированными в эпоху Модерн и классической рациональности. В арсенал социальных и политических наук входят новые концепты, обозначаемые терминами: дискурс, нарратив, символический универсум и др. Эти категории в структуре современного мировоззрения замещают понятие идеология и претендуют на роль конструктивных принципов в пространстве политической коммуникации. Насколько обоснованы притязания новых категорий, и как с их помощью задаются новые мировоззренческие ориентиры? На примере понятия дискурс автор рассматривает методологические и коммуникативные возможности новых понятий. Исследуются и сопоставляются различные интерпретации понятий дискурс и идеология, характерные для представителей современной философии и социологии постмодернизма. Особое внимание автор уделяет тем социальным тенденциям, которые формируют почву для новых трансформаций коммуникативного пространства. Исследуется, какие конкретные механизмы, действующие в интерсубъективном пространстве, отвечают за формирование новой социальной реальности и миропорядка.

Ключевые слова: дискурс, нарратив, дискурс-анализ, идеология, когнитивный релятивизм, медиократия, постмодернизм.

Розглядається зміст категорії ідеологія і дискурс, їх методологічний і комунікативний потенціали. Сучасне суспільство в осмисленні своїх процесів не може обходитися поняттями, сформованими в епоху Модерн і класичної раціональності. В арсенал соціальних і політичних наук входять нові концепти, що позначаються термінами: дискурс, наратив, символічний універсум та ін. Ці категорії в структурі сучасного світогляду заміщають поняття ідеологія і претендують на роль конструктивних принципів в просторі політичної комунікації. Наскільки обґрунтовані претензії нових категорій, і як з їх допомогою задаються нові світоглядні орієнтири? На прикладі поняття дискурс автор розглядає методологічні та комунікативні можливості нових понять. Досліджуються різні інтерпретації понять дискурс і ідеологія, характерні для представників сучасної філософії і соціології постмодернізму. Особливу увагу автор приділяє тим соціальним тенденціям, які формують ґрунт для нових трансформацій комунікативного простору. Досліджується, які конкретні механізми, сформовані в інтерсуб'єктивному просторі, відповідають за створення нової соціальної реальності і світопорядку.

Ключові слова: дискурс, наратив, дискурс-аналіз, ідеологія, когнітивний релятивізм, медіократія, постмодернізм.

Maintenance of category of ideology and discourse is examined in the article, their methodological and communicative potentials. Modern society in the comprehension of the processes cannot treat the concepts formed in an epoch Modern and to classic rationality. In the arsenal of social and political sciences new concepts designated by terms is included: discourse, narrative, symbolic universum and other. These categories in the structure of modern world view substitute for a concept "ideology" and apply on the role of structural principles in space of political communication. As far as are claims reasonable new to the category, and as with their help new world view reference-points are set? On the example of concept discourse an author examines methodological and communicative possibilities of new concepts. Different interpretations of concepts are investigated and compared discourse and ideology, characteristic for the representatives of modern philosophy and sociology of post-modernism. Particular attention is paid to the social trends that form the ground for the new transformation of communicative space. We investigate what specific mechanisms formed in the interpersonal space, responsible for the creation of a new social reality and the world order. The authors conclude that in modern virtualized communication ideology is no need to generate the false perception of reality, it is left only to hide the absence of reality, constantly creating its visibility. Accentuation of philosophical research on discursive processes suggests that philosophical reflection moves from the phenomenology of knowledge to the phenomenology of communication.

Keywords: discourse, discourse analysis, ideology, cognitive relativism, mediocracy, postmodernism.

Постановка проблемы. В современном обществе у идеологии как формы организации общественного сознания появляются конкуренты, которые более эффективно используют возможности новейших коммуникаций. Окончание эпохи Модерн ставит перед социальным познанием задачу поиска новых духовно-практических оснований, радикально отличных от систем массовой индоктринации. Постмодернизм порывает с традициями Просвещения, в русле которых родился «современный» стиль мышления, он отрицает саму идею построения «хорошего общества» на основе постулатов классической рациональности.

Анализ научных исследований. Философия эпохи Модерн исходила из того, что исторические изменения можно объяснить рациональным образом,

исходя из принципа детерминизма. У каждого исторического события есть вполне рациональные причины, это могут быть национальные интересы, классовая борьба, научно-технический прогресс и т. д. Политическая ангажированность затемняла рациональную основу исторического процесса, но наука не оставляла попыток обнаружить объективную истину. С точки зрения постмодернистов любые попытки рационализировать исторический процесс и выявить причинные силы истории «не заслуживают доверия вне зависимости от того, являются ли они чисто спекулятивными или рассказывают историю эмансипации» [8, р. 37]. Такие рационализации не могут быть легитимированы без введения в философский дискурс больших нарративов, объясняющих конечный смысл исторического

процесса. Эти нарративы образуют стержень глобальных идеологий. Постмодернисты полагают, что вместе с кризисом науки и рационализма идеология как способ обоснования политической перспективы отходит на второй план, а на авансцену выходят новые формы структурирования политического мышления, которые сохраняют непрерывность политического дискурса и позволяют избежать социальных катаклизмов [См. 4; 5].

Целью нашей статьи является анализ того, насколько возможно вытеснение понятия идеология понятием дискурс. И может ли новое понятие играть методологическую роль в структурировании политического сознания и коммуникации.

Изложение основного материала. Одна из наиболее разработанных методологий дискурс-анализа представлена в работах известного французского ученого Ж.-Ф. Лиотара, который проделал путь от левых убеждений и марксистской диалектики до постмодернизма и дискурсивного анализа в духе неовитгенштейнианства. Исследуя современную коммуникативную ситуацию, он видит её отличие от ситуации модерна в том, что первая не прибегает к легитимации научного дискурса через обращение к большим нарративам, таким как диалектика Духа, герменевтика смысла эмансипация разумного субъекта. Ж.-Ф. Лиотар полагает, что, легитимируя научные знания через нарративный консенсус, мы рано или поздно приходим к вопросу о законности институций, ведающих социальной связью. Большой нарратив в составе философского дискурса осуществляет двойное действие, с одной стороны, он легитимирует научный дискурс, с другой стороны, он ставит вопрос о правомерности социальных институций.

Недоверие к легитимации научного знания через нарративный метадискурс выступает как ведущий принцип постмодернистского осмысления действительности. С кризисом нарративного механизма легитимации научного знания теснейшим образом связан кризис метафизической философии и университетских институций. Современная коммуникация не формирует большие нарративы без необходимости, она ориентирует нас в лучшем случае на создание небольших рассказов, наполненных прагматическими интенциями.

В эпоху кризиса нарративной легитимации мы окунаемся в стихию прагматически ориентированных языковых частиц (денотативных, прескриптивных, дескриптивных). В обществе с обесцененными большими нарративами появляется множество языковых игр, оперирующих сиюминутными смыслами. Эти игры дают возможность своего учреждения только через место сборки и распределения информации. Информационные системы оценивают разнообразные дискурсы не с позиции соответствия тому или иному глобальному нарративу, а с точки зрения полезности и эффективности. Способность информации выступать в качестве эффективной и практически полезной Ж.-Ф. Лиотар обозначил термином «перформативность». В «эффективно» функционирующей коммуникативной системе слабо перформативные отрасли знания такие как философия, теология и

подобные им, становятся балластом и вытесняются на периферию коммуникативных связей.

В перформативно ориентированном обществе категория истины, служившая оправданием научного исследования, регулярно вытесняется категорией полезности. В эпоху доминирования полезности на место истины продвигается не наиболее обоснованное знание, а знание-дискурс, наиболее полно поддержанное средствами массовой коммуникации. В борьбе социальных субъектов за дискурсивное доминирование теряет смысл философское представление об истине. Каждая групповая «истина» получает право на существование, а отношения между ними устанавливает конкуренция языковых игр. Языковая игра, наиболее полно поддержанная средствами массовой информации, становится доминирующей. Всю динамику общественной жизни можно и следует рассматривать как ситуацию социального отбора языковых игр, определяющих новые конфигурации коллективного мышления.

Предшествующие постмодерну ментальные формации конституировались вокруг идеологии, представлявшей господствующую языковую игру. Эта языковая игра была основана на нарративном консенсусе, который в конечном итоге сводил на нет разнообразие точек зрения. Как полагает Ж.-Ф. Лиотар, историческая миссия состояния постмодерна заключается в том, чтобы оставить попытки свести разнообразие языковых игр к единому основанию и создать новый универсальный метадискурс. Решая эту задачу необходимо в первую очередь всеми средствами противодействовать формированию новых больших нарративов, образующих философский стержень идеологических систем.

Нарратив, как разновидность знания связан с идеями внутреннего равновесия социальной системы, регуляции вражды и ненависти. В процессе конкурентной борьбы происходит естественная идеологизация языковых игр. Идеологическими становятся те языковые игры, которые через институциональное давление претендуют на их принятие в качестве несомненного и универсального. В переплетении языковых игр, идеология может быть рассмотрена как разновидность господствующей языковой игры, которая маскирует условия своего порождения, а также стремится к упразднению плюрализма языковых игр методами социально-политического воздействия.

Поскольку правила функционирования научного языка не могут быть обоснованы внутри самого языка, то они составляют предмет экспертного консенсуса. Такой консенсус по своей сути есть согласие с системой предписаний, устанавливающих средства аргументации. Чтобы избежать тоталитарных тенденций, догматизирующих консенсус, необходимо культивировать дискурсивные практики, устремленные к открытости и незавершенности. Нельзя позволить свести все многообразие языковых игр к предписаниям и правилам одной господствующей игры. Сводя идеологическую борьбу к конкуренции языковых игр, последовательный постмодернизм доводит деонтологизацию политики до логического конца. Он подрывает

предметность социальной теории, замещая теоретическую рефлексию коммуникативной. Социальная теория как способ организации знания становится недоступной большинству участников дискурсивных практик, поскольку только специфическая практика дискурсивного анализа может обнаружить устойчивую предметность в пространстве языковых игр.

Языковые игры выстраиваются как система, разворачивающаяся на двух уровнях. На первом уровне мы имеем дело с собственно научным дискурсом, второй уровень образуют большие нарративы, метадискурс, формулирующий условия функционирования собственно научного дискурса. Базовый метадискурс, полагает Ф. Лиотар, «следует правилам нарративной игры, давление которых остается сильным не только в средствах массовой информации, но в глубине души самих ученых». [2, с. 19] Нарратив в данном случае выражает потребность не в новом знании, не в том, чтобы заново расставить акценты, а в том, чтобы забыть и навязать это забвение окружающим. Эта тенденция к забвению в эпоху постмодерна становится главным препятствием на пути к накоплению и закреплению результатов коллективного опыта. Первичное (фактическое) знание о сущности социальных процессов становится все более недоступным для огромного числа людей. Фактическое знание теряется под слоем мотивов и амбиций тех элитных групп, которые скрывают информацию о первичном опыте в целях коммуникативного доминирования. В условиях господства вторичного знания критика идеологических установок политических противников не ведется с позиций истины, она не выявляет аутентичность социальных субъектов, стоящих за корпусом высказываний. Философский анализ политического дискурса имеет дело с коммуникативной поверхностью знания. Он попадает в ловушку собственной значимости, когда начинает поиск того, что реально не существует в ситуации, сопровождающей те или иные высказывания. Ученый совершающий подобный анализ зачастую приписывает человеку из толпы более высокий уровень сознательности лишь потому, что последний воспроизводит чужие мысли, не осознавая их глубинного содержания.

Идея культурной гегемонии, выходящая за рамки классического представления об идеологическом влиянии, была выдвинута Антонио Грамши в 30-е годы прошедшего столетия. Современные авторы Э. Лаклау и Ш. Муфф пытаются интерпретировать культурную гегемонию как последовательное расширение идеологического дискурса и превращения его в доминирующий горизонт социальных установок. Они исходят из того, что идеология, как способ легитимации социальных институций не может исчезнуть из социальной практики, и даже в условиях диффузно-информационного общества она является одним из важных факторов социальной стабилизации.

Дискурсивная гегемония призвана трансформировать реальность в соответствии с идеологическими установками правящего класса. Она осуществляется через взаимодействия означаемого и означающего, механизм общий как для мифа, так и для политиче-

ской идеологии. В свое время Р. Барт подробно исследовал процесс конструирования современных мифов и пришел к выводу, что миф является особой системой знаков, которая создается на основе уже имеющейся последовательности знаков, своего рода первичного дискурса. [1] Знаки этого первичного дискурса становятся исходными элементами для построения мифа, при этом их содержание обедняется и лишается собственной истории. Знак превращается в форму, которая наполняется новым концептуальным содержанием, последнее деформирует первичный дискурс и направляет его энергию в новое смысловое русло.

Так же как и миф, идеология – это похищенное и возвращенное слово. Однако то, что возвращается, лишь по форме совпадает с похищенным. Содержание возвращаемого подвергнуто новой концептуализации, а то, что осталось от первичного значения, стремится к нулю. Опустошенное означающее представляет свободное пространство для внедрения доминирующих смыслов. Трансформация смыслового поля через опустошенное означающее представляет основной механизм формирования идеологического дискурса. Опустошение и наполнение узловых точек ((point de caption – точка пристежки, термин, предложенный французским психоаналитиком Жаком Лаканом) происходит в условиях противостояния Другому, по отношению к которому из имеющегося дискурсивного материала выстраивается новая система смыслов.

Наличие Другого воспринимается как препятствие, которое мешает новой идеологической доктрине решить задачу сплочения социума на основе единой идентичности. Смысловое содержание, представленное Другим должно быть позитивно освоено новой идеологической доктриной, одновременно Другой не должен быть утрачен во избежание потери смысловой динамики политического процесса.

Так же как и миф идеология представляет собой вторичное отношение означаемого и означающего, оно не может рассматриваться с точки зрения истины и непосредственной обращенности к объективному миру. Облегченный переход означаемого от первичного содержания к форме и обратно позволяет всегда уходить от выяснения отношения к фактической реальности, одновременная сохраняя эту реальность в деформированном виде.

Отличие идеологии от мифа заключается в различии исходного материала, подвергающегося деформации. Появление дискурсивного пространства классической науки является предпосылкой появления идеологии. Научная теория не может быть сформулирована без собственного языка науки, который и становится добычей идеологии. Над семиотической системой науки идеология надстраивает собственную систему, выхолащивая и обедняя содержание научных терминов. Наука, опираясь на дискурсивное начало, старается уберечь свой язык от двусмысленности и расплывчатости значений, однако в полной мере этого можно достичь только в точных науках. Общественные и гуманитарные науки менее жестко регламентируют собственное словоупотребление и становятся

легкой добычей идеологии. Идеология – это миф, построенный на основе науки.

Однако паразитируя на науке, идеология так или иначе вынуждена разделять судьбу научных теорий, которые она втягивает в свое пространство. Идеология начинает испытывать серьезные трудности, когда обнаруживаются сомнения и недостаточность основополагающей теории. Идеология в отличие от науки не имеет средств, для того чтобы преобразовать теорию так, чтобы возникшие ограничения были сняты без ущерба для объективности теории. Идеология не может с достоинством науки принимать факты, не укладывающиеся в логику теории. Она пытается их игнорировать и делать недействительными, используя механизмы семиотической манипуляции, экономическое ангажирование, давление СМИ и репрессивный аппарат государства.

Наличие вторичной семиологической системы позволяет идеологии сохранять собственное концептуальное содержание при любом изменении фактологической основы социальной теории. Вместо того, чтобы подвергнуть научной критике искажающий реальность концепт, идеология натурализует его, лишая историчности. Классическими образцами такого исторического кастрирования является представление о вечности коммунистической формации в идеологии советского марксизма или провозглашение неоллибералами демократии в качестве окончательного итога политической истории человечества.

Таким образом, методология дискурса-анализа основывается на том, что после завершения проекта Modern трактовка идеологии как ложного сознания полностью теряет смысл, поскольку этому сознанию не соответствует никакая-либо реальность, а движущая его рефлексия, не порождает какую-либо онтологию. Последовательная десакрализация политики, характерная для модерна, приводит к тому, что индивидуальное сознание, лишенное сакральных идентификаций, перестает быть свидетелем подлинного, «божественного» бытия и обрекается на бесконечное «феноменологическое» блуждание. Блуждание индивидуального сознания по коммуникативным сетям поддерживает процесс виртуализации общественной жизни. В виртуальном пространстве нет нужды формировать ложные представления о реальности, идеология оставлена лишь для того, чтобы скрывать отсутствие реальности, непрерывно создавая ее видимость.

Выводы. Акцентация философского исследования на дискурсивных процессах свидетельствует о том, что философская рефлексия перемещается с феноменологии знания на феноменологию коммуникации. В пространстве коммуникации перформативная наука решает, что есть факт, а что таковым не является. Властвующая над коммуникативным пространством медиократия выносит окончательный вердикт о жизнеспособности или нежизнеспособности знания. Все идеологические явления медиократия рассматривает с точки зрения теории игр и взаимодействия политических дискурсов. Однако для неё самой остается загадкой возникновение политических дискурсов; конституирование последних невозможно без соприкосновения с реальной мотивацией участников дискурсов. Именно связь дискурсивных механизмов с мотивационными процессами оставляет шанс для идеологии, не быть полностью вытесненной из современного коммуникативного видения социальной реальности.

Список литературы: 1. Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика: Пер. с фр. / Сост., общ. Ред. И вступ. Ст. Г. К. Косикова. — М.: Прогресс, 1989—616 с. 2. Кин Дж. Демократия и гражданское общество / Дж. Кин; [пер. с англ.]. — М.: Прогресс-Традиция, 2001. — 400 с. 3. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар; [пер. с англ.]. — СПб.: «Алетейя», 1998. — 160 с. 4. Малинова О. Партийные идеологии в России: атрибут или антураж? / О. Малинова // Полис. — 2001. - №5. — С. 97–106. 5. Соловьев А. И. Политическая идеология: логика исторической эволюции / А. И. Соловьев // Полис. — 2001. - №2. — С. 5–21. 6. Соловьев А. И. Идеология и культура: политический дискурс современной эпохи / А. И. Соловьев // Политическая наука. — 2003. — № 4. — С. 32–44. 7. Laclau E., Mouffe Ch. Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics / E. Laclau and Ch. Mouffe. — London: Verso, 1985. — 240 p. 8. Lyotard J.-F. The Postmodern Condition: A Report on Knowledge / J.-F. Lyotard. — Manchester University Press, 1984. — 112 p.

References (transliterated): 1. Bart R. *Izbrannyye raboty: Semiotika: Poetika* [Selected works. Semiotics. Poetics]. Ed by G. K. Kosikov. Moscow, Progress, 1989. 616 p. 2. Kin Dzh. *Demokratiya i grazhdanskoe obshchestvo* [Democracy and civil society]. Moscow, Progress-Tradiciya, 2001. 400 p. 3. Liotar Zh.-F. *Sostojanie postmoderna* [Postmodern state]. Saint Petersburg, Aletejja, 1998. 160 p. 4. Malinova O. *Partijnye ideologii v Rossii: atribut ili anturazh?* [Party ideologies in Russia: attribute or entourage?]. *Polis*, 2001, no. 5, pp. 97–106. 5. Solov'ev A. I. *Politicheskaja ideologija: logika istoricheskoy jevoljucii* [Political ideology: the logics of historic evolution]. *Polis*, 2001, no. 2, pp. 5–21. 6. Solov'ev A. I. *Ideologija i kul'tura: politicheskij diskurs sovremennoj jepohi* [Ideology and culture: the political discourse of the modern era]. *Politicheskaja nauka* [Political Science], 2003, no. 4, pp. 32–44. 7. Laclau E., Mouffe Ch. *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London, Verso, 1985. 240 p. 8. Lyotard J.-F. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Manchester University Press, 1984. 112 p.

Поступила (received) 05.05.2017

Бібліографічні описи / Bibliographic descriptions

Идеология и ее альтернативы в пространстве политической коммуникации / Б. Д. Голованов // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. — Харків : НТУ «ХПІ», 2017. — № 29 (1251). — С. 27–31. — Бібліогр.: 8 назв. — ISSN 2227-6890.

Идеология та її альтернативи в просторі політичної комунікації / Б. Д. Голованов // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. — Харків : НТУ «ХПІ», 2017. — № 29 (1251). — С. 27–31. — Бібліогр.: 8 назв. — ISSN 2227-6890.

Ideology and its alternatives in the space of political communication / B. D. Golovanov // Bulletin of NTU "KhPI". Series: Actual problems of Ukrainian society development. — Kharkiv: NTU "KhPI", 2017. — No. 29 (1251). — P. 27–31. — Bibliogr.: 8. — ISSN 2227-6890.

Сведения об авторах / Відомості про авторів / About the Authors

Голованов Борис Дмитрович – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри соціології та політології Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», тел.: (099) 033–87–13; e-mail: Golovanov2003@list.ru

Голованов Борис Дмитриевич – кандидат философских наук, доцент, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт», доцент кафедры социологии и политологии; тел.: (099) 033–87–13; e-mail: Golovanov2003@list.ru

Golovanov Boris Dmitryovych – Candidate of Philosophical Sciences (Ph. D.), Docent, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Associate Professor at the Department of Sociology and Political Science; tel. (099) 033–87–13; e-mail: Golovanov2003@list.ru.

УДК 378:316.4.063

В. В. БУРЕГА, Н. С. СКОК**ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ У ВИМІРІ СОЦІАЛЬНО-АДЕКВАТНОГО УПРАВЛІННЯ**

У статті зроблена спроба проаналізувати професійне самовизначення у вимірі соціально-адекватного управління. Професійне самовизначення розглядається як складний довготривалий процес, котрий, залежно від особистісної та соціально-політичної ситуації, може актуалізуватися на різних етапах життя індивіда. Взаємозв'язок професійного самовизначення та соціально-адекватного управління можна розглядати з позицій необхідності створення соціальних, політичних, економічних умов, а також набуття ознак соціальної адекватності контексту соціальних проблем та потреб суспільства. Соціально-адекватний контекст професійного самовизначення у цілому має бути орієнтованим на майбутнє, адаптованим до конкретного соціального середовища, його характеристик, регіональних потреб.

Ключові слова: самовизначення, професійне самовизначення, соціально-адекватне управління, соціально-адекватний контекст професійного самовизначення.

В статье анализируется профессиональное самоопределение в измерении социально-адекватного управления. Отмечается, что сложная социально-политическая ситуация современного украинского общества усиливает неопределенность перспектив профессионального самоопределения. Профессиональное самоопределение рассматривается как многоаспектный процесс определения индивидом (социальной группой) места в социально-профессиональной структуре общества, а также процесс интеграции в общество. Профессиональное самоопределение рассматривается как сложный длительный процесс, который, в зависимости от личностной и социально-политической ситуации, может актуализироваться на разных этапах жизни индивида. Самоопределения в профессиональном пространстве предполагает самостоятельность, осознанный выбор, свободу в выборе, в овладении рядом социальных ролей. В тоже время профессиональное самоопределение должно соответствовать характеристикам адекватности социальной среде и его временным и пространственным характеристикам.

Взаимосвязь профессионального самоопределения и социально-адекватного управления можно рассматривать с позиций необходимости создания социальных, политических, экономических условий, а также получения признаков социальной адекватности контексту социальных проблем и потребностей общества. Социально-адекватный контекст профессионального самоопределения в целом должен быть ориентирован на будущее, адаптирован к конкретной социальной среде, его характеристикам, региональным потребностям.

Ключевые слова: самоопределение, профессиональное самоопределение, социально-адекватное управление, социально-адекватный контекст профессионального самоопределения.

The article analyzes professional self-determination in the measurement of socially-adequate management. It is noted that the complex socio-political situation of modern Ukrainian increases the uncertainty of the prospects for professional self-determination. Professional self-determination is viewed as a multi-faceted process of determining the individual (social group) place in the social and professional structure of society, as well as the process of integration into society. Professional self-determination is seen as a complex, lengthy process that, depending on the personal and socio-political situation, can be actualized at different stages in the life of the individual. Self-determination in the professional space presupposes independence, conscious choice, and freedom in choice, in the acquisition of a number of social roles. At the same time, professional self-determination must correspond to the characteristics of the adequacy of the social environment and its temporal and spatial characteristics. The interrelationship between professional self-determination and socially-adequate management can be viewed from the standpoint of the need to create social, political, economic conditions, as well as to obtain signs of social adequacy to the context of social problems and society's needs. The socially-adequate context of professional self-determination as a whole should be oriented to the future, adapted to the specific social environment, its characteristics, regional needs.

Keywords: self-determination, professional self-determination, socially-adequate management, socially-adequate context of professional self-determination.

Вступ. Сучасну соціально-політичну ситуацію українського суспільства можна «схарактеризувати словами поширеного парадоксу: єдине, що є усталеного є повна неусталеність у всіх сферах суспільства. Це стосується слабкої структурованості суспільства, розмитих уявлень своїх інтересів окремими групами населення, політичної нестабільності» [1, с. 63]. Зачіпають вони, у тому числі, й процес професійного самовизначення, посилюючи невизначеність його перспек-

тив. За таких умов система соціального управління повинна мати найважливішу якісну характеристику – соціальну адекватність [2, с. 6], що суттєво актуалізує тему нашого дослідження, оскільки без системних та науково обґрунтованих управлінських впливів на процеси професійного самовизначення з боку держави, а в майбутньому при функціонуванні відповідних інститутів громадянського суспільства, існуючі проблеми будуть тільки поглиблюватися.

Аналіз досліджень та літературних джерел.

Проблеми самовизначення досліджувалися у філософській, психологічній, педагогічній науковій літературі. Однак у даній роботі ми звернемося до надбань вітчизняних науковців ХХ- початку ХХІ ст. Професійне самовизначення розглядали з точки зору життєвих перспектив особистості (К. Абульханова-Славська), її життєвого шляху (Б. Ананьєв, С. Рубінштейн), психологічних механізмів розвитку (М. Барішевський), особливостей на етапі навчання у ВНЗ (А. Боднар, Н. Макаренко), психолого-педагогічної проблеми (Г. Думенко), психологічних аспектів (А. Жигулін), свідомого професійного самовизначення у контексті формування особистості майбутнього фахівця (О. Климова, С. Ісаєнко), психології професійного самовизначення (Є. Климов), професійного та особистісного самовизначення (М. Пряжніков, Л. Пьянкова), структурного аналізу (В. Сидоренко), шляху реалізації активної позиції особистості (С. Овсянникова), особистісного і професійного самовизначення майбутнього вчителя (М. Чобітько) та ін.

У джерелах соціологічного спрямування професійне самовизначення вивчали у контексті ролі системи освіти (В. Бакіров, О. Балакірева), якісних індикаторів процесів самоорганізації і самовизначення (Т. Адам'янци), соціології освіти (Є. Баразгова, М. Вандишев, В. Чепак, Ф. Філіппов), соціології праці (Г. Дворецька, Т. Перепельчук), життєвих перспектив і професійного самовизначення молоді (Є. Головаха), особливостей соціалізації (О. Карпукін), адаптації (Д. Константиновський), післятрудової самореалізації (Т. Козлова), первинного професійного самовизначення учнів (О. Лобова), самореалізації студентської молоді (Л. Сокур'янська), часових та просторових характеристик (Н. Скок) та ін.

Таким чином, можна констатувати, що у науковій літературі існує значна кількість досліджень стосовно самовизначення, зокрема професійного, однак у соціологічній літературі професійне самовизначення у контексті його соціальної адекватності залишається малодослідженим.

Метою даного дослідження, з врахуванням результатів проведеного нами аналізу здійснених раніше досліджень та основних літературних джерел, має визначатися вивчення процесу професійного самовизначення з позицій теоретичної концепції соціально-адекватного управління у сучасному українському суспільстві.

Матеріали і результати дослідження. Поняття «самовизначення» виступає предметом наукового інтересу для представників багатьох галузей соціально-гуманітарного знання.

Так, педагогічна наука визначає, самовизначення як центральний механізм становлення особистісної зрілості, що полягає в усвідомленому виборі людиною свого місця в системі соціальних відносин; як процес освоєння людиною різних соціальних ролей [3].

Філософія формулює самовизначення як процес і результат вибору особистістю своєї позиції, цілей і засобів самоздійснення в конкретних обставинах життя; основний механізм набуття та прояву людиною свободи [4]; здатність робити власний вибір, вільний

від зовнішніх впливів, а також – спроможність нації приймати власні політичні рішення [5].

У психології професійне самовизначення розуміють як процес розкриття індивідуальних психологічних характеристик особистості, у тому числі за рахунок самоактуалізації та ін. У цілому самовизначення розуміють як необхідність робити самостійний вибір людиною свого життєвого шляху, цілей, цінностей, моральних норм, майбутньої професії і способу життя [6].

Поняття самовизначення розглядають також у контексті прав і свобод людини, національної самоідентифікації, життєвого та професійного самовизначення та ін.

Соціальне самовизначення розглядають як усвідомлення людиною своєї соціальної сутності, свого місця в суспільстві. У широкому розумінні воно трактується як процес і результат формування соціальної самосвідомості особи. Соціальне самовизначення індивіда є необхідною умовою успішної орієнтації в соціальній реальності, гармонійного поєднання його життєвих цілей з суспільними потребами.

У соціології його розуміють як усвідомлення індивідом свого місця в соціальній структурі суспільства [7], метою якого можна вважати розширення, примноження соціальних зв'язків особистості з зовнішнім світом [8].

У цілому, у науковій літературі процес самовизначення, частіше, поділяють на особистісне, життєве та професійне (М. Пряжніков), водночас зазначаючи, що у сучасному суспільстві особистісне самовизначення переважно пов'язане з професійним. Саме це дозволяє визначати «сутність професійного самовизначення як пошук змісту і знаходження особистісного сенсу у трудовій діяльності, що обирається, якою оволодівають, яку вже виконують, а також – знаходження сенсу у самому процесі самовизначення [9, с. 21].

Поняття «професійне самовизначення» розглядають, з одного боку, як складову життєвого самовизначення, «процес формування особистістю свого ставлення до професійно-трудої сфери та спосіб її самореалізації через узгодження внутрішньоособистісних та соціально-професійних потреб» [10]. Визначається, що професійне самовизначення передбачає «конкретну діяльність, яка визначається специфічним предметом, умовами, засобами праці, а також специфікою міжособистісних відносин і відповідальністю за певну роботу, що пов'язана з самим визначенням професії як обмеженого виду діяльності» [11, с. 98], тобто пов'язують переважно з вибором сфери професійної діяльності, який «охоплює весь період професійної діяльності особистості, починаючи від виникнення професійних намірів...» [12, с. 139]. У сучасному суспільстві професійна діяльність являє собою «важливу сферу самореалізації особистості, вищу форму її соціальності» [13, с. 372], котру сьогодні характеризує, з одного боку, високий рівень взаємообумовленості процесами і результатами спільної діяльності людей, а з іншого – її «розчленення» в індивідуалізації, що характерна для сучасного українського суспільства [14, с. 110–111].

Таким чином, спираючись на аналізовану літературу, під професійним самовизначенням будемо розуміти багатоаспектний, тривалий процес визначення

індивідом (соціальною групою) місця у соціально-професійній структурі суспільства, а також процес інтеграції у суспільство, окремі соціальні групи [15, с. 425–426] та ін. Процес, що відбувається на різних рівнях соціальної організації суспільства, під час якого соціальний суб'єкт реалізує особистісний алгоритм інтеграції у нього за рахунок самостійного вибору перспективної стратегії реалізації соціального потенціалу, складовою якої є професійна діяльність. Процес професійного самовизначення може бути актуалізованим на різних етапах життєдіяльності індивіда, зважаючи на соціальні та особистісні події.

Самовизначення у професійному просторі, з одного боку, передбачає самостійність, усвідомлений вибір, свободу у виборі, у оволодінні низкою соціальних ролей. З іншого, – воно має відповідати характеристикам адекватності соціальному середовищу та його часово-просторовим характеристикам.

Поняття «адекватний» розуміють як цілком відповідний; тотожний [16, с. 20]. Адекватність має забезпечувати відповідність управління основним характеристикам системи [1, с. 120]. Якщо розглядати сучасні проблеми українського соціуму з позицій соціальної адекватності існуючої системи управління, то неминуче виявимо протиріччя її основ. Слід вести мову про рівень суспільного розвитку, якому відповідала би панівна управлінська парадигма. Але завжди мірилом її адекватності буде здатність до розвитку з урахуванням перспективи [2, с. 26–27]. Сучасна криза в Україні – явище широкомасштабне. Але всі його аспекти безпосередньо пов'язані з головним чинником – кризою системи управління, невідповідністю управління у мінливих соціально-економічних умовах, неефективністю управлінської системи, її соціальної неадекватністю [2, с. 7].

Взаємозв'язок професійного самовизначення та соціально-адекватного управління можна розглядати у двох аспектах. По-перше, мова йде про створення соціальних, політичних правових, економічних умов як наслідку функціонування певного зразку встановленого соціального порядку. Відповідні умови мають створюватися в результаті реалізації системно розбудованих заходів соціального управління, опосередковуючись у змісті професійного самовизначення. По-друге, професійне самовизначення має набути ознак соціальної адекватності у контексті найактуальніших соціальних проблем, а також основних потреб суспільного розвитку.

Як зазначалося, професійне самовизначення процес довготривалий і може реалізовуватися у різні періоди життєдіяльності людини. Необхідність соціально-адекватного управлінського впливу на нього розглянемо на прикладі студентів-першокурсників та випускників ВНЗ.

Спираючись на аналіз результатів досліджень «Соціологічний портрет студента-першокурсника», які проводила соціологічна науково-дослідна лабораторія кафедри соціології управління Донецького державного університету управління (2009 р. *N* = 558; 2010 р. *N* = 334; 2011р. *N* = 285; 2013 р. *N* = 496) можна зробити узагальнюючі висновки стосовно професійного самовизначення студентів-першокурсників ВНЗ.

За результатами досліджень можна констатувати, що вступаючи до ВНЗ значна частина абітурієнтів не має чітких уявлень про майбутню професію, а її обрання часто має немотивований та ситуативний характер. Оскільки профорієнтаційна робота, яку здійснюють представники ВНЗ, має переважно агітаційний характер, у вступників не формується реального уявлення про реальний зміст професій. Пропоновані суспільством соціальні стереотипи щодо «популярних» професій, а також відсутність постійного моніторингу ринку праці створюють химерні уявлення стосовно затребуваності певних спеціалістів.

За таких умов головним джерелом знань про майбутню професію мають стати ВНЗ, що потребує від навчальних закладів, до яких вступили студенти, соціально-адекватного управління процесами, котрі впливають на професійне самовизначення. У такому розумінні, дослідження процесу професійного самовизначення передбачає вивчення комплексу чинників як системи реальних та потенційних можливостей суб'єкта у середовищі, яке постійно змінюється.

Такі висновки, практично повністю, співпадають з результатами отриманими в опитуваннях студентів-першокурсників Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» проведених протягом 2014–2016 років (2014 р. *N* =353; 2015 р. *N* =380; 2016 р. *N* = 391).

Проте, в опитуваннях першокурсників НТУ «ХПІ» виявлено певну ієрархію мотивації професійного вибору (табл. 1).

Таблиця 1 – Мотивація професійного вибору студентів-першокурсників НТУ «ХПІ»

№ з/п	Мотивація	2014	2015	2016
1	Інтерес до спеціальності	45,4	56,8	68,0
2	Престижність спеціальності, затребуваність фахівців даного профілю	35,2	41,8	52,4
3	Відносно невеликий конкурс на дану спеціальність	18,8	15,8	14,1
4	Можливість навчатися за кордоном за даною спеціальністю	–	27,1	27,4
5	Можливість професійного зростання і кар'єри	26,6	36,6	27,9
6	Сучасні інформаційні технології навчання	13,7	13,9	14,8
7	Успіхи та інтерес у школі з дисциплін близьких до спеціальності	11,3	22,1	15,9
8	Можливість брати участь у дослідницьких проектах	–	7,9	6,6
9	Вибір спеціальності був випадковим	11,6	11,6	8,7

Аналіз професійного самовизначення студентів-першокурсників дає можливість визначення основних чинників, які впливають на нього. Серед таких чинників можна зазначити: стан суспільно-політичної організації суспільства та її сприйняття, рівень соціальної напруги; зміни в економічній сфері, конкуренція на ринку праці; рівень соціально-політичної свідомості та економічної активності; усвідомлення обмежених можливостей для самореалізації та ін. Зрозуміло, що всі вони існують у взаємодії і лише за таких умов можна говорити про створення підґрунтя для підготовки майбутніх спеціалістів, які після закінчення навчання будуть готові розпочати професійну діяльність. Все це передбачає існування соціально-адекватної системи управління даними процесами.

Спираючись на результати опитувань випускників і роботодавців, проведених у рамках проекту рейтингу вищих навчальних закладів «Компас» у якому і 2013 році прийняли участь 1202 випускники 2007–2012 років з 239 вузів III–IV рівнів акредитації маємо певні

підстави стверджувати, що за фахом працевлаштовани трохи більше половини (52 %) опитаних випускників, або ж майже дві третини (63 %) тих, хто має або мав постійну роботу. Близько третини молодих спеціалістів працюють не за фахом. Найбільша частка працевлаштованих за фахом – серед юристів та фахівців у сфері інформаційних технологій (59 %), дещо менше – серед фахівців інженерно-технічних спеціальностей (55 %). Найменше працевлаштованих за фахом – серед економістів (46 %) та архітекторів (51 %) [17, с. 7].

Тобто значна частина випускників, витративши власні або державні кошти, постає перед необхідністю працювати за іншим фахом або перенавчання. Така ситуація показує нагальну потребу суспільства у соціальному замовленні на наявність певного спектру професій, що необхідні соціально-орієнтованій ринковій економіці.

Спираючись на основні критерії соціально-адекватного управління (табл. 2) можна означити параметри соціально-адекватного контексту професійного самовизначення на різних рівнях [2, с. 156].

Таблиця 2 – Основні критерії соціально-адекватного управління

№ з/п	Критерії соціально-адекватного управління
1	Ступінь ефективності моделі управління, яка оцінюється порівняно з іншими
2	Ступінь орієнтованості на перспективу, майбутнє
3	Ступінь адаптованості до функціонування в умовах конкретної соціальної системи з урахуванням її соціально-економічного і психокультурного потенціалу, адаптованості до умов відповідної соціальної організації і до особистісної специфіки фахівця-управлінця
4	Ступінь спрямованості управлінських впливів у площину самоорганізаційних процесів
5	Ступінь відповідності управління ментальним характеристикам соціуму, яким управляють, з урахуванням ментальних характеристик регіональних складових ментальності
6	Ступінь відповідності управлінських зусиль за рівнями, на яких реалізується соціальна адекватність управління

Соціально-адекватний контекст професійного самовизначення у цілому має бути орієнтованим на майбутнє, адаптованим до конкретного соціального середовища, його характеристик, регіонального контексту. Він має передбачати урахування: на макрорівні – стану конкретної соціальної системи (зміни в соціальній, економічній, політичній сферах суспільства); мікрорівні – умов відповідної соціальної організації; особистісному – особистісної специфіки індивіда.

Висновки. Таким, професійне самовизначення є складним довготривалим процесом, яке може відбуватися на різних етапах життя індивіда, залежно від особистісної та соціально-політичної ситуації. У такому контексті під професійним самовизначенням слід розуміти процес визначення індивідом свого місця у соціально-професійній структурі суспільства, у ході якого соціальний суб'єкт реалізує особистісний алгоритм інтеграції у суспільство, професійні групи, а системне порівняння професійних і особистісних уявлень, а також суспільних цілей як алгоритм, що відображає загальні позитивні соціальні зв'язки. Управління процесом професійного самовизначення може здійснюватися як безпосередньо, так і опосередковано, за допомогою створення та регулювання його соціально-адекватного контексту на мікро-, макро та особистісному рівнях. Перспективи подальшого дослідження бачимо у доопрацюванні критеріїв та розробці характеристик соціально-адекватного контексту професійного самовизначення.

Список літератури: 1. Бурега В. В., Заблоцький В. П. Суспільство в період транзитивності: український контекст / В. В. Бурега, В. П. Заблоцький. – Донецьк : ДонДАУ, 2001. – 170 с. 2. Бурега В. В. Соціально-адекватне управління: концептуалізація моделі: монографія / В. В. Бурега. – Донецьк : ДонГУУ, 2005. – 171 с. 3. Бім-Бад Б. М. Педагогічний енциклопедичний. – М., 2002. – С. 252–253. – Режим доступу: <https://how-to-all.com/значення:самоопределение> – Дата звертання : 20 квітня 2017. 4. Новий філософський словник. – Режим доступу : http://eslovar.com.ua/noveyshiy_filosofskiy_slovar/page/samoopr-edelenie.986. – Дата звертання : 20 квітня 2017. 5. Вестмінстерський словник теологічних. – Режим доступу : <https://how-to-all.com/значення:самоопределение>. – Дата звертання : 20 квітня 2017. 6. Словник соціально-психологічних понять. – Режим доступу : http://stud.com.ua/15775/psihologiya/slovniki_sotsialno_psihologichnih_ponyat. – Дата звертання : 20 квітня 2017. 7. Соціологія: короткий енциклопедичний. – Режим доступу : <http://subject.com.ua/sociology/dict/416.html>. – Дата звертання : 20 квітня 2017. 8. Русанова А. А. Професійне самоопределение в структуре социального самоопределения студенческой молодежи (социологический анализ) / А. А. Русанова. – Режим доступу: http://www.vestnik.adygnet.ru/files/2012.1/1587/rusanova2012_1.pdf. – Дата звертання : 20 квітня 2017. 9. Пряхніков Н. С. Професійне самоопределение: теория и практика : учеб. пособие / Н. С. Пряхніков. – М. : Академия, 2008. – 117 с. 10. Професійне самоопределение молодежи // Педагогический словарь. – Режим доступу : <http://www.enc-dic.com/pedagogics/Professionalnoe-Samoopredelenie-Molo-dezhi-1386.html>. – Дата звертання : 20 квітня 2017. 11. Герасімова Н. Є. Професійне самовизначення особистості. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchu/N125/N125p096-098.pdf – Дата звертання : 20 квітня 2017. 12. Овсянникова С. Б. Професійне самоопределение как путь реализации активной позиции личности / С. Б. Овсянникова // Вестник ТГПУ. – 2011. – Вып. 4. – С. 139–144. 13. Сокурская Л. Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода / Л. Г. Сокурская. – Х. : Харьковский нац. ун-т имени В. Н. Каразина, 2006. – 576 с. 14. Скок Н. С. Нарис концепції професійного самовизначення у соціальному часі / Н. С. Скок //

Методологія, теорія, методи соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб. наук. праць. Вип. 18. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – С. 110–114. **15.** Скок Н. С. Соціологічний аналіз процесу професійного самовизначення студентів / Н.С. Скок // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління: зб. наук. пр. Т. XII. Вип. 217. Сер. «Соціологія». – Донецьк : ДонДУУ, 2012. – С. 423–431. **16.** Словник української мови: в 11 т. / Білодід І.К. та ін. Т. 1. – К. : Наук. думка, 1970. – 827 с. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/adekvatnyj>. – Дата звертання : 20 квітня 2017. **17.** Кашин А. та ін. Досвід працевлаштування випускників вищих навчальних закладів: погляд випускників та роботодавців / А. Кашин, Є. Польщикова, Ю. Сахно; СКМ. – Режим доступу : http://fru.dobreff.com/images/doc/project/opit_pervogo_truda_2013.pdf. – Дата звертання : 20 квітня 2017.

Literature (transliterated): **1.** Burega V. V., Zablotskiy V. P. *Suspilstvo v period tranzitsiyi: ukrayinskiy kontekst* [Society during the transition period: the Ukrainian context]. Donetsk, DonDAU, 2001. 170 p. **2.** Burega V. V. *Social'no-adekvatnoe upravlenie: konceptualizaciya modeli: monografiya* [Socially adequate management: conceptualization of the model: monograph]. Donetsk, DonGUU, 2005. 171 p. **3.** Bim-Bad B.M. *Pedagogichniy entsiklopedichniy slovník* [Pedagogical Encyclopedic Dictionary]. Moscow, 2002, pp. 252–253. **4.** *Noviy filosofskiy slovník* [New philosophical dictionary]. Available at: http://eslovar.com.ua/noveyshiyy_filosofskiy_slovar/page/samo_opredelenie.986. (accessed 20.04.2017). **5.** *Vestminster'skiy slovník teologichnih terminiv* [Westminster Dictionary of Theological Terms]. Available at: <https://how-to-all.com/значение:самоопределение>. (accessed 20.04.2017). **6.** *Slovník sotsialno-psihologichnih ponyat* [Dictionary of socio-psychological concepts]. Available at: http://stud.com.ua/15775/psihologiya/slovník_sotsialno_psihologichnih_ponyat. (accessed 20.04.2017). **7.** *Sotsiologiya: korotkiy entsiklopedichniy slovník* [Sociology: A brief encyclopedic dictionary]. Available at: <http://subject.com.ua/sociology/dict/416.html>. (accessed 20.04.2017). **8.** Rusanova A. A. Professional'noe samoopredelenie v strukture social'nogo samoopredeleniya studentcheskoj molodezhi (sociologicheskij analiz) [Professional self-determination in the structure of social self-determination of student youth (sociological analysis)]. Available at: http://www.vestnik.adygnet.ru/files/2012.1/1587/rusanova2012_1.pdf. (ac-

cessed 20.04.2017). **9.** Pryazhnikov N. S. *Professional'noe samoopredelenie: teoriya i praktika* [Professional self-determination: theory and practice]. Moscow, Akademiya, 2008. 117 p. **10.** Professional'noe samoopredelenie molodyozhi [Professional self-determination of youth]. *Pedagogicheskii slovar'* [Pedagogical dictionary]. Available at: <http://www.enc-dic.com/pedagogics/Professionalnoe-Samoopredelenie-Molodezhi-1386.html>. (accessed 20.04.2017). **11.** Gerasimova N. E. *Profesiyne samoviznachennya osobistosti* [Professional self-determination of personality]. Available at: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchu/N125/N125p096-098.pdf. (accessed 20.04.2017). **12.** Ovsjannikova S. B. Professional'noe samoopredelenie kak put' realizacii aktivnoi pozicii lichnosti [Professional self-determination as a way to realize an active position of the individual]. *Vestnik TGPU* [Bulletin of TGPU]. 2011, issue 4, pp. 139–144. **13.** Sokurjanskaja L. G. *Studenchestvo na puti k drugomu obshestvu: cennostnyi diskurs perehoda* [Students on the path to another society: the value transition discourse]. Kharkiv, Har'kovskii nac. un-t imeni V.N. Karazina, 2006. 576 p. **14.** Skok N. S. Naris kontseptsiji profesiynogo samoviznachennya u sotsialnomu chasi [Essay on the concept of professional self-determination in social time]. *Metodologiya, teoriya, metodi sotsiologichnogo analizu suchasnogo suspilstva: zb. nauk prats* [Methodology, theory, methods of sociological analysis of modern society: collected scientific works]. Kharkiv, HNU imeni V.N. Karazina, 2012, issue 18, pp. 110–114. **15.** Skok N. S. Sotsiologichniy analiz protsesu profesijnogo samoviznachennya studentiv [Sociological analysis of the process of professional self-determination of students]. *Suchasni suspilni problemi u vimirі sotsiologiyi upravlinnya: zb. nauk. pr* [Modern social problems in the measurement of sociology of management]. Donetsk, DonDUU, 2012, vol. XII, issue 217, ser. «Sociology», pp. 423–431. **16.** *Slovník ukayinskoyi movi: v 11 t. Bilodid I.K. ta in. T. 1* [Dictionary of the Ukrainian language: 11 vols. Ed. By Bilodid I.K. etc. Vol. 1]. Kyiv Nauk. dumka, 1970. 827 p. **17.** Kashin A. Dosvid pratselashuvannya vipusknikov vishchih navchalnih zakladiv: poglyad vipusknikov ta robotodavtsiv [The Experience of Graduating Graduates' Employment: The View of Graduates and Employers]. Available at: http://fru.dobreff.com/images/doc/project/opit_pervogo_truda_2013.pdf. (accessed 20.04.2017).

Надійшла (received) 07.05.2017

Бібліографічні описи / Библиографические описания / Bibliographic descriptions

Професійне самовизначення у вимірі соціально-адекватного управління / В. В. Бурега, Н. С. Скок // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків : НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 31–35. – Бібліогр.: 17 назв. – ISSN 2227-6890.

Профессиональное самоопределение в измерении социально-адекватного управления / В. В. Бурега, Н. С. Скок // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків : НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 31–35. – Бібліогр.: 17 назв. – ISSN 2227-6890.

Professional self-determination in the measurement of socially-adequate management / V. V. Burega, N. S. Skok // Bulletin of NTU "KhPI". Series: Actual problems of Ukrainian society development. – Kharkiv: NTU "KhPI", 2017. – №. 29 (1251). – P. 31–35. – Bibliogr.: 17. – ISSN 2227-6890.

Відомості про авторів / Сведения об авторах / About the Authors

Бурега Валерій Васильович – доктор соціологічних наук, професор, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», завідувач кафедри соціології та політології; тел.: (050) 472–63–70; e-mail: vburega51@gmail.com.

Бурега Валерий Васильевич – доктор социологических наук, профессор, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт», заведующий кафедрой социологии и политологии; тел.: (050) 472–63–70; e-mail: vburega51@gmail.com.

Burega Valeriy – Doctor of Sociological Sciences, Full Professor, National Technical University «Kharkiv Politechnic Institute», Head at the Department of Sociology and Political Science; tel.: (050) 472–63–70; e-mail: vburega51@gmail.com.

Скок Наталья Сергіївна, кандидат соціологічних наук, доцент, Донецький державний університет управління (м. Маріуполь), доцент кафедри соціології управління; тел.: (050) 918–78–46; e-mail: nata-serg057@gmail.com.

Скок Наталья Сергеевна – кандидат социологических наук, доцент, Донецкий государственный университет управления (г. Мариуполь), доцент кафедры социологии управления; тел.: (050) 918–78–46; e-mail: nata-serg057@gmail.com.

Skok Natalya – Candidate of Sociological Sciences (Ph. D.), Docent, Donetsk State University of Management (Mariupol), Associate Professor at the Department of Sociology of Management; tel.: (050) 918–78–46; e-mail: nata-serg057@gmail.com.

УДК 37.068

М. В. БІРЮКОВА**ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУЧАСНОГО СТУДЕНТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОПИ**

У статті досліджуються специфіка становлення студентського самоврядування в період розбудови незалежної України. Особливу увагу приділяється функціям, що надається студентському самоврядуванню у вищих навчальних закладах України. Для виявлення особливостей сучасного стану розвитку студентського самоврядування проведено порівняльний аналіз функціонування цього соціального інституту в інших країнах Європи. Визначено проблемні аспекти функціонування сучасного інституту самоврядування у ВНЗ України.

Ключеві слова: студентське самоврядування, вищий навчальний заклад, студент, функції.

В статье исследуется специфика становления студенческого самоуправления в период развития независимой Украины. Особое внимание уделяется функциям, обеспечивающим студенческому самоуправлению в высших учебных заведениях Украины. Для выявления особенностей современного состояния развития студенческого самоуправления проведен сравнительный анализ функционирования этого социального института в других странах Европы. Определены проблемные аспекты функционирования современного института самоуправления в вузах Украины.

Ключевые слова: студенческое самоуправление, высшее учебное заведение, студент, функции.

The article investigates the specifics of the formation of student government in the period of the development of independent Ukraine. Particular attention is paid to the functions that ensure student self-government in higher educational institutions of Ukraine. A comparative analysis of the functioning of this social institution in other European countries was carried out to reveal the features of the current state of development of student self-government. The problem aspects of the functioning of the modern institute of self-government in universities of Ukraine are determined.

Keywords: student self-government, higher education institution, student, functions.

Вступ. Соціальна трансформація сучасного українського суспільства, реформування вітчизняної системи освіти, криза традиційних соціальних інститутів ускладнили процес соціалізації студентської молоді, пошуку нею соціально прийнятних і оптимальних форм самореалізації та самоствердження особистості. Одночасно процес демократизації суспільного життя, процесів навчання і виховання вимагає включення студентів у соціально-значущу діяльність, створення оптимальних умов для їхнього саморозвитку та участі в управлінні ВНЗ, у вирішенні всіх питань університетського життя. В суспільстві і бізнес-середовищі формується «соціальне замовлення» на підготовку в системі освіти фахівців високої кваліфікації, здатних на ініціативність, ефективну роботу в команді, самостійні рішення, таких, які відрізняються високим почуттям відповідальності на будь-якому рівні і в будь-якій справі. Відповіддю на це «замовлення» може стати студентське самоврядування у вищому навчальному закладі як форма ініціативної, самостійної, відповідальної громадської діяльності студентів, що спрямована на вирішення важливих питань життєдіяльності студентської молоді, на розвиток її соціальної активності і підтримку соціальних ініціатив.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури свідчить про великий інтерес дослідників до самоврядування в суспільних об'єднаннях; про тривалу історію існування самоврядування в громадах України.

Дослідження розвитку соціальної активності молоді здійснені в різних аспектах: формування політичної, правової та громадянської активності (О. Бабенко, Н. Галустян, О. Матвієнко, В. Осташова, А. Рогоза та ін.); розвиток соціальної активності студентської молоді (Т. Баландіна, П. Кравчук, Б. Мар'єнко, М. Матвієнко, Ю. Матвієнко, В. Мокляк, П. Плотніков, С. Постанова, І. Степаненко, О. Суська та ін.); реалізація змісту та форм студентського самоврядування

(Т. Бадзян, Л. Банкурова, А. Давидова, О. Ступак, Н. Помелова, І. Тимерманіс та ін.).

Питання становлення, розвитку та оптимізації діяльності студентського самоврядування досліджено в працях І. Аносова, Т. Бондар, І. Василенко, В. Мокляк, О. Севаст'янова, Г. Овчаренко, С. Шашенко, Ю. Загородній, Л. Дябел, О. Невмержицька, Л. Шигапова та ін. Соціально-педагогічні умови організації студентського самоврядування у вищих навчальних закладах висвітлено в роботах К. Потопи; Л. Шеїною здійснено характеристику студентського самоврядування як засобу соціалізації молоді.

Аналіз теорії й практики з досліджуваної проблеми виявив протиріччя між визнанням важливості студентського самоврядування як соціального феномену та недостатнім використанням його потенціалу в сучасному ВНЗ; активізацією діяльності державних та громадських організацій у молодіжному середовищі, посиленням соціальної активності студентства в сучасних соціально-політичних умовах та необхідністю спрямувати цю активність в русло суспільно корисної діяльності, зокрема в роботу студентського самоврядування; прагненням молоді до автономізації, утвердження власної соціальної позиції в різних формах самоврядування та нерозробленістю умов забезпечення діяльності органів студентського самоврядування щодо соціалізації студентів ВНЗ.

Мета статті – виявити сутнісні характеристики функціонування студентського самоврядування у вищому навчальному закладі сучасної України порівняно з університетами країн Європи.

Матеріали і результати дослідження. Демократизація суспільства неможлива без демократизації студентського життя, в основі якого знаходиться самоврядування. Особливо важливим в сучасних умовах повною мірою розвинути систему і традиції студентського самоврядування. Розвиток та підтримка студентського самоврядування у вищих навчальних закладах – передумова повноцінного, активного, соціального розвитку

особистості майбутнього фахівця, який володіє організаційними та управлінськими компетенціями. Сучасне студентське самоврядування, виступаючи реальною формою студентської демократії, є важливим засобом соціального і правового самозахисту студентів.

Студентське самоврядування зародилося разом з появою вищої школи, а саме в перших університетах середньовічної Європи. Термін «студентське самоврядування» з'явився в науковому обігу в 1861 році. Студентське самоврядування пройшло складний шлях свого становлення та розвитку в Україні.

Студентське самоврядування – право і можливість студентів вирішувати питання навчання і побуту, захисту прав та інтересів студентів, а також брати участь в управлінні вищим навчальним закладом. Інакше кажучи, студентське самоврядування – це форма самоорганізації студентів, механізм представництва й відстоювання своїх прав, можливість самореалізації. Саме студентське самоврядування покликано захищати права студентів і бути їхнім представником в адміністраціях ВНЗ.

Як відомо, до структури органів студентського самоврядування входять представницькі, виконавчі та контрольно-ревізійні органи студентського самоврядування, які обираються строком на один рік.

Серед важливих напрямів реформування системи вищої освіти в Україні є розвиток студентського самоврядування. В умовах демократизації освіти, гуманізації її засад, децентралізації управління вищими навчальними закладами дедалі важливішою стає спільна діяльність усіх учасників навчального процесу у вирішенні як повсякденних питань, так і стратегічних напрямів розвитку окремої освітньої установи. На студентську ініціативу покладаються значні надії, пов'язані з розв'язанням таких першочергових проблем як підвищення якості освіти та подолання корупції в лавах освітніх установ.

Досвід самоврядування для українського студентства є незвичним і новим, розпочався після отримання незалежності України започаткуванням різноманітних незалежних організацій (таких як Союз українського студентства, Об'єднання студіюючої молоді «Зарево», Українська студентська спілка, студентські братства), плюс і незалежних студентських професійних спілок («Поступ» та «Пряма дія») [3].

Безспірно значною подією стало створення у травні 2005 р. Всеукраїнської студентської ради, яка діє як консультативно-дорадчий орган при Міністерстві освіти і науки. Вона є добровільним об'єднанням студентів вузів України. До неї входять близько 300 органів студентського самоврядування вузів України. Створення Всеукраїнської студентської ради стало поштовхом для подальшої активності студентів. Сьогодні в Україні триває процес формування системи органів студентського самоврядування. Зростають кількісні показники – з'являються нові осередки студентського самоврядування, зміцнюються зв'язки між організаціями різних рівнів: вищих навчальних закладів, міста, області. Водночас студенти набувають суттєвого досвіду організаторської роботи, виробляють

форми і методи діяльності, беруть участь у підготовці і проведенні різних виховних заходів.

Проте, великою проблемою й спільною характерною рисою студентського самоврядування стало уповільнення розвитку або лише його імітація. Дуже часто, говорячи про студентське самоврядування в Україні, згадують про «ляльковість» його органів, наводять той сумний факт, що більшість студентських парламентів та рад на сьогоднішній день є своєрідними придатками до адміністрації вищих навчальних закладів [1].

До того ж нерідко ініціатива щодо створення органів студентського самоврядування виходить не «знизу», що є свідченням демократичності та свободи цього процесу, а «згори». І це є не чим іншим як насиллям, результатом якого стає апіорі як організаційна, так і функціональна «несамостійність» органів студентського самоврядування, адже за самою природою своєю вони повинні спиратися на самоорганізацію, саморегулювання та самодіяльність і не допускають застосування спеціального апарату примусу. Чому ж відсутність незалежності, яка просто життєво необхідна для ефективного функціонування будь-яких самоврядних органів, стала характерною спільною рисою для українського студентського самоврядування загалом? Відповіддю на це запитання стане аналіз спільних проблем українського студентського самоврядування.

Перш за все, існує проблема неналежного законодавчого оформлення та, відповідно, необхідність удосконалення нормативно-правової бази. Згідно з існуючим законодавством права участі студентського самоврядування в розв'язанні питань, що стосуються вищої освіти, є лише декларативними, а порівняно з аналогічними правами професійних спілок – дуже обмеженими. Така юридична незахищеність студентських самоврядних органів лише посилює ефект, викликаний небажанням адміністрації ВНЗ делегувати органам студентського самоврядування свої функції та ділитися з ними певними інструментами впливу [10].

Крім відсутності юридичного інструментарію є ще одна, не менш важлива для незалежності органів проблема – відсутність достатніх фінансових можливостей для реалізації завдань та виконання власних функцій. Таким чином, на відміну від іноземних «колег» (австрійський приклад: 13,5 євро – законний внесок студента на розвиток студентського самоврядування; польський досвід: обов'язковість фінансового та матеріального забезпечення функціонування органів студентського самоврядування з університетського бюджету закріплено законом) українські органи студентського самоврядування найчастіше стають фінансово залежними або ж від адміністрації ВНЗ, або ж від місцевої влади [9].

Інша спільна риса, притаманна українським органам студентського самоврядування, відноситься до розряду «історично зумовлених». Радянська доба, на жаль, не спродукувала необхідної демократичної політичної культури – культури участі. Як би там не було, але для щоденної реалізації прав і свобод на всіх рівнях функціонування суспільства необхідні своєрідні демократичні «стереотипи», певні усталені форми мислення та реагування. Як наслідок, маємо відсут-

ність чіткого механізму, традицій взаємодії та співпраці як між органами студентського самоврядування і адміністрацією, так і з іншими студентськими організаціями та органами студентського самоврядування інших ВНЗ. Звісно, останнім часом спостерігається позитивна тенденція до організації «круглих столів», семінарів, конференцій, які повинні би сприяти так званому «обміну досвідом», але тут найголовнішим є не сам факт їх проведення, а факт участі дійсно активних представників студентських організацій, органів самоврядування, тобто проведення не «заради галочки», а справжнє обговорення, дискусія та вироблення варіантів розв'язання нагальних проблем.

Отож маємо ситуацію «навпаки», коли заходи проводяться радше для демонстрації, а не ефективності, що на жаль, досить часто зустрічається на різних рівнях.

Безперечно, не можна оминати увагою ще одного успадкування радянської доби, яке породжує спільні проблеми для всіх органів студентського самоврядування. Мається на увазі дуалізм самоврядних органів і студентських профспілок. Ситуацію "профспілки – студентське самоврядування" можна охарактеризувати приблизно так: конкуренція, збіг функцій та повноважень, однак за всього того профспілка має безліч законодавчо закріплених прав, повноважень та гарантій, які й не снилися органам студентського самоврядування. З такими унікальними гарантіями, закріпленими законом, профспілка має такі грандіозні можливості впливати на адміністрацію, захищаючи студентські права, яких немає жодна інша громадська організація. Фактично єдиною «перевагою» органів студентського самоврядування порівняно з профспілками є їхня потенційно більша «масовість», адже членство в профспілці вимагає сплати коштів, тоді як право студентського самоврядування набувається водночас із вступом до ВНЗ.

Шляхи усунення такого протистояння та ліквідації проблемного співіснування цих двох структур можуть бути різними: від ліквідування самої структури студентської профспілки (що, власне, і сталося в Польщі) до закріплення на законодавчому рівні однакових гарантій для обох структур, за чого профспілки належить перевести в ранг альтернативних органам студентського самоврядування студентських організацій (що в перспективі має створити здорову конкуренцію, а відтак, вірогідно, забезпечити більш ефективне відстоювання прав студентства). На сьогодні ж дивним чином профспілки спонукають сприяти створенню та діяльності органів студентського самоврядування. Але, по-перше, профспілки як такі не зацікавлені сприяти конкурентам у праві відстоювати інтереси студентства, по-друге, якщо профспілка навіть і «допомагає», заохочуючи ініціативу щодо започаткування студентського самоврядування, то все ж завдання № 1 для неї – зберегти свою роль офіційного представника студентської громади, гальмувати створення ефективної структури студентського самоврядування або ж створити врешті-решт доконечно залежні від неї органи студентського самоврядування [7].

Усі попередні зауваження щодо органів студентського самоврядування є радше результатом «зовнішньо-

го» впливу різноманітних чинників на їх функціонування. Але є ще, власне, й самі безпосередні учасники та «очевидці» студентського самоврядування – студенти.

Адже людський фактор часто є вирішальним. Із ним ситуація, знову таки, невтішна. Хоча кількість молоді, котра бере участь у виборах органів студентського самоврядування, й збільшилася на 2014 рік, все ж високим залишається рівень байдужості студентів до їх діяльності. Останнім часом порівняно з молодіжними організаціями в цілому значно меншими темпами збільшується кількість студентських громадських організацій: якщо на початок 2000 р. було зареєстровано 2529 молодіжних організацій, то на кінець 2014 р. їх діяло уже 4765, тобто у 1,9 разу більше, в той час як студентських організацій було 242, а стало 257 (в 1,04 рази більше), якщо у 2000 р. частка студентських організацій у загальній кількості молодіжних організацій становила 9,6 %, то у 2014 р. – лише 5,4 %. Це є трохі дивним тому, що студентство в нашій країні, як і в інших країнах, завжди було найбільш громадсько активною частиною як населення в цілому, так і молоді зокрема [2, 5, 8].

За даними опитування Центру соціально-політичних досліджень «Європейський вимір»: на запитання «Як Ви оцінюєте діяльність студентського самоврядування у Вашому навчальному закладі?» 37 % «бюджетників» та 42 % «контрактників» відзначили, що органи студентського самоврядування на вирішення будь-яких актуальних питань студентського життя не впливають або що їм нічого не відомо про роботу таких органів у їхньому навчальному закладі; ще відповідно 33 % і 22 % відповіли, що через органи студентського самоврядування вирішуються тільки деякі актуальні питання студентського життя. Лише кожний сьомий респондент зазначив, що органи студентського самоврядування ефективно впливають на вирішення багатьох актуальних питань студентського життя [4].

Ймовірно за все, причину такого стану справ треба шукати не в загальному песимізмі, соціальній апатії та зневірі студентства, а в недостатній поінформованості як щодо діяльності органів студентського самоврядування, так і щодо своїх прав та можливостей у стосунках з адміністрацією. Пасивність студентства породжена інформаційною порожнечою щодо органів студентського самоврядування. Перспективним тут є пропагування самої ідеї студентського самоврядування, можливо, створення сайтів, випуск різноманітних інформаційних матеріалів, які б роз'яснювали студентам завдання та можливості органів студентського самоврядування.

Брак поінформованості причетний, мабуть, і до наступної характерної тенденції у сприйнятті студентами органів студентського самоврядування: низького рівня довіри та низького авторитету лідерів органів студентського самоврядування (колегій, рад, парламентів). І в цьому вина не тільки студентів, а й представників студентського самоврядування. Адже звичною справою є використання ними посад не за призначенням (для захисту прав студентства), а як «плацдарму» для власної управлінської кар'єри: здорові амбіції

можна в таких випадках вітати, але до тих пір, доки можливості студентського самоврядування використовуються для колективу, а не у виключно особистих цілях. Виходом традиційно є власне демократія, а саме прозорість, гласність, вільність виборів до органів студентського самоврядування, встановлення достатнього терміну (на 2 роки) і створення механізмів звітності, відповідальності та зворотного зв'язку між «виборцями» і «обраними».

Для більш глибокого розуміння ситуації зі студентським самоврядуванням розглянемо стан речей в цій сфері у країнах Європи, де важко не знайти університету, де б не діяв орган студентського самоврядування. Ця формальна вимога європейського законодавства є надзвичайно дієвою при втіленні її на практиці в університеті. Органи студентського самоврядування в університетах Європи є не просто представницькими, вони активно захищають студентські інтереси всюди, де про них йдеться. Вони виступають у ролі своєрідних посередників між адміністрацією університету і студентською громадою, забезпечуючи їх ефективне спілкування. Дуже часто сама адміністрація вищого навчального закладу покладає на органи студентського самоврядування важливі завдання. Окрім цього, органи студентського самоврядування забезпечують ефективний зв'язок між студентами університету та іншими інституціями у галузі вищої освіти й опікуються справами всіх офіційних студентських товариств університету.

Так, студенти вищих навчальних закладів Франції мають можливість бути представленими у різноманітних установах на всіх інституційних рівнях. Всі студенти університету можуть брати участь у виборах своїх представників. На університетському рівні студенти обираються до Центральних Рад університету (Адміністративна Рада, Наукова рада, Рада з питань навчання та університетського життя), до студентських рад факультетів, а також до Ради об'єднаних факультетів за певним напрямом підготовки та Ради в гуртожитках. Студенти, які обрані до вищезазначених рад, обирають своїх представників до Національної Ради з Вищої Освіти [3, 7].

Паралельно проходять вибори на рівні кожного навчального округу до Адміністративної ради Регіонального Центру Університетських та Учбових Справ.

Студентське самоврядування поширюється також на міжнародний рівень, зокрема студенти беруть активну участь у Національному Європейському союзі студентів.

Найбільший вплив студенти мають на рівні університету, оскільки їх участь у Центральних Радах Університету пов'язана безпосередньо з питаннями прав та обов'язків студентів, їх політичних і профспілкових свобод, запровадження нових спеціальностей, поліпшення умов життя студентів, функціонування медичних та соціальних служб, бібліотек та інформаційних центрів, визначенням напрямів дослідницької політики, програми основного навчання та післядипломної перепідготовки тощо. Участь студентів:

- частка студентів у Адміністративній раді складає 20–25 % від загальної кількості членів ради (30–60

членів ради);

- у Раді з питань навчання та університетського життя частка студентів складає 40–50 % студентів від загальної кількості членів ради (20–40 членів ради);

- у Науковій раді – складає 7,5–12,5 % при загальній кількості членів ради від 20 до 40 членів ради.

Важливою формою студентської самоорганізації є асоціації. Вони можуть створюватися на різних рівнях: на рівні університету (учбово-професійні, культурні, спортивні та ін.), на регіональному або на національному рівнях.

На національному рівні на сьогодні у Франції були створені:

- Федерація загальних студентських асоціацій, яка включає 1400 асоціацій, об'єднаних в рамках близько тридцяти студентських федерацій та тридцяти однопрофільних асоціацій;

- Організація сприяння та захисту студентів;

- Національна Спілка студентів Франції є єдиною профспілковою студентською організацією. Своєю діяльністю спрямовує на захист матеріальних та моральних прав студентів;

- Національна між університетська Спілка – молодіжна організація.

Окремою формою студентського самоврядування у Франції є синдикати. Студентські синдикати організуються на університетських та регіональних рівнях, які об'єднуються у національні. На сьогодні у Франції існують такі студентські синдикати: Федерація Студентських Синдикатів, Синдикат солідарних, унітарних та демократичних студентів, Федерація Дітей Республіки, Національна Конфедерація Праці, Конфедерація студентів.

Студентські організації у Великій Британії функціонують у формах студентської спілки, студентського уряду або студентської ради [5, 9].

Студентські Ради виражають студентські думки щодо університету, відповідають за надання різноманітних послуг студентам. Зазначені ради керують деякими комерційними установами, що знаходяться на території університету (магазини, нічні клуби, друкують студентські газети, надають консультації щодо успішного навчання в університеті; керують спортивними клубами тощо. Голова студентської ради обирається членами студентської ради і отримує заробітну плату.

Студентські спілки дуже часто відіграють роль навчальних центрів, проводять різноманітні компанії, дебати тощо. Студентські засоби масової інформації намагаються залучити ширше коло респондентів до обговорення цих подій, хоча такі заходи не несуть відповідальності за прийняті рішення.

Доречно наголосити, що всі Студентські ради вищих навчальних закладів мають потужне фінансування. Вони отримують матеріальну підтримку від університетів, державних установ, спонсорів, а також мають прибутки від комерційної діяльності.

Одна з найбільших студентських організацій у Великій Британії є Національна Спілка Студентів Об'єданого Королівства, яка представляє інтереси більше ніж 5 мільйонів студентів. Ця спілка щорічно проводить навчання близько 300 студентських керівників.

Студентські керівники контролюють стан справ у студентських спілках, а також визначають їх політику. Кожний студент має змогу брати участь у процесі прийняття рішення щодо перспективних планів роботи спілок на загальних зборах.

Крім вищезазначених організацій студентського самоврядування у Великій Британії функціонують Студентська спілка Кембріджського університету, Спілка студентів Бермінгему, Студентська спілка Лондонського Королівського коледжу та ін.

Навіть схематичне ознайомлення з студентським самоврядуванням у вищих навчальних закладах Франції та Великої Британії засвідчує про його глибокі демократичні традиції. Студентське самоврядування органічно пов'язане з динамічними процесами, що відбуваються у суспільному житті. Показово, що студентське самоврядування в зазначених країнах отримує значну консультативну та фінансову підтримку з боку держав.

Висновки. В цілому, Згідно ст. 40 Закону України «Про вищу освіту» студентське самоврядування визначається, як право і можливість студентів (курсантів, крім курсантів-військовослужбовців) вирішувати питання навчання і побуту, захисту прав та інтересів студентів, а також брати участь в управлінні вищим навчальним закладом. Інакше кажучи, студентське самоврядування – це форма самоорганізації студентів, механізм представництва й відстоювання своїх прав, можливість самореалізації. Саме студентське самоврядування покликане захищати права студентів і бути їхнім представником в адміністраціях ВНЗ.

Студентське самоврядування здійснюється студентами безпосередньо і через органи студентського самоврядування, які обираються шляхом прямого таємного голосування студентів. Органи студентського самоврядування можуть мати різноманітні форми (парламент, сенат, старостат, студентський ректорат, студентські деканати, студентські ради тощо).

До структури органів студентського самоврядування входять представницькі, виконавчі та контрольно-ревізійні органи студентського самоврядування, які обираються строком на один рік.

Можна виокремити декілька основних моделей структури і порядку формування органів студентського самоврядування. Перша модель передбачає існування дворівневої системи представницьких та виконавчих органів студентського самоврядування, які діють на рівні факультету (інституту) та вищого навчального закладу.

Друга модель є характерною для вищих навчальних закладів із невеликою кількістю студентів. У такій системі утворюється лише виконавчий орган студентського самоврядування на рівні вищого навчального закладу, усі члени якого обираються шляхом прямого таємного голосування за мажоритарною системою в округах, які об'єднують студентів певного структурного підрозділу (факультету, інституту), або в єдиному багатомандатному окрузі шляхом голосування за висунуті виборчі списки.

Вичерпний перелік напрямків діяльності студентського самоврядування, їх завдань й функцій навести дуже важко. Можна вказати на основні сфери дія-

льності інституту студентського самоврядування:

- організація представництва студентських інтересів в адміністрації, ведення переговорів з адміністрацією;
- захист і відстоювання прав як в середині, так і поза вузом;
- контроль адміністрації у питаннях, що стосуються якості навчання й супутніх послуг.
- організація навчального процесу;
- наукова діяльність: створення наукових товариств, проведення наукових конференцій, «круглих столів», засідань, наукових семінарів і т. п.
- організація дозвілля студентів, сприяння створенню відповідних умов для проживання і відпочинку студентів;
- допомога у працевлаштуванні студентів, як постійне – за спеціальністю; так і тимчасове – підробіток.

Виходячи з завдань і напрямків діяльності органів студентського самоврядування можна визначити їх функції, а саме:

1. Функція визначення, закріплення і відтворення зв'язків і відносин – відтворення у часі форм активної соціальної взаємодії між студентами, у процесі яких вони одержують навички саморозвитку, адміністрування, організації діяльності й ін. Одержавши відповідні навички вони переходять на інші, більш високі рівні діяльності, поступаючись місцем у стійкій структурі самоврядування наступній віковій групі студентів.

2. Регулятивна функція, яка набуває важливого значення, тому що в процесі ділової взаємодії студенти зіштовхуються зі складними колізіями, у процесі самостійного розв'язання яких відбувається формування ділових і особистісних властивостей, що сприяє досягненню вищої мети вузу – формування високопрофесійної і різнобічно розвинутої особистості.

3. Інтегративна функція формує згуртованість, взаємозалежність і взаємовідповідальність у студентів, упорядковує систему взаємодій, збільшує обсяг і частоту контактів.

4. Комунікативна функція, яка забезпечує встановлення стійких комунікацій між членами студентського колективу на основі їхньої добровільної взаємодії в рамках і за межами процесу навчання.

5. Трансляційна функція, виявляється в формуванні у студентів необхідного досвіду активної соціалізації шляхом їх залучення до роботи існуючих, регламентованих, стійких органів самодіяльності, робота в яких дає необхідний досвід активної соціалізації.

Досвід самоврядування для українського студентства є незвичним і новим, розпочався після отримання незалежності України започаткуванням різноманітних незалежних організацій.

Після традиційного «стихийного» етапу функціонування нових структур, повинен розгорнутись етап організаційного (або ж законодавчого) їх оформлення. В Україні цей етап був ознаменований прийняттям Закону України «Про освіту» від 23 березня 1991 р. (де закладено визначення органів та прав громадського самоврядування), Положення про державний вищий заклад освіти від 5 вересня 1996 р. (яке містить

розділ «Органи студентського самоврядування у вищому закладі освіти»), Типового положення про органи студентського самоврядування від 3 квітня 2001 р., Закону України «Про вищу освіту» від 01 липня 2014 р., який значно розширив права органів студентського самоврядування.

Проте попри сприятливу законодавчу базу для створення і діяльності органів студентського самоврядування їх становлення у ВНЗ України відбувається досить повільно. Нерідко створюються органи, що лише зовнішньо імітують наявність студентського самоврядування, насправді ж їх замінює інша структура, яка «залишилась у спадок» від тоталітарного комуністичного режиму. На відміну від органів студентського самоврядування в університетах Європи, як вказують дослідники, студентські організації України не функціонують, а існують лише номінально, повністю підпорядковуючись адміністрації закладу. А їхня роль у лобюванні студентських інтересів залишається мінімальною.

Тому, головним завданням інституту студентського самоврядування в Україні на сучасному етапі розвитку є відхід від стану номінальної присутності до стану активного захисту студентських інтересів всюди, де про них йдеться з врахуванням досвіду інших країн.

Список літератури: 1. Брокгауз Ф. А. Биографический словарь: ил. изд.: совр. версия / Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – М.: Эксмо, 2007. – 927 с. 2. Давидюк М. І. Студентське самоврядування як соціальний інститут із формування політико-культурних засад національної еліти / М. І. Давидюк // Гілея: науковий вісник. – 2014. – Вип. 90. – С. 384–388. 3. Драгоманов М. Вольный Союз—Вільна Спілка// Слюсаренко А.Г., Томенко М.В. Історія української конституції. К., 2003. – 53 с. 4. Кулінченко О. С. Деякі аспекти технологізації діяльності студентського самоврядування / О. С. Кулінченко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка: зб. наук. праць. – Випуск 19. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – С. 118–120. 5. Наумов С. О. Харківський університет у суспільно-політичному русі другої половини XIX – початку XX ст. / С. О. Наумов, С. І. Посохов // Український історич-

ний журнал. – Київ, 2005. – № 1. – С. 56–70. 6. Поступна О. В. Громадська теорія місцевого самоврядування / О. В. Поступна. – Режим доступу: <http://www.wirbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin>. 7. Романюк А. Роль студентського самоврядування в Україні та в Країнах Західної Європи / А. Романюк // Студентське самоврядування в Україні – К.: «Молодіжна Альтернатива», 2004. – С. 6–11. 8. Трибулькевич К. Г. Дослідження проблеми студентського самоврядування за публікаціями в українських періодичних виданнях / К. Г. Трибулькевич // Біоресурси і природокористування. – 2014. – Т. 6, № 5–6. – С. 162–169. 9. Шип Н. А. Интеллигенция в Украине (XIX век): историко-социологический очерк / Н. А. Шип. – К., 2001. – С. 170. 10. Шпаковская О. Организация студенческого самоуправления в практике работы отечественных и зарубежных вузов / О. Шпаковская // Витоки педагогічної майстерності. – 2013. – Випуск 11. – С. 340–345.

Bibliography (transliterated): 1. Brokgauz F. A. Biograficheskij slovar': il. izd.: sovr. versija / F. A. Brokgauz, I. A. Efron. M., Jeksmo, 2007. 927 p. 2. Davydyuk M. I. Student's'ke samovryaduvannya yak sotsial'nyy instytut iz formuvannya polityko-kul'turnykh zasad natsional'noyi elity / M. I. Davydyuk // Hileya: naukovyy visnyk. 2014. Vyp. 90, pp. 384–388. 3. Drahomanov M. Vol'nyy Soyuz—Vil'na Spilka// Slysarenko A.H., Tomenko M.V. Istoriya ukraïns'koyi konstytutsiyi. K., 2003. 53 p. 4. Kulichenko O. S. Deyaki aspekty tekhnolohizatsiyi diyal'nosti student's'koho samovryaduvannya / O. S. Kulichenko // Naukovyy chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriya 11. Sotsial'na robota. Sotsial'na pedahohika: zb. nauk. prats'. – Vypusk 19. – K.: NPU imeni M. P. Drahomanova, 2014, pp.118–120. 5. Naumov S.O. Kharkivs'kyi universytet u suspil'no-politychnomu rusi druhoï polovyny KhKh – pochatku KhKh st. / S.O. Naumov, S.I. Posokhov // Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal. Kyiv, 2005. № 1. pp. 56–70. 6. Postupna O. V. Hromads'ka teoriya mistsevoho samovryaduvannya [Elektronnnyy resurs] / O. V. Postupna – Rezhym dostupa:<http://www.wirbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin> 7. Romanyk A. Rol' student's'koho samovryaduvannya v Ukrayini ta v Krayinakh Zakhidnoyi Yevropy// A. Romanyk. - Student's'ke samovryaduvannya v Ukrayini - K.: «Molodizhna Al'ternatyva», 2004. - S. 6 -11. 8. Trybul'kevych K. H. Doslidzhennya problemy student's'koho samovryaduvannya za publikatsiyamy v ukraïns'kykh periodychnykh vydanniyakh / K. H. Trybul'kevych // Bioresursy i prirodokorystuvannya. - 2014. T. 6, № 5–6, pp. 162–169. 9. Ship N. A. Intelligenciya v Ukraine (XIX vek): istoriko-sotsiologicheskij ocherk. N.A. Ship. K., 2001. p. 170. 10. Shpakovskaja O. Organizacija studencheskogo samoupravleniya v praktike raboty otechestvennyh i zarubezhnyh vuzov. O. Shpakovskaja. Vitoki pedagogichnoï majsternosti. 2013. Vipusk 11, pp. 340–345.

Надійшла (received) 10.05.2017

Бібліографічні описи / Библиографические описания / Bibliographic descriptions

Особливості функціонування сучасного студентського самоврядування в Україні та країнах Європи / М. В. Бірюкова // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 37–41. – Бібліогр.: 10 назв. – ISSN 2227-6890.

Особенности функционирования современного студенческого самоуправления в Украине и странах Европы / М. В. Бирюкова // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 37–41. – Бібліогр.: 10 назв. – ISSN 2227-6890.

Features of the functioning of modern student self-government in Ukraine and European countries / M. V. Biryukova // Bulletin of NTU "KhPI". Series: Actual problems of Ukrainian society development. – Kharkiv: NTU "KhPI", 2017. – № 29 (1251). – P. 37–41. – Bibliogr.: 10. – ISSN 2227-6890.

Відомості про авторів / Сведения об авторах / About of Authors

Бірюкова Марина Василівна – кандидат соціологічних наук, доцент, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», професор кафедри соціології та політології, тел.: (095) 60–80–550; e-mail: birmarina@gmail.com.

Бирюкова Марина Васильевна – кандидат социологических наук, доцент, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт», профессор кафедры социологии и политологии; тел.: (095) 60–80–550; e-mail: birmarina@gmail.com.

Biryukova Marina Vasylivna – Candidate of Sociological Sciences (Ph. D.), Docent, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Professor at the Department of Sociology and Political Science; tel.: (095) 60–80–550; e-mail: birmarina@gmail.com.

ДУХОВНА КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 114-026.15:304.4 (477)

В. В. МАЛІКОВ

КРЕАТИВНИЙ ПРОСТІР МОЛОДИХ УЧЕНИХ У СУЧАСНІЙ КУЛЬТУРНІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ

Сучасні національні та соціальні перетворення в Україні потребують високого рівня участі молодих людей в них. Одним із шляхів посилення участі молоді у розбудові суспільного життя в наші дні може бути заснування і розвиток креативних просторів для молоді. Стаття має на меті розкрити особливості функціонування креативного простору молодих вчених, його основних ідей та принципів діяльності, а також корисності для сучасного українського суспільства на прикладі проекту «Креативний простір молодих вчених «Науковий андеграунд» в Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут». Звертається увага на переваги креативного простору для молодих вчених та способах їх впровадження в сучасну практику розвитку спільнот і творчості. Автор стверджує, що креативний простір має великий потенціал у науковому, освітньому та соціальному співробітництві за участю студентів, молодих учених та адміністрації університету. Креативний простір може запропонувати альтернативний підхід до їх взаємодії та сприяти цінним результатам академічної та громадської діяльності на користь міської спільноти і регіону, де знаходиться університет.

Ключові слова: креативний простір, спільнота, творчість (креативність), молоді вчені, культурна політика, професійний розвиток.

Современные национальные и социальные преобразования в Украине требуют высокого уровня участия молодежи в них. Одним из путей усиления участия молодых людей в развитии общественной жизни в наши дни может быть основание и развитие креативных пространств для молодежи. Статья имеет целью раскрыть особенности функционирования креативного пространства молодых ученых, его основных идей и принципов деятельности, а также полезности для современного украинского общества на примере проекта «Креативное пространство молодых ученых «Научный андеграунд» в Национальном техническом университете «Харьковский политехнический институт». Обращается внимание на преимущества креативного пространства для молодых ученых и способы их внедрения в современную практику развития сообществ и творчества. Автор утверждает, что креативное пространство имеет большой потенциал в научном, образовательном и социальном сотрудничестве при участии студентов, молодых ученых и администрации университета. Креативное пространство может предложить альтернативный подход к их взаимодействию и способствовать ценным результатам академической и общественной деятельности с пользой для городской общины и региона, где находится университет.

Ключевые слова: креативное пространство, сообщество, творчество, молодые ученые, культурная политика, профессиональное развитие.

The national and social transformations in contemporary Ukraine demand the high-level participation of youth. One of the ways to enhance youth participation in social life and nation building nowadays is the foundation and development of creative spaces for young people. The author aims to reveal the specifics of the young scientists' creative space functioning, its fundamental ideas and principles, and its usefulness for contemporary Ukrainian society. This paper is focused upon the benefits of the creative space for young scientists and how these findings may be implemented in nowadays practice of community and creativity development. The researcher uses the experience of the project Young Scientists' Creative Space "Scientific Underground" in National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" as a case-study. The author claims that creative space has a great potential in scientific, educational and social collaboration involving students, young scholars and University administration. Creative space may offer alternative approach to their interaction, and promote valuable results of their academic and civic activities for the benefit of urban and even regional communities, where the University is located.

Keywords: creative space, community, creativity, young scientists, cultural policy, professional development.

Вступ. Сучасні національні та соціальні перетворення в Україні вимагають високого рівня участі молоді в них. Усе вітчизняне суспільство повинна бути включеним у процес розробки та реалізації української національної ідеї. А молодь має усвідомлюватися важливою частиною національної спільноти: молоді люди є майбутніми лідерами, власниками бізнесу, науковцями, митцями, державними службовцями тощо. Їхня зацікавленість і діяльність у процесах націєтворення формує майбутнє України. Визнання важливої ролі молоді в цих процесах має на меті посилення її творчого потенціалу та надання молодим людям міцного відчуття приналежності до національної спільноти, її цінностей та ідеалів. Так само це важливо для співучасті молоді у житті місцевих громад і залучення її до вирішення актуального питання розвитку креативного потенціалу локальних і національної спільнот.

Одним із можливих шляхів підвищення рівня участі молоді у соціальному житті та націєтворенні в наші дні може стати створення та розвиток молодіжних креативних просторів. Заснування суспільних просторів для роз-

витку творчості, в тому числі і креативності молоді, вважається інноваційною практикою в багатьох країнах світу від початку ХХІ століття. Упродовж останніх 5 років до цього досвіду починають звертатися місцеві громади і в Україні [1; 2; 4; 6; 7; 9; 10; 12; 13], але бракує належної уваги вітчизняних дослідників до цього явища. Це вказує на нагальну необхідність практичного вивчення і теоретичного осмислення досвіду різнопланової діяльності креативних просторів та їхньої ролі у залученні молоді до різних форм соціальної активності в сучасній Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед поодиноких вітчизняних наукових рефлексій дотичних до розвитку креативних просторів у сучасному місті варто відзначити статті Г. Фесенка [11] та Н. Рибки [8]. Перший проводить дослідження основних напрямів розвитку креативного міста, котрі складають формування комфортного середовища для життєдіяльності і творчості та підвищення рівня людського капіталу. Друга зосереджує свою увагу на проблемах урбанізації, архітектурного середовища міста й ВНЗ і можливостях перетворення його у креа-

тивний простір. У межах обсягу цієї статті можливо лише побіжно звернутися до закордонного досвіду функціонування креативних просторів [1; 14].

Описовий характер мають декілька Інтернет-публікацій про діяльність креативних просторів і коворкінгів в Україні [2; 4; 7; 9; 10; 12; 13]. Вони є цінним джерелом для визначення завдань і напрямів діяльності різних креативних просторів, містять відомості про їхні основні досягнення, висвітлюють погляди їхніх засновників і користувачів на роль і функції того чи іншого креативного простору у місті, дають розуміння їхньої цільової аудиторії та показують перспективи розвитку.

Метою цього дослідження є виявлення основних засад функціонування креативного простору молодих вчених, завдань і принципів його роботи та корисності впровадження такої моделі для сучасної української культурної політики. Автор зосереджує увагу на перевагах креативного простору для молодих вчених, його корисності для впровадження цих результатів у практику вітчизняної культурної політики. Дослідження спирається на приклад Креативного простору молодих учених «Науковий андеграунд», проекту над реалізацією якого працює команда Ради молодих вчених в Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут», членом якої є й автор цієї статті.

Матеріали і результати дослідження. Обґрунтовуючи належність проблематики створення і функціонування креативних просторів до сучасної культурної політики України, варто розуміти останню як одну із соціальних практик, котра визначає та відбиває тенденції сучасних культурних змін у суспільстві [3, с. 191], а стратегії культурної політики є способом задоволення суспільних потреб відповідно до уявлень про якість життя в парадигмі «людського розвитку» [3, с. 192]. При цьому у сучасному соціокультурному просторі домінують міський спосіб життя та міські просторові форми як середовище для розвитку людського потенціалу. А відтворення і залучення якісного людського капіталу як запоруки розвитку стає однією з умов формування стратегії міського розвитку, зокрема і для Харкова [11, с. 59]. Тож вплив культурної політики проявляється передусім у зростанні креативності і соціального капіталу окремих громадян і спільнот. У соціальному вимірі найбільш відчутно вона позначається на освіті, здоров'ї та згуртованості громадян. Економічний вимір культурної політики також є вагомим через розвиток креативної індустрії, збільшення зайнятості та потенціал для оживлення окремих місцевостей [6, с. 72].

Спираючись на європейський досвід, підтримка нових культурних практик, креативної індустрії, заснування відповідних хабів і кластерів можуть дати нове дихання українським містам і трансформувати застарілу радянську інфраструктуру [1; 8, с. 52–54]. Наприклад, відкритий 2012 року нідерландський освітній заклад і дослідницький центр THNK стимулює розвиток стартапів, креативних підприємницьких проєктів, формуючи імідж Амстердама як міста креативності і інновацій. Креативні хаби задіяні у ревіталізації міського простору по всій Європі [1].

Існуючі комерційні і соціальні креативні простори в Україні також спрямовують свою діяльність у означених вище напрямках. У контексті майбутньої науково-

просвітницької діяльності креативного простору молодих вчених автор звернув увагу на відповідний напрям у їх роботі. Так, креативний простір часопис у м. Київ серед іншого має лекторій під назвою «Public Science» – серії подій, які мають на меті популяризацію науки в Україні [4]. Академічна спільнота, є активним засновником креативних просторів, спрямованих на вирішення низки соціальних, освітніх, підприємницьких і наукових завдань, які постають перед університетами [7; 9; 10].

У сучасному креативному місті має бути багато публічного простору та місць, де люди можуть спілкуватися один із одним. Саме там виникають зв'язки, які відрізняють справжнє місто від просто великої кількості відокремлених людей, які мешкають у багатоповерхівках на обмеженій площі [11, с. 62]. Організатори молодіжних творчих спільнот стверджують, що, будучи активно залученими до дружніх до молоді творчих просторів, молоді люди можуть відчувати власний внесок, зроблений у свою спільноту, та мають змогу розвинути сильне відчуття приналежності до таких місць [14].

При розробці проєкту креативного простору «Науковий андеграунд» молоді вчені, в їх числі і автор статті, зверталися до світового і українського досвіду у цій сфері. Цей креативний простір має стати клубом наукового співробітництва та інтелектуального дозвілля, організованим Радою молодих вчених НТУ «ХПІ», який діє на постійній основі та спрямовує свою діяльність на підтримку наукової, винахідницької та іншої творчої діяльності і взаємодії молодих вчених, збереження та розвиток їхнього інтелектуального потенціалу, суспільної активності і згуртованості. Проєкт реалізовується з осені 2016 р. у кілька етапів. Теоретико-прогностичний етап полягав у розробці загальної концепції креативного простору молодих вчених, обґрунтування матеріально-технічну сторону проєкту, створення команди і розподілу організаційних ролей (до лютого 2017 р.). Наступний етап – підготовчий – найбільш відповідальний, бо полягав у підготовці наданого приміщення до відкриття, яке відбудеться наприкінці червня 2017 року. Програмою відкриття передбачена низка науково-просвітницьких заходів молодих фахівців з різних галузей наукового знання, а також концерт музичних гуртів. У ній братимуть участь як молоді вчені НТУ «ХПІ», так і представники освітянської наукової і бізнес спільнот Харкова. Програма заходів охопить різні галузі наукового знання і творчості: технічні науки і прикладні дослідження, природничі і гуманітарні науки, ІТ сферу і мистецтво. Це допоможе позиціонувати «Науковий андеграунд» як інклюзивний простір, відкритий для всіх, хто поділяє цілі і завдання креативного простору.

Під час реалізації кожного з етапів проєкту застосовувався колегіальний стиль управління, котрий ґрунтується на підтримці, кооперації, консенсусі у прийнятті рішень, співучасті і делегуванні повноважень.

Функціонування креативного простору теж значною мірою залежить від принципів та цінностей, яких дотримуються його учасники. Креативний простір виконує завдання з об'єднання і залучення спільноти молодих вчених, а також допомоги їм чітко формулювати та реалізовувати свої інтереси й потреби. У межах креативного простору має панувати повага до власного бачення і пози-

цій молоді та їхніх цінностей, підтримка та заохочення їх розвитку. Будь-який проект, створений та організований креативним простором молодих учених, повинен базуватися на цих позиціях та враховувати сучасні соціальні, економічні та екологічні умови. Це включає ефективне використання обмежених ресурсів за принципами «легко, швидко, дешево» за можливості. Основоположним принципом креативного простору, який дозволяє йому бути корисним як для молоді, так і для міської громади, має стати толерантність та інклюзивність. Це означає, що креативний простір повинен бути вільним від будь-яких форм дискримінації.

Реалізація проекту «Креативного простору молодих вчених «Науковий Андеграунд», на думку його розробників, надасть наступні різнопланові переваги:

- унікальне середовище, в якому молоді вчені мають можливість самостійно приймати рішення та створити атмосферу відкритих комунікацій, вільного спілкування;

- комфортний простір для наукової, освітньої й організаційної праці: тепле й світле приміщення зі зручними робочими місцями, вільним Wi-Fi та іншими необхідними речами;

- вдосконалення кадрового потенціалу, що дозволяє підтримати ініціативних співробітників і дослідників, націлених на пошук можливостей для зростання, прискорення професійного вдосконалення співробітників і створення додаткової мотивації для їхнього розвитку;

- проведення заходів, спрямованих на прискорення професійного зростання молодих вчених: тренінги, сесії з обміну знаннями, лекції провідних фахівців, майстер-класи та інші практики;

- зміцнення авторитету науки в суспільстві;

- підтримка і розвиток позитивного образу Харкова як європейського інноваційного високоосвіченого наукового міста, «Харків – smart city»;

- підвищення інноваційного потенціалу університету і міста шляхом проектування і реалізації низки спільних наукових і громадських заходів молодих вчених та налагодження творчої взаємодії між молодими вченими різних кафедр і різних ВНЗ та наукових установ для здійснення міждисциплінарних проектів, що передбачає створення умов для кооперації молодих вчених в трансдисциплінарних колективах, роботу лабораторій спільного доступу у перспективі. Це дозволить консолідувати ресурси для вирішення складних науково-технічних завдань в інтегрованому науковому інформаційному просторі.

Автор переконливо вказує на те, що креативний простір має значний потенціал у науковому, освітньому та соціальному співробітництві за участю студентів, молодих учених та адміністрації університету [5, с. 120]. Креативний простір «Науковий Андеграунд» може запропонувати альтернативний підхід до їхньої взаємодії та сприяти цінним результатам їхньої академічної та громадської діяльності на користь міської громади та регіону, де знаходиться Університет [5, с. 121].

Креативний простір молодих вчених – це саме те місце, котре підходить для презентації інновацій у місті. Українські та іноземні компанії можуть демонструвати та випробувати свої інноваційні продукти та технології у співпраці зі студентами та молодими науковцями, які

прагнуть використовувати ці інновації. І такі компанії отримують можливість спілкуватися зі споживачами своїх товарів і послуг за допомогою креативного простору як виставкового залу власної продукції та навіть знаходити молодих творчих вмілих співробітників, які є компетентними у відповідній галузі. У такий спосіб він також може слугувати за майстерню, в якій молодь, наче учні, набуває необхідних сучасних навичок та знань, удосконалюючи свій професійний рівень та підвищуючи шанси і можливості для роботи. Таким чином, креативний простір може опосередковано мати позитивний вплив на українську економіку через розвиток підприємництва, розширення бізнесу та можливостей для зайнятості.

Висновки. Тож креативний простір молодих вчених має значний потенціал у науковому, освітньому та соціальному співробітництві як всередині самої академічної спільноти, так і в її співпраці з міською громадою у досягненні цінних результатів суспільно корисної для міста і регіону діяльності: формування якісного високоосвіченого людського капіталу, підприємницьких ініціатив, креативного інноваційного розвитку міста.

Поняття креативного простору включає як місце, так і спільноту, яку об'єднує це місце. Концепція креативного простору також стосується різних форм співпраці у спільноті молодих вчених, а також будь-яких дій, що відбуваються у креативному просторі. Це дозволяє молодим вченим отримати цінний досвід прийняття рішень, індивідуальних і колективних соціально значимих дій. Це – потужний засіб розвитку громадянської активності. Молоді вчені отримують можливість організувати творчу діяльність, генерувати і реалізовувати свої ідеї та допомагати один одному в креативному просторі.

Перспективними напрямками подальших досліджень цієї проблематики можна вважати вивчення закордонного досвіду функціонування креативних просторів для молоді в цілому і молодих вчених зокрема. Так само корисним буде поглиблене дослідження результатів діяльності креативних просторів в Україні, диференційований аналіз успішності комерційних і соціальних проектів у цій сфері.

Список літератури: 1. Досвід перетворень Острови креативності змінюють Європу // Культура і креативність. Програма ЄС – Східного партнерства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.culturepartnership.eu/ua/article/islands-of-creativity-are-changing-europe>. – Дата звертання: 14 травня 2017. 2. Коворкінг України – дослідження Трухмівича. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://crespo.com.ua/kovorking-ukrayini-doslidzhennya-truhimovicha/>. – Дата звертання: 14 травня 2017. 3. Кравченко О. В. Ключові проблеми сучасної культурної політики України: культурологічний контекст / О. В. Кравченко // Культура України. – 2015. – Вип. 49. – С. 188–199. 4. Краковецький О. Креативний простір «Часопис» пропонує донорам безкоштовну участь у своїх подіях / О. Краковецький [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://donor.ua/news/2038>. – Дата звертання: 14 травня 2017. 5. Маликов В. В. Креативний простір як середовище взаємодії молодих учених, студентів та адміністрації вищого навчального закладу / В. Маликов // Студентське самоврядування та його роль у формуванні гуманістичних цінностей: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених, 2–3 березня 2017 року. – Чернівці: БДМУ, 2017. – С. 120–121. 6. Маликов В. В. Культурна політика Великої Британії та її цінність для України / В. Маликов // Аспекти історичного музикознавства – VIII: Вища мистецька освіта як інструмент збереження культурної ідентичності: зб. наук. ст. / Харк. нац. ун-т мистецтв імені І. П. Котляревського. – Харків: Видавництво «Водний спектр Джі-Ем-Пі», 2016. – С. 65–73. 7. Презентація креативного пространства IT Hub «NURE Upgrade» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nure.ua/all_news/prezentaciya-kreativnogo-prostranstva-it-hub-nure

upgrade/. – Дата звертання: 14 травня 2017. **8.** Рибка Н. Креативний простір навчальних закладів (пост)соціалістичних міст / Н. Рибка // Вісник Інституту розвитку дитини. Сер.: Філософія, педагогіка, психологія. – 2014. – Вип. 34. – С. 48–55. **9.** Олійник А. Студентські коворкінги в ролі креативних просторів / Анна Олійник // Студвей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studway.com.ua/studentski-kovorkingi/>. – Дата звертання: 14 травня 2017. **10.** Студентські креативні простори Києва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.coca-colaukraine.com/stories/DIY-students-creative-spaces>. – Дата звертання: 14 травня 2017. **11.** Фесенко Г. Г. Креативні трансформації культурного ландшафту мегаполісів / Г. Г. Фесенко // Наукові записки НАУКМА. Теорія і історія культури. – 2013. – Т. 140. – С. 59–63. **12.** «Часопис» – україномовний креативний простір, який менш ніж за рік здобув популярність. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://texty.org.ua/pg/news/movchun/read/47792/Chasopys_ukrainomovnyj_kreatyvnyj_prostir_jakij_mensh. – Дата звертання: 14 травня 2017. **13.** Як креативні простори підключають містян до культурних ініціатив // Блог проекту Гете-Інституту «Культурно-освітня академія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://lb.ua/blog/culture_academy/351149_yak_kreativni_prostori_pidklyuchayut.html. – Дата звертання: 14 березня 2017. **14.** Millard, Cheryl. Young People and Placemaking: Engaging Youth to Create Community Spaces / Cheryl Millard // Project for Public Spaces Blog. – Available at: <http://www.pps.org/blog/young-people-and-placemaking-engaging-youth-to-create-community-places>. – Accessed: 14.03.2017.

References (transliterated): 1. Dosvid peretvoren Ostrovy kreatyvnosti zminuiut Yevropu [The experience of transformation. Creativity islands change Europe]. *Kultura i kreatyvist. Prohrama YeS – Shkidnoho partnerstva* [Culture and creativity. EU-Eastern Partnership Program]. Available at: <https://www.culturepartnership.eu/ua/article/islands-of-creativity-are-changing-europe>. (accessed 14.05.2017). 2. Kovorkinhy Ukrainy – doslidzhennia Trukhimovycha [Ukrainian Coworkings – Trukhimovich's research]. Available at: <http://crespo.com.ua/kovorking-ukrayini-doslidzhennia-trukhimovicha/>. (accessed 14.05.2017). 3. Kravchenko O. V. Kliuchovi problemy suchasnoi kulturnoi polityky Ukrainy: kulturolohichniy kontekst [Key Problems of Contemporary Ukrainian Cultural Policy: Cultural Context]. *Kultura Ukrainy* [Culture of Ukraine]. 2015, issue 49, pp. 188–199. 4. Krakovetskyi O. Kreatyvnyi prostir "Chasopys" proponuie donoram bezkoshtovnu uchast u svoikh podiiakh [The Creative Space "Chasopys" offers donors free participation in their events]. Available at: <https://donor.ua/news/2038>. (accessed 14.05.2017). 5. Malikov V. V. Kreatyvnyi prostir yak seredovyshe zaiemodii molodykh uchennykh, studentiv ta administratsii vyshchoho navchalnoho zakladu [Creative space as an environment for interaction of young scientists, students and administration of higher educational institutions]. *Studentske samovriaduvannya ta yoho rol u formuvanni humanistychnykh tsinnostei: Materialy II Mizhnarodnoi naukovo-*

praktychnoi konferentsii studentiv ta molodykh vchenykh, 2–3 bereznia 2017 roku [Student self-governance and its role in the formation of humanistic values: Proceedings of the II International Scientific and Practical Conference of Students and Young Scientists, 2–3 March 2017]. Chernivtsi, BDMU, 2017, pp. 120–121. 6. Malikov V. V. Kultuma polityka Velykoi Brytanii ta yii tsinnist dlia Ukrainy [The UK Cultural Policy and Its Value for Ukraine]. *Aspekty istorichnoho muzykoznavstva – VIII: Vyshcha mystetska osvita yak instrument zberezhenia kulturnoi identychnosti: zb. nauk. st.* [Aspects of historical musicology - VIII: Higher artistic education as a tool for preservation of cultural identity: Coll. Science. Art.]. Kharkiv, Vydavnytstvo «Vodnyi spektr Dzh-Em-Pi», 2016, pp. 65–73. 7. Prezentatsiya kreatyvnoho prostranstva IT Hub «NURE Upgrade» [Presentation of Creative Space IT Hub "NURE Upgrade"]. Available at: http://nure.ua/all_news/prezentatsiya-kreatyvnoho-prostranstva-it-hub-nure-upgrade/. (accessed 14.05.2017). 8. Rybka N. Kreatyvnyi prostir navchalnykh zakladiv (post)sotsialistychnykh mist [The creative space of educational institutions of (post) socialist cities]. *Visnyk Instytutu rozvytku dytyny. Ser.: Filosofiia, pedahohika, psykholohiia* [Bulletin of the Institute for the Development of the Child. Series: Philosophy, pedagogy, psychology.]. 2014, issue 34, pp. 48–55. 9. Oliinyk A. Studentski kovorkinhy v roli kreatyvnykh prostoriv [Student coworkings in the role of creative spaces]. *Studvei* [Studway]. Available at: <http://studway.com.ua/studentski-kovorkingi/>. (accessed 14.05.2017). 10. Studentski kreatyvni prostory Kyieva [Students' creative spaces of Kiev]. Available at: <https://www.coca-colaukraine.com/stories/DIY-students-creative-spaces>. (accessed 14.05.2017). 11. Fesenko H. H. Kreatyvni transformatsii kulturnoho landshtafu megalopolisiv [Creative transformations of the cultural landscape of megacities]. *Naukovi zapysky NAUKMA. Teoriia i istoriia kultury* [Scientific Notes of the National Academy of Sciences of Ukraine. Theory and history of culture. Scientific Notes of the NAUKMA. Theory and history of culture]. 2013, vol. 140, pp. 59–63. 12. «Chasopys» – ukrainomovnyi kreatyvnyi prostir, yakij mensh nizh za rik zdobuv popularnist [“Chasopys” – Ukrainian-language creative space, which has gained popularity in less than a year]. Available at: http://texty.org.ua/pg/news/movchun/read/47792/Chasopys_ukrainomovnyj_kreatyvnyj_prostir_jakij_mensh. (accessed 14.05.2017). 13. Yak kreatyvni prostory pidkliuchaiut mistian do kulturnykh initsiatyv [How Do Creative Areas Connect Cities to Cultural Initiatives]. Blog projektu Hete-Institutu «Kulturo-osvitnia akademiiia» [The Goethe-Institut Blog of the project “The Cultural-Educational Academy”]. Available at: https://lb.ua/blog/culture_academy/351149_yak_kreativni_prostori_pidklyuchayut.html. (accessed 14.03.2017). 14. Millard, Cheryl. Young People and Placemaking: Engaging Youth to Create Community Spaces. *Project for Public Spaces Blog*. Available at: <http://www.pps.org/blog/young-people-and-placemaking-engaging-youth-to-create-community-places>. (accessed 14.03.2017).

Надійшла (received) 15.06.2017

Бібліографічні описи / Библиографические описания / Bibliographic descriptions

Креативний простір молодих учених у сучасній культурній політиці України / В. В. Маліков // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 43–46. – Бібліогр.: 14 назв. – ISSN 2227-6890.

Креативное пространство молодых учёных в современной культурной политике Украины / В. В. Маликов // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 43–46. – Бібліогр.: 14 назв. – ISSN 2227-6890.

Young scientists' creative space in contemporary Ukrainian cultural policy / V. V. Malikov // Bulletin of NTU "KhPI". Series: Actual problems of Ukrainian society development. – Kharkiv: NTU "KhPI", 2017. – No. 29 (1251). – P. 43–46. – Bibliogr.: 14. – ISSN 2227-6890.

Відомості про автора / Сведения об авторе / About the Author

Маліков Василь Володимирович – кандидат історичних наук, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доцент кафедри етики, естетики та історії культури; тел.: (097) 431–29–65; e-mail: malikovvasyl@gmail.com.

Маликов Василий Владимирович – кандидат исторических наук, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт», доцент кафедры этики, эстетики и истории культуры; тел.: (097) 431–29–65; e-mail: malikovvasyl@gmail.com.

Malikov Vasyl Volodymyrovych – Candidate of Historical Sciences (Ph. D.), National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Associate Professor of the Department of Ethics, Aesthetics and Cultural History, tel.: (097) 431–29–65; e-mail: malikovvasyl@gmail.com.

ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ ТА ОСВІТИ МОЛОДІ

УДК 316.774:004.9

А. В. ЗУБ

КОНЦЕПЦІЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УКРАЇНІ

У цьому дослідженні авторка пропонує до впровадження цілісну системну стратегію, спрямовану на реалізацію інформаційної безпеки учнівської молоді в сучасній Україні. Концепція такої стратегії включає низку правових, технічних, виховних, організаційних заходів, розроблених на основі SWOT-аналізу стану розвитку інформаційної безпеки в державі, визначення пріоритетних напрямів змін і їхнього потенціального впливу на означену сферу. Сукупність визначених авторкою заходів, при їх ефективному втіленні у стратегії інформаційної безпеки, сприятимуть забезпеченню високого рівня інформаційної безпеки учнівської молоді в Україні.

Ключові слова: інформаційна безпека, Інтернет, учнівська молодь, інформаційні технології, державна політика, SWOT-аналіз.

В этом исследовании автор предлагает к внедрению целостную системную стратегию, направленную на реализацию информационной безопасности учащейся молодежи в современной Украине. Концепция такой стратегии включает ряд правовых, технических, воспитательных, организационных мероприятий, разработанных на основе SWOT-анализа состояния развития информационной безопасности в государстве, определение приоритетных направлений изменений и их потенциального влияния на указанную сферу. Совокупность определенных автором мероприятий, при их эффективном воплощении в стратегии информационной безопасности, способствовать обеспечению высокого уровня информационной безопасности учащейся молодежи в Украине.

Ключевые слова: информационная безопасность, Интернет, учащаяся молодежь, информационные технологии, государственная политика, SWOT-анализ.

In this study the author offers a complete system strategy aimed at implementing information security students in contemporary Ukraine. The concept of this strategy includes a number of legal, technical, educational, organizational measures, designed on the basis of SWOT-analysis of the current status of information security in the state, determining priorities for changes and their potential impact on this sphere. The research gives the author an opportunity to define and offer a set of measures, that in their effective implementation for information security strategy, will help to ensure a high level of information security students in Ukraine nowadays.

Keywords: information security, Internet, students, information technology, public policy, SWOT-analysis.

Актуальність. В наш час особливо важливого значення набуває інформація. Усе частіше потрібне володіння швидкими й точними даними про предмет діяльності. Найбільш зручним способом одержання й передачі різноманітної інформації є використання всесвітньої комп'ютерної мережі Інтернет, що поєднує між собою безліч комп'ютерних мереж, які працюють за єдиними правилами.

Інтернет є важливим інструментом для особистого та професійного спілкування. Проте, ним можуть також зловживати, наприклад, використовувати для розсилання комп'ютерних вірусів і небажаної пошти, отримання інформації особистого характеру для крадіжок, шантажу, переслідувань, розповсюдження і залучення до порнографії, інформування про сайти, небезпечні для дітей, наприклад, про секти, наркотики та їх виготовлення, суїциди, різні види насильства. Ось чому важливо бути обізнаним з питань інформаційної безпеки.

Метою цього дослідження є визначення комплексу заходів, спрямованих на усунення наявних проблем у сфері інформаційної безпеки учнівської молоді.

Підстави для розроблення концепції стратегії: існуючі проблеми у сфері інформаційної безпеки учнівсь-

кої молоді, відсутність належного законодавчого та інституційного забезпечення цієї сфери, неналежний рівень запровадження методичних інструментів щодо інформаційної безпеки в освітній процес та у діяльність правоохоронних органів та місцевих органів публічної влади.

Методами розробки концепції стратегії є методи SWOT-аналізу.

Структура стратегії містить 4 частини: інформаційно-аналітичну, аналітико-діагностичну, концептуально-діагностичну, прогнозно-орієнтовну.

Джерелами інформації для розробки концепції виступають: нормативно-правові акти, підручники, посібники, періодичні видання та електронні матеріали.

1. Інформаційно-аналітична частина.

Загальна характеристика об'єкту управління та актуальність його розвитку. Інтернет надає дітям та молоді неймовірні можливості для здійснення відкриттів, спілкування й творчості. Проте, оскільки з самого початку Інтернет розвивався без будь-якого контролю, сьогодні він містить величезну кількість інформації, причому далеко не завжди безпечної. У зв'язку з цим виникає проблема забезпечення безпеки дітей. Ця про-

блематика має бути досконало осмислена і стати важливою складовою державної інформаційної політики та інформаційної безпеки. Реалізація заходів з підвищення інформаційної безпеки має забезпечуватися як на рівні держави, так і на регіональному та місцевому рівнях.

Нормативно-правова база регулювання розвитку об'єкта управління включає в себе: Конституцію України, Закон України «Про інформацію», «Про захист суспільної моралі», Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29

грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України» [5].

Аналіз тенденцій розвитку за останні 10 років. За останні 10 років кількість користувачів Інтернет в Україні значно зросла, в тому числі і серед дітей [1; 2; 6]. Це, у свою чергу, спричинило і підвищення рівня негативних явищ спричинених незабезпеченням гідної інформаційної Інтернет-безпеки. На рисунку 1 бачимо підтвердження цієї тези.

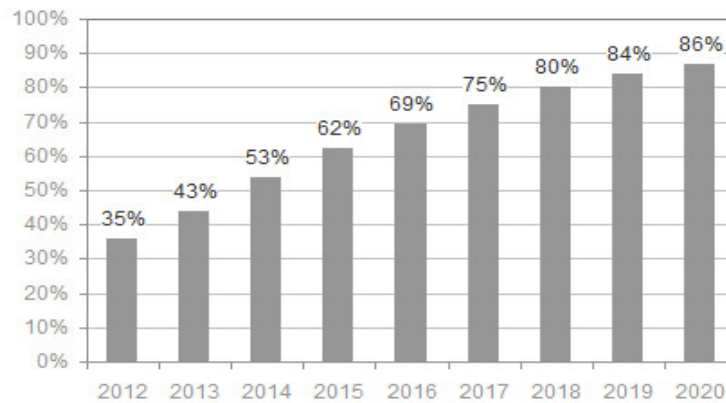

Рис. 1 – Прогнозна кількість користувачів Інтернетом серед населення України

Таким чином бачимо, що у порівнянні з 2012 роком у 2017 році кількість користувачів Інтернетом зросла у 2 рази, а за прогностичними показниками у 2020 році зросте втричі [1].

Глобальна мережа стає більш доступною і в сільській місцевості (рис. 2).

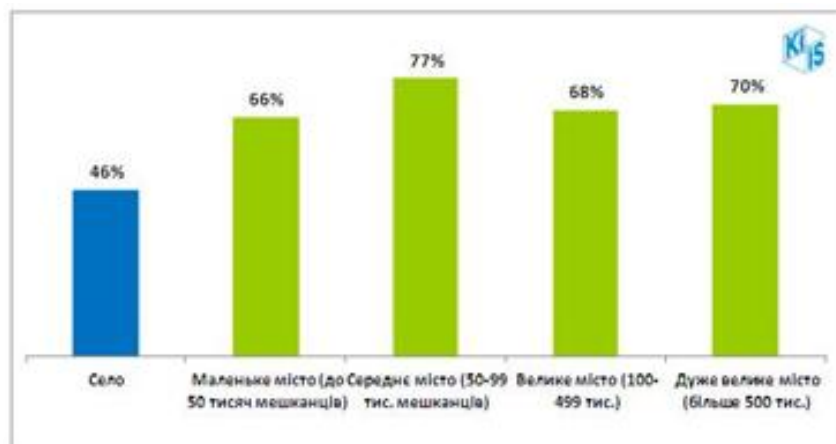

Рис. 2 – Користувачі Інтернетом залежно від населеного пункту проживання

Таким чином, ще раз підтверджується теза, що з більшим охопленням Інтернетом, зростає і важливість інформаційної безпеки, передусім, для молодого покоління та дітей.

Аналіз причин існування проблем розвитку об'єкта управління. В мережі учнівська молодь може зіштовхуватись з такими загрозами:

— проблеми технологічного характеру: недбалість дитини, яка відкрила вкладення електронної пошти або завантажила з веб-вузла файл чи небезпечний код, може привести до потрапляння в комп'ютер вірусу. Альтернативним та простим методом розповсюдження вірусів є

програми обміну миттєвими повідомленнями, оскільки ці додатки часто дозволяють користувачам прикріплювати файли до повідомлень, тому заражені файли можуть легко розповсюджуватися та навіть надавати можливість віддаленого керування комп'ютером, на якому ці файли були відкриті [4, с. 15–17];

— доступ до сайтів з неприйнятним змістом: в Інтернеті підлітки можуть стикнутися з неприйнятними матеріалами, що провокують виникнення ненависті, інформаційна безпека молоді за останні 10 років спонукають до здійснення небезпечних чи протизаконних дій. Кожна третя дитина, перебуваючи в глобальній інфор-

маційній мережі, стикалася з небажаним контентом, а кожна п'ята піддавалася насильству з боку користувачів мережі. Безпосередня небезпека для дитини надходить з сайтів, різноманітних чатів, електронної пошти, систем миттєвих ліч сторінок, що не відносяться до вибраної теми, відображаються у вигляді спливаючого вікна будь-якого змісту, особливо порнографічного [1]. Хоча кількість спроб урядів різних країн щодо врегулювання змісту сайтів для перегляду в Інтернет зростає, на сьогоднішній день практично вся інформація доступна без обмежень;

— розголошення конфіденційної інформації: підлітків можуть умовити надати відомості особистого характеру такі, як ім'я, прізвище, адреса, вік, стать або інформація про членів сім'ї. Навіть якщо такі дані про вашу дитину запитують організації, що заслуговують на довіру, батьки чи вчителі все одно повинні піклуватися про забезпечення конфіденційності цієї інформації. З іншого боку, організатори Інтернет-проектів повинні гарантувати конфіденційність використання особистої інформації. І це також суттєва проблема, оскільки, на жаль, поки що таких механізмів не існує;

— контакт з незнайомцями через чати або елек-

тронну пошту: навіть якщо більшість користувачів мають добрі наміри при використанні чат-систем, існує та збільшується, на жаль, кількість людей, які використовують ці бесіди, щоб примусити дітей видати особисті та банківські дані, такі як номери рахунків, кредитних карток, паролі [1; 3; 6]. В інших випадках вони можуть виявитися психічно неврівноваженими особами, які можуть нанести моральну шкоду дитині через Інтернет, або навіть примусити на особисту зустріч, яка може призвести до нанесення фізичної шкоди;

— неприємності, пов'язані з фінансовими втратами: розвиток електронної комерції зробив можливим придбання майже всіх товарів через Інтернет. Людина будь-якого віку, маючи банківський рахунок або кредитну картку, може без проблем робити онлайн-купівлю. Тому одна з проблем, що виникає при виході дітей в Інтернет, це можливість дітей робити онлайн-покупки без відома дорослих [2; 3; 6].

Аналітико-діагностична частина. У цій частині роботи необхідно провести SWOT-аналіз розвитку інформаційної безпеки учнівської молоді в Україні (табл. 1).

Таблиця 1 – Матриця SWOT-аналізу розвитку інформаційної безпеки учнівської молоді в Україні

	Strengths (Сильні сторони)		Weaknesses (Слабкі сторони)	
Внутрішнє середовище	1. Широке охоплення Інтернетом, що дозволяє підвищити рівень знань молоді. 2. Широке охоплення Інтернетом, що дозволяє поліпшити навчальний процес.		1. Низький рівень освітніх та інших заходів, направлених на проведення роботи з учнівською молоддю щодо підвищення інформаційної безпеки внаслідок роботи в Інтернеті та інших засобах комунікацій 2. Відсутність освітніх заходів на рівні шкіл з роз'яснення правил інформаційної безпеки.	
Зовнішнє середовище	Opportunities (Можливості) 1. Розвиток сучасних інформаційних технологій. 2. Територіальне поширення мережі Інтернет в усіх населених пунктах України, в тому числі і сільській місцевості. 3. Поступове формування та удосконалення діяльності державних органів, відповідальних за інформаційну безпеку.		Threats (Загрози) 1. Відсутність мінімального впливу на інформаційні процеси призводить до їх не контролюваності. 2. Інформаційний вплив з боку інших держав, зокрема Росії, набув масштабів інформаційної війни. 3. Недосконалість та не сформованість цілісної державної політики щодо інформаційної безпеки.	

З аналізу таблиці 2 бачимо, що кількість загроз та слабких сторін дещо переважає кількість сильних сторін та можливостей. Це свідчить про те, що в Україні ще не повною мірою сформоване законодавче та інституційне поле щодо вирішення проблематики інформаційної безпеки учнівської молоді в Україні.

Концептуально-діагностична частина. На сьогоднішній день пріоритетними напрямками розвитку інформаційної безпеки учнівської молоді є:

— удосконалення державної та регіональної політики інформаційної безпеки, у тому числі щодо інформаційної безпеки учнівської молоді;

— широка взаємодія на місцевому рівні органів місцевої влади, правоохоронних органів та органів освіти щодо попередження негативних явищ в інфо-

рмаційній сфері серед учнівської молоді;

— удосконалення освітніх програм заходів щодо інформаційної безпеки учнівської молоді;

— ознайомлення учнівської молоді з основними факторами маніпулювання суспільною свідомістю; зокрема, щодо поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації;

— формувати національну свідомість школярів;
 — виховувати повагу до державних символів, шанобливе ставлення до традицій українців та представників інших національностей, що населяють країну;

— плекати в учнів почуття патріотизму, національної гордості, любові до рідного краю, розуміння причетності до подій, що відбуваються в Україні.

Таблиця 2 – Матриця SWOT-аналізу для оцінки потенціалу пріоритетної мети

Фактори	Рівень важлив. фактору	Фактори	Рівень важлив. фактору
Сильні сторони		Слабкі сторони	
Широке охоплення Інтернетом, що дозволяє підвищити рівень знань молоді.	1	Низький рівень освітніх та інших заходів, направлених на проведення роботи з учнівською молоддю щодо підвищення інформаційної безпеки внаслідок роботи в Інтернеті та інших засобах комунікацій	1
Широке охоплення Інтернетом, що дозволяє поліпшити навчальний процес.	2	Відсутність освітніх заходів на рівні шкіл з роз'яснення правил інформаційної безпеки.	2
<i>Разом сильних сторін</i>	$\Sigma = 2$	<i>Разом слабких сторін</i>	$\Sigma = 2$
Можливості		Загрози	
Розвиток сучасних інформаційних технологій.	1	Відсутність мінімального впливу на інформаційні процеси призводить до їх не контрольованості.	1
Територіальне поширення мережі Інтернет в усіх населених пунктах України, в тому числі і сільській місцевості.	3	Інформаційний вплив з боку інших держав, зокрема Росії, набув масштабів інформаційної війни.	3
Поступове формування та удосконалення діяльності державних органів, відповідальних за інформаційну безпеку.	2	Недосконалість та не сформованість цілісної державної політики щодо інформаційної безпеки.	2
<i>Разом можливостей</i>	$\Sigma = 3$	<i>Разом загроз</i>	$\Sigma = 3$
Разом оцінок сильних сторін та можливостей	$\Sigma = 5$	Разом оцінок слабких сторін та загроз	$\Sigma = 5$
Оцінка потенціалу	$\Sigma = 0$		

На основі проведених оцінок визначаються пріоритетні напрями розвитку об'єкта управління. Результати відповідного аналізу та визначені пріоритети наведені у наступній таблиці (табл. 3).

Таблиця 3 – Оцінка потенціалу розвитку основних галузей регіону

№ з/п	Пріоритети	Оцінка потенціалу розвитку
1.	Удосконалення державної та регіональної політики інформаційної безпеки, у тому числі щодо інформаційної безпеки учнівської молоді	1
2.	Широка взаємодія на місцевому рівні органів місцевої влади, правоохоронних органів та органів освіти щодо попередження негативних явищ в інформаційній сфері серед учнівської молоді	2
3.	Удосконалення освітніх програм заходів щодо інформаційної безпеки учнівської молоді	3
4.	Широке ознайомлення учнівської молоді з основними факторами маніпулювання суспільною свідомістю; зокрема, щодо поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації	4

Прогнозно-орієнтовна частина. В основу вибору сценарних варіантів стратегічного розвитку покладено результати первинного стратегічного SWOT-аналізу та оцінки потенціалу пріоритетних напрямів.

Для визначення сценарних варіантів стратегічного розвитку використано матрицю SWOT-аналізу, в межах

якої утворюються чотири поля: СiМ – сила і можливості, СiЗ – сила і загрози, СЛiМ – слабкість і можливості, СЛiЗ – слабкість і загрози. Кожне з цих полів дозволяє розглянути всі можливі комбінації пар виявлених властивостей та виділити ті, які мають бути враховані під час розроблення стратегії (табл.4).

Таблиця 4 – Матриця SWOT-аналізу для вибору варіантів стратегічного розвитку

Сторони	Реакція	
	Можливості	Загрози
Сильні	Поле СiМ Широке охоплення Інтернетом дозволяє молодим людям суттєво підвищити рівень своїх знань і сприятиме формуванню більш потужного людського та інтелектуального потенціалу. Також широке охоплення Інтернетом та інформаційними технологіями дозволяє це використовувати у навчальному та освітньому процесах, що дозволяє майбутнім випускникам шкіл та ВНЗ конкурувати на ринку праці.	Поле СiЗ Відсутність мінімального впливу на інформаційні процеси призводить до їх не контрольованості. Ця ситуація взаємодією місцевих органів влади, органів освіти та правоохоронних органів і не потребує значних витрат.
Слабкі	Поле СЛiМ Низький рівень освітніх та інших заходів, направлених на проведення роботи з учнівською молоддю щодо підвищення інформаційної безпеки долається шляхом включення у шкільні програми відповідних методичних інструментів. Це є не надто затратним і потребує лише закріплення у відповідних положеннях державної та регіональної політики в інформаційній сфері. Відсутність освітніх заходів на рівні шкіл з роз'яснення правил інформаційної безпеки долається шляхом включенням відповідних факультативів або інших заходів у шкільні програми.	Поле СЛiЗ Низький рівень інституційної спроможності державної політики у сфері інформаційної безпеки учнівської молоді долається за рахунок того, що на сьогоднішній день за багато років незалежності вперше іде розбудова державної політики щодо інформаційної безпеки. Разом з тим, важливим є нещодавній Указ Президента України "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року "Про Доктрину інформаційної безпеки України".

Таким чином, ми можемо побачити, що слабкі сторони та наявні загрози в цілому можуть реально долатися наявними сильними сторонами та можливостями. Це дає можливість стверджувати, що реальна ситуація щодо інформаційної безпеки учнівської молоді може бути поліпшена, а визначений комплекс заходів, спрямованих на усунення наявних проблем у цій сфері має здатність бути реально впровадженим.

Висновки. Сучасні інформаційні технології є важливим інструментом для особистого та професійного зростання. Проте, цим можуть також зловживати, наприклад, використовувати для маніпулювання учнівською молоддю. Ось чому важливо розвивати державну політику у зазначеній сфері. Зважаючи на те, що сильних сторін та можливостей не менше, ніж загроз та слабких сторін, обрана стратегія має оптимістичний сценарій.

Заходи, які можуть поліпшити дану стратегію та удосконалити державну політику у цьому напрямку цілком реалістичні і можуть бути впроваджені у життя.

Список літератури: 1. Варивода К. С. Інформаційна безпека підлітків в Інтернет мережі [Електронний ресурс] / К. С. Варивода. – Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/3/85.pdf>. 2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua. 3. Ковальчук В. Н. Проблеми інформаційної безпеки дітей різних вікових категорій [Електронний ресурс] / В. Н. Ковальчук. – Режим доступу: file:///C:/Users/1/Downloads/komp_2010_8_17.pdf. 4. Малик Я. Інформаційна безпека України: стан та перспективи розвитку / Я. Малик // Ефективність державного

управління. – Вип.44. – 2015. – С. 13–20. 5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 26.05.2015 № 287/2015. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>. 6. Сніпін О. М. Методика забезпечення он-лайн безпеки старшокласників у навчально-виховному процесі школи [Електронний ресурс] / О. М. Сніпін. – Режим доступу: <file:///C:/Users/1/Downloads/411-1235-2-PB.pdf>.

Bibliography (transliterated): 1. Varivoda K. S. *Informatsiina bezpeka pidlitiv v Internet merezhi* [Information Security of teenagers in the Internet]. Available at: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/3/85.pdf>. (accessed 10.05.2017). 2. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Available at: www.ukrstat.gov.ua. (accessed 10.05.2017). 3. Kovalchuk V. N. Problemy informatsiinoi bezpeky ditei riznykh vikovykh katehori [Problems of information security of children of different ages]. Available at: file:///C:/Users/1/Downloads/komp_2010_8_17.pdf. (accessed 10.05.2017). 4. Malik J. *Informatsiina bezpeka Ukrainy: stan ta perspektivy rozvytku* [Information Security of Ukraine: Status and Prospects]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia* [The efficiency of public administration]. 2015, issue 44, pp. 13–20. 5. *Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 6 travnia 2015 roku «Pro Stratehiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy»* : *Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 26.05.2015 no. 287/2015* [The decision of the National Security and Defense Council of Ukraine on May 6, 2015 "On National Security Strategy of Ukraine": Order of the President of Ukraine of 26.05.2015 № 287/2015]. Access: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>. (accessed 10.05.2017). 6. Spirin O. M. *Metodyka zabezpechennia on-lain bezpeky starshoklasnykiv u navchalno-vykhovnomu protsesi shkoly* [Methodology to ensure online safety of pupils in the educational process in schools]. Available at: <file:///C:/Users/1/Downloads/411-1235-2-PB.pdf>. (accessed 10.05.2017).

Надійшла (received) 20.05.2017

Бібліографічні описи / Библиографические описания / Bibliographic descriptions

Концепція стратегії розвитку інформаційної безпеки учнівської молоді в Україні / А. В. Зуб // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків : НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 46–51. – Бібліогр. : 6 назв. – ISSN 2227-6890.

Концепция стратегии развития информационной безопасности ученической молодежи в Украине / А. В. Зуб // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків : НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 46–51. – Бібліогр. : 6 назв. – ISSN 2227-6890.

The concept of youth information security strategy in Ukraine / A. V. Zub // Bulletin of NTU "KhPI". Series: Actual problems of Ukrainian society development. – Kharkiv: NTU "KhPI", 2017. – № 29 (1251). – P. 46–51. – Bibliogr.: 6. – ISSN 2227-6890.

Відомості про автора / Сведения об авторе / About the Author

Зуб Алла Василівна – учитель вищої категорії, учитель-методист, директор ХЗОШ I – III ступенів № 154, слухач Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України; тел. (050) 935–53–69; e-mail: avz31077@gmail.com.

Зуб Алла Васильевна – учитель высшей категории, учитель-методист, директор ХООШ I – III ступеней № 154, слушатель Харьковского регионального института государственного управления Национальной академии государственного управления при Президенте Украины; тел. (050) 935–53–69; e-mail: avz31077@gmail.com.

Zub Alla Vasilivna – teacher of the highest category, teacher-methodologist, director of Kharkiv Comprehensive School No. 154, listener of Kharkiv Regional Institute of President of Ukraine National Academy of Public Administration; tel.: (050) 935–53–69; e-mail: avz31077@gmail.com.

УДК 37.037.796.011.1

А. С. ГОРЛОВ**ФИЗИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА ВОЕННОСЛУЖАЩИХ УКРАИНЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЕЕ РАЗВИТИЯ В КОНТЕКСТЕ ЕВРОИНТЕГРАЦИИ**

В статті наведені результати теоретичних досліджень щодо вивчення питання відбору професійно придатної для військової служби молоді України в той час, коли вимоги до військовослужбовців не знижуються, а навіть підвищуються. Дослідження спираються на аналіз критеріїв оцінки державних тестів фізичної підготовленості усіх верств населення України і завдань до фізичної підготовленості військовослужбовців армій – країн НАТО.

Ключові слова: збройні сили, фізична підготовленість, критерії ФП, державні тести, фізичні та психічні ресурси, НАТО.

В статье изложены результаты теоретических исследований по изучению вопроса отбора профессионально пригодных для военной службы молодежи Украины в тот период, когда требования к военнослужащим не снижаются, а наоборот повышаются. Исследования опираются на анализ критериев оценки государственных тестов физической подготовленности всех слоев населения Украины и требований к физической подготовленности военнослужащих армий стран НАТО.

Ключевые слова: вооруженные силы, физическая подготовленность, критерии ФП, государственные тесты, физические и психические ресурсы, НАТО.

The article presents the results of theoretical issues in area selecting of young people in Ukraine, who adapted to professional conditions for military service, while the requirements for military personnel do not decrease, but even grows. The research is based on the analysis of the criteria for assessing tests of the physical conditions of young citizens of Ukraine and the tasks for the physical readiness of the military of the armies – the NATO countries. The author concludes that human health plays fundamental role in military doctrine of both the NATO countries and Ukraine, and the need for improvement of physical training is crucial for all of our countries.

Key words: military forces, physical training, criteria PP, State testing, physical and psychic resources, NATO.

Вступ. Военная служба является одной из важнейших сфер профессиональной деятельности. Ее специфика заключается, прежде всего, в повышенных требованиях к психофизической подготовке человека. Согласно документам, государственная система тестов и нормативов оценки является основой нормативных требований к физической подготовленности (ФП) населения Украины и критерием его физического здоровья, жизнедеятельности, способности, к высокопродуктивному труду и защите Родины [2]. Ведомст-

венные тесты и нормативы оценки физической подготовленности для работников промышленных предприятий, учреждений, организаций, профессиональная деятельность которых осуществляется в экстремальных условиях, и специальной физической подготовки личного состава Вооруженных Сил, органов внутренних дел, других военных формирований, созданных в соответствии с законодательством, разрабатываются и утверждаются соответствующими министерствами и ведомствами. Коррекция государственных тестов и

нормативов оценки ФП населения Украины осуществляется Кабинетом Министров Украины по представлению Министерства по делам молодежи и спорта на основе массового обследования.

В настоящее время отмечается значительное снижение уровня жизни народа Украины, ухудшение состояния здоровья детей, молодежи и населения трудоспособного возраста [1,3]. Родилось и достигло призывного возраста пост-чернобыльское поколение со всеми вытекающими нарушениями физического и психического здоровья [5]. В то же время, требования к Вооруженным Силам страны не снизились, а повысились. Изучение вопроса отбора профессионально пригодной для военной службы молодежи Украины свидетельствует, что в настоящее время в высшие учебные заведения поступают лица, уровень физической подготовленности которых не всегда отвечает требованиям времени. Об этом свидетельствуют многочисленные публикации и документы Министерства обороны Украины [4, 7, 9].

Если проанализировать критерии оценки государственных тестов физической подготовленности всех слоев населения Украины и сравнить их с требованиями к физической подготовленности военнослужащих армий некоторых стран НАТО, то легко увидеть связь, логику, преемственность и последовательность внесения некоторых изменений в подходах к критериям оценки ФП для студентов украинских вузов.

Анализ последних исследований и публикаций. Отечественные научные работники, обращаясь к проблеме физической подготовки военнослужащих Украины, изучили пока еще не все проблемы качественного набора молодежи в Вооруженные силы нашей страны. К некоторым таким исследованиям принадлежат работы Е. Н. Амосовой и Н. Е. Михайлец, И. А. Красюка, В. Леонтьева, А. В. Огороднича, А. И. Чернюка, В. А. Дорофеева и др. Исследователи указывают на недостаточный уровень физической подготовленности молодежи в Украине, однако слишком мало разрабатывают эффективных методик и педагогических технологий двигательной подготовленности школьников и студенческой молодежи при условии сохранения их здоровья.

Цель работы – сравнить и проанализировать контрольные нормативы по физической подготовке для студентов и военнослужащих Украины и некоторых стран Североатлантического военного блока НАТО.

Материалы и результаты исследования. Информация о требованиях к физической подготовленности личного состава войск НАТО, безусловно, должна представлять интерес, как для студентов, так и для преподавателей учебных заведений. Об актуальности вопроса говорят научные публикации, появившиеся в последние годы [6, 8, 10]. В свое время в материалах, представленных сотрудниками Военной академии генерального штаба вооруженных сил СССР, говорилось, что в условиях сохраняющейся остроты международных отношений и наличия угрозы войны все армии мира постоянно принимают энергичные меры по повышению боеготовности войск

[11]. Авторы отмечали, что в зарубежной военной печати имеются публикации, анализирующие состояние физической подготовленности личного состава Вооруженных Сил в различных странах. Например, в одной из статей американской газеты «Инфантри» (1977 г.) был сделан вывод в пользу Вооруженных Сил СССР. В западногерманском журнале «Веркунде» представлены результаты анализа, свидетельствующие о состоянии физической подготовленности различных категорий личного состава Советской Армии и Военно-Морского Флота. Авторы статьи пришли к выводу: курсанты военных училищ и молодые офицеры подготовлены хорошо, рядовой и сержантский состав срочной службы – между «удовлетворительно» и «неудовлетворительно», а средний и старший офицерский состав, т.е. профессионалы – абсолютно «неудовлетворительно».

Бывший министр обороны США К. Уайнбергер писал, что в условиях относительного равенства в области вооружения успех в бою может быть обеспечен только за счет подавляющего физического и психического превосходства над противником. При этом он добавил, что огромные средства, затрачиваемые на содержание и обучение солдат, позволяют требовать от них высочайшего уровня физической и психической готовности.

Мы изучили тесты по физической подготовке для военнослужащих Армий стран НАТО и сравнили их критерии с реальными результатами аналогичных тестов для студентов вузов Украины (табл. 1). Отличия оказались не в нашу пользу. Так, в настоящее время нормативы государственных тестов на оценку «удовлетворительно» выполняют не более 10–15 % юношей студенческого возраста.

Таблица 1 – Критерии оценки государственных тестов общей физической подготовленности для личного состава Вооруженных сил, органов внутренних дел и других военных формирований Украины

Виды испытаний	Пол	Нормативы, баллы				
		5	4	3	2	1
Выносливость: Бег на 3000 м, мин., с или 1000 м, мин., с	м (1) *	12,10	12,40	13,10	13,40	14,10
	м (2) **	12,00	12,30	13,00	13,30	14,00
	ж (3) ***	15,00	15,40	16,20	17,00	17,40
	ж (3)	3,40	4,05	4,30	4,59	5,20
Сила: Подтягивание на перекладине, кол. раз	м (1)	14	12	10	8	6
	м (2)	16	14	12	10	8
	ж (3)	4	3	2	1	1/2
Комплексное силовое упражне- ние, кол. раз за 1 мин.	м (1)	48	44	40	36	32
	м (2)	50	46	42	38	34
	ж (3)	34	30	26	22	18
Прыжок в длину с места, см	м (1)	280	261	244	227	210
	м (2)	270	251	234	207	200
	ж (3)	220	206	194	182	170
Скорость: Бег на 100 м, с	м (1)	14,1	14,7	15,3	16,0	16,6
	м (2)	14,0	14,5	15,0	15,5	16,0
	ж (3)	15,0	15,8	16,6	17,4	18,1
Ловкость: Челночный бег 10 x 10 м, с	м (1)	27	28	29	30	31
	м (2)	26	27	28	29	30
	ж (3)	32	34	36	38	40

Продолжение таблицы 1

Прикладные:						
Плавание свободным стилем, 100 м,	м (1)	1,50	2,05	2,20	2,35	2,50
мин., с	м (2)	1,45	2,00	2,15	2,30	2,45
	ж (3)	2,10	2,30	2,50	3,10	3,30

* – мужчины второго года срочной службы;

** – офицеры первой возрастной группы;

*** – женщины первой возрастной группы. Форма одежды на время выполнения тестов – спортивная, будничная, нулевая.

Хронологическое сопоставление показывает, что новые руководящие документы по физической подготовке в зарубежных армиях издавались непосредственно за изменением официальной военной доктрины соответствующих государств или после принятия новых концепций боевого применения вооруженных сил. Так было в период всеобщего принятия на Западе американской доктрины «массового возмездия». В ней делалась ставка на тотальное использование ядерного оружия и недооценивалась роль других видов вооруженных сил. В руководящих документах по физической подготовке войск многих НАТОвских армий отразилось общее снижение требований к физической подготовленности личного состава, увлечение корректирующей гимнастикой и рекреационным спортом. С переходом к стратегии «гибкого реагирования» изменились взгляды военного руководства страны на роль и значение различных видов и родов войск, повысились требования к физической подготовленности личного состава, усилилась ее военно-прикладная направленность. В настоящее время в американской армии остается актуальным лозунг времен второй мировой войны: «Больше пота – меньше крови!» Аналогичные изменения имели место в вооруженных силах Франции, которые после выхода из военной организации НАТО перешли к стратегии «обороны по всем азимутам».

Во Франции, которая не имеет возможности выделять на содержание наемной армии такие средства, как США, и поэтому сохраняет призывную систему комплектования вооруженных сил, в связи с переходом к стратегии «передовых рубежей» и созданием «сил быстрого действия», проблема интенсификации физической подготовки войск решается средствами массовой спортивной работы. Используются также специальные комплексы физических упражнений, выполняемых в условиях опасности и риска (курс «командос»). Характерной чертой организации физической подготовки армии США является создание специализированных комплексов, приемов и действий. Например, «курс уверенности», «курс риска», курс штурмовой подготовки, курс амфибийных операций. Некоторые из этих специализированных операций взяты из программы физической подготовки и проводятся как самостоятельные разделы базовой подготовки. Такая практика позволяет выделить больше времени на решение задач физической и психической подготовки на тактическом фоне. Полевой устав 1980 г. предусматривал только два теста физи-

ческой готовности вместо существовавших ранее семи (табл. 2). Первый тест предназначен для всех военнослужащих в возрасте от 17 до 39 лет, второй – для военнослужащих от 40 до 60 лет. Первый тест включает три упражнения: отжимание в упоре лежа, поднимание туловища из положения лежа на спине (пресс) и бег на 2 мили (3218 м). Форма одежды рабочая. Бег разрешается выполнять в спортивной обуви. Результаты переводятся в очки по 100-балльным таблицам и суммируются.

Таблица 2 – Минимальные нормативы «Единого армейского теста» в армии США.

Баллы	Отжимание в упоре лежа (к-во раз за 2 мин)	Поднимание туловища лежа (к-во раз за 2 мин.)	Бег 2 мили (3218 м, мин)
50	30	30	20,00
60	40	40	17,55
70	50	50	16,43

В уставе подчеркивается, что тест является средством проверки уровня физической готовности, а не средством тренировки. Проверка проводится не реже двух раз в год, но не чаще чем через три месяца. Для солдат, прошедших начальный курс обучения, установлен минимальный норматив – не менее 50 очков в каждом упражнении и не менее 160 очков в сумме. Для всех остальных военнослужащих в возрасте до 39 лет – не менее 60 очков в каждом упражнении и не менее 180 очков в сумме. Тест для кандидатов в войска специального назначения и рейнджеров включает отжимание в упоре лежа – 45 раз за 2 мин; поднимание туловища из положения лежа на спине – 45 раз; бег на 2 мили (3218 м) – 15 мин 50 с. Кроме того, необходимо подтянуться на перекладине не менее 6 раз, проплыть 15 м в обмундировании с оружием и снаряжением, нырнуть на глубину 3 м, снять оружие и снаряжение, упасть с высоты 3 м в воду с завязанными глазами, освободиться от повязки и доплыть до бортика бассейна, не проявляя признаков паники и не теряя оружия.

Главной задачей физической подготовки в армии Франции считается воспитание у каждого военнослужащего способности к максимальной мобилизации всех физических и психических ресурсов для достижения успеха в бою. По мнению французских специалистов, решение этих задач невозможно ни традиционными, ни военно-прикладными средствами физической подготовки. Поэтому наиболее эффективными в этом отношении признаны средства и методы спортивной тренировки, которой присущи высокая мотивация, эмоциональность и стремление к высшим достижениям. «Спортивная доктрина» изложена в Руководстве по физической подготовке и спортивной работе в вооруженных силах Франции 1975 г. Проверка и оценка физической подготовленности в вооруженных силах Франции определяется «Батареей тестов индивидуальной физической подготовленности», которая включает: плавание вольным стилем на 50 м;

тест Купера (бег в течение 12 мин); нормативы «Значка народного спорта»: бег на 100 и 1000 м, толкание ядра, прыжки в высоту и в длину; дополнительное упражнение для всех видов вооруженных сил и родов войск (например, лазание по 3-метровому канату). Военнослужащие старше 35-ти лет могут быть освобождены от выполнения нормативов «Значка народного спорта» и от дополнительного упражнения. Поскольку вся система физической подготовки вооруженных сил Франции основывается на совершенствовании в избранном виде спорта, при оценке индивидуальной готовности учитываются достижения в своем виде спорта. Результаты, показанные в упражнениях «Значка народного спорта», оцениваются по 50-очковой таблице. Тест Купера (12-минутный бег) – по 5-очковой таблице. За плавание и дополнительное упражнение очки не начисляются, но при невыполнении – вычитаются. По сумме набранных очков определяется индивидуальная оценка физической подготовленности военнослужащих, а по среднеарифметической сумме – оценка подразделения. Для личного состава воздушно-десантных войск и морской пехоты, кроме общего теста, имеется дополнительный тест: отжимание в упоре лежа – 15 раз; поднимание туловища, лежа на спине – 40 раз; бег с грузом 25 фунтов (11 кг) на 1500 м – менее 9 минут; бег с грузом 25 фунтов на 8000 м – 60 минут. Этот тест выполняется в течение двух дней. Помимо того, каждый военнослужащий должен ежегодно совершать в составе подразделения пеший переход на дистанцию 200 – 500 км, для чего выделяется 6 суток.

Физическая подготовка национальной народной армии Германии тоже имеет свои особенности. Во времена существования ГДР характерной особенностью организации физической подготовки ННА ГДР было четкое распределение собственно физической подготовки и спортивной работы. Проверка уровня физической подготовленности военнослужащих началась с так называемого «ахтер-теста», которому подвергаются молодые солдаты сразу же после призыва. В содержание теста входят 8 упражнений, выполняемых в течение 3-х учебных часов, распределенных на два дня подряд. Тест включает минимальные нормативы: бег 100 м – 14,6 с; отжимание в упоре лежа – 20 раз; лазание по канату 5 м – 19,0 с; тройной прыжок с места – 6 м; подтягивание на перекладине – 6 раз; бег 3000 м – 13 мин. 20 с; метание гранаты – 32 м; штурмовая полоса 400 м – 2 мин. 40 с. Результаты теста служат основанием для отнесения каждого военнослужащего к определенному уровню физического развития. В последующем обязательные проверки проводятся в конце каждого периода обучения. В системе проверки физической подготовленности военнослужащих ННА особое место занимает комплекс жесткости, испытания по которому предусмотрены в конце каждого периода обучения. На основе этого комплекса производится оценка физической и психической готовности воинов к перенесению нагрузок современного боя. На проверку планируется 5 часов учебного времени.

Характерной чертой системы физической подготовки Войска Польского является ее чрезвычайно детализированная специальная направленность, предусматривающая выделение большого числа воинских специальностей с особыми требованиями к развитию физических качеств и двигательных навыков. В Войске Польском существует свой военно-спортивный комплекс, называемый «Войсковой знак физической готовности». Предусмотрено три степени знака – «бронзовый», «серебряный» и «золотой» (табл. 3–4).

Таблица 3 – Нормативы «Войсковой знак физической готовности» для военнослужащих 1-й возрастной группы Войска Польского.

Виды испытаний	Обязательные нормативы		
	«золотой»	«серебряный»	«бронзовый»
Бег 2000 м, мин, с	7,40	8,10	9,00
Подтягивание на перекладине, кол. раз	18	14	10
Сгибание и разгибание рук в упоре на брусьях, кол. раз	18	15	10
Плавание 50 м, с	45,0	66,0	70,0
Дополнительные упражнения:			
Бег 100 м, с	13,0	13,6	14,2
Прыжок в длину, м	5,10	4,70	4,30
Бег слаломный 6 × 9 м с ведением мяча, с	22,5	24,0	26,0
Высокий и низкий прием волейбольного мяча, кол. раз	20	16	12

Таблица 4 – Некоторые контрольные нормативы на оценку «отлично» для основных категорий личного состава Войска Польского.

Виды испытаний	Части и подразделения		
	ВДВ, МП, части спец. назначения	Линейные части	Части и подразделения обеспечения и обслуживания
Кросс 3000 м в воен. форме, мин, с	13,50	14,00	–
Бег 1000 м в воен. форме, мин, с	–	–	3,45
Бег 100 м, с	13,0	13,2	13,2
Полоса препятствий 200 м, мин, с	1,25	1,30	–
Лазание по канату 4 м, с	6,0	7,0	–
Подтягивание на перекладине, кол. раз	–	–	10
Плавание 50 м, с	45,0	50,0	50,0

Обязательные упражнения № 2 и 3 могут быть заменены комплексом гимнастических и акробатических упражнений. Из дополнительных упражнений выполняются два любых по выбору сдающего. Все упражнения выполняются в спортивной форме одежды.

Выводы. Несмотря на ряд национальных особенностей, различные системы физической подготовки иностранных армий имеют много общих черт. Со-

держание руководящих документов определяется, главным образом, принятой военной доктриной и вытекающей из нее концепцией боевого применения вооруженных сил. Но какой бы они не были, их основой было и остается здоровье человека. Необходимость определять и корректировать уровень физической подготовленности населения обусловлена социальным заказом общества на людей, способных эффективно работать, защищать свою семью и жилище от внешних и внутренних врагов.

Список литературы: 1. Концепція демографічного розвитку України на 2005–2015 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lib.nau.edu.ua>. – Дата звертання : 20 травня 2017. 2. Положення про державні тести і нормативи оцінки фізичної підготовленості населення України (в новій редакції від 15.05.2014 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80-96-%D0%BF>. – Дата звертання : 20 травня 2017. 3. Про посилення роботи щодо профілактики захворюваності дітей у навчальних закладах та формування здорового способу життя учнівської та студентської молоді: Наказ МОНУ № 242/178 від 21.04.2005 [Електронний ресурс]. // Освіта України. – Київ, 2005. – № 31. – С. 1–4. – Режим доступу : <http://lib.nau.edu.ua>. – Дата звертання : 20 травня 2017. 4. Про стан фізичної підготовки у Збройних силах України та заходи щодо його поліпшення: Наказ Міністерства оборони України № 307 від 24.10.1996 р. – К. : Варт, 1996. 5. Амосова Е. Н. Состояние здоровья подростков и некоторые медицинские проблемы комплектования вооруженных сил Украины / Е. Н. Амосова, Н. Е. Михайлец и др. // Лікарська справа. – 1995. – № 7–8. – С. 7–9. 6. Красюк І. А. Україна–НАТО: історія відносин / І. А. Красюк // Європейські процеси і транскордонне співробітництво : тези доп. III Міжнар. наук.-практ. конф. – Луцьк : РВВ «Вежа» ВДУ, 2006. – Т. 1. – С. 66–69. 7. Леонтьєв В. Шляхи удосконалення системи перевірки й оцінки фізичної підготовленості курсантів у вищих військових навчальних закладах / В. Леонтьєв // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 1999. – № 1. – С. 76–81. 8. Любиев А. И. Историко-философские и методические аспекты физической культуры Китая : учеб. пособие / А. И. Любиев, Т. В. Бондаренко, А. С. Горлов. – Х. : НТУ «ХПИ», 2008. – 216 с. 9. О результатах итоговой проверки Вооруженных сил Украины по физической подготовке и мерах по ее улучшению: директива начальника Главного Штаба Вооруженных сил Украины № 16 от 12.02.1993г. – К. : Варт, 1993. – 12 с. 10. Огородніча А. В. Розширення НАТО на Схід: переваги та перспективи для України / А. В. Огородніча // Європейські процеси і транскордонне співробітництво : тези доп. III Міжнар. наук.-практ. конф. – Луцьк : РВВ «Вежа» ВДУ, 2006. – Т. 1. – С. 69–72. 11. Чернюк А. И. Физическая подготовка наемных и призывных иностранных Армий: учеб. пособие / А. И. Чернюк, В. А. Дорофеев, В. Н. Утенко. – М. : Академия генерального штаба вооруженных сил СССР, 1990. – 37 с.

Bibliography (transliterated): 1. Kontsepsiia demografichnoho rozvytku Ukrainy na 2005–2015 roky [The Concept of Ukraine's Demographic Development for 2005–2015]. Available at: <http://lib.nau.edu.ua>. (accessed 20.05.2017). 2. Polozhennia pro derzhavni testy i normatyvy otsinky

fizychnoyi pidhotovlenosti naselennya Ukrainy (v noviy redaktsiyi vid 15.05.2014 r.) [Regulation on state tests and norms of assessment of physical preparedness of the population of Ukraine (in the new edition dated 15.05.2014)]. Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80-96-%D0%BF>. (accessed 20.05.2017). 3. Pro posylennia roboty shchodo profilaktyky zakhvoryuvanosti ditey u navchal'nykh zakladakh ta formuvannya zdorovoho sposobu zhyttia uchnivskiy koiy ta student-s'koiy molodi: Nakaz MONU № 242/178 vid 21.04.2005 [On strengthening the work on the prevention of children's morbidity in educational institutions and the formation of a healthy lifestyle for students and students: The Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 242/178 dated April 21, 2005]. Osvita Ukrainy [Education of Ukraine]. Kyiv, 2005, no. 31, pp. 1–4. Available at: <http://lib.nau.edu.ua>. (accessed 20.05.2017). 4. Pro stan fizychnoyi pidhotovky u Zbroynykh sylakh Ukrainy ta zakhody shchodo yoho polipshennya: Nakaz Ministerstva oborony Ukrainy № 307 vid 24.10.1996 r. [About the state of physical training in the Armed Forces of Ukraine and measures to improve it: Order of the Ministry of Defense of Ukraine No. 307 dated October 24, 1996]. Kyiv, Varta, 1996. 5. Amosova E. N. and N. E. Mikhailets. Sostoyaniye zdorov'ya ya podrostkov y nekotorye medytsynskie problemy komplektovannya vooruzhennykh syl Ukrainy [The state of teenagers' health and some medical problems of the recruitment of the armed forces of Ukraine]. Likars'ka sprava [Doctoral affairs]. 1995, no. 7–8, pp. 7–9. 6. Krasnyuk I. A. Ukrainina–NATO: istoriya vidnosyn [Ukraine–NATO: The History of Relations]. Yevropeys'ki protsesy i transkordonne spivrobitynstvo : tezy dop. III Mizhnar. Nauk.-prakt. konf. T. 1. [European Processes and Cross-Border Cooperation: Proc. of III International Science-practical Conf. Vol. 1]. RVV «Vezha» VDU, 2006, pp. 66–69. 7. Leontiev V. Shlyakhy udoskonalennya systemy perevirky y otsinky fizychnoyi pidhotovlenosti kursantiv u vyshchykh viys'kovykh navchal'nykh zakladakh [Ways of improvement of the system of checking and assessing the physical preparedness of cadets in higher military educational institutions]. Teoriya i metodyka fizychnoho vykhovannya i sportu [The theory and methods of physical education and sport]. 1999, no. 1, pp. 76–81. 8. Lyubiev A. I., Bondarenko T. V., Gorlov A. S. Ystoryko-fylosofskyye y metodycheskyye aspekty fizycheskoy kul'tury Kytaya : ucheb. posobyie [Historical-philosophical and methodical aspects of physical culture of China]. Kharkiv, NTU "KhPI", 2008. 216 p. 9. O rezul'tatakh ytohovoy proverky Vooruzhennykh syl Ukrainy po fizycheskoy podhotovce y merakh po ee uluchshenyuy: dyrektyva nachal'nyka Hlavnogo Shtaba Vooruzhennykh syl Ukrainy № 16 ot 12.02.1993g. [On the results of the final check of the Armed Forces of Ukraine on physical training and measures for its improvement: the directive of the Chief of the Main Staff of the Armed Forces of Ukraine No. 16 dated February 12, 1993]. Kyiv, Varta, 1993. 12 p. 10. Ogrodnichia A. V. Rozshyrennya NATO na Skhid: perevahy ta perspektyvy dlya Ukrainy [NATO's eastward expansion: benefits and prospects for Ukraine]. Yevropeys'ki protsesy i transkordonne spivrobitynstvo : tezy dop. III Mizhnar. Nauk.-prakt. konf. T. 1. [European Processes and Cross-Border Cooperation: Proc. of III International Science-practical Conf. Vol. 1]. RVV «Vezha» VDU, 2006, pp. 69–72. 11. Chernyuk A. I., Dorofeev V. A., Utenko V. N. Fizicheskaya podgotovka nayemnykh i pryzivnykh inostrannykh Armii: ucheb. posobyie [Physical preparation of wage and draft foreign armies: Textbook. Manual]. Moscow, Akademiya general'nogo shtaba vooruzhennykh sil SSSR, 1990. 37 p.

Поступила (received) 15.06.2017

Бібліографічні описи / Библиографические описания / Bibliographic descriptions

Фізична підготовка військовослужбовців України та перспективи її розвитку в контексті євроінтеграції / А. С. Горлов // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків : НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 51–56. – Бібліогр. : 11 назв. – ISSN 2227-6890.

Физическая подготовка военнослужащих Украины и перспективы ее развития в контексте евроинтеграции / А. С. Горлов // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків : НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 51–56. – Бібліогр. : 11 назв. – ISSN 2227-6890.

Physical training of Ukrainian military men and perspective its development in the eurointegration context / A. S. Gorlov // Bulletin of NTU "KhPI". Series: Actual problems of Ukrainian society development. – Kharkiv: NTU "KhPI", 2017. – № 29 (1251). – P. 51–56. – Bibliogr.: 11. – ISSN 2227-6890.

Відомості про автора/ Сведения об авторе / About the Author

Горлов Анатолій Серафимович – кандидат педагогічних наук, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доцент кафедри фізичного виховання; тел. (050) 839–53–55; e-mail: gorlovas@ukr.net.

Горлов Анатолій Серафимович – кандидат педагогических наук, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт», доцент кафедры физического воспитания; тел. (050) 839–53–55; e-mail: gorlovas@ukr.net.

Gorlov Anatolii Serafimovich – Candidate of Pedagogic Sciences (Ph. D.), National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Senior Lecturer at the Department of Physical education; tel.: (050) 839–53–55; e-mail: gorlovas@ukr.net.

УДК 378.1

Н. Ю. БОРЕЙКО, Л. Л. АЗАРЕНКОВА**ДОСЛІДНИЦЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ СТУДЕНТІВ
СПЕЦІАЛЬНОСТІ ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ**

У статті досліджуються основи формування дослідницької компетентності, визначався рівень сформованості дослідницької компетентності у студентів спеціальності «Фізична культура і спорт». Дослідницька компетентність студентів визначалась за трьома компонентами ціннісно-мотиваційного, когнітивного й операційного. Для покращення рівня дослідницької компетентності розроблено технологію її формування у студентів спеціальності «Фізична культура і спорт». Технологія включає три етапи: мотиваційний, когнітивно-орієнтований, діяльнісно-процесуальний.

Ключові слова: студент, дослідницька компетентність, рівень, технологія, компонент.

В статье исследуются основы формирования исследовательской компетентности, определялся уровень сформированности исследовательской компетентности у студентов специальности «Физическая культура и спорт». Исследовательская компетентность студентов определялась по трем компонентам ценностно-мотивационного, когнитивного и операционного. Для улучшения уровня исследовательской компетентности разработана технология ее формирования у студентов специальности «Физическая культура и спорт». Технология включает три этапа: мотивационный, когнитивно-ориентированный, деятельно-процессуальный.

Ключевые слова: студент, исследовательская компетентность, уровень, технология, компонент.

The article explores the foundations of the formation of research competence, determined the level of development of research competence among students of the specialty "Physical Culture and Sport". The research competence of students was determined by the three components of the value-motivational, cognitive and operational. To improve the level of research competence, the technology of its formation in students of the specialty "Physical Culture and Sport" has been developed. The technology includes three stages: motivational, cognitive-oriented, activity-procedural. According to the results of the research, the authors conclude that the interest of students in research activities with each course is increasing.

Key words: student, research competence, level, technology, component.

Вступ. У сучасних умовах розвитку суспільства підвищується роль людського чинника у різних сферах життєдіяльності, що обумовлює зміну вимог, які висуваються до рівня професіоналізму випускників вищої школи. Бурний розвиток сфери фізичної культури та спорту змушує створювати високий попит на висококваліфікованих фахівців фізичної культури і спорту, здатних творчо вирішувати складні завдання, які спроможні прогнозувати і моделювати власну професійну діяльність, активно шукати шляхи і засоби досягнення нових результатів у сфері фізичної культури і спорту.

На сьогоднішній день на ринку праці в галузі фізичної культури і спорт цінуються не лише професійні вміння та навички фахівців, але навички й якості дослідницької діяльності, інноваційного творчого підходу. Головне завдання, яке стоїть перед суспільством у сфері наукового життя, полягає в тому, щоб створити умови для найповнішого освоєння студентами багатогранного потенціалу як української так і світової науки, а також розвитку їх наукової самостійності.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Процес формування дослідницької компетентності в системі підготовки фахівців різних галузей досліджують:

О. Мартиненко, О. Микитюк, М. В. Золочевська, О. М. Спірін, О. В. Співаковський, М. В. Архипова, О. М. Токарчук, С. А. Раков, В. Д. Шарко. Теоретичне обґрунтування та побудова моделей формування дослідницької компетентності майбутніх фахівців у навчальному процесі ВНЗ подано в роботах М. С. Голованя, В. М. Архипової.

Метою цього дослідження являється розробити технологію формування дослідницької компетентності у студентів спеціальності «Фізична культура і спорт». Завдання:

1. Проаналізувати теоретичні засади формування дослідницької компетентності.
2. Визначити рівень сформованості дослідницької компетентності у студентів спеціальності «Фізична культура і спорт».
3. Розробити систему вдосконалення дослідницької компетентності.

Матеріали і результати дослідження. Зараз у процесі професійної підготовки фахівців особливого значення набувають інноваційні підходи завдяки введенню компетентнісної парадигми освіти, головним завданням якої є не тільки й не стільки засвоєння визначеного навчальною програмою обсягу знань, як

опанування методів здобуття нових знань, методів застосування набутих знань для розв'язання індивідуально та соціально значущих завдань [1].

Як свідчить аналіз багатьох літературних джерел, сьогодні освіта має носити випереджувальний характер і бути націленою на ідентифікацію особистості шляхом набуття життєвого і професійного досвіду умовно структурованого у вигляді компетенцій. У педагогіці вже знайшло схвалення сприйняття компетенцій як базових компонентів потенційної компетентності, яку може продемонструвати випускник. Слушними видаються думки А. Хуторського, В. Береки, які розуміють компетенцію як визначену норму професійної підготовки посадової особи, а сформовану компетентність – як результат цієї підготовки [3].

Відповідно до логіки дослідження, розглянемо, як у науці розуміється поняття «дослідницька компетентність». Для компетентнісного підходу визначальними є категорії «компетенція» і «компетентність» та їх співвідношення одна до одної. Існує два варіанти тлумачення співвідношення цих понять, сутність яких в ототожненні або в диференціації. Так, згідно з першим варіантом, що представлений у Глосарії термінів ЄФО (1997), компетенція і компетентність використовуються як синоніми і визначаються як: здібність робити щось гарно або ефективно; відповідність вимогам, що висуваються при влаштуванні на роботу; здібність виконувати особливі трудові функції. Згідно з другим варіантом компетентність – це актуальний прояв компетенції [5].

У літературі категорія «компетентність», включає результати навчання (знання, вміння, навички), а також систему ціннісних орієнтацій – когнітивну, операційно-технологічну, мотиваційну, етичну, соціальну і поведінкову складові. Дослідники зазначають діяльнісну сутність компетентності, що окрім знань-вої характеристики містить також і практичну [4].

Таким чином, компетентність – властивість особистості, що характеризує готовність особистості реалізувати свої знання, вміння, досвід, особисті якості для успішної діяльності у певній галузі.

Відповідно, дослідницька компетентність співвідноситься зі сферою науково-дослідної діяльності випускника ВНЗ. Вона складається із: вміння володіти науковим аналізом, вміння користуватися математичним апаратом; приймати науково обґрунтовані рішення в умовах невизначеності; знання можливостей спеціалізованих галузей науки; кваліфіковане розуміння стану і розвитку суміжних царин науки, техніки і виробництва; вміння використовувати сучасну наукову інформацію; володіння творчими винахідницькими навичками а також методиками наукового і творчого пошуку. Розв'язування наукових завдань зобов'язує використовувати в усіх дисциплінах на всіх етапах навчання методи наукового пошуку і наукового прогнозування [3].

Отже, науково-дослідна діяльність у вищому навчальному закладі є важливою об'єктивною умовою формування цілісної професійної компетентності, оскільки під час науково-дослідної роботи студента відбувається формування важливої якості сучасного

фахівця – його дослідницької компетентності. Щодо сутності поняття «дослідницька компетентність», то на сьогодні у дослідженнях зустрічаються різні її трактування. За аналізом літератури нами була визначена «дослідницька компетентність студентів спеціальності фізична культура і спорт» як система, що передбачає володіння методологією і методами дослідження, тобто процесом планування, організації та здійснення пошуково-перетворювальної діяльності, об'єктом якої виступають фізична культура та спорт. Основу дослідницької компетентності становлять уміння виявляти проблему, формулювати гіпотезу, підбирати відповідні методи проведення дослідження та обробки отриманих результатів [3].

Таким чином, підсумовуючи вищезазначене, пропонуємо визначити дослідницьку компетентність майбутніх спеціалістів в галузі фізичної культури і спорту, як інтегративну якість особистості. Вона характеризує їхню готовність до оволодіння методологією і методами наукового дослідження, тобто процесу планування, організації і здійснення пошуково-перетворювальної діяльності, яка виражається в єдності ціннісно-мотиваційного, когнітивного й операційного компонентів.

Закон України «Про вищу освіту» [2] також визначає, що наукова діяльність у вищих навчальних закладах є невід'ємною складовою освітньої діяльності і здійснюється з метою інтеграції наукової, навчальної і виробничої діяльності в системі вищої освіти. А одними із важливих шляхів забезпечення наукової діяльності вищих навчальних закладів є безпосередня участь учасників навчально-виховного процесу в науково-дослідних і дослідно-конструкторських роботах та організація наукових, науково-практичних, науково-методичних семінарів, конференцій, олімпіад, конкурсів, науково-дослідних, курсових, дипломних та інших робіт. У державній освітньо-професійній програмі спеціальності «Фізична культура і спорт» освітньо-виховним завданням є формування компетентностей у студентів, відповідних до галузі фізичної культури і спорту. Професійна підготовка студентів спеціальності фізична культура і спорт включає в себе вміння поєднувати навчальний процес з науково-дослідницькою діяльністю, розвивати здібності і навички до самоосвіти і самовдосконалення.

Дослідницька компетентність у нашому дослідженні визначалась за трьома компонентами ціннісно-мотиваційного, когнітивного й операційного. Для визначення рівня сформованості першого компоненту було запропоновано анкетування, яке мало 30 запитань і визначало ціннісне ставлення до дослідницької діяльності. Когнітивний компонент визначався тестуванням знань студентів з проблем дослідницької діяльності (60 запитань). Особлива увага приділялась вивченню операційного компоненту: визначались навички аналізу літературних джерел, синтезу нових знань, вмінню визначати та вирішувати науково-дослідницьку проблему, участю в наукових кружках, конференціях, конкурсах, мікродослідженнях, комплексних дослідженнях. У дослідженні взяли участь 120 студентів 1–4 кур-

сів спеціальності «Фізична культура і спорт» освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр.

На запитання анкети «Чи зацікавлені Ви дослідницькою діяльністю?» 88 % студентів 1–2 курсів дали відповідь «ні» і 10 % «так» та 2 % «не знаю»; 65% студентів 3–4 курсів відповіли «ні» і 27 % «так» та 8 % «не знаю». Аналіз результатів анкетування виявив низький рівень сформованості ціннісно-мотиваційного компоненту дослідницької компетентності.

Тестування знань дало можливість визначити рівень когнітивного компоненту дослідницької компетентності: 87 % студентів 1–2 курсу показали низький рівень, 13 % студентів – середній рівень. Це тестування визначило у студентів 3–4 курсу низький рівень сформованості когнітивного компоненту 30 %, середній рівень 52 % і високий рівень 18 % студентів.

Визначення рівня сформованості операційного компоненту виявило наступні результати: у студентів 1–2 курсів – низький рівень 92 %, середній рівень 7 % і високий рівень 1 %; у студентів 3–4 курсу низький рівень – 38 %, середній рівень – 41 %, високий рівень – 21 %.

Проведене констатуюче дослідження визначило низький рівень сформованості дослідницької компетентності студентів спеціальності «Фізична культура і спорт». Для покращення рівня дослідницької компетентності було розроблено технологію формування дослідницької компетентності у студентів спеціальності «Фізична культура і спорт» - модель навчально-виховного й управлінського процесу, яка об'єднує у собі концепцію, поетапний зміст, форми й засоби. Мета технології – послідовне сприяння формуванню дослідницької компетентності фахівця. Технологія має спрямуватися на те, щоб студент бажав приймати участь у дослідницькій діяльності (мав ціннісне ставлення та мотивацію), мав певний рівень знань, визначав наукову проблему, підбирав методи і засоби та правильно їх застосовував для досягнення результату. У структурі педагогічної технології формування дослідницького компоненту можна визначити певні етапи:

- мотиваційний;
- когнітивно-орієнтований;
- діяльно-процесуальний [6].

Кожний з цих етапів має свою мету, завдання, зміст діяльності викладача і студента, засоби, методи та форми їх досягнення.

На першому етапі – мотиваційному – основною метою є визначення основних особистих мотивів кожного студента та формування ціннісного ставлення до дослідницької діяльності. Викладач на цьому етапі визначає мотивацію, з якою студент приходить на заняття, формує інтерес та проектує свою подальшу дослідницьку діяльність через лекції-бесіди, аналіз проблемних ситуацій, консультації викладачів.

Основна мета другого етапу (когнітивного) – сприяти усвідомленню необхідності дослідницької діяльності кожним студентом, надання теоретичної основи з дослідницької діяльності, де окремо визначені знання з методології дослідження. Викладач на цьому етапі спонукає студента до активності, допома-

гає зорієнтуватися у теорії наукової роботи, надає інформацію, створює разом зі студентом індивідуальну траєкторію професійного розвитку. Він також контролює рівень сформованості знань основ з дослідницької діяльності. Студент активно вивчає теоретичні основи з науково-дослідної роботи. Основними формами є лекції-бесіди, лабораторні та методичні заняття, робота з додатковою літературою, написання рефератів, курсових, круглі столи, наукові кружки. Очікуваний результат цього етапу – високий рівень теоретичної підготовки.

Метою наступного, третього – діяльно-процесуального етапу, є практична реалізація особистої програми з дослідницької діяльності – формування творчої, самостійної особистості. Викладач допомагає організувати практичну реалізацію особистих програм з дослідницької діяльності. Студент реалізує програму з дослідницької діяльності на навчальних заняттях за допомогою викладача, а також у самостійній роботі. Основні форми – це виступи на конференціях, захист курсових та дипломних робіт, лабораторні та методичні заняття, наукові кружки. Очікуваний результат – підвищення рівня дослідницької компетентності.

Зазначена технологія була впроваджена в навчально-виховний процес спеціальності «Фізична культура і спорт». З метою перевірки ефективності технології формування дослідницької компетентності було проведене повторне визначення рівня сформованості дослідницької компетентності у студентів спеціальності «Фізична культура і спорт».

Аналіз результатів анкетування виявив високий рівень сформованості ціннісно-мотиваційного компоненту дослідницької компетентності у студентів 1–2 курсів (60 % високий рівень, 35 % середній та 5 % низький рівень) та 3–4 курсів (72 % високий рівень, 12 % середній, 16 % низький).

Тестування знань дало можливість визначити рівень когнітивного компоненту дослідницької компетентності: 42 % студентів 1–2 курсу показали низький рівень, 58 % студентів – середній рівень. Це тестування визначило у студентів 3–4 курсу низький рівень сформованості когнітивного компоненту 10 %, середній рівень 32 % і високий рівень 58 % студентів.

Визначення рівня сформованості операційного компоненту виявило наступні результати: у студентів 1–2 курсів – низький рівень 64 %, середній рівень 35 % і високий рівень 1 %; у студентів 3–4 курсу низький рівень – 11 %, середній рівень – 44 %, високий рівень – 45 %.

Порівнюючи отримані результати констатуючого дослідження та показники рівня сформованості дослідницької компетентності після впровадження розробленої технології можна побачити її ефективний вплив. Вона сприяла суттєвим змінам щодо рівнів сформованості кожного складника дослідницької компетентності. Значно зріс рівень ціннісно-мотиваційного компоненту: як у студентів 1–2 курсу (збільшився на 40 %), так і у студентів 3–4 курсу (збільшився на 10 %). Також суттєво підвищився рівень когнітивного компоненту: 1–2 курс на 45 %, 3–4 на 40 %. Покращились результати і операційного компоненту – 1–2 курс на 22 %, 3–4 – на 25 %.

Висновки. Вивчення рівня сформованості дослідницької компетентності у студентів спеціальності «Фізична культура і спорт» підтвердило актуальність обраної проблеми дослідження. Аналіз результатів анкетування респондентів, засвідчив, що більша їх кількість зацікавлені у формуванні дослідницької компетентності. У результаті дослідження виявлено, що зацікавленість студентів дослідницькою діяльністю з кожним курсом зростає. Це можна пов'язати з тим, що на старших курсах більш спеціалізована професійна підготовка, студенти проходять навчальні практики: організаційна, тренерська, педагогічна та готуються до захисту випускної кваліфікаційної дипломної роботи. Впроваджена технологія формування дослідницької компетентності, яка складалась з трьох етапів: мотиваційний, когнітивно-орієнтований, діяльнісно-процесуальний, виявилась ефективною.

Список літератури: 1. Хуторской А. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированного образования / А. Хуторской // Народное образование. – 2003. – № 2. 2. Закон України «Про вищу освіту». 3. Архипова М. Дослідницька компетентність майбутніх інженерів-педагогів / Марія Архипова // Матеріали V міжнародної науково-практичної конференції, м. Хмельницький, 22–24 жовтня, 2009 р. – Хмельницький, 2009. – С. 144–148. 4. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004 // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. – 2014. – № 2 (61). – С. 197. 5. Скібіна О. В. Теоретичні основи формування дослідницької компетентності у майбутніх інженерів-

педагогів / О. В. Скібіна // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. – 2014. – № 2 (61). – С. 192. 6. Борецько Н. Ю. Професійно-прикладна фізична підготовка студентів вищих технічних навчальних закладів / Н. Ю. Борецько. – Харків, 2007. – 217 с.

Bibliography (transliterated): 1. Khutorskoy A. Klyuchevye kompetentsyy kak komponent lychnostno-oryentirovannoho obrazovanyya [Key competences as a component of person-oriented education]. *Narodnoye obrazovaniye* [Public Education]. 2003, no. 2. 2. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» [Law of Ukraine "On Higher Education"]. 3. Arkhypova M. Doslidnyts'ka kompetentnist' maybutnikh inzheneriv-pedahohiv [Research competence of future engineer educators]. *Materialy V mizhnarodnoyi naukovopraktychnoyi konferentsiyi, m. Khmel'nyts'kyy, 22–24 zhovtnya, 2009 r.* [Proceedings of the V International Scientific and Practical Conference, Khmelnytsky, October 22–24, 2009]. Khmelnytsky, 2009, pp. 144–148. 4. Zymnyaya Y. A. Klyuchevye kompetentnosty kak rezul'tatyvno-tselevaya osnova kompetentnostnoho pokhoda v obrazovany. *Avtorskaya versyya*. – M.: Yssledovatel'skyy tsentr problem kachestva podgotovky spetsyalystov, 2004 [Key competencies as the effective-target basis of competency training in education. Author's version. Moscow, Research Center for Quality Problems in Training Specialists]. 5. Dukhovnist' osobystosti: metodolohiya, teoriya i praktyka [Spirituality of Personality: Methodology, Theory and Practice]. 2014, no. 2 (61), p. 197. 6. Boreyko N. Y. Profesyno-prykladna fizychna pidhotovka studentiv vyshchykh tekhnichnykh navchal'nykh zakladiv [Professional-applied physical training of students of higher technical educational institutions]. Kharkiv, 2007. 217 p.

Надійшла (received) 15.06.2017

Бібліографічні описи / Библиографические описания / Bibliographic descriptions

Дослідницька компетентність студентів спеціальності фізична культура і спорт / Н. Ю. Борецько, Л. Л. Азаренкова // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків : НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 56–59. – Бібліогр. : 6 назв. – ISSN 2227-6890.

Исследовательская компетентность студентов специальности физическая культура и спорт / Н. Ю. Борецько, Л. Л. Азаренкова // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків : НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 56–59. – Бібліогр. : 6 назв. – ISSN 2227-6890.

Research competence of students specializing in physical culture and sports / N. Y. Boreyko, L. L. Azarenkova // Bulletin of NTU "KhPI". Series: Actual problems of Ukrainian society development. – Kharkiv: NTU "KhPI", 2017. – № 29 (1251). – P. 56–59. – Bibliogr.: 6. – ISSN 2227-6890.

Відомості про автора / Сведения об авторе / About the Author

Борецько Наталія Юрійвна – кандидат педагогічних наук, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» доцент кафедри фізичного виховання; тел.: (067) 72–65–111; e-mail: hpi.fksport@gmail.com.

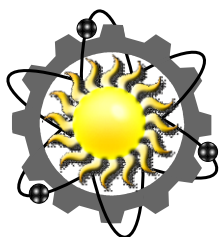
Борецько Наталья Юрьевна – кандидат педагогических наук, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт» доцент кафедры физического воспитания; тел.: (067) 72–65–111; e-mail: hpi.fksport@gmail.com.

Boreyko Natalia Yuriivna – Candidate of Pedagogic Sciences, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Associate Professor of the Physical Education Department; tel.: (067) 72–65–111; e-mail: hpi.fksport@gmail.com.

Азаренкова Любов Леонідівна – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», викладач кафедри фізичного виховання; тел.: (068) 11–86–071; e-mail: hpi.fksport@gmail.com.

Азаренкова Любовь Леонидовна – Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт», преподаватель кафедры физического воспитания; тел.: (068) 11–86–071; e-mail: hpi.fksport@gmail.com.

Azarenkova Lyubov Leonidovna – National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", teacher at the Department of Physical Education; tel.: (068) 11–86–071; e-mail: hpi.fksport@gmail.com.

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ НАУКИ І ТЕХНІКИ

УДК 281

O. S. ALEKSANDROVA

SUFISM INFLUENCE ON WESTERN CULTURE AND PHILOSOPHY

У результаті контактів між європейцями та арабсько-перською культурою вплив суфізму поширювався поза ісламським світом. Сліди більшого або меншого впливу суфійської світоглядної традиції зустрічаються впродовж історії від творчості середньовічних трубадурів, крізь діяльність середньовічного філософа св. Франциска Асизького та ідеолога німецької реформації Мартіна Лютера до софіології – російська релігійна філософія та поезія російського символізму. Суфійська традиція в сучасній російській філософії представлена концепцією «Екософії живого знання» Кіма Шіліна. Що стосується України, то зазначається, що термін «український суфізм» більше використовується в сенсі його територіального поширення, а не філософського змісту.

Ключові слова: суфізм, духовне перетворення, трубадури, гуманізм, реформація, російська релігійна філософія, «український суфізм».

В результате контактов между европейцами и арабо-персидской культурой влияние суфизма распространилось за пределы исламского мира. Следы большего или меньшего влияния суфийской мировоззренческой традиции обнаруживаются в исторической преемственности от творчества средневековых трубадуров, благодаря деятельности средневекового философа святого Франциска Ассизского и идеолога немецкой Реформации Мартина Лютера, до софиологии – русская религиозная философия и поэзия русского символизма. Суфийская традиция в современной русской философии представлена концепцией «Экософии живого знания» Кима Шилина. Что касается Украины, то автор отмечает, что термин «украинский суфизм» больше используется в смысле его территориального распространения, а не философского содержания.

Ключевые слова: суфизм, духовная трансформация, трубадуры, гуманизм, реформация, русская религиозная философия, «украинский суфизм».

As a result of contacts between Europeans and Arab-Persian culture the influence of Sufism spread beyond the Islamic world. Traces of the greater or lesser influence of the Sufi world outlook tradition are found in the historical continuity from the creativity of medieval troubadours, through the activity of the medieval philosopher St. Francis of Assisi and the ideologist of German Reformation Martin Luther, to the sophiology – Russian religious philosophy and poetry of Russian Symbolism. Sufi tradition in contemporary Russian philosophy is presented by the concept of "Ecosophy of the Living knowledge" of Kim Shilin. Regarding Ukraine it was noted that the term "Ukrainian Sufism" is more used in the sense of its territorial dissemination and not of the philosophical content.

Keywords: Sufism, spiritual transformation, troubadours, humanism, reformation, Russian religious philosophy, "Ukrainian Sufism".

In Western literature Sufism is traditionally understood as a mystical, religious and philosophical doctrine whose followers are striving to achieve the personal contact with God through special exercises and spiritual experience. Sufism is disseminated throughout the whole Muslim world, from the Balkans, Spain and North Africa to India and Afghanistan. Branches of Sufi brotherhoods or orders exist in most countries of the West.

Sufism began to come into being to the 8th century A.D. among pious and often ascetically inclined Muslims who considered the mere observance of Islamic (Sharia) laws insufficient. Among these people the idea of the spiritual school or the Path (tariqa) arose leading to the Truth. Sufism reaches its peak to the 15th century when all the major Sufi orders were formed.

The basic world outlook principle of Sufism has been formulated by the "great sheikh" from Spain Ibn al-Arabi (1165–1240). This principle leads to the concept of Mono-existence or existential monism (teomonism). According to the teachings of Ibn al-Arabi the universe represents a manifestation of God's attributes and it cannot be separated from Him. The whole world is an illusion and only God has a real existence. Elements of the existence can symbolize and point out the true Reality, ex-

press it metaphorically. The path to spiritual perfection – this is the path of purification from illusion veils, gaining the ability to see the reality behind the symbols. At the end of this path the human "I" is transformed into the divine "I". The perfect man is like a mirror (something like mirror) reflecting the perfection of the Absolute. God in this concept by the unbroken thread is associated with a man and lives in the spiritual depths of the believer, in his heart.

Sufism had developed sophisticated methods to achieve spiritual transformation [11].

The first stage of the Path can be described as psychotherapy. This is an attempt to correct the most serious violations in the psychic work and make the disciple more aware of himself. Thus, the concept of the unconscious in the reality is much older than the teachings of the founder of Western psychoanalysis Z. Freud. Unconscious movements of the soul were the object of the attention of mentors of the Path. Among the methods used by Sufis the analysis of dreams also was which Freud used.

The second stage of the Path is more profound. Sufis believe that the average person lives a life like a dream. An ordinary person cannot concentrate on God, his thoughts become scattered and he is subject to primitive

desires of his "I". Once a person ceases to be aware of the true Reality, he immediately is immersed in the everyday existence with all its meaningless anxieties, hopes and expectations. Based on this Sufism developed a method for maintaining the "awakening". One aspect of the method is the technique of permanent mention of the name of God called *dhikr*. This technique is similar to the prayer of Jesus Christ practiced in Christianity. Other components of the Sufi method of the Reality understanding – meditation, breathe control, special technique of contemplation and reflection, special movements (like the famous "whirling dervishes"), pose fixing, etc.

An important role in the Sufi tradition the poetry and music play allowing symbolically and metaphorically express that which is inexpressible in the ordinary language. The Sufis developed a special symbolic language which includes hundreds of terms by which they were able to express subtle emotions and concepts that do not have the usual verbal equivalents.

Sufism had the huge impact on the culture especially on literature and music of those countries where Islam is dominant. This effect as a result of contacts between Europeans and Arab-Persian culture has spread beyond the Islamic world. The region in which there were the most intensive contacts of the West and the East – Spain, parts of Italy and the south of France (Provence) – has spawned a number of important religious and cultural phenomena. It was a melting pot where the new age was formed: state and church which were the focus of the European world outlook for centuries began to lose an aura of sanctity and the bearer of the highest values became the man. Humanism which gave way to the Renaissance and in Germany led to the reformation of the church in many ways defined the nature of culture and political structure of Western civilization. Its basis humanism got in the mystical concept of the unity of God and human that is consonant with the central ideas of Sufism [11].

In Provence in the 12th century the troubadours appeared singing in their verses a perfect Sweetheart. The word "troubadour" according to one theory is derived from the Arabic *tarraba*, "to sing". Troubadours composed verses and sang about the "Sweetheart". The sweetheart of the poet becomes the embodiment of Theophany (God-manifestation) without losing its specificity and humanity. Divine and human in verses of the troubadours is connected "without confusion and indivisible" if we use the church definition of the nature of Christ. The most famous example of this archetype is a relationship of Dante Alighieri (1265–1321) with Beatrice Portinari (1266/1267–1290).

In due time Ibn al-Arabi has dedicated many poems to a girl named Nizam which was for him the embodiment of divine wisdom, Sophia.

Creativity of troubadours had a formative influence on European poetry. Dante Alighieri knew and loved the poetry of the troubadours and introduced several of them as characters in his "Divine Comedy".

Troubadours often had a knighthood and followed the code of chivalric behavior which was inseparable from the cult of the Beautiful Lady.

The influence of troubadours work on European poetry is enormous. It is troubadours who began to write their works not in Latin which was used by scholars and clerks but in understandable for their audience vernacular language opened the way for the new lyrics.

Especially strongly influence the troubadours had on the formation of poetry of north-French *trouvères*. The influence of the troubadours felt in the early English poetry but more – in the poetry of German *minnesingers* with whom they met at the courts of Sicily, Italy and Bohemia. The world influence of the troubadours' poetry was performed, however, primarily through its direct successor – poetry of the Italian Renaissance. Connoisseur and admirer of the troubadours as already mentioned Dante Alighieri was Francesco Petrarca highly rated them.

Speaking about the "global" influence of Provencal poetry it must be emphasized that the troubadours not only outlined the main directions of European poetry, not only marked its forms still exhibiting its viability – they to the large extent determined the best models of loving feelings the transformation of which in the strong tradition was caused by the medieval culture. Perceived by later European literature these models degenerating penetrated into the very thick of life and customs. Even the simple rules of good manners, not speaking about the complicated forms of etiquette, all the more the so-called romantic relationship to the perfect fair sex, are pierced by reflexes of courtly attitude rising eventually to the troubadours.

From the troubadours a champion of "spiritual poverty" St. Francis of Assisi (1182–1226) came who was popularly nicknamed as *poverello*, "poor man". The fundamental inspiration of teachings of Francis of Assisi which determined his whole way of life – call to consciously practiced poverty as Christian moral ideal as the possession of man-made things and desire to expand it lead a man away from God. In contrast to the ascetic ideology of the Cathars and Waldenses leaning towards the Manichean rejection of the corporeal world at all the austerity of Francis of Assisi had the optimistic and emotionally joyful character associated with the perception of the world as a beautiful creation – evidence of the goodness of God.

Poverty for Francis is a humility and manifestation of the love of God, abandoning the property, he did not call for it laymen. Deliberate material poverty – only a "reified metaphor" of spiritual poverty. After thousands of years of anticipation of the Last Judgment and fear substituting for most Christians the teachings of Jesus Christ St. Francis of Assisi spoke about the love to the man and "spiritual joy". Everywhere and in all things he saw God-manifestation. In the teachings of Francis and in founded by him monastic order the influence of the Sufi tradition can be seen. Francis of Assisi wrote one of the brightest pages in the history of Western Christianity.

And although Francis did not create a developed philosophical system his personality and activities had the huge impact on the medieval world outlook and particularly on philosophy; a large number of prominent philosophers of the late Middle Ages were monks of the Franciscan order – Alexander Gaelic, Bonaventure (about which Etienne Gilson said that he like Francis who became a

philosopher), Raymond Lull, Duns Scotus, Robert Grosseteste, Roger Bacon, William of Ockham, etc.

Martin Luther (1483–1546), the ideological leader of German Reformation, was under the special influence of the mystical philosophy of Henry Suso and especially of Johann Tauler. Both were disciples of the great German mystic Meister Eckhart whose daring and sometimes paradoxical doctrine coincides sometimes word for word with the statements of the Sufi mentors. Johannes Tauler belonged to the mystical brotherhood of "friends of God." True religion for him is "to dissolve in God", "to be drunk with God", "to be melted in the fire of His love".

Martin Luther believed that God manifests himself primarily in the human soul and the voice of God – this is the human conscience. There must be a freedom of conscience, a person can ask "his conscience what he believe and what to do". The man is the bearer of the divine basis and not public institutions such as the state and church.

Thus, some researchers believe that the concept of chivalrous behavior (manifested also in everyday etiquette), courtly and romantic love to the Beautiful Lady and incarnation of God in the feminine was originated in the European cultural tradition influenced by Sufism [11]. Traces of this concept can be found in Russian religious philosophy (sophiology of Vladimir Solovyov, Pavel Florensky and Sergei Bulgakov) and in the poetry of Russian Symbolism.

The teaching of one of the most influential mystics of the twentieth century Georgiy Gurdyev (1872–1949) was also largely based on the Sufi tradition [11].

Sufi tradition in contemporary Russian philosophy is presented by Kim Shilin. He founded the original direction of Russian philosophical thought – "Ecosophy of the Living knowledge". The essence of this trend is the disclosure of the creative role of Sufism of a new level and in its depth relationship with the Russian spiritual culture. The concept "Sufi" considered by Kim Shilin in a broad sense as a synonym for "daring enlightened sage" allows see the features of this enlightened wisdom in the heritage of many Russian geniuses-creators of culture. His work "Russian Sufis. New humanity and image of the future" [18] which is a logical continuation of the work which was published in India in English: "Indo-Russia: Spiritual Decolonization of India (+ Russia)" [20] includes rethinking of histories of Sufism and creative legacies of the whole "constellation" of the Sufis. This reflection focuses on a particular interpretation of the past: for the mutual creation of the future of the Islamic and Russian cultures, Russia-Islam-world in whole.

"Russian Sufis" of Kim Shilin – bold attempt to bring together two great cultures: East and Russia (but without their unification) – for the purpose of the come out of creative elites and individuals to the level of a multi-dimensional creative personality or man-creator of Life ==> God-man ==> God-manhood. This is a breakthrough for the future due to a sharp increase of inside, spiritual and creative reserves.

Regarding the Ukrainian Sufism we should note the extreme poverty of studies of this phenomenon both in Ukrainian and international Orientalism. The term

"Ukrainian Sufism" is used in the sense of its territorial dissemination. In contemporary Ukrainian science the history of the formation and dissemination of Sufism mainly in the Crimea is increasingly studied. There are practically no researches about the impact of Sufism on the Ukrainian public and philosophical thought. For example, in the works of N. Abdulvapov [1], D. Brilev [2] and other scientists it was presented a research of the history of the activity of tarikats (associations of Sufis) in the Crimean Khanate. Analysis of the Crimean Tatar medieval poetry is presented in the works of T. Useinov [12; 13; 14; 15; 16; 17].

The initial stage of the dissemination of Sufism in the Crimea is associated with the emergence and dissemination of Islam in the Crimea as a whole, that is, came to the second half of the 13th century. Even by the most superficial acquaintance the role of Sufism in the relevant processes emerges quite significant and even symbolic. The fact is that the process of Islamization in the Crimea was carried out mainly with the active participation of Sufis. Moreover, the representatives of various Sufi groups had to become the main characters of the process of the active dissemination of Islam in the Crimea in the second half of the 13th century [2].

The most valuable historical source for the history of Sufism in the Crimea is book of the Turkish traveler Evliya Çelebi who was on the peninsula in the years 1666–1667. Visiting the Crimean cities he meticulously described the Sufi abodes-tekies and pointed to different brotherhoods to which they belonged.

According to Çelebi one of the most influential orders in the Crimea in this period was **Mavlaviya Order**, also known as the brotherhood of "whirling dervishes" [4]. The founder of the Order was Jalaladdin al-Rumi, poet and mystic of Persian origin, who fled from the Mongols in Asia Minor.

The center of this Order in the Crimea the abode on the territory of the settlement Eski Yurt (Bakhchisarai) was where the mausoleums of the Crimean khans were. Patron of the brotherhood Khan Mehmed Giray IV was. He built for the order Tekkie (preaching-house). Later in the 19th century here dervishes from the close to Mavlaviya Order Saadi settled. In 1914 for the order a new tekies was built performing the functions of the mosque which was destroyed in 1950 and on its place a town market of Bakhchisarai was built.

Prayer meetings of dervishes at the turn of 19–20th centuries were described in the literature in particular in article of Mykhailo Kotsyubynsky "Under the minarets". In the summer of 1904 he stayed in Bakhchisarai, visited the chapel of dervishes. Soon after the fall of the same year he wrote the largest of the "Crimean" stories – "Under the minarets". According to these descriptions in the early 20th century there were about 200 members of the brotherhood in the Crimea.

Besides the Sufi Order Mavlaviya in the Crimea there were also Sufi orders Nakshbandiya and Yasaviya.

Order Nakshbandiyya. This amazing order arose in the mid-12th century in Central Asia. Its founder was Muhammad Bahouddin Nakshbandi. It is believed that the

branch of this order was the Crimean brotherhood of Ahmed Efendi from Kolecha – the largest medieval Sufi brotherhood of the Medieval Crimea. The members of this brotherhood not only had a lot of followers but entire villages entered in it. In the 19th century the center of this order was tekie near Eni Cami mosque in Simferopol. In the 60 years of the 19th century "silentiaries" for unknown reasons moved from Simferopol to Bakhchisarai where there also was the abode of this brotherhood. Their further fate is unknown.

Order Yasaviyya. Another order existed in the Crimea, owes its origins to Ahmad Ibrahim Ali from Yasi (Lord of Turkestan – Hazrat – Al-Turkestan). This order was preaching Islam among the Turkic peoples. In the 17th century traveler Evliya Celebi was very surprised to see in the Crimea at the Cafe-Feodosia members of this Order which at that time was preserved in the regions preserving nomadic heritage [3].

In the Crimea there were many other Sufi brotherhoods such as Sukhwardiya and Khalvatiya which center was located at the tomb of the dervish Ghazi Mansur near Chufut-Kale the ruins of which we can see today.

In the Crimea Sufism as in some other parts of the Muslim world was truly a people's movement. But not only poor Tatars were supporters of ideas of Sufism. Among them were the Crimean khans – Khans-Sufi. Perhaps the most famous of them Mehmed Giray Khan IV was, nicknamed "Sufi". This one of the most famous Khans of the 17th century was known as a very religious man. He was a member of the brotherhood mavlaviya – order of whirling dervishes and participated in prayer meetings in Bakhchisarai. From the sources it is known that Khan was a "connoisseur of secret sciences", "ascetic" constantly created dhikr and wore a Sufi headdress. In 1666 the Turkish Sultan deposed Mehmed Giray from the throne and he went to Dagestan where he ended his life as an ordinary dervish. Mehmed Giray was famous not only as an ascetic but as the author of imbued with a sincere religious feeling, full of sorrow and melancholy poems.

Another Khan-Sufi Islyam II Giray (1584-1588) became famous first as a mystic and ascetic and only then became Khan. In due time his father sent Islyam Giray in Istanbul where he lived for many years at the sultan's court. In 1574 he left the Turkish capital, moved to Bursa where he settled in the Sufi tekie. Being a dervish he engaged exclusively in the spiritual perfection and was far from politics but in 1584 he was appointed to the Crimean khan by the decree of the Turkish sultan.

To the Sufi brotherhoods other Crimean Khans belonged such as Selim Giray (the second half of the 17th century) and Mengli II Giray (1724-1730) [5].

From the 19th century Sufi orders from all sides are attacked and persecuted. Mainly this was connected with the penetration to the east of forms of the western rationalist and secular thinking. In this case attacks on Sufis came not only from Muslim "Westerners" but also from those who declared the need to return to the origins of the law (Wahhabis).

A wave of persecutions starts in many countries and continues to now, belief of the Sufis are under the ban,

orders' practice is condemned, dervishes become the subject of ridicule and sometimes they pay with their lives for their beliefs. Crimean orders were closely associated with Turkey where progressivism flows gradually take up the mid-19th century. In 1925 the Sufi orders in Turkey were officially banned [6].

Currently the "Islamic" factor has a prominent place in the spiritual, cultural, social and political life of the Ukrainian people.

86 % of the Muslim religious network in Ukraine makes up the community of the Crimea. For the period of 1988 – 1998 years in the Crimea 183 Muslim communities were registered; in the beginning of 2003 their number exceeded 300. In 2004 in Ukraine there are 445 Muslim communities which had their own registered statutes and 22 communities functioned without statute registration (which is permitted under the laws of Ukraine) among them on the territory of the Autonomous Republic of Crimea 349 communities functioned registered the statute and 20 – without statute registration.

Today Muslims in the Crimea are not only the Crimean Tatars but also, for example, Volga Tatars, Russian, Ukrainian, Azerbaijani and individual members of some other ethnic groups.

Currently in Ukraine there are seven Muslim religious schools with 276 students, 90 Sunday schools and five periodicals. At the disposal of the Muslims there are 160 mosques and prayer houses, 10 of which are architectural monuments.

Architectural monument is also one of the unique historical and architectural monuments of the city of Evatoria (Crimea) – Ensemble Tekie-dervish: on the territory of the former USSR the only abode of dervishes of the Sufi Order Mevlevi (The Mawlaw'iyya / / Mavlaviya / Mevlevi Order) preserved in its original state.

"Tekie dervish" means "dervishes' shelter" [19]. This is the former monastery of wandering Muslim monks – dervishes. There is no precise data on the time of the construction of the ensemble Tekie-dervish as well as about the author of the project. It is believed that it was built in the 15th – 16th century and is a complex of monastery and mosque.

The director of the cultural and ethnographic museum "Tekie Dervish" is a historian and social scientist Alife Yashlavskaya, a follower of the ancient Order of the Muslim Sufis. 71-year-old woman is known for the fact that she is the only known woman dervish in the post-Soviet space [9; 7; 10].

Conclusion. Thus, as a result of contacts between Europeans and Arab-Persian culture the influence of Sufism was spread beyond the Islamic world. Traces of the greater or lesser influence of the Sufi tradition of the world outlook is found in the historical continuity of the creativity of medieval troubadours, through the activity of the medieval philosopher St. Francis of Assisi and the ideologist of German Reformation Martin Luther, to sophiology – Russian religious philosophy.

Sufi tradition in the contemporary Russian philosophy is presented by such concept as "Ecosophy of the Living knowledge" of Kim Shilin. Regarding the Ukrainian Sufism it should be noted that in the modern Ukrainian science the historical aspect of this problem is increa-

singly examined (history of the formation and dissemination of Sufism, mainly in the Crimea) and to a lesser extent the cultural and philosophical aspects (i.e. there almost are no researches about the degree of the Sufism influence on the Ukrainian culture and philosophical thought).

Список літератури: 1. Абдульвапов Н. Актуальные проблемы изучения истории суфизма в Крыму / Н. Абдульвапов // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия Филология. Социальные коммуникации. – 2005. – Том 18 (57). – №03-А. 2. Брилев Д. Суфизм в Украине: предания старины глубокой... / Д. Брилев. – Режим доступа: <http://www.religion.in.ua/main/history/2572-sufizm-v-ukraine-predanya-stariny-glubokoj.html>. – Дата звертання: 15 травня 2017. 3. Васильев А. В. Священные тайны Крыма / Андрей Васильев. – Севастополь: Издательство Библикс, 2009. – 256 с. 4. Васильев Андрей. Суфизм в Крыму. Часть 1 / Андрей Васильев. – Режим доступа: <http://www.graal.org.ua/2009-06-04-15-08-45/2012-03-18-09-22-14/51-sufizm-1>. – Дата звертання: 15 травня 2017. 5. Васильев Андрей. Суфизм в Крыму. Часть 2 / Андрей Васильев. – Режим доступа: <http://www.graal.org.ua/2009-06-04-15-08-45/2012-03-18-09-22-14/51-sufizm-2>. – Дата звертання: 15 травня 2017. 6. Васильев Андрей. Суфизм в Крыму. Часть 3 / Андрей Васильев. – Режим доступа: <http://www.graal.org.ua/2009-06-04-15-08-45/2012-03-18-09-22-14/51-sufizm-3>. – Дата звертання: 15 травня 2017. 7. Османов С. 70-летняя Алифе Яшлавская прошла 215 км по Шелковому пути Крыма (10/07/2012) / Сервин Османов. – Режим доступа: <http://anaut.com/qrt/content/70-letnyaya-alife-yashlavskaya-proshla-215-km-po-shelkovomu-puti-kryma?language=ru>. – Дата звертання: 15 травня 2017. 8. Раджабов Хаджи-Мурат. Ислам и мусульмане в Украине (июнь 2010) / Хаджи-Мурат Раджабов. – Режим доступа: <http://www.islamdag.ru/vse-ob-islame/4095>. – Дата звертання: 15 травня 2017. 9. Семиволос П. Зеркало недели о Евпатории и Алифе Яшлавской (05/20/2007) / Павлина Семиволос. – Режим доступа: <http://maidanua.org/arch/oldkrym/1179664399.html>. – Дата звертання: 15 травня 2017. 10. Серебрянская В. Двери храма всегда открыты... / Виктория Серебрянская // Газета «Крымские известия». – № 32 (3262), суббота, 19 февраля 2005 года. – Режим доступа: <http://www.ki-old.rada.crimea.ua/nomera/032/dveri.html>. – Дата звертання: 15 травня 2017. 11. Тираспольский Л. М. Суфизм и западная культура. Режим доступа: http://samlib.ru/t/tiraspolxskij_l_m/sufiwest.shtml. – Дата звертання: 15 травня 2017. 12. Усеинов Т. Б. Народный стих Мемедмина Яшара. Монография. – Книга 2 – Симферополь: КРП “Издательство “Крымучпедгиз”, 2009. – 160 с. 13. Усеинов Т. Б. Образная система крымскотатарской письменной силлабической поэзии (XVI–XVIII вв.). Монография / Т. Б. Усеинов. – Книга 5 – Симферополь: КРП “Издательство “Крымучпедгиз”, 2011. – 156 с. 14. Усеинов Т. Б. Ритм и образ в крымскотатарской письменной поэзии классического периода (конец XVI—начало XVIII вв.): монография / Т. Б. Усеинов. – Симферополь: КРП “Издательство “Крымучпедгиз”, 2012. – 424 с. 15. Усеинов Т. Б. Семантический аспект поэзии Газай (газельное наследие крымского хана). Монография / Т. Б. Усеинов. – Книга 1 – Симферополь: КРП “Издательство “Крымучпедгиз”, 2008. – 140 с. 16. Усеинов Т. Б. Сущность и особенности средневекового крымскотатарского аруза. Монография / Т. Б. Усеинов. – Книга 3 – Симферополь: КРП “Издательство “Крымучпедгиз”, 2009. – 130 с. 17. Усеинов Тимур Бекирович. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Усеинов_Тимур_Бекирович. – Дата звертання: 15 травня 2017. 18. Шилин К. И. Русские суфии. Новое человечество и образ будущего / К. И. Шилин. – М.: Беловодье, 2007. – 96 с. 19. Этнографический центр Текие дервиш в Евпатории. – Режим доступа: <http://www.uadream.com/tourism/europe/Ukraine/element.php?ID=55846>. – Дата звертання: 15 травня 2017. 20. Shilin Kim. Indo-Russia: Spiritual Decolonization of India (+ Russia) / Kim Shilin. – Gobind Sadan institute for advanced studies in comparative religion. New Delhi, 2005. – 40 p.

References (transliterated): 1. Abdulvapov N. Aktual'nye problemy izuchenija istorii sufizma v Krymu [Actual problems of studying the history of Sufism in the Crimea]. *Uchenye zapiski Tavricheskogo nacional'nogo universiteta im. V.I. Vernadskogo. Seriya Filologiya. Social'nye kommunikacii* [Scientific notes of V. I. Vernadsky Tavrichesky National University. Series Philology. Social communications], 2005, vol. 18 (57), no. 03-A. 2. Brilev Denis. *Sufizm v Ukraine: predan'ja stariny glubokoj...* [Sufism in Ukraine: the traditions of deep antiquity ...]. Available at: <http://www.religion.in.ua/main/history/2572-sufizm-v-ukraine-predanya-stariny-glubokoj.html>. (accessed 30.05.2017). 3. Vasil'ev A.V. *Svjashhen-nye tajny Kryma* [Sacred mysteries of the Crimea.]. Sebastopol, Izdatel'stvo Bibleks, 2009. 256 p. 4. Vasil'ev Andrej. *Sufizm v Krymu. Chast' 1* [Sufism in the Crimea. Part 1]. Available at: <http://www.graal.org.ua/2009-06-04-15-08-45/2012-03-18-09-22-14/51-sufizm-1ju>. (accessed 30.05.2017). 5. Vasil'ev Andrej. *Sufizm v Krymu. Chast' 2* [Sufism in the Crimea. Part 2]. Available at: <http://www.graal.org.ua/2009-06-04-15-08-45/2012-03-18-09-22-14/51-sufizm-2>. (accessed 30.05.2017). 6. Vasil'ev Andrej. *Sufizm v Krymu. Chast' 3* [Sufism in the Crimea. Part 3]. Available at: <http://www.graal.org.ua/2009-06-04-15-08-45/2012-03-18-09-22-14/51-sufizm-3>. (accessed 30.05.2017). 7. Osmanov Servin. *70-letnjaja Alife Jashlavskaja proshla 215 km po Shelkovomu puti Kryma (10/07/2012)* [70-year-old Alifa Yashlavsky walked 215 km along the Silk Road of Crimea (10/07/2012)]. Available at: <http://anaut.com/qrt/content/70-letnyaya-alife-yashlavskaya-proshla-215-km-po-shelkovomu-puti-kryma?language=ru>. (accessed 30.05.2017). 8. Radzhabov Hadzhi-Murat. *Islam i musul'mane v Ukraine (ijun' 2010)* [Islam and Muslims in Ukraine (June 2010)]. Available at: <http://www.islamdag.ru/vse-ob-islame/4095>. (accessed 30.05.2017). 9. Semivolos Pavlina. *Zerkalo nedeli o Evpatorii i Alife Jashlavskoj (05/20/2007)* [Mirror of the week about Evpatoria and Alif Yashlavsky (05/20/2007)]. Available at: <http://maidanua.org/arch/oldkrym/1179664399.html>. (accessed 30.05.2017). 10. Serebrjanskaja Viktorija. *Dveri hrama vseгда otkryty...* [The doors of the church are always open ...]. *Gazeta «Krymskie izvestija»* [Newspaper "Crimean News"], no. 32 (3262). Available at: <http://www.ki-old.rada.crimea.ua/nomera/032/dveri.html>. (accessed 30.05.2017). 11. Tiraspol'skij L.M. *Sufizm i zapadnaja kul'tura* [Sufism and Western culture]. Available at: http://samlib.ru/t/tiraspolxskij_l_m/sufiwest.shtml. 12. Useinov T. B. *Narodnyj stih Memedmina Jashara. Monografija*. [The popular verse of Memeemin Yashar. Monograph]. Book 2. Simferopol, KRP “Izdatel'stvo “Krymuchpedgiz”, 2009. 160 p. 13. Useinov T. B. *Obraznaja sistema krymskotatarskoj pis'mennoj sillabicheskoj poezii (XVI-XVIII vv.). Monografija* [An imaginative system of the Crimean Tatar written syllabic poetry (XVI-XVIII centuries). Monograph]. Book 5. Simferopol, KRP “Izdatel'stvo “Krymuchpedgiz”, 2011. 156 p. 14. Useinov T. B. *Ritm i obraz v krymskotatarskoj pis'mennoj poezii klassicheskogo perioda (konec XVI—nachalo XVIII vv.): monografija* [Rhythm and image in the Crimean Tatar written poetry of the classical period (late XVI-early XVIII centuries.): Monograph]. Simferopol, KRP “Izdatel'stvo “Krymuchpedgiz”, 2012. 424 p. 15. Useinov T. B. *Semanticheskij aspekt poezii Gazai (gazel'noe nasledie krymskogo hana). Monografija* [The semantic aspect of the poetry of Ghazai (a gazelle heritage of the Crimean Khan). Monograph]. Book 1. Simferopol, KRP “Izdatel'stvo “Krymuchpedgiz”, 2008. 140 p. 16. Useinov T. B. *Sushhnost' i osobennosti srednevekovogo krymskotatarskogo aruz. Monografija* [Essence and features of the medieval Crimean Tatar aruz. Monograph]. Book 3. Simferopol, KRP “Izdatel'stvo “Krymuchpedgiz”, 2009. 130 p. 17. *Useinov Timur Bekirovich*. Available at: http://ru.wikipedia.org/wiki/Useinov_Timur_Bekirovich. (accessed 30.05.2017). 18. Shilin K. I. *Russkie sufii. Novoe chelovechestvo i obraz budushhego* [Russian Sufis. New humanity and the image of the future]. Moscow, Belovod'e, 2007. 96 p. 19. *Jetnograficheskij centr Tekie dervish v Evpatorii* [Ethnographic Center Tekih dervish in Evpatoria]. Available at: <http://www.uadream.com/tourism/europe/Ukraine/element.php?ID=55846>. (accessed 30.05.2017). 20. Shilin Kim. *Indo-Russia: Spiritual Decolonization of India (+ Russia)*. Gobind Sadan institute for advanced studies in comparative religion. New Delhi, 2005. 40 p.

Надійшла (received) 30.05.2017

Бібліографічні описи / Библиографические описания / Bibliographic descriptions

Вплив суфізму на західну культуру і філософію / О. С. Александрова // Вісник НТУ «ХП». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХП», 2017. – № 00 (0000). – С. 61–66. – Бібліогр.: 20 назв. – ISSN 2227-6890.

Влияние суфизма на западную культуру и философию / Е. С. Александрова // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2017. – № 00 (0000). – С. 61–66. – Бібліогр.: 20 назв. – ISSN 2227-6890.

Synthetic Judgment in the Positivist Tradition / O. S. Aleksandrova // Bulletin of NTU "KhPI". Series: Actual problems of Ukrainian society development. – Kharkiv: NTU "KhPI", 2017. – № 00 (0000). – P. 61–66. – Bibliogr.: 20. – ISSN 2227-6890.

Відомості про автора / Сведения об авторе / About the Author

Александрова Олена Станіславівна – доктор філософських наук, професор, Київський університет імені Бориса Грінченка, декан історико-філософського факультету; тел.: (067) 777–87–36; e-mail: o.aleksandrova@kubg.edu.ua.

Александрова Елена Станиславовна – доктор философских наук, профессор, Киевский университет имени Бориса Гринченко, декан историко-философского факультета; тел.: (067) 777–87–36; e-mail: o.aleksandrova@kubg.edu.ua.

Aleksandrova Olena Stanislavivna – Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Dean of the Faculty of History and Philosophy, Borys Grinchenko Kyiv University; tel.: (067) 777–87–36; e-mail: o.aleksandrova@kubg.edu.ua.

УДК 1:14:52

І. В. ВЛАДЛЕНОВА

ДОСВІД ПОЛЬЩІ З ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ НАУКИ: НАУКОВИЙ ЦЕНТР КОПЕРНИКА У ВАРШАВІ

Наука призначена для кожного громадянина суспільства, вона повинна бути демістифікованою. У зв'язі наукове-соціальне народжується розуміння, що кожен може опанувати науковим знанням як культурним надбанням і краще зрозуміти їх взаємозв'язок. У будь-якому суспільстві необхідно формування наукової культури і доступне поширення наукової інформації. Це формує «наукову грамотність». Необхідно, щоб вчені виходили за межі свого наукового товариства і взаємодіяли з громадськістю. Це може бути як телепрограми, так і гуртки любителів науки. Необхідно шукати нові шляхи, нові способи залучення людей до науки.

Ключові слова: наука, досвід Польщі, Науковий центр Коперника, соціальна епістемологія, популяризація науки, соціальні відносини.

Наука предназначена для каждого гражданина общества, она должна быть демистифицирована. В связке научное-социальное рождается понимание, что каждый может овладеть научным знанием как культурным достоянием и лучше понять их взаимосвязь. В любом обществе необходимо формирование научной культуры и доступное распространение научной информации. Это формирует «научную грамотность». Необходимо, чтобы ученые выходили за пределы своего научного общества и взаимодействовали с общественностью. Это может быть как телепрограммы, так и кружки любителей науки. Необходимо искать новые пути, новые способы привлечения людей к науке.

Ключевые слова: наука, опыт Польши, Научный центр Коперника, социальная эпистемология, популяризация науки, социальные отношения.

Science is for every citizen to society, it should be demystification. In conjunction scientific-born social understanding that anyone can master the scientific knowledge as cultural heritage and better understand their relationship. In any society must formation of scientific culture and dissemination of scientific information available. This forms the "scientific literacy." It is necessary that scientists went beyond their scientific community and interact with the public. This can be a TV, and groups of fans of science. It is necessary to look for new ways, new ways of engaging people in science.

Keywords: science, in Poland, Copernicus Science Center, social epistemology, the popularization of science, social relations.

Вступ. Наука – соціальний інститут і його успішне існування немислимо без суспільства. Спостерігається двостороння взаємодія: наукових досліджень на суспільство, і зворотна тенденція – соціальні відносини і цінності впливають на наукові дослідження. Ця взаємодія провокує або на створення антинаукових рухів, критично налаштованих по відношенню до науки: різні технофобії, неолудизм; або технофілію, сцієнтизм – проголошення науки могутньою силою і вищою цінністю [9; 10].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Філософи, які вивчають соціальний характер наукового знання, свої витоки можуть простежити від праць Джона Стюарта Мілля, Чарльза Сандерса Пірса і Карла Поппера – їх об'єднує те, що всі вони сприймали критичну взаємодію між людьми як центральну в перевірці тверджень про соціальну значущість знання [1]. З точки

зору Ч.Пірса абсолютна реальність виступає «регулятивною ідеєю», істинність ж будь-якого даного результату наукового дослідження встановлюється колективом вчених, які являють собою ідеал соціальної комунікації. Внесок Пірса в соціальну епістемологію науки в його консенсусній теорії істини, яка визначає центральне місце діалогу і соціальний взаємодії [2].

Поппера часто вважають попередником соціальної епістемології через те, що він підкреслював важливість критики в розвитку наукового знання. Ці ідеї, «одягнені» в соціокультурний контекст наочно пояснив і доповнив в «Структурі наукових революцій» Томас Кун [3]. Свою філософську концепцію він оформив, читаючи популярні лекції з фізики для непрофесіоналів. Нове покоління соціологів науки Баррі Барнс, Стівен Шапін і Гаррі Коллінз вважали, що існує ще більш неочевидні фактори в наукових судженнях, які визначаються соці-

альними факторами. Однак Хізер Дуглас в своєму критичному дослідженні ідеалу свободи цінностей відкидає ці твердження [4]. Вона вважає, що наука не є безцінною, але може бути захищена від шкідливих наслідків, якщо вчені зроблять кроки для пом'якшення впливу невідповідних моральним засадам суспільства цінностей. Для цього необхідно розрізнати пряму та непряму роль цінностей. Наступний етап – формулювання рекомендацій для окремих вчених. Цінності відіграють пряму роль, коли вони забезпечують пряму мотивацію приймати або відкидати теорію; вони грають непряму роль, коли виконують певну роль в оцінці наслідків прийняття або відхилення позову, що впливає на те, що буде вважатися достатнім доказом для прийняття або відхилення. Відповідальність вчених полягає в тому, щоб переконатися, що цінності грають безпосередню роль в їх роботі.

Робота над роллю науки в суспільстві охоплює як загальні моделі суспільного авторитету науки, так і аналіз конкретних дослідницьких програм, які мають відношення до суспільного життя. Багато філософів підкреслюють зростаючу владу науки над життям людей. Ця влада посилюється з розвитком інформаційних технологій. С. Фуллер частково погодився з твердженням емпіричних соціологів, проте він вважає, що завдання філософів в нових реаліях переглянути етичні проблеми і моральні норми [5]. Завданням соціальної епістемології науки, на думку С. Фуллера, має стати управління виробництва знань шляхом регулювання риторичних, технологічних і адміністративних засобів його комунікації.

Ціль дослідження: визначити засади популяризації науки на прикладі Наукового центру Коперника.

Матеріали та результати дослідження. Незважаючи на вплив соціальних чинників на розвиток науково-технологічного знання, філософи намагаються довести гносеологічну легітимність, яку вони вважають підірваною новою соціологією. У той же час особливості організації наукового дослідження змушують філософів враховувати їх після мотивацій ініціатив по популяризації науки: вроджена цікавість людей є головною силою науки. Наука призначена для кожного громадянина суспільства, вона повинна бути демістифікованою. Наука не може бути тільки для обраних, їй слід бути тим, до чого можуть звернутися всі. Незрозуміле і складне викликає відторгнення на рівні буденної свідомості. Бути зрозумілою – це значить стати частиною повсякденного життя. Кожна людина може відкрити заново і дозволити природній цікавості розкритися, наважитися задавати питання, зважитися шукати відповіді. Відчуття задоволення від відкриття і, таким чином, дізнатися, як все це можна знайти й, головне зрозуміти, як відбувається навчальний процес і науковий пошук. У зв'язці науково-соціальне народжується розуміння, що кожен може опанувати науковим знанням як культурним надбанням і краще зрозуміти їх взаємозв'язок.

У будь-якому суспільстві необхідно формування наукової культури і доступне поширення наукової інформації. Це формує «наукову грамотність». Це

також пробуджує нові таланти до природничих і технічних наук. Це покращує рівень охорони здоров'я. Це може бути приємним проведенням часу – варіантом дозвілля і культури. І це, безумовно, буде рішучим викликом містицизму і забобонам. І, нарешті, сформує правильний науковий настрій в суспільстві.

В рамках популяризації науки необхідно представляти і повідомляти про зростання науково-технічної інформації та її застосування для поліпшення якості життя. Збирати, відновлювати і зберігати важливі історичні об'єкти, які представляють собою віхи у розвитку науки, техніки і промисловості. Треба доповнювати формальну наукову освіту в школах і коледжах позашкільної освітньої діяльністю. Необхідно, щоб вчені виходили за межі свого наукового товариства і взаємодіяли з громадськістю. Це може бути як телепрограми, так і гуртки любителів науки. Так склалося, що саме астрономії доводилося розвиватися, пробиваючи собі дорогу популяризацією та просвітою населення, саме тому багато астрономів, слідуючи традиції, закладеної ще Галілеєм, рішуче пропагують астрономічні знання, активно взаємодіючи з громадськістю. Традиційно цим також займаються планетарії усього світу. Астрономи-любители роблять наукові відкриття, моніторячи кожен день нічне небо. Вони відкривають малі тіла й астероїди, збирають безцінну інформацію для науки. Також в інших галузях знання, наприклад, добровольці можуть брати участь в моніторингу навколишнього середовища: це може бути дослідження ґрунтів, повітря, вони можуть збирати дані про кількість і ареал популяції цільових видів тварин, що знаходяться під загрозою зникнення, підтримувати зникаючі види, підвищивши обізнаність про місцеві зникаючі види або допомагаючи очистити парки дикої природи, тощо. У разі таких проектів добровольці збирають ті ж дані, що і біологи і технічні фахівці, незважаючи на значно менш спеціалізовану підготовку або досвід. Наприклад, проект польових досліджень BudBurst, хоча і призначений для молодших студентів, залучає громадян Сполучених Штатів для спостереження за фенофазою місцевих рослин з плином часу, результати яких створять інформативну серію карт, які описують тенденції росту рослин, які можна порівняти з кліматичними даними та шукати кореляції. Крім того, добровольці можуть брати участь в програмах моніторингу дикої природи і місць проживання різних біологічних видів [6].

Ми живемо в світі, де домінують науки і технології. Наука стає все більш спеціалізованою, але якщо ми хочемо зрозуміти ті зміни, які ми спостерігаємо, ми повинні говорити зрозумілою, переконливою і всеосяжною мовою. Необхідно шукати нові шляхи, нові способи залучення людей до науки. Це може бути веб-сайт, неонові реклами, інтерактивна гра, віртуальні інтерактивні моделі і дисплеї, робочі моделі, виставки, знайомство з історією різних наук, біографією вчених, цікаві дискусії та бесіди, наукові події, які призначено для непрофесійної аудиторії. Популяризацією науки активно займаються планетарії, музеї, наукові центри, національні парки, соціальні науки.

Популяризація науки в вишах – це також крок в поширенні інформації про самий вуз і корисна реклама навчальних послуг.

Достатньою успішно займається популяризацією науки спеціально створений для цього Науковий центр Коперника в Варшаві. Це культурна установа створена і фінансується за рахунок міста Варшави, Міністерства науки та вищої освіти. У науковому центрі знаходиться понад 450 інтерактивних експонатів, за допомогою яких відвідувачі самі проводять експерименти, також в Центрі є планетарій «Небо Коперника». Тут можна самостійно проводити експерименти, завдяки яким складні природні явища стають зрозумілими. Одночасно – це захоплююче проведення часу. Для відвідувачів існує галерея «Світ в русі» (*Świat w ruchu*), де можна особисто переконатися, що відчував астронавт Ніл Армстронг, ступаючи на поверхню Місяця. У галереї «Re:Generacja» можна дізнатися, чого і чому ми боїмося. Галерея «Зона світла» (*Strefa światła*) – це місце для тих, хто любить загадки, а в галереї «Людина та світ» (*Człowiek i środowisko*) найважливішим експонатом стає сам відвідувач. Тут можна познайомитися з межами власних можливостей, секретами почуттів і тіла. В планетарії (*Niebo Kopernika*), де, завдяки проекції на сферичному екрані, що оточує зоровий зал з усіх боків, а також сучасним мультимедійним технологіям, в учасників сеансів створюється враження, що вони перебувають у віддалених куточках космосу, в глибині океану або всередині вулкана.

Необхідно також відзначити важливість популярної наукової літератури, яка є мостом між науковою літературою як професійним способом представлення результатів досліджень і сферою політичного і культурного дискурсу на популярному рівні. Мета такого роду літератури – передати результати наукових досліджень на більш зрозумілій мові. У Польщі виходить досить багато літератури подібного роду. Наприклад: «Space», «Всесвіт», «Уранія», «Знання та життя», «Юний технік», «Світ науки», «Проблеми науки», «Секрети науки», «Academia» і т.д. Багато газет мають наукові рубрики, наприклад щотижнева газета «Політик», «Психологічний помічник» і ін. Також науковій освіті присвячені теле- і радіопрограми, наприклад, програма на польському телебаченні «Велика гра». Іншою формою популяризації науки виступають спеціалізовані портали і блоги, наприклад: Onet.pl, Badania.net, Gildia.pl. Безліч спеціалізованих сайтів, присвячених тій чи іншій науці: фізиці й астрономії – Kwantowo.pl, Carbon szowinista, teleskopy.net, Urania.edu.pl; біології – Ewolucja.org і др.

В Україні з'явився проект з популяризації науки восени 2011 року, він називається «Дні науки» – це спільний проект з ініціативною групою вчених НАН України. Вперше ця акція проведена в Інституті фізіології ім. О. О. Богомольця НАН України за ініціативи команди «Моя наука», з тій пори «Дні науки» відбувалися в багатьох установах Києва, Львова, Харкова, Одеси та інших міст України. Треба також назвати українсько-польській освітній проект «Scientific Fun – наукові пікніки в Україні» – неформальний захід з по-

пуляризації науки серед молоді. Проект, спрямований на розвиток нової наукової еліти в Україні, він проводиться в Києві й в інших містах України. Координатор проекту – Центр Міжкультурних Ініціатив (Варшава) в партнерстві з Центром Науки Коперника (Варшава), за фінансової підтримки Фонду «Освіта для демократії» в рамках програми «Перетворення в Регіоні – RITA» Польсько-Американського Фонду Свободи.

У Польщі популяризація науки є предметом сфери державного управління, яке знаходиться у веденні міністерства науки і вищої освіти. У цьому міністерстві існує відділ, який безпосередньо займається діяльністю з управління популяризацією науки в Департаменті наукових інструментів політики. Популяризація науки в Польщі підтримується державою, як і наукові дослідження. Установи, чіє основне завдання полягає в популяризації науки, є: різноманітні наукові центри, не тільки центр Коперника, але й Центр науки в Вроцлаві, планетарії, музеї і музеї під відкритим небом, публічні бібліотеки, інститути наукової інформації, парки палеонтологічні та геологічні (наприклад, геопарк на Сент-Енн Jurapark в Кресеюв), університети для дітей (наприклад, університет «Діти Trzebinia» в Кракові) та багато інших організацій.

Треба зазначити, що в Україні ще не достатньо розвинута культура популяризації науки. Немає зв'язку між громадськістю та науковим товариством. Але все ж таки багато ентузіастів займаються популяризацією наукового знання.

Необхідно відзначити можливості, які дають електронні ресурси. Популяризація науки в її електронній формі тісно пов'язана з ростом і розвитком Всесвітньої павутини. Наука стає невід'ємною частиною інтернет-простору, все більше втягується в мережеве суспільство. Таким чином, Інтернет став важливою технічною підтримкою популяризації науки. Відзначимо українські сайти, які присвячено популяризації науки: «Моя наука» (<http://my.science.ua/>); «Український науковий клуб» (<http://nauka.in.ua/uk/>); «Банк лекцій» з популярної науки (<https://lecbank.jimdo.com/>). Мережа, з одного боку, збільшила доступність, наочність і популярність науки і наукових досліджень. З іншого боку, зросла популярність та цитування популярних журналів або блогів. Інтернет сьогодні є ефективним засобом поліпшення громадського розуміння науки. Мережа дозволила популяризувати науку через популярні пошукові системи. Мережа створює зв'язок між фахівцями та громадськістю. Наукова популяризація – це спроба скоротити відстань між науковими фахівцями і громадськістю. Інтернет-ресурси з популяризації науки в Україні поки що погано конкурують з текстовими матеріалами, які пишуть копірайтери на інших інтернет-майданчиках. Як правило, копірайтери «набирають матеріал» за тематикою, в якій вони не є фахівцями. Вони пишуть тексти для просування сайту, реклами, тобто скаладають будь-які тексти на замовлення. Рівень матеріалу залишає бажати кращого. Завдання копірайтера написати текст, який би підвищував його релевантність при аналізі пошуковими системами. Особливу небезпеку становлять такі тексти, які присвячено медицині, де пропонуються

«доступні» засоби лікування. Питання про науковий статус надзвичайно важливий для представників різних ненаукових напрямків, які зловживають науковою термінологією, щоб «прикрасити» свої ненаукові дослідження. Псевдонаука спокушає простими рішеннями та обслуговує соціальний запит на загальнодоступну, зрозумілу масам без спеціальної професійної підготовки розшифровку складних явищ природи і культури. Такі адепти обіцяють швидкі позитивні ефекти в медицині, фінансах, тощо, але ж наука – це важка та досить кропітка праця, яка під собою має експериментальну перевірку і постійне виправлення помилок, критику, апробацію, систематизацію знання, постійне удосконалення технічних та методологічних засобів, тощо.

Наукова популяризація – це інтерпретація наукової інформації (науки), призначеної для широкої аудиторії. Наукова популяризація через Інтернет – це можливість поширення інформації про зусилля, досягнення науки. Такі проекти можуть включати: електронні книги, електронні конференції, електронні газети, інтернет-журналістику, онлайн-семінари, семінари та наради, електронні форуми, журнали відкритого доступу, аудіовізуальні матеріали і т.д.

Сьогодні наука користується, зрозуміло, певною інституційною підтримкою. Наприклад, в сімнадцятому та вісімнадцятому століттях ця підтримка повинна була бути завойована. Це завоювання також можна віднести до успішної популяризації науки. Наука за часів Коперника протиставляє себе релігійним авторитетам і догматам, вона створює нову громадськість, для якої наука стає природним компонентом нашого життя, професійної діяльності, яка є результатом соціальної місії вчених, що націлена на підвищення комфорту нашого життя. Соціальне визнання місця і ролі науки безпосередньо залежить від політичних, ідеологічних та релігійних чинників. У демократичних суспільствах рівень фінансування науки вище, ніж в традиційних.

Необхідно відзначити, що в справі популяризації науки журналісти і вчені повинні працювати разом. На жаль, в Україні мало наукових журналістів, які б висвітлювали діяльність вчених, описували б події, що відбуваються в світі науки. Закони, за якими працює наукове співтовариство відрізняються від тих, що функціонують в соціальній публічній сфері. Тут свої особливості і вимоги. Не всі наукові дослідження мають яскраво виражений суспільний характер і епістемічну привабливість наукових досліджень. Наприклад, результати, які отримано в фундаментальній науці не завжди мають швидке практичне застосування. Деякі дослідження в точних природничих, математичних науках досить «абстрактні» та важко зрозумілі пересічному громадянину. Космологічні дослідження або вивчення планет Сонячної системи взагалі здаються занадто відірваними від життя простої людини. Але ж всі ті наукові пошуки та розвідки мають прагматичний соціальний ефект, тільки його треба зрозуміло розтлумачити. В цьому напрямку є робота для соціальних епістемологів. Соціальні епістемологи розглядають соціальний аспект як основу для формування знання, вони намагаються розібратися в тому,

як слід шукати прагнення до знань, включаючи його соціальні (й інституційні) вимірювання. Тут на стику філософії науки, соціальної епістемології, соціології та журналістики можна проводити дослідження з популяризації наукового знання. Соціальні епістемологи проводять нормативні дослідження, не втрачаючи при цьому контролю над соціальним виміром знання. Отже, є вагомі причини розглянути можливість розширення сфери філософії науки з метою включення цих дисциплін, паралельно включаючи дискусії в гуманітарних і суспільних науках з приводу соціального виміру наукового знання і ролі науки в суспільстві.

Висновки. Такі вчені, як Альберт Ейнштейн та Марія Кюрі усвідомлювали важливість наукової освіти, крім того, що вони були видатним вченими, вони також були суспільними діячами, які наочно розповідали про те, як досягнення фундаментальної науки можна використати для розуміння всесвіту та вирішення практичних завдань. Видатний французький астроном К. Фламмаріон заснував Французьке астрономічне товариство, яке при його житті нараховувало декілька сотень членів з усього світу. Товариство переслідувало виключно популяризаторську мету. Зараз в Україні як ніколи потрібно налагоджувати діалог між наукою та громадськістю. Це, в першу чергу, відвлече суспільство від ідеолого-пропагандистської інформації, яка розгалужує суспільство, роз'єднує людей за так званою ідеологічною ознакою. Наука стоїть вище ідеологій, політичних пристрастей, вона наднаціональна, наддержавна, вона для всіх. В сучасних умовах наука може стати об'єднуючою ланкою між різними верствами населення. Наука формує критичне мислення, вона вчить осмислювати та аналізувати інформацію, вона стимулює цікавість, інтерес до світу, вона розкриває творчі здібності. Українцям потрібна нова інтелектуальна еліта, яка раціональна мислить, має здоровий скептицизм, формує баланс між відкритістю до нових ідей до методологічних сумнівів. Нам потрібна наукова грамотність при вирішенні політичних та буденних проблем, яка в змозі змінити Україну на краще.

Список літератури: 1. The Social Dimensions of Scientific Knowledge [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://plato.stanford.edu/entries/scientific-knowledge-social/>. – Дата звертання : 20 квітня 2017. 2. Peirce Charles S. Some Consequences of Four Incapacities / Charles S. Peirce // Journal of Speculative Philosophy, 2: 140–157; reprinted in C.S. Peirce, Selected Writings, Philip Wiener (ed.), New York: Dover Publications, 1958. – P. 39–72. 3. Kuhn T. The Structure of Scientific Revolutions / Thomas Kuhn. – Chicago: University of Chicago Press, 1962 – 172 p. 4. Douglas Heather. Inductive Risk and Values in Science / Heather Douglas // Philosophy of Science. – Vol. 67, No. 4 (Dec., 2000). – P. 559–579. 5. Fuller Steve. Social Epistemology, Bloomington / Steve Fuller. – IN: Indiana University Press, 1988. – 316 p. 6. The Future of Monitoring [Електронний ресурс] / Brenda McComb, Benjamin Zuckerberg, David Vesely, Christopher Jordan. Режим доступу: <https://openoregonstate.pressbooks.pub/monitoring/chapter/chapter-15-the-future-of-monitoring/>. – Дата звертання : 20 квітня 2017. 7. Kopernik Science Centre Buro [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kopernik.org.pl/>. – Дата звертання : 20 квітня 2017. 8. Популяризація науки в Україні: проблеми та перспективи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nas.gov.ua/text/pdfNews/Senenko_report.pdf. – Дата звертання : 20 квітня 2017. 9. Rimkutė, Audronė. The Problem of Social Knowledge in Contemporary Social Epistemology: Two Approaches /Audronė Rimkutė, 2014.

10. Moti Mizrahi. What's so bad about scientism? / Moti Mizrahi // Journal Social Epistemology. – 11 Apr 2017. – P. 1–17.

References (transliterated): 1. *The Social Dimensions of Scientific Knowledge*. Available at: <https://plato.stanford.edu/entries/scientific-knowledge-social/>. (accessed 20.04.2017). 2. Peirce Charles S. Some Consequences of Four Incapacities. *Journal of Speculative Philosophy*, 2: 140–157; reprinted in C.S. Peirce, *Selected Writings*, Philip Wiener (ed.), New York, Dover Publications, 1958, pp. 39–72. 3. Kuhn T. *The Structure of Scientific Revolution*. Chicago, University of Chicago Press, 1962, 172 p. 4. Douglas Heather. Inductive Risk and Values in Science. *Philosophy of Science*, vol. 67, no. 4 (Dec., 2000), pp. 559–579. 5. Fuller Steve. *Social Epistemology*. Bloomington, Indiana University Press, 316 p. 6. Brenda McComb, Benjamin Zuckerberg, David Vesely, Chris-

topher Jordan. *The Future of Monitoring*. Available at: <https://openoregonstate.pressbooks.pub/monitoring/chapter/chapter-15-the-future-of-monitoring/>. (accessed 20.04.2017). 7. *Kopernik Science Centre Buro* Available at: <http://www.kopernik.org.pl/>. (accessed 20.04.2017). 8. *Popularyzatsiia nauky v Ukraini: problemy ta perspektyvy* Available at: http://www.nas.gov.ua/text/pdfNews/Senenko_report.pdf. (accessed 20.04.2017). 9. Rimkutė, Audronė *The Problem of Social Knowledge in Contemporary Social Epistemology: Two Approaches*. 2014. doi:10.15388/Problemos. 10. Moti Mizrahi What's so bad about scientism? *Journal Social Epistemology*, pp. 1–17.

Надійшла (received) 30.04.2017

Бібліографічні описи / Библиографические описания / Bibliographic descriptions

Досвід Польщі з популяризації науки: Науковий центр Коперника у Варшаві / I. В. Владленова // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків : НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 65–69. – Бібліогр. : 10 назв. – ISSN 2227-6890.

Опыт Польши в популяризации науки: Научный центр Коперника в Варшаве / И. В. Владленова // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків : НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 65–69. – Бібліогр. : 10 назв. – ISSN 2227-6890.

Poland's experience with the popularization of science: Copernicus Science Center in Warsaw / I. V. Vladlenova // Bulletin of NTU "KhPI". Series: Actual problems of Ukrainian society development. – Kharkiv: NTU "KhPI", 2017. – № 29 (1251). – P. 65–69. – Bibliogr.: 10. – ISSN 2227-6890.

Відомості про автора / Сведения об авторе / About the Author

Владленова Іліана Вікторівна – доктор філос. наук, доцент, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», професор кафедри філософії; тел.: (057) 707–60–20; e-mail: vladlenova@email.ua.

Владленова Иллана Викторовна – доктор филос. наук, доцент, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт», профессор кафедры философии; тел.: (057) 707–60–20; e-mail: vladlenova@email.ua

Vladlenova Iliana Victorivna – Doctor of Philosophy Sciences, Docent, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Professor at the Department of Philosophy; tel.: (057) 707–60–20; e-mail: vladlenova@email.ua.

УДК 123. 1 : 141. 32 : 165. 75

О. Н. ГОРОДЫСКАЯ

СВОБОДА КАК ФОРМА БЫТИЯ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

Стаття звертається до проблеми свободи людини. Автор з'ясовує, чи можлива свобода у сучасному світі, коли вплив технологій на життя людини стає радикальним. Підкреслюється вірогідність, що технології зможуть змінювати модель «людського» до нескінченності. Це ставить під питання людину та свободу як форму її буття. Як провідне обґрунтовується поняття свободи у філософії М. Фуко, коли суб'єкт та його свобода інтерпретуються як становлення.

Ключові слова: людина, свобода, екзистенціалізм, технології, Фуко, суб'єкт як становлення.

Статья обращается к проблеме свободы человека. Автор выясняет, возможна ли свобода в современном мире, когда влияние технологий на жизнь человека становится радикальным. Подчеркивается вероятность, что технологии смогут изменять модель «человеческого» до бесконечности. Это ставит под вопрос человека и свободу как форму его бытия. Как ведущее обосновывается понятие свободы в философии М. Фуко, когда субъект и его свобода интерпретируются как становление.

Ключевые слова: человек, свобода, экзистенциализм, технологии, Фуко, субъект как становление.

The article addresses to the human freedom problem. The author finds out is the freedom possible in modern world when the influence of the technologies on the human life becomes drastic. There expressed the likelihood of the limitless modeling of the “human” by technologies. Such limitless creates as well the illusion of the human being limitless. So it makes the human and the freedom as the basic being form challenging. This situation causes the new interpretation of the freedom concept. M. Foucauld has proposed such approach. Human as subject implements freedom not simply by using the possibilities but mostly by avoiding the destructive choices. Human freedom is not in the achieving of the aims but in the becoming process. So becoming is grounded as the topical interpretation of freedom as the human being form.

Keywords: human being, freedom, existentialism, technologies, Foucauld, subject as becoming.

Введение. Усложнение жизни в современном мире связано, прежде всего, с увеличением количества

связей и отношений, которые не просто позволяют человеку изучать мир или реализовывать себя в про-

фессии. Все эти связи и отношения становятся источником формирования самого человека – каждого отдельного субъекта, для которого неуловимость, неопределенность становятся единственным способом быть собой. Подобная ситуация сложилась не сразу, и сейчас понятие «свобода», которое призвано было обозначить, по меньшей мере, специфичность положения человека в мире, его принципиальную открытость и незавершенность, выраженные в постоянной возможности выбора, становится несколько проблематичным для интерпретации. Более того: возникает впечатление, что свободы и вовсе не стало, несмотря на будто бы все расширяющееся ее поле. Безусловно, такое впечатление формируется скорее факторами общего технического прогресса, вызвавшего ощутимый рост комфорта, но в еще большей степени – возможность самым радикальным образом влиять на человеческую жизнь, ее качество и длительность. И даже более: современные технологии позволяют или в перспективе смогут позволить практически бесконечно влиять на человеческие тело, психику, умонастроения, поведение. Даже теоретическая возможность этого уже не может не вызывать серьезных дискуссий в самых разных областях человеческой жизни, а в философии возникла острая необходимость в уточнении, что такое человек, поскольку вмешательство в его природу предполагает знание исходного материала, а вот именно это знание в философии так и не было сформировано.

Безусловно, базовую позицию в антропологическом аспекте философии все еще занимают последователи философии М. Шелера, однако мир все же трансформируется слишком быстро, чтобы можно было просто повторять идеи философской антропологии почти столетней давности. Тем не менее, открытость, незавершенность, а так же сформированное экзистенциализмом понимание человека как свободы, остаются основными ориентирами на пути поиска «человеческого». Именно поэтому анализ феномена свободы, ее проявлений, а также отстаивание свободы как безусловного атрибута человеческого бытия, только и позволяющего каждому человеку состояться, представляются одной из самых острых задач, стоящих перед философией человека в быстро изменяющемся современном мире.

Анализ последних исследований и литературы. Проблема свободы часто оказывалась в поле интереса философов разного времени. Однако изучение свободы как основы человеческого бытия приобрело особое значение, в первую очередь, в философии экзистенциализма, в трудах М. Хайдеггера, Ж.П. Сартра, А. Камю. На новом витке развития цивилизации проблема свободы приобрела новое звучание. Особенно актуальной представляется позиция постструктуралистского направления, в которой наиболее ясно проблему свободы можно увидеть в работах М. Фуко, Ж. Делёза и других. Именно Фуко представляется наиболее актуальным мыслителем, позволяющим увидеть возможные пути преодоления парадоксов свободы в ситуации глубокой трансфор-

мации жизни человека, вызванной значительным развитием технологий и биотехнологий. Среди тех, кто изучал антропологические аспекты философии М. Фуко можно назвать Э. Эванса, А. Купера, В. Декомба, Н. Автономову, Б. Маркова, С. Табачникову, А. Дьякова, С. Горшкову и других.

Цель работы. Изученные материалы позволяют назвать общей целью данного исследования анализ понимания свободы в философии и выявление специфики этого феномена в современных условиях. Кроме того, еще одной целью данной работы может служить обоснование фукольдианского понимания свободы как наиболее адекватного философского основания для построения человеком своей самости и защиты своей уникальности.

Материалы и результаты исследования. Проблема свободы не всегда была ведущей в философии. Долгое время этот феномен трактовался, прежде всего, в социальном смысле: быть свободным означало просто не быть рабом. Впрочем, уже в поздней античности свобода приобретает оттенок свободы духовной, независимой от социального статуса индивида, что впервые ясно получило выражение в этике стоиков. Свобода здесь выражалась, в первую очередь, в равенстве перед высшим законом, а значит, человек был способен действовать согласно этому закону независимо от его положения в обществе.

Именно такой подход первоначально можно увидеть в целом в христианской этике. Впрочем, здесь важнее, что идея высшего закона у стоиков оказалась очень плодотворной как для создания христианской морали, так и для выстраивания человеком своих поведения и жизни, исходя из этой достаточно жесткой, часто подавляющей системы норм. Кроме того, в пределах такой этической доктрины весьма трудно было говорить о реальной свободе человека, даже учитывая появление и обоснование понятия «свобода воли», что уже предполагало возможность и даже обязательность некоего важного выбора. При этом, разумеется, такой базовый выбор, как принятие в своей жизни стороны добра (Бога) и отказ следовать онтологически отсутствующему злу (принятие которого автоматически лишало бы человека элемента бытийности, выносило бы его за пределы чуда творения), не могло не вести к определенным последствиям для будущей жизни, а значит, и к ответственности индивида перед высшим судьей. В любом случае, в рамках средневековой христианской морали не мог появиться свободный человек, в полной мере отвечающий за свой свободный выбор, поскольку он был детерминирован внешними факторами и зависимостью как от высшего закона, так и от всеохватной системы норм поведения, созданных на основе этого закона.

Впервые новое понимание свободы человека сформировалось в эпоху Возрождения, когда человек уверенно заместил Бога на месте творца. Именно тогда от реального свободного выбора человека стала зависеть не только внешняя сторона его жизни, но и его суть. Человек стал незавершенным существом, которое должно быть достроено им самим согласно

его собственным представлением. И вот здесь свобода впервые начинает функционировать как единственное основание человеческой самости.

Эпоха разума последующих двух столетий не привела к выработке новой единой системы морали, отличной от христианской. Последняя попытка найти универсальное обоснование морали в высшем нравственном законе, предпринятая Кантом, оказалась слишком далекой от возможностей ее реального воплощения. При этом следует отметить, что все это время свобода определенным образом вступала в конфликт с моралью, с этическими представлениями, что в целом неудивительно. Всякий свободный выбор может вызвать определенные негативные последствия для других людей, что, безусловно, выводит вопрос на границу этического статуса такого выбора. Впрочем, сама возможность не может гарантировать определенного результата, но, кроме этой возможности выбора, нет других оснований для свободы [1, с. 45]. Таким образом, свобода для реализации необходимо в значительной степени поддаться волюнтаристским интенциям, чтобы стать свободой как таковой.

Не случайно, что после философских идей А. Шопенгауэра и, в большей степени, Ф. Ницше проблема свободы обозначилась со всей остротой. Не стало больше догматической морали, все чаще поведение отсылало лишь к социальным стереотипам, усиливались атеистические тенденции, этические нормы продолжали пересматриваться, подвергались либерализации и размывались. Это привело к проблематизации феномена свободы, которая стала основной формой человеческого бытия, но при этом все больше приобретала негативное звучание, и это уже не касалось области морали.

Особенно хорошо это видно в рамках экзистенциальной философии, начиная уже с М. Хайдеггера, а свое окончательное значение понятие свободы получило у французских экзистенциалистов. Сартр формулирует свободу как единственное основание человека, его бытие, совпадающее с ничто. Это ничто находится в самой сердцевине человека, и оно совпадает со свободой. Он утверждал, что именно потому, что «человеческая реальность недостаточна, она свободна, потому что постоянно отрывается от себя и отделяется посредством ничто от того, какова она была, есть и будет» [5, с. 451]. Человек свободен, потому что он не есть сам, а присутствие к себе. Свобода вынуждает человека делать себя, вместо того, чтобы быть. Сартр окончательно отождествляет человека и свободу: «Человек не может быть то свободным, то рабом – он полностью и всегда свободен, или его нет» [5, с. 451].

В продолжение идей своего соратника А. Камю, утверждая неразумность, абсурдность мира, с сожалением констатирует, что человек всегда становится жертвой своих собственных истин. Моральный порядок естественным образом вынуждает человека признавать некие истины своего бытия, но такое признание заключает его в собственной системе, в той вселенной, из которой он так же может вырваться только собственным усилием. Разум всегда утверждает все-

единство, именно на этом основании Кант пытался строить свое понимание морали. Однако человек отверг всемогущество разума посредством феноменологии, и в попытке осмыслить бытие человека разум всегда терпит поражение. А значит, нет основания для создания универсальной всеобщей морали, и человек оказывается катастрофически свободным. Более того, согласно Камю, абсурдность мира редуцирует всякое понимание свободы вообще: «Меня не интересует, свободен ли человек вообще, я могу ощутить лишь свою собственную свободу» [4, с. 261]. С одной стороны, человек располагает лишь теми представлениями о свободе, которыми оперирует всякий индивид в пределах государства, но с другой, единственным доступным пониманием свободы становятся свобода ума и действия. Безусловно, экзистенциализм, вслед за Хайдеггером, отождествлял ничто со смертью, и абсурд Камю также трактует как неотвратимость смерти как небытия. Однако именно такая абсурдность, по его мнению, развеивает иллюзии: завтрашнего дня нет, и это стало основанием для свободы человека [4, с. 263]. Человек, осознавший эту истину, освобождается, он становится совершенно свободным по отношению ко всем общим правилам. Конечно, такая мысль несет в себе некую обреченность в понимании свободы, но вызывает необходимость личного выбора и личной ответственности за всякий выбор, поскольку даже если человек отказывается от выбора, это так же его выбор, и он так же будет иметь последствия для реализации человеком своей самости.

Казалось бы, экзистенциализм в полной мере раскрыл проблему свободы, исключив любые иные трактовки этого феномена, имеющего смысл только как форма бытия человека. Однако стремительное изменение мира с середины XX века, усиление роли технического фактора в жизни человека поставило новые вопросы о свободе именно как о форме бытия человека. С очевидностью можно говорить, что экзистенциалистское понимание свободы в целом оказывается вполне актуальным, но все же слишком общим. К тому же ничто остается в экзистенциальной философии важным элементом всех философских построений, а современная цивилизация давно перестала воспринимать саму смерть как тот самый предел. Функции и формы ничто изменились, и если наука всерьез задумалась о бесконечном продлении жизни, то как можно будет интерпретировать феномен свободы в мире, где, кажется, не осталось пределов? Как возможна свобода в ситуации, когда все возможно?

Чтобы не погружаться в бесконечный анализ множества работ современных авторов, пытавшихся моделировать основные тенденции развития и трансформации человека и человеческого в связи со значительными достижениями в технологиях вообще и в биотехнологиях в частности, можно провести лишь общий обзор той картины отношений человека и техники, которая вырисовывается уже сегодня. Весьма показательным здесь может быть труд Ф. Фукуямы «Наше постчеловеческое будущее», в котором намечаются наиболее проблемные антропологические аспекты

развития техники и технологий. Хотя самый острый вопрос автор формулирует практически в самом начале книги: если появится возможность в полной мере воздействовать на человека во всех областях его жизни, включая интеллект и психическое и поведенческое здоровье, будет ли существо, сформированное в результате, называться человеком? Да, помимо антропологических сторон не менее острыми оказываются вопросы политические, правовые и тому подобное. Однако именно процесс становления человека, в полной мере зависящий от вмешательства извне, приводит к большим опасениям в том, что человек окажется не естественным продолжением своих задатков, а именно следствием прерывания этой связи со своим бытийным основанием. И где тогда здесь будет человек? И будет ли это свободный выбор свободного человека?

Задумаясь: если человек есть свобода, то всякая его модификация, любые изменения в нем могут быть результатом выбора личного, но выбора свободного, поскольку тогда мы приходим, очевидно, к закономерным последствиям такого выбора и ответственности за него. Значит, такой выбор не может быть сделан человеком несвободно. Такой выбор всегда предполагает некоторую оценку возможных перспектив и ориентиров, исходя из существующих представлений о ценностях. При этом следует также понимать, что ценности могут обеспечивать как личностную целостность индивида, так и преемственность человеческого опыта как «видовой» черты. Проще говоря, что-то мы выбираем именно как люди, а что-то – сами по себе. И в этой точке всегда возникает конфликт между различными системами ценностей, особенно моральными, все еще претендующими на всеобщность. Но нужно также понимать, что если прежде система моральных ценностей выступала в обществе как механизм, обеспечивавший преемственность опыта и культурной идентичности, то сейчас мораль обрела сингулярную форму, и говорить здесь о преемственности, целостности и идентичности становится невозможно. Сингулярность морали часто оказывается бессильна перед новациями, касающимися трансформации человека. Причем это бессилие не одностороннее: если человеку трудно выбирать определенный путь трансформации или же отказываться от него, то такой же трудной будет свобода выбора для тех, кто создает новации, поскольку обе эти свободы никем и ничем не контролируются. В этом и состоит главная проблема, поскольку отсутствие естественного фильтра, которым служила, в первую очередь, система моральных норм, универсальных ценностей, призывает новые ориентиры для замещения вакантного места, и его может занять все что угодно. Фукуяма отмечал, что факт развития и культурной эволюции «заставляет многих современных мыслителей считать пластичность человека практически бесконечной – имеется в виду, что человек может быть сформирован средой так, что будет двигаться открытыми путями» [8, с. 28]. Однако, это оптимистический сценарий, который подразумевает, что не будет никакой другой основы для всякой трансформации субъекта, кроме его собственного свободного осознанного выбора, – никакой политики,

никаких финансовых соображений, никаких слепых экспериментов ради будущего, то есть ничего, что позволило бы диктовать выбор извне и использовать индивида ради любой другой цели, кроме него самого.

В таком случае, свобода, истинный свободный выбор оказывается единственной формой бытия человека, и это предполагает не только принятие технологий как неотъемлемой части жизни человека, но и умение отказаться от всего того, что может нанести непоправимый вред самости человека. В свое время еще Хайдеггер отмечал, что техника несет определенную угрозу сути человека, так как он не сможет испытать призыв первичной истины [8, с. 233]. При этом нужно понимать здесь истину, как ее трактовал сам Хайдеггер, – как «алетейю», как истину представления, но в чем она? Она может быть утрачена, так и не будучи раскрытой. Возникает необходимость пересмотра понятий «человеческое», «человек» и «свобода», понять, как одно предполагает другое, и, главное, отказаться от абсолютизации любого образа или представления в пользу становления. Именно такую позицию обозначил Мишель Фуко.

Его субъект – также носитель свободы, но она отнюдь не абсолютизируется, как в экзистенциализме, внешне она гораздо более ограничена по сравнению со свободой экзистенциалистов, она остается собой только с силу своей неуловимости. Фуко не без оснований утверждал, что в современных условиях не может быть никакой системы морали, она всегда претендует на универсальность и всеохватность, но она же и вызывает к жизни общие философские и политические проекты, касающиеся «нового» или «лучшего» человека, которые «не могут принести положительных изменений и, напротив, являются самыми опасными» [1, с. 45]. Именно по этой причине любая рационализированная суть человека отрицается в пользу нового субъекта: субъект – не субстанция, он есть становление, форма, которая никогда не будет самоидентифицируемой. Иными словами, субъект Фуко всегда существует как становление и бытие становления, но никогда – как ставшее [3, с. 45].

При этом понятие «субъект» Фуко использует в двух значениях: «во-первых, индивида, производят в качестве субъекта, то есть контролируют и ставят в зависимость, во-вторых, индивид сам производит себя в качестве субъекта, проявляя «заботу о себе»» [3, с. 45]. В данном значении всякое производство осуществляется на основании некоторого вида знания, которое можно представить в виде технологии. Однако здесь технологии как знание, безусловно, приходят извне, и субъект вынужден постоянно занимать активную созидательную позицию в отношении себя, чтобы не потеряться под давлением догматов чистого мышления или технологий власти существующего общественного режима. Главной задачей человека оказывается «рефлексия собственного положения в этом режиме и самого режима в целом» [1, с. 44]. Такая позиция подразумевает постоянную практическую составляющую самости, без которой нет ни человека, ни свободы. Разумеется, все типы практик и знания, заложенные в них,

человек находит в культуре, но это не означает его несвободы. Даже более, свобода повсеместна, причем эта свобода, в первую очередь, выражена именно в возможности сопротивления, ускользания. Всякое новое знание может стать началом новой технологии производства человеческого, и важнейшей задачей субъекта-становления является уход в маргинальность, укоренение в зазорах между дискурсами. Это означает, что не существует никакого магистрального направления становления субъекта, он движется во всех направлениях, и движение здесь — основная составляющая человека, иначе он погибает.

Очевидно, что единственная возможность для субъекта-становления стать самим собой — избежать заданных стратегий поведения, ускользнуть от утвердившихся технологий производства человеческого, как бы заманчиво не выглядели эти пути внешне, как бы много они не обещали. Поэтому практический элемент становящегося субъекта требует постоянно переоценивать правила и ценности, исчерпывать все возможности опыта, который только один способен показать человеку, что является необходимым движением, изменением для него, а от чего стоит решительно отказаться. Опыт является тем, из чего человек выходит измененным. Функция опыта в представлении Фуко — «вырывать субъекта у него самого, делать так, чтобы он больше не был самим собой, или чтобы он был совершенно иным, нежели он есть, или чтобы он был приведен к своему уничтожению или к своему взрыванию, к своей диссоциации» [Цит. по: 6, с. 411]. Диссоциация субъекта приводит к полной децентрации культуры, и сам человек становится вечно становящимся центром формирования смыслов, через него проходят все линии смыслов, и тогда субъект свободной речи может произнести то, «что думает «в пределе», во что верит «в пределе», что знает «в пределе»» [1, с. 43]. Это и есть его свобода.

Выводы. Таким образом, современная цивилизация, создав условия для улучшения качества жизни человека, поставила перед ним новые вопросы, крайне обострив, в первую очередь, проблему его экзистенциального статуса. Свобода, которая оправданно стала основной формой бытия человека, требует новой интерпретации, с учетом нюансов времени. Речь идет об утверждении некоей новой стратегии свободы, которая реализовалась бы в субъекте как становлении, в постоянном уходе от очевидных предлагаемых путей формирования самости, в отказе от того, что делает субъект лишь повторением, в пользу того, что никогда не позволит ему стать самотождественным, а значит, статичным, определенным, осмысляемым и даже контролируемым извне. Человек сегодня — это область постоянного опыта, который может быть напряженным, но без него человек исчезнет.

Список литературы: 1. Горшкова С. В. Этические взгляды Мишеля Фуко / С. В. Горшкова // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. — 2014. — Вып. № 8 (93). — С. 43–46. 2. Делёз Ж. Фуко / Ж. Делёз ; пер. с фр. Е. В. Семиной. — М. : Изд-во гуманитарной лит-ры, 1997. — 180 с. 3. Дьяков А. В. Мишель Фуко: о «смерти человека», о свободе и о «конце философии» / А. В. Дьяков // Вестник истории и философии КГУ. Серия «Философия». — 2008. — № 2. — С. 45–53. 4. Камю А. Миф о Сизифе. Эссе об абсурде / А. Камю; пер. с фр. А. М. Руткевича // Сумерки богов: переводы ; сост. и общ. ред. А. А. Яковлева. — М., 1989. — С. 222–318. 5. Сартр Ж. П. Бытие и ничто: Опыт феноменологической онтологии / Ж. П. Сартр ; пер. с фр. В. И. Коляко. — М. : Республика, 2000. — 639 с. 6. Табачникова С. В. Мишель Фуко: историк настоящего / С. В. Табачникова // Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет. — М., 1996. — С. 396–443. 7. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет / М. Фуко ; пер. с фр. С. В. Табачниковой. — М. : Касталь, 1996. — 448с. 8. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: Последствия биотехнологической революции / Ф. Фукуяма ; пер. с англ. М. Б. Левина. — М. : ООО «Издательство АСТ»; ОАО «ЛЮКС», 2004. — 349 с. 9. Хайдеггер М. Вопрос о технике / М. Хайдеггер ; пер. с нем. В. В. Бибухина // Хайдеггер М. Время и бытие: статьи и выступления. — М., 1993. — С. 221–138. 10. Шелер М. Положение человека в космосе / М. Шелер ; пер. с нем. А. Филиппова // Проблема человека в западной философии: переводы ; сост. и послесл. П. С. Гуревича; общ. ред. Ю. Н. Попова. — М., 1988. — С. 31–95.

Bibliography (transliterated): 1. Gorshkova S.V. Jeticcheskie vzgljady Mishelja Fuko [Ethical views of Michel Foucault]. *Izvestija Volgogradskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta* [Proceedings of the Volgograd State Pedagogical University]. 2014, issue 8 (93), pp. 43–46. 2. Deljoz Zh. *Fuko* [Foucault]. Moscow, Izd-vo gumanitarnoj lit-ry, 1997. 180 p. 3. D'jakov A.V. Mishel' Fuko: o «smerti cheloveka», o svobode i o «konce filosofii» [Michel Foucault: about the "death of a man", about freedom and about the "end of philosophy"]. *Vestnik istorii i filosofii KGU. Serija "Filosofija"* [Bulletin of history and philosophy of KSU. Series "Philosophy"]. 2008, no. 2, pp. 45–53. 4. Kamju A. Mif o Sizife. Jesse ob absurde [The myth of Sisyphus. Essays on absurdity]. *Sumerki bogov: perevody* [Twilight of the Gods: translations]. Ed by A.A. Jakovlev. Moscow, 1989, pp. 222–318. 5. Sartr Zh. P. *Bytie i nichto: Opyt fenomenologicheskoy ontologii* [Being and nothingness: The experience of phenomenological ontology]. Moscow, Respublika, 2000. 639 p. 6. Tabachnikova S.V. Mishel' Fuko: istorik nastojashhego [Michel Foucault: the historian of the present]. *Fuko M. Volja k istine: po tu storonu znaniya, vlasti i seksual'nosti. Raboty raznyh let* [The will to truth: beyond knowledge, power and sexuality. Works of different years]. Moscow, 1996, pp. 396–443. 7. Fuko M. *Volja k istine: po tu storonu znaniya, vlasti i seksual'nosti. Raboty raznyh let* [The will to truth: beyond knowledge, power and sexuality. Works of different years] Moscow, Kastal', 1996. 448 p. 8. Fukujama F. *Nashe postchelovecheskoe budushhee: Posledstvija biotehnologicheskoy revolyucii* [Our posthuman future: the consequences of the bio-technological revolution]. Moscow, ООО «Izdatel'stvo AST»; ОАО «LJuKS», 2004. 349 p. 9. Hajdegger M. Vopros o tehnikе [The question of technology]. *Vremja i bytie: stat'i i vystuplenija* [Time and Being: Articles and Speeches]. Moscow, 1993, pp. 221–238. 10. Sheler M. Polozhenie cheloveka v kosmose [The position of man in space]. *Problema cheloveka v zapadnoj filosofii: perevody* [The problem of man in Western philosophy: translations]. Ed. by Ju. N. Popova. Moscow, 1988, pp. 31–95.

Поступила (received) 27.04.2017

Бібліографічні описи / Библиографические описания / Bibliographic descriptions

Свобода як форма буття в сучасному світі / О. М. Городиська // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. — Харків: НТУ «ХПІ», 2017. — № 29 (1251). — С. 69–74. — Бібліогр.: 10 назв. — ISSN 2227-6890.

Свобода как форма бытия в современном мире / О. Н. Городыская // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 69–74. – Бібліогр.: 10 назв. – ISSN 2227-6890.

Freedom as the being form in modern world / O. N. Gorodyska // Bulletin of NTU "KhPI". Series: Actual problems of Ukrainian society development. – Kharkiv: NTU "KhPI", 2017. – № 29 (1251). – P. 69–74. – Bibliogr.: 10. – ISSN 2227-6890.

Відомості про автора / Сведения об авторе / About the Author

Городыська Ольга Миколаївна – кандидат філософських наук, доцент, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доцент кафедри філософії; тел.: (0572) 65–97–56; e-mail: olga_gorod@mail.ru.

Городыская Ольга Николаевна – кандидат философских наук, доцент, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт», доцент кафедры философии; тел.: (0572) 65–97–56; e-mail: olga_gorod@mail.ru.

Gorodyskaya Olga Nickolayevna – Candidate of Philosophical Sciences (Ph. D.), Docent, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Associate Professor at the Department of Philosophy; tel.: (0572) 65–97–56; e-mail: olga_gorod@mail.ru.

УДК 165 (161.1+161.2)

А. Н. БАРДИН

СИНТЕТИЧЕСКОЕ СУЖДЕНИЕ В ПОЗИТИВИСТСКОЙ ТРАДИЦИИ

Проблема аналізу різних видів судження об'єднує фундаментальні питання в семантиці, логіці, когнітивній психології і епістемології. Логічні позитивісти прагнули переосмислити емпіризм за допомогою їх інтерпретації тогочасних досягнень у фізичних і формальних науках. Їх радикально антиметафізична позиція була підтримана емпіричним критерієм значення і логістичної концепції математики. Хоча далеко не всі філософські ініціативи, розпочаті членами Віденського гуртка, принесли свої плоди, необхідно відзначити, що не всі вони залишилися марними.

Ключові слова: логічний позитивізм, логіка, математика, судження.

Проблема анализа различных видов суждения объединяет фундаментальные вопросы в семантике, логике, когнитивной психологии и эпистемологии. Логические позитивисты стремились переосмыслить эмпиризм посредством их интерпретации тогдашних достижений в физических и формальных науках. Их радикально антиметафизическая позиция была поддержана эмпирическим критерием значения и логистической концепцией математики. Хотя далеко не все философские инициативы, начатые членами Венского кружка, принесли свои плоды, необходимо отметить, что не все они остались бесполезными.

Ключевые слова: логический позитивизм, логика, математика, суждение.

The problem of analyzing different types of judgments unites fundamental questions in semantics, logic, cognitive psychology and epistemology. Logical positivists sought to rethink empiricism through their interpretation of the then achievements in the physical and formal sciences. Their radically anti-metaphysical position was supported by an empirical criterion of meaning and a logistic concept of mathematics. Although not all the philosophical initiatives initiated by the members of the Vienna Circle have borne fruit, it must be noted that not all of them have remained useless.

Keywords: logical positivism, logic, mathematics, judgment.

Введение. Проблема анализа различных видов суждения объединяет фундаментальные вопросы в семантике, логике, когнитивной психологии и эпистемологии. Использование формальной логики в качестве инструмента представления знаний в информатике часто требует интеграции нескольких логических систем в однородную среду. Поэтому данная проблематика исследования выходит за пределы философского знания и ее решение приобретает практическое применение. Начальной формой духовного освоения предметной реальности выступает именно субъектно-предикатная форма суждения. Результаты первичной обработки, анализа и синтеза материала чувственного созерцания (восприятий и представлений), мыслительного разложения образа, выделение признаков и закрепление их за некоторым субъектом, – словом, вся начальная стадия духовной деятельности человека протекает в форме акта суж-

дения и закрепляется в нем.

Цель исследования и постановка задач. Целью данного исследования выступает анализ синтетического суждения, для чего необходимо провести тщательный анализ философских подходов в логическом позитивизме к данной проблеме.

Анализ последних исследований и литературы. В настоящее время логика представляет собой разветвленную и многоплановую науку, исследования во всех этих областях на нынешнем этапе развития логики по преимуществу осуществляются в рамках логической семиотики, которая исследует свойства знаков и знаковых систем, она представлена работами Ю.М.Лотмана, ф.Соссюра, Г.Фреге [1;2]. Идущее от Канта и Лейбница понимание логики как сугубо формальной дисциплины весьма прочно обосновалось в работах современных логиков, а логические позитивисты Р.Карнап, О.Нейрат, Ф.Франк и др.

стремились переосмыслить эмпиризм посредством их интерпретации тогдашних достижений в физических и формальных науках. Их радикально антиметафизическая позиция была поддержана эмпирическим критерием значения и широко логистической концепцией математики. Хотя далеко не все философские инициативы, начатые членами Венского кружка, принесли свои плоды, необходимо отметить, что не все они остались бесполезными.

Материалы и результаты исследований. Акт суждения (под термином «акт суждения» мы здесь подразумеваем не психический поток мышления, а логический процесс, логическую форму этого движения) начинается с логического процесса (мышления) выделением некоторого признака (свойства, отношения, определенности вообще) представляемого или созерцаемого предмета. Это одна из сторон гносеологического содержания процесса суждения. Вторая заключается в закреплении выделенного свойства предмета как признака за субъектом. Собственно она (эта сторона) и образует логический аспект процесса.

Первая сторона аналитична по своей природе, поскольку состоит в рассечении представляемого целого, в разложении образа и выделении признака в виде некоторой абстракции. Она и есть предикативное выражение субъекта-предмета, хотя и не способна понятийно его выразить. Вторая сторона имеет синтетическую определенность. «В ней признак логически сращивается со своим «субстратом» как некоторый предикат со своим субъектом. Предикат непосредственным образом выражает то, что из себя представляет субъект на данном уровне его логического развития» [3, с. 20].

Рассмотрение со стороны логической формы – суждение есть способ связи субъекта и предиката. Сама связка представляет форму выражения способа предикирования субъекта. Формальная логика низвела связки в суждении до формы простого отрицания или утверждения. Подобная трактовка логической функции связки соответствует ставшему классическим аристотелевскому определению суждения как «утверждающей или отрицающей мысли». Связка выражает степень и форму отражения субъекта в предикате. Из функции непосредственного удовлетворения связка в дальнейшем процессе логического развития вырастает в особое и сложное образование – средний термин, который опосредствованно, через другого, удостоверяет, обосновывает и опосредствует мыслимое содержание данное непосредственно. Задача научного обоснования состоит в том, чтобы опосредствовать данное содержание логически адекватным способом, т.е. рассмотреть данное явление на фоне и в системе более глубоких связей и «дедудировать» его из них.

Процесс обоснования (как тот, который исходит из основания, и направлен на следствие, так и тот, который «возвращает или дедудировывает» следствие в свое основание) носит не тавтологический, а синтетический характер. Если бы для доказательства данного положения не требовалось бы некоторого другого, отличного от него положения (основания), то

не возникла бы сама задача его доказательства; достаточно было бы того, что оно дано. Если тождество А и В не усматривается непосредственно, т.е. требует доказательства, то кроме А и В требуется еще другое, отличное от них основание, в котором А и В совпадают. И это означает, что переход от основания к следствию есть синтетическая и необходимая связь. Непонимание этого факта присуще софистике и эклектике, за основание принимающих первое оказавшееся под рукой определение «которых в каждой вещи имеется множество» (Гегель). Когда в качестве основания рассматривают нечто лишь возможное, а не необходимое во всей его полноте, т.е. сущность, то, естественно, противоположное основание приобретает равную с ним логическую силу и вместо обоснованного (объективного) доказательства получается разглагольствование по данному поводу.

Проблема аналитического и синтетического знания, на наш взгляд, встает в связи с более общей фундаментальной проблемой: проблемой соотношения теоретического и эмпирического знания, знания, выражающего необходимую связь, и знания, фиксирующего фактическое положение дел. Различение необходимого знания, знания о законах, и фактического случайного знания является традиционным в истории философии. Лейбницевское деление всех истин на случайные и необходимые, кантовское деление суждений на априорные и апостериорные, гегелевская классификация суждений (суждения наличного бытия и рефлексии, с одной стороны, и суждения необходимости – с другой) примерно соответствуют рассмотренному делению.

Собственно, в истории философии вопрос шел не о том, надо ли различать необходимое и фактическое знание, а о том, где проходит эта граница, как обосновать природу необходимого знания, можно ли чисто логически перейти от знания эмпирического, фактического к знанию необходимому. Как объяснить, например, факт математического знания? Как установить, что $5+7=12$? В опыте мы легко можем убедиться, что пятерка в сумме с семеркой дает двенадцать. Но как убедиться, что соотношение будет иметь место всегда, а не только в первом, втором, третьем и т.д. случаях? Указанная проблема являлась одной из центральных в истории философии Нового времени, ее различное решение привело к образованию направлений эмпиризма и рационализма.

Однако тут внимание важно обратить на то, что проблему соотношения эмпирического и теоретического, необходимого знания нельзя смешивать с проблемой соотношения чувственного и рационального. Центральным вопросам, вокруг которого велась борьба эмпиризма и рационализма был вопрос о соотношении эмпирического и теоретического знания, т.е. вопрос об отношении фактического, опытного знания к необходимым истинам, теоретическим положениям науки, а не вопрос о соотношении ощущений и мышления.

Для классического позитивизма (Кант, Спенсер, Милль) и для махизма свойственны все недостатки, присущие эмпиризму XVII – XVIII вв. по вопросу о

теоретическом знании. Они рассматривали теоретическое, в том числе и логико-математическое знание как «Просто сокращенные ... заметки относительно частных фактов» [4, с. 42]. Проблема теоретического знания была ахиллесовой пятой позитивизма. Логический позитивизм ввел отличную от классического и махистского позитивизма концепцию теоретического знания. Помимо фактуального, опытного знания, они признали также логико-математическое знание.

Теоретические, необходимые положения науки рассматриваются либо как знание, относящееся к употреблению языка (логика, математика – в первую очередь), либо как предложения, представляющие собой не высказывание, а лишь правила для получения высказываний (Витгенштейн, Шлик, Рамзей). По иному пути в решении проблемы необходимых теоретических предложений науки, выражающих физическую необходимость, пошли, например, Бернс, Поппер, Рейхенбах. Они рассматривают эти универсальные положения науки как высказывания и ставят вопрос о возможности различения в логике суждений, выражающих законы природы и, суждений, выражающих случайные связи.

Но логические позитивисты в то же время отрицают объективную необходимость, отрицают объективную модальность как основу, обуславливающую различие суждений, выражающих законы природы, и общих суждений, выражающих случайные связи. Таким путем в логическом позитивизме решается проблема соотношения теоретического и эмпирического знания. С решением этой проблемы многие логические позитивисты непосредственно связывают разграничение суждений на аналитические и синтетические.

Если фактуальные, эмпирические науки имеют «реальные объекты», то науки формальные вовсе не имеют никаких объектов. Вопрос собственно в том, можно ли с логической точки зрения установить вполне «точное и фундаментальное различие» между ними. Р. Карнап, настаивая на правомерности резкого разграничения формальных и фактуальных наук, видит такое различие между ними в следующем: «Первые содержат только аналитические утверждения, в то время как вторые содержат также синтетические утверждения» [5, с. 73]. Карнап вводит понятие F-истинности, как уточнение (экспликат) «для того, что обычно называют фактической, или синтетической, или случайной истинностью, в противоположность логической или необходимой истинности» [6, с. 41]. Для того, чтобы определить логическую валентность (истинность или ложность) фактического высказывания, нужно «выйти за пределы чисто аналитического анализа и обратиться к наблюдению фактов» [6, с. 41]. Все имеющие смысл суждения Р. Карнап делит на суждения, несущие определенную информацию о действительности, – это синтетические суждения и суждения не несущие никакой информации о мире тавтологии.

Синтетические суждения как суждения, относящиеся к действительности («действительность», «мир» понимаются конечно, в позитивистском смысле

как «непосредственно данное в ощущениях»), могут быть получены только путем обращения к фактам, опыту. «Синтетические суждения a priori логически не возможны» – это одна из основных догм логического эмпиризма. Все суждения или синтетические a posteriori, или тавтологии. Таким образом, класс синтетических суждений совпадает с классом эмпирических (в опыте полученных) суждений.

Итак, можно сделать вывод, поскольку тавтологические высказывания (положения логики и чистой математики) – в первую очередь трактуются как не относящиеся к действительности, они не могут быть получены путем «сопоставления с данными опыта»; их истинность и ложность не зависят от положения дел в мире. Следовательно, только синтетические суждения имеют эмпирическое обоснование. Именно для логического эмпиризма характерно отождествление аналитического и априорного знания.

Деление на аналитические и синтетические (фактические) высказывания логические позитивисты связывают с различением знания, сводимого к эмпирической основе знания, не имеющего эмпирического обоснования. В таком случае вопрос заключается в том, чтобы установить, где происходит граница, разделяющая аналитические и синтетические высказывания. Возможно ли вообще резкое разграничение суждений по этому принципу. Особую трудность представляют в этом отношении универсальные положения наук. Так, Пап указывает, что при узком понимании верификации (установления истинности) универсальные положения наук попадают в число предложений, лишенных смысла; при попытках более широкого истолкования верификации законы наук попадают в число осмысленных синтетических положений, но тогда в равной мере нет никакого основания исключать и общефилософские положения из числа имеющих смысл предложений.

Рассмотрим, действительно ли деление суждений на аналитические и синтетические обусловлено разграничением знания на эмпирическое и принципиально несводимое к эмпирической основе. Если все имеющие смысл суждения распадаются на синтетические и аналитические и первые носят эмпирический характер, а вторые – нет, то вопрос о правомерности разграничения аналитических и синтетических суждений сводится к вопросу эмпирического обоснованию науки. Каков критерий, позволяющий выявлять суждения с эмпирическим значением.

Вопрос об отношении между высказываниями и опытом решается логическим позитивизмом на основе верификационной теории значения, суть которой состоит в том, что значение утверждения определяется методом его эмпирического подтверждения (исключения составляют лишь положения логики и математики как знаний особого рода). При этом эмпирическое подтверждение в логическом позитивизме понимается как редукция к непосредственно данному. Каждое имеющее значение продолжение рассматривается как переводимое в утверждение о непосредственном опыте. Само собой разумеется, что сведение всех имеющих смысл предложений к непосредственно данному, к

ощущениям, оказывается невозможным на практике. В дальнейшем принцип верифицируемости был заменен иными критериями: методом фальсификации (Поппер), понятием подтверждаемости (Карнап) и т.д. Но их объединяет общее требование: сведение высказываний о действительности к непосредственно данному в опыте. Что считать исходным, первоначальным эмпирическим предложением, к которому как в основе должны сводиться все остальные значимые предложения науки? Если в качестве протокольных предложений принимаются предложения, фиксирующие непосредственные данные опыта, то тогда часть эмпирических предложений абсолютизируется в качестве абсолютно простых, исходных, первоначальных. Кроме того, эмпирическая проверка положений науки в этом случае опять-таки сводится, хотя и в другой форме, к редукции, к непосредственно данному, ощущениям. В логическом позитивизме нет единой точки зрения к трактовке абсолютно простого, исходного предложения наблюдения. Из вышесказанного видна полная несостоятельность определения эмпирического в логическом позитивизме как сводимого к каким-то первоначальным, наиболее простым, не нуждающимся в дальнейшем оправдании высказывания.

Подводя итоги анализу эмпирического обоснования науки в логическом позитивизме, отметим следующее:

1. Логический позитивизм претендует на эмпирическое обоснование науки.

2. По сравнению с предшествующим позитивизмом, логический эмпиризм вынужден был сделать отступление с позиций последовательного эмпиризма, признав теоретическое знание, не сводимое к эмпирическому.

3. Логические эмпиристы не выходят за пределы старой метафизической трактовки опыта, присоединяя к этому еще и субъективно-идеалистическое истолкование опыта. Как правильно указывал еще Гегель: «Эмпирическое наблюдение доставляет нам восприятие следующих друг за другом изменений, но не показывает нам необходимость связи» [7, с. 135]. Лишь включая практику в процесс познания, мы совершаем этот переход. Широкое понимание опыта как всей практической преобразовательной деятельности людей в корне меняет представление об эмпирическом обосновании знания, о суждениях, которые зависят от опыта, определяются опытом.

4. При указанном широком понимании «опыта» все положения науки имеют эмпирическое обоснование. Какими бы абстрактными они не были, все они имеют в конечном счете эмпирическое происхождение и проверяются в опыте.

5. Именно определенное, узкое понимание опыта, как «непосредственно данного» в восприятии обуславливает исключение из числа суждений, несущих информацию о действительности, предложе-

ний логики, чистой математики и т.п., как не имеющих опытного обоснования.

6. Разграничение знания на знание опытное и знание не проверяемое в опыте, обуславливает наделение суждений на аналитические и синтетические, а лишь априористическое истолкование аналитических суждений.

Выводы. Современное человечество живет в мире, который все более формализуется. Данная проблема приобретает конкретное звучание как проблема сочетания формально-логического аппарата с внелогическим, оценочным, интуитивным синтетическим суждением. Логически безупречная конструкция сама по себе бессодержательна, если она не имеет связей с физическим миром вещей.

Истинность или ложность положений, исходных для логического построения, может быть установлена не только критериями формальной логики, но и путем их верификации. Только дополняя формальную логику критерием опытной проверки, обращением к практике, и оценивая в процессе этой проверки с помощью «внелогического» суждения достаточность оснований для обобщающего вывода, можно успешно осуществлять познание окружающего мира. В то время как ранняя форма логического эмпиризма Венского кружка (логический позитивизм или неопозитивизм) больше не представляет собой активную исследовательскую программу, новейшая история философии науки обнаружила ранее пренебрегаемое разнообразие и глубину в доктринах позитивистской традиции, некоторые из которых сохраняют актуальность для современной аналитической философии.

Список литературы: 1. Gardner S. Transcendental Philosophy and the Given / Gardner S. // Mind, Reason, and Being-in-the-World: The McDowell-Dreyfus Debate, – London: Routledge. – P. 110–142. 2. Pasternack L. The Development and Scope of Kantian Belief: The Highest Good, The Practical Postulates, and the Fact of Reason / Pasternack L. // Kant-Studien, 102. – P. 290–315. 3. Дialeктическая логика: формы и методы познания. – Алма-Ата: Наука. Каз. ССР, 1987. – 405 с. 4. Миль Д. С. Система логики / Д. С. Миль. – М.: Гос. изд., 1974. – 96 с. 5. Carnap R. Formal and Factual Science. Reading in the Philosophy of Science / R. Carnap. – N.Y., 1953. 6. Карнап Р. Значение и необходимость / Р. Карнап. – М.: Иностр. Лит., 1959. – 382 с. 7. Гегель Г. В. Ф. Собр. соч.: В 4 т. / Г. В. Ф. Гегель. – М.-Л., 1929. – Т. 1. – 368 с.

References (transliterated): 1. Gardner S. Transcendental Philosophy and the Given. Mind, Reason, and Being-in-the-World: The McDowell-Dreyfus Debate, London: Routledge, pp. 110–142. 2. Pasternack L. The Development and Scope of Kantian Belief: The Highest Good, The Practical Postulates, and the Fact of Reason. Kant-Studien, 102, pp. 290–315. 3. Dialekticheskaja logika: formy i metody poznaniya [Dialectical logic: forms and methods of cognition]. Alma-Ata, Nauka. Kaz. SSR, 1987. 405 p. 4. Miles D. Sistema logiki [System of logic]. Moscow, State . publ., 1974. 96 p. 5. Carnap R. Formal and Factual Science. Reading in the Philosophy of Science. N.Y., 1953. 6. Carnap R. Znachenye y neobkhodymost [Meaning and necessity]. Moscow, Ynostr. Lit., 1959. 382 p. 7. Hehel H.V.F. Sobr. soch.: V 4 t. [Collected Works in 4 vols]. Moscow, Leningrad, 1929, vol. 1. 368 p.

Поступила (received) 30.04.2017

Бібліографічні описи / Библиографические описания / Bibliographic descriptions

Синтетичне судження в позитивіській традиції / О. М. Бардін // Вісник НТУ «ХП». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХП», 2017. – № 29 (1251). – С. 74–78. – Бібліогр.: 7 назв. – ISSN 2227-6890.

Синтетическое суждение в позитивистской традиции / А. Н. Бардин // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 74–78. – Бібліогр.: 7 назв. – ISSN 2227-6890.

Synthetic Judgment in the Positivist Tradition / O. M. Bardin // Bulletin of NTU "KhPI". Series: Actual problems of Ukrainian society development. – Kharkiv: NTU "KhPI", 2017. – № 29 (1251). – P. 74–78. – Bibliogr.: 7. – ISSN 2227-6890.

Відомості про автора / Сведения об авторе / About the Author

Бардін Олександр Миколайович – кандидат філософських наук, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доцент кафедри філософії; тел.: (057) 707-60-20; e-mail: philosophy.ntukpi@gmail.com.

Бардин Александр Николаевич – кандидат философских наук, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт», доцент кафедры философии; тел.: (057) 707-60-20; e-mail: philosophy.ntukpi@gmail.com.

Bardin Alexander Mykolaiovych – Candidate of Philosophical Sciences (Ph. D.), National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Associate Professor at the Department of Philosophy; tel.: (057) 707-60-20; e-mail: philosophy.ntukpi@gmail.com.

УДК 1:7:01

BORAKOVSKA M. O.

**SUPERWOMAN AS A TRANSITIONAL LINK IN THE UNDERSTANDING OF CORPORALITY
(REFLECTIONS ON THE DISCOURSE OF MODERNITY AND POSTMODERNITY)**

Розлом парадигми свідомості актуалізує тему тілесності, евристичний потенціал якої малодосліджений. Розпорошення дискурсів про концепт тіла висвітлює недостатність його філософського осмислення, а також певні недоліки концептуалізації і незначної методологічної впевненості. Образи супервумен і супермен, які реалізуються в мас-медіа, дають можливість зрозуміти сучасну репрезентацію тілесності. Це дає нам можливість виокремити особливості і напрямки цих репрезентацій у різних вимірах кіно.

Ключові слова: тілесність, superwoman, мас-медіа, виміри кіно, візуалізація.

Разлом парадигмы сознания актуализирует тему телесности, эвристический потенциал которой мало исследован. Рассредоточение дискурсов о концепте тела показывает нехватку его философского осмысления, также как и определенные недостатки концептуализации и методологической неуверенности. Образы супервумен и супермен, которые реализуются в масс-медиа дают возможность понять современную репрезентацию телесности. Это дает нам возможность выделить особенности и направления этих репрезентаций в разных измерениях кино.

Ключевые слова: телесность, superwoman, масс-медиа, измерения кино, визуализация.

Each change of the human being meets a certain transformation of the human body, changing its physical and sensual components. Human nature, which is divided into male and female, creates a theory of moral and identification. The image of Superwoman that becomes an option for understanding the modern woman appears as a claim to identity, as imposed image that challenges modern woman to identify herself. Breaking of the paradigm of consciousness actualizes the theme of physicality, the heuristic potential of which is unexplored. Images of superwoman and superman which are implemented in the mass-media give the opportunity to understand the modern representation of physicality. This gives us the opportunity to highlight the features and direction of these representations in different film dimensions.

Keywords: corporeality, superwoman, mass-media, dimension of cinema, visualization.

Actuality. Metaphysical paradigm has been focusing on mind until the twentieth century. But later on a certain crisis happens. In the context of the crisis of metaphysical paradigm of consciousness where body is not considered as it is, philosophical discourse gives way to a new look at the human body. The concept of corporeality becomes relevant. Postmodern deploys new ideas and transforms the concept of Mind-Body in Body-Mind. The idea of corporeality has become one of the dominant philosophical researches for Nietzsche, Merleau-Ponty, Heidegger, Deleuze, Foucault. Therefore, the interest in this topic gains particular momentum in the XXI century among domestic and foreign scientists (L. Hazniuk, O. Homilko, I. Kolyieva, M. Kukhter, L. Starodubtseva, O. Chapny, Yu. Shychanina).

Methodology. The problem of human is integrated

in a fairly wide range of direction and approaches to research which cannot be brought under a common methodological denominator in modern philosophy. Spreading of discourses about concept of the body illuminates its lack of philosophical understanding, certain disadvantages of conceptualizing and little methodological certainty. This lack is topical for our theme. Our task is to expand methodological approaches to the study of physicality, referring to the findings of modern cinema. Our analysis is based on anthropological approach and the phenomenological method, structuralism method with emphasis on the philosophical-cultural approach.

Novelty. The article examines new dimension of physicality to the example of the image of Superwoman that has a tendency to spread from genres of cinema in

contemporary mass culture.

Main part. It is obvious that each change of the human being meets a certain transformation of the human body, changing its physical and sensual components. Human nature, which is divided into male and female, creates a theory of moral and identification. Since this article deals with primarily female physicality, it is necessary to focus on the analysis of trends that have developed over recent years for clarity those transformations that take place in the present. In our opinion, such transformations are influenced by feminist researches in understanding the female body, first of all. Second, the gender dimension becomes relevant in this process, which raises the problem of identification. Any identification means socialization, the assumption of a particular social position, role.

The culture of modern had a male character. It was described very clearly by Georg Simmel: "Art, patriotism, morality in General and social ideas in particular, correctness of practical judgment and the objectivity of theoretical knowledge, energy and depth of life – all of these categories, the shape and orientation belong to all mankind, but in their actual historical configuration they are thoroughly masculine. Assume that all of these things, viewed as absolute, we define a single word "Objective". Then we find out that in the history of our race next equality has weight: objective=male" [1; 12].

But the image of Superwoman that becomes an option for understanding the modern woman appears as a claim to identity, as imposed image that challenges modern woman to identify herself.

Superwoman is the name of several fictional characters from DC Comics. DC Comics, Inc. founded in 1934 is one of the largest and most successful companies operating in the market for American comic books and related media. Most of them are, like Supergirl, women with powers similar to those of Superman. The first appearance of the name "Superwoman" in a DC comic was a story where Lois Lane dreams that she has gained superpowers from a blood transfusion from Superman and launches a career as Superwoman. Afterwards numerous versions of the character appeared: Lois Lane, Luma Lynai, Alternative versions of Wonder Woman, Earth-Three, Antimatter Earth, Earth-3, Mxyzptlk's Superwoman, Laurel Kent, Kristin Wells, Dana Dearden, Lucy Lane etc.

What plays a huge role to implement feminist and the gender aspect is visualization. We can talk about two types of visualization: passive and active. Active visualization involves interaction with the audience. So far theater, for example, is a space for elitist culture realization, while cinema implements mass culture. Central role in popular culture plays passive visualization. However, passive visualization progresses in arts today either. That is why such theories as the death of the author, death of the novel, the death of the reader, etc. appears.

It's important to realize also that nowadays the existence of mass culture is being implemented in 2 planes: the real and the virtual. Virtuality becomes a part and a symptom of reality. "Virtual realities in culture are those

toposes, which are directly activated and provoked by desire and imagination force. People exist "as gods" in virtual toposes. Because, only God's word it is already a direct action, and every thought is a transformation of being. Virtual realities free one from the effort and work to make dreams come true. In fact, they eliminate the experience of life that until now was a necessary link between "I want" and "I have achieved". Instead it establishes a new form of reality: "wish – fulfilled" [2; 272]. Distributed media actively affects cultural, social and psychological values, shaping and changing our attitudes and behaviors. Television is one of the most popular types of media and is very influential. TV can serve as a source of social comparison in body image processes. Also women's and Fashion magazines like «Vogue» or «Cosmopolitan» are geared toward female audiences with certain characteristics.

The female body image has changed over time. Today, we're familiar with the societal pressure that goes along with "ideal body image" among females. Women have always been under some form of pressure to look a certain way. Besides being extremely thin, women are also expected to look young. The use of these unrealistic images sends implicit messages that a woman must be unhealthy in order to be beautiful. Some girls and young women compare themselves to models in ads, in terms of their physical attractiveness [3, p. 19].

As claimed by A. Holozubov, among the features of cultural space of postmodern we can select "the inclusion of mass culture in the field of cultural researches" [4, p. 143]. Exploring the phenomenon of visualization of physicality, let's consider the image of Superwoman in the movie.

The focus of our study is comparative analysis of the implementation of the phenomenon of corporeality, which is preferable to do comparing diametrically opposed images of women in film. In the Soviet cinema there were next images:

Girl from the people in 1960's (e.g. Tosya-cook from the movie «Girls»), *Intellectual woman* in 1970's (e.g. Barbara Brilska in "Irony of the fate"), *Activist-social worker* in 1980's like Nadya Klyueva in the movie "The Most charming and attractive". In the former Soviet Union one could observe the following trends in women's image in films: *Battle friend* in 1990's, *Independent woman* in 2000, *On a par with men* in 2010's.

We see that since middle 90-ies in films to the fore began to appear women hitherto unusual type. They were not housekeepers, not farmers, not nurses, but aggressive warriors with super strength and abilities. She has enough of those to fight on par with men and even to save them. The image of superwoman, by magic, begins to show itself everywhere: from children's cartoons to drama series and feature films.

Heroic women have always existed, such as ancient Amazons, or heroines of World Wars. But heroine of the World War, who worked as nurses, operators and sometimes intelligence agents, defeated not only by muscles, but rather by mind and a great spirit. Amazons have trained from birth. Today small chiseled female figure can

knock out with one hit of a fist a man who is twice stronger, who cannot reach her because he misses. Although it doesn't look like that she was visiting gym or spent most of her life studying martial arts. That is the most ordinary-looking woman who immediately begins to fight like Bruce Lee (Frozen, Avengers, the Croods, Mr. and Mrs. Smith, etc.). In movies they don't show that women's and men's impact has a fundamental difference in harming the enemy. This relieves the age-old taboo that "female gender must not be beaten."

The image of the superhero-woman gradually made its way to the screens. We may remember the role of Carrie Fisher (Leia Organa-Solo, fictional character in the universe of "Star wars", one of the main characters in the "original trilogy" (1977-1983), Sigourney Weaver (the main protagonist of all films about "Aliens" (1979 – 1997), Linda Hamilton (Sarah Connor – one of the main characters in the movie "Terminator", 1984), Cameron Diaz, Drew Barrymore and Lucy Liu – "Charlie's Angels" (2000).

In the period 1995–2001 on the screens comes out the fantasy genre series "Xena – warrior Princess" with Lucy Lawless as Xena. Probably, this character identifies itself with the hunter, Amazon. But then we can see a transformation of the identification of Superwoman since 2000's. That brings new norms of socialization and shows us a brand new image, which penetrates into popculture. This image becomes an option that raises philosophical and art questions and actualizes the following dimensions.

First of all, popcultural. Today, young people prefer to visit cinema instead of philharmonic concerts and choose with more enthusiasm to watch a movie about superheroes. In past years, shooting comics stories about Superman, Spider-Man and Iron Man gained extraordinary popularity. While female comic's heroes are hardly worthy their own films, only Catwoman. Though, they have a bright future. The highlight was the appearance of actress Margot Robbie with her amazing transformation into an icon of super criminal beauties Harley Quinn.

As we know, they usually dress in carnival costumes on Halloween. The film industry has a strong influence on trends in this regard. The most popular images for Halloween 2016 according to the rating of the company "Frightgeist" were heroes of the "Suicide Squad" Harley Quinn and Joker. Young girls socialize on these movies, identify themselves with Harley Quinn and become similar one in one. That is a sign of culture of masculine nature.

Philosophical-artistic dimension emphasizes the smooth transfer of standard images of Superwoman from films to Computer Games. Computer games are a kind of art. It is virtual material. In computer games a warrior woman is always dressed in an armored bra and similar costumes that are completely unsuitable for protection and armor, but perfectly emphasize the sexually traced forms of the heroine, causing certain associations and feelings. But there is also a reverse process: they shoot original computer games. For example films with Angelina Jolie – "Lara Croft: Tomb Raider" (2001) and "Lara Croft: Tomb Raider 2 – The Cradle of Life" (2003), are screen version of the Tomb Raider series of computer games. These are

also games that turned into a movie: "Mortal Kombat" (1995), "Silent Hill" (2006), "Resident Evil" (2002), "Warcraft" (2016).

Political-ideological dimension goes global. We can relate to this archetype Carrie-Anne Moss, who played Trinity in the trilogy "Matrix" (1999 – 2003), one of the most beloved and charismatic characters – Lily Dallas from the movie "5th element" (1997), these women saves not one or two persons but whole humanity. Again these women's images generate a feeling that beautiful and attractive girl or woman must be perfect and must be able to fight cool.

"Post-modern deconstruction is one of the attempts to overcome the contradictions between how the body is perceived by the culture, and what it is essentially. The way in which it happens, is denaturalization of the human body – from the body it becomes a social construct. The postmodern concept of the person excludes self-creativity, every feature of the body is the product of social manipulation....The body becomes a repository for the realization of political ideologies that perform (doing bodily fixed) social and cultural interests and needs" [2; 287].

Gender aspect is the next dimension which opens up female experience of life, of world. The typical character of superwoman is drawn very clearly: she hopes only for herself, not used to accept help, it is written in her eyes that she can destroy anything on her way. Remember the female characters in the films "BloodRayne", "Buffy", "Lara Croft", "Charlie's Angels", movies about superheroes – "the Avengers", "Catwoman", "Fantastic four", movies by Tarantino, Rodriguez, etc.

Remember the famous scene from "Mr. and Mrs. Smith" movie (2005), when Brad Pitt's hero is knocking his wife down. The Angelina Jolie's heroine feels healthy, fit and happy woman instantly, while one punch is enough to cause injury even for strong man in real life. What to say about the fragile female body? In addition, women's militant aggression and superpower begin to be touted as a standard of beauty and good behavior.

That is, if masculinity or masculine qualities are artificially formed in girls, young men gain femininity – a typically female role. There can't be two leaders, two warriors in one family. American cinema in addition to the image of a strong woman and encourage image of a weak men. You may recall the TV series "Xena – warrior Princess", "Catwoman", "Bandidas", "Once upon a time" and so forth, where physically and mentally strong women are comparable to weak men who can not only protect their women from danger, but they need a strong shoulder of a girlfriend.

The masculine dominates the feminine. We observe overlapping of 2 discourses: masculinity and femininity, and the first is given priority.

Ontologically – biological dimension. Often on the screen one can see young heroine in a tight costume that shows all body lines, while strong man with silly faces are patiently waiting in a queue for their shot. A costume of super heroine is usually tight jumpsuit that emphasizes natural biological beauty, natural female form, but at the same time looks like modified object of masculine culture. We observe a hybrid.

Sometimes in those movies they even mock femininity: in the film "Mr. and Mrs. Smith," Jolie's character was frankly not good at regular conversation about family matters in women's company. Or remember series about Buffy, where the character of the school beauty Cordelia was shown as a hysterical girl. Thus the spectator is offered a meager choice of either aggression, or a boring life of "broody", or the image of a beautiful but dumb doll. The variant of wisdom, womanhood, without magic or weapons in her hands, not even considered, as if it never existed.

Such type – the type of aggressive women, promoted through movies, affects the very essence of woman and her role in society: to be a faithful wife who supports her husband in a difficult moment, to be a caring mother, to create, not destroy. Natural ontological role of women remains unfulfilled.

Women are shown in many feminine commercials such as: soap, laundry detergent, toilet paper, and child care commercials. They are displayed as the cleaners, nannies, and cooks. In other hand skinny actresses and models appear everywhere in today's media. They are seen as the most successful and socially desirable people on the planet.

"Reduction of human being to a social function makes one's full existential life impossible. Looping on one's personality eliminates the need of another person. Identity becomes the main criterion of the correctness of attitudes. However, the pursuit of one's bodily identity (already known to us as flash-image) gives rise to another problem that Western man is particularly concerned today, the problem of resistance imposed by culture identification" [2; 288].

Summary. Breaking of the paradigm of consciousness actualizes the theme of physicality, the heuristic potential of which is unexplored. Images of superwoman and superman which are implemented in the mass-media give the opportunity to understand the modern representation of physicality. This gives us the opportunity to high-

light the features and direction of these representations in next dimensions: popcultural, philosophical– artistic, political– ideological, gender, ontologically – biological.

Список літератури: 1. Simmel G. *Philosophical Culture. Collected Essays* / G. Simmel. – Leipzig, 1911. – 148 p. 2. Гомілко О. *Метафізика тілесності: концепт тіла у філософському дискурсі* / О. Гомілко. – Київ : Наук. Думка, 2001. – 340 с. 3. Martin M., Gentry J. *Stuck in the Model Trap: The Effects of Beautiful Models in Ads on Female Pre-Adolescents and Adolescents*. *Journal of Advertising* / M. Martin, J. Gentry. – Manchester, 1997. – 169 p. 4. Голозубов А., Горюдская О. *Культура в ситуации антропологического кризиса: постмодерн и постпостмодерн* / А. Голозубов, О. Горюдская // Дольская О. А., Голозубов О. В., Горюдская О. Н. *Человек в современном мире: на пути к новой парадигме образования : монография* – Харьков : НТУ «ХПИ», 2016. – С.118–204. 5. *Representing culture: essays on identity, visibility and technology*/ edited by Claudia Alvares. – Newcastle upon Tyne, UK: Cambridge Scholars, 2008. – vi, 200 p. 6. Kinnally W., Van Vonderen K. *Examining media exposure in the broader context of internal and other social factors* / W.Kinnally, K.Van Vonderen // *American Communication Journal*. – New York: Bedford, 2014. – No. 14 (2). – pp. 41–57.

References: 1. Simmel G. *Philosophical Culture. Collected Essays*. Leipzig, 1911. 148 p. 2. Homilko O. *Metafizyka tilesnosti: kontsept tila u filosofskomu dyskursi* [Metaphysics of corporeality: the concept of a body in philosophical discourse]. Kyiv, Nauk. Dumka, 2001. 340 p. 3. Martin M., Gentry J. *Stuck in the Model Trap: The Effects of Beautiful Models in Ads on Female Pre-Adolescents and Adolescents*. *Journal of Advertising*. Manchester, 1997. 169 p. 4. Golozubov A., Gorodyiskaya O. *Kultura v situatsii antropologicheskogo krizisa: postmodern i postpostmodern*[Culture in the situation of the anthropological crisis: postmodern and post-postmodern]. Dolskaya O. A., Golozubov O. V., Gorodyiskaya O. N. *Chelovek v sovremennom mire: na puti k novoy paradigme obrazovaniya : monografiya* [Human in the modern world: on the way to a new paradigm of education: monograph] Kharkiv, NTU «HPI», 2016, pp.118–204. 5. *Representing culture: essays on identity, visibility and technology*. Edited by Claudia Alvares. Newcastle upon Tyne, UK: Cambridge Scholars, 2008. vi, 200 p. 6. Kinnally W., Van Vonderen K. *Examining media exposure in the broader context of internal and other social factors*. *American Communication Journal*. New York, Bedford, 2014, no. 14 (2), pp. 41–57.

Надійшла (received) 30.04.2017

Бібліографічні описи / Библиографические описания / Bibliographic descriptions

Superwoman як перехідна ланка у розумінні тілесності (Роздуми над дискурсом модерну і постмодерну) / М. О. Бораковська // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 78–81. – Бібліогр.: 6 назв. – ISSN 2227-6890.

Superwoman как переходное звено в понимании телесности (Размышления над дискурсом модерна и постмодерна) / М. А. Бораковская // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 78–81. – Бібліогр.: 6 назв. – ISSN 2227-6890.

Superwoman as a transitional link in the understanding of corporality (Reflections on the discourse of modernity and postmodernity) / M. O. Borakovska // Bulletin of NTU "KhPI". Series: Actual problems of Ukrainian society development. – Kharkiv: NTU "KhPI", 2017. – № 29 (1251). – P. 78–81. – Bibliogr.: 6. – ISSN 2227-6890.

Відомості про автора / Сведения об авторе / About the Author

Бораковська Марія Олександрівна – Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського, старш. викладач кафедри майстерності актора; тел.: (097)781–08–28; e-mail: mariaborakovska@mail.ua.

Бораковская Мария Александровна – Харьковский национальный университет искусств имени И. П. Котляревского, старш. преподаватель кафедры мастерства актёра; тел.: (097)781–08–28; e-mail: mariaborakovska@mail.ua.

Borakovska Maria Oleksandrivna – Kharkiv National University of Arts I. P. Kotlyarevsky, Senior Lecture at the Pedagogy of Drama Department; tel.: (097)781–08–28; e-mail: mariaborakovska@mail.ua.

УДК 1(091).177.9

Н. О. ШАНІДЗЕ

**ВИТОКИ ТА ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ ІДЕЇ
В СИСТЕМІ ФІЛОСОФСЬКОГО ЗНАННЯ**

У статті висвітлені актуальні питання щодо становлення та розвитку пенітенціарної філософії в Україні і світі. Визначається теоретичне підґрунтя та історико-філософська база розвитку пенітенціарної ідеї та її філософське значення для розвитку суспільства та особистості. Особлива увага приділяється філософським вченням про мораль, право, справедливість та злочин, як головним категоріям та поняттям, на яких повинна ґрунтуватися пенітенціарна філософія.

Ключові слова: пенітенціарна філософія, право, мораль, свобода, природні закони.

В статье рассмотрены актуальные вопросы становления и развития пенитенциарной философии в Украине и мире. Определяются теоретические основы и историко-философская база становления пенитенциарной идеи и ее философское значение для развития общества и личности. Особое внимание уделяется философским учениям про мораль, право, справедливость и преступление, как главным категориям и понятиям, на которых должна основываться пенитенциарная философия.

Ключевые слова: пенитенциарная философия, право, мораль, свобода, естественные законы.

The article deals with current issues of formation and development of the penal philosophy in Ukraine and abroad. Determined by the theoretical foundations and historical-philosophical basis of formation of the penitentiary idea and its philosophical significance for the development of society and the individual. In the framework of the penitential idea, the analysis of the concepts of socialization and resocialization, as well as the influence of the social environment on the implementation of these processes. Particular attention is paid to philosophical teachings about morality, law, justice and crime as the main categories and concepts on which to base penitentiary philosophy. The necessity of rethinking the penitentiary philosophical idea in the conditions of the modern society's transformation.

Keywords: penitentiary philosophy, law, morality, freedom, natural laws.

Вступ. Актуальність дослідження методологічних витоків пенітенціарної філософії зумовлена, перш за все, необхідністю реформування пенітенціарної ідеї у відповідності до тенденцій демократизації та інтеграції в європейське співтовариство. У зв'язку з цим останнім часом виникає питання про ефективність пенітенціарної системи, яка, виконуючи функції ресоціалізації особистості, повинна забезпечувати виправлення особистості та запобігання рецидиву девіантної поведінки. Як відомо, головним фактором формування девіантної поведінки виступає соціальне середовище, в рамках якого соціалізується особистість. Саме тому вимоги перебудови діяльності пенітенціарної системи змушують наукових і практичних працівників переглядати деякі усталені погляди та методологічні положення, що грали роль орієнтиру у виборі напрямів теоретичних досліджень і шляхів вдосконалення практичної діяльності.

Як свідчить **аналіз останніх досліджень і публікацій**, питаннями пенітенціарної ідеї здебільшого переймалися практичні галузі наук, зокрема педагогіка, психологія, юридична наука тощо. Фундатором вітчизняної пенітенціарної науки слід вважати професора Петербурського університету І. Я. Фойницького, який визнавав відносну самостійність цієї науки і розглядав її як особливу галузь політико-правових наук, що засновується на практичному досвіді та спрямована на філософсько-позитивне вирішення проблем каральної системи. Саме в цій галузі становлять значний інтерес роботи О. Кістяківського, М. Ф. Владимирського-Буданова, Н. Д. Сергієвського, Н. С. Таганцева, П. І. Ковалевського. Тематика розвитку пенітенціарної системи в Україні і світі набула значного поширення останнім часом, але ці дослідження також здебільшого стосуються педагогічних та психологічних аспектів виконання покарання. Серед них варто визначити роботи українських

дослідників В. М. Синьова, М. О. Сиви, Т. В. Кушнірової, В. Г. Баженова, А. С. Макаренка, Н. Ю. Максимова, В. С. Медведева тощо. Що стосується саме філософського аналізу пенітенціарної ідеї, то треба визнати, що фундаментальних досліджень цієї тематики у вітчизняній філософії практично не відбувалося. Найбільш вагомий внесок у розвиток вітчизняної пенітенціарної філософії внесли Г. О. Радов, І. Г. Богатирьов [1, 6]. Пенітенціарна ідея, за висловленням Г. Радова, являє собою філософсько-світоглядну цінність, оскільки утверджує віру в людину, можливості її самосвідомості у виборі етичного та правового ідеалу, висвітлює шляхи перемоги Добра над Злом [1, с. 4].

Мета статті полягає у визначенні витоків та філософських основ пенітенціарної ідеї, методологічного підґрунтя її існування в сучасній Україні.

Основні результати дослідження. Надзвичайна складність досліджуваного об'єкта, його яскраво виражена специфічність призводять до того, що пенітенціарна філософія повинна виробляти свою методологію, в якій положення ряду наук трансформуються таким чином, щоб зуміти виявити специфічні відносини людини з навколишнім світом через призму державного примусу. Методологічна роль філософії у формуванні теорії і практики перевиховання засуджених полягає у визначенні головних світоглядних рис, що визначають ставлення суспільства та його потребу у здійсненні ідеї покарання, як суспільно визначеної необхідності. Дослідження історичних витоків треба розпочати із визначення основного терміну – «пенітенціарний» (пізньолат. *poenitentairius*, від лат. *poenitentia* – каяття) – споруда для ув'язнення і виправлення злочинців, який набув поширення в Європі у XVII столітті [2, с. 468]. Саме тоді ідею про доцільність організації пенітенціарних установ висунув Жан Любільйон – монах ордену бенедиктинців. Основними принципами пенітенціарно-

го ув'язнення він визначав: тримання засуджених у келіях із залученням їх до праці; влаштування невеличких садків для перебування в'язнів на свіжому повітрі; виділення спеціальних приміщень для молитов та морально-релігійного виховання в'язнів; харчування скромною їжею для очищення душі й тіла.

З самого початку свого існування суспільство потребувало правил та норм, без регуляції соціальної діяльності неможливо існування суспільства як такого. Наявність норм, моральних, а згодом і правових, є необхідною складовою життя суспільства та людини. За висловленням І. Фіхте, людина призначена для життя в суспільстві; вона не цілком завершена людина і суперечить сама собі, якщо вона живе ізольовано [1, с. 52]. Але суспільне існування породжує низку проблем, що пов'язані із справедливістю розподілення прав та обов'язків, і як наслідок, небажання деяких представників суспільства виконувати ці правила. Для забезпечення рівноваги такі випадки потрібно пресікати, а ще краще, попереджувати, за для чого взагалі й існує система виконання покарання у самому загальному, спрощеному вигляді.

Теорія суспільного договору, що набула популярності у добу Нового часу, відстоювала позицію необхідності відмови від власної природи для досягнення соціального стану. Відомий автор теорії суспільного договору Т. Гоббс вважав, що люди рівні від природи, але завдяки рівності приходить взаємна недовіра, а із-за недовіри – війна. За відсутності громадянського стану війна всіх проти всіх. «Ми знаходимо у природі людини три основні причини війни: суперництво, недовіра, бажання слави» [3, с. 227]. Гоббс вводить поняття природного закону, тобто знайдене розумом загальне правило, згідно якого людині заборонено робити те, що згубно для її життя, або позбавляє її засобів для збереження життя та втрачати те, що вона вважає найкращим засобом для збереження життя [3, с. 228]. Всі неписані закони – природні. Природні закони не потребують ніякої публікації та прокламації, бо вони містяться у визнаному всіма положенні: не роби іншому того, що ти вважаєш би нерозумним з боку іншого по відношенні до тебе самого. Злочин, на думку Гоббса, є гріх, який полягає у здійсненні (ділом чи словом) того, що заборонено законом, або невиконання того, що закон передбачає. Таким чином, будь-який злочин є гріх, але не будь-який гріх – злочин. Джерелом будь-якого злочину є або брак розуміння, або помилка у міркуванні, або неочікувана сила пристрасті. Брак розуміння є незнанням, помилка у судженнях – помилковим поглядом. Незнання природного закону не може слугувати виправданням ні для кого, незнання громадянського закону – за певними винятками. Його послідовник Ш. Монтеск'є вважав, що між покараннями повинна бути взаємна гармонія, бо краще уникнути більшого злочину, ніж меншого; того, що більше наносить збитків суспільству, ніж того, що менш шкодить йому [3, с.301].

Як визначав свого часу Конфуцій, якщо керувати народом за допомогою законів та підтримувати порядок за допомогою покарань, народ буде прагнути ухилитися від покарань та не буде відчувати сорому. Якщо ж керувати народом за допомогою добродіс-

сті та підтримувати порядок завдяки традиції (ритуалу), народ буде знати сором та він виправиться [3, с. 24]. Взагалі ідея протиставлення покарання та виправлення, як мети пенітенціарної системи є головною філософською ідеєю в цьому сенсі, оскільки охоплює набагато ширшу проблематику джерела моралі – внутрішнього чи зовнішнього для людини. Тут, безумовно, найголовнішим є вчення І. Канта про мораль та закон. Мораль, за Кантом, засновується на усвідомленні обов'язку, котрий має характер категоричного імперативу. Це означає, що коли наша моральна свідомість наказує нам щось зробити саме так, а не інакше, то ми мусимо виконати цей наказ незалежно від умов: «дій так, щоб ти ніколи не ставився до людей тільки як до засобу, а завжди як до мети», «поводься так, щоб максима твоєї волі, могла б стати принципом загального законодавства». Кант надавав категоричному імперативу універсального характеру, вважав його обов'язковим для всіх членів суспільства. Моральний вчинок, здійснений «...без всякого наміру отримати будь-яку користь для себе», «...незважаючи на величезні випробування або спокуси», стоїть недосяжно вище всіх інших вчинків, в основі яких – власний інтерес [4, с. 248]. На переконання Канта, моральний закон діє тільки тоді, коли він всередині людини, тобто ніяка зовнішня загроза покарання не в змозі гарантувати слідування законам. Єдиний принцип, який повинна застосовувати держава до злочину – це принцип рівності, згідно з яким суд схиляється на користь однієї сторони не більше, ніж на сторону іншої. Тобто «...то зло, яке ти чиниш будь-кому, хто не заслуговує на це, ти чиниш самому собі. Той, хто щось вкрав, робить ненадійною власність всіх, а значить віднімає у себе надійність будь-якої можливої власності; він нічого не здобув і нічого не може здобути, але хоче жити, а це тепер можливо лише якщо його будуть кормити інші. Але оскільки держава не буде робити цього задарма, він повинен представити у її розпорядження свої сили для робіт, які вона визнає потрібними, і таким чином, він на деякий час або пожиттєво (на розсуд влади) потрапляє в стан раба. Якщо ж він вбив – він повинен вмерти» [4, с. 250]. Кант зосереджує увагу на внутрішньому моральному стані людини, але майже не враховує її корисну природу. На відміну від Канта, багато дослідників вбачає саме цей аспект за головний.

Ідея суспільної користі та прозорості лягла в основу пенітенціарної ідеї Дж. Бентама. У найзагальнішому вигляді – це теорія, згідно якої моральна значущість вчинку або поведінки визначається її корисністю. Будь-яке соціальне діяння має в кінцевому підсумку приносити користь (в сенсі, вигоду) як індивіду, що вчинив його, так і суспільству, в якому він здійснює свою діяльність (соціальне благо). Розмірковуючи про «принципи корисності», вчений вважав, що будь-які дії слід заохочувати або засуджувати в залежності від їх тенденції посилювати чи послаблювати користь для окремого індивіда чи групи осіб. Тому всі закони і громадські інститути необхідно оцінювати з точки зору того, наскільки вони сприяють найбільшому щастю найбіль-

шого числа людей. Максимальне досягнення гармонії індивідуальних і суспільних інтересів здійснюється через прозорість і контроль соціальних груп, органів влади та управління та ін. Така організація представляється для Бентама кінцевою метою розвитку людства.

Концепцію Бентама ґрунтовно критикував свого часу М. Фуко. Фуко звинувачує Бентама в конструюванні дисциплінуючих суспільних практик, що в решті решт формує «карцерний» суспільний устрій. Взагалі Фуко визначив так би мовити переламний момент у ставленні до покарання. У найвідомішій праці «Надзирати і наказувати. Рождение тюрьмы» Фуко доходить висновку, що у першій третині 19 ст. відбувається відмова від публічних покарань та покарання стає поступово скритою частиною карної процедури, з покарання виключено театралізацію страждання, воно переходить з галузі повсякденного сприйняття до сфери абстрактної свідомості. Відбувається послаблення власті над тілом людини, воно слугує тепер лише знаряддям чи посередником, на нього впливають лише задля того, щоб позбавити індивіда свободи, яка вважається його правом, власністю. Таким чином, сучасна система виконання покарання карає скоріше душу, ніж тіло [5, с. 6]. Пенітенціарну ідею Фуко ґрунтує на власному вченні про владу та прив'язує маніпулювання людиною до певного виду організації життєвого простору за допомогою побудови відповідних установ (до яких належать, наприклад тюрма, школа) та дискурсу, завдяки якому може відбуватися влада. Перехід від публічного покарання до ув'язнення у Фуко обумовлений історичним розвитком суспільства, але така форма сьогодні, на його думку вже себе вичерпала. Ув'язнення (ізоляція індивідів, що скоїли злочин) вже не виконує тих соціальних функцій, що декларує пенітенціарна ідея (виправлення, а не покарання; каяття, а не озлоблення).

Соціум виступає одним з визначальних факторів девіантної та злочинної поведінки. Дослідження Г. Тарда, видатного соціального психолога та філософа, започаткували визначення ролі суспільства у соціалізації особистості. Соціальна поведінка, за визначенням Тарда, являє собою цілком і повністю наслідування зразкам, оскільки людині властиво наслідувати тим, хто його оточує. Соціальні відносини і зв'язки визначають поведінку індивіда через механізм наслідування. Злочинець, як і будь-яка інша особа, наслідує свою поведінку у оточення. Злочинність має соціальну природу і уявлення про те, що є злочинним діянням, а що дозволеним визначається специфікою суспільства та історичної епохою. «Система злочинів і пороку, – пише Тард – змінюється разом з ходом історії». Для того щоб дослідити і зрозуміти злочин, необхідно звернутися, перш за все, до його соціальних причин. Також для запобігання злочину необхідно усунути його соціальні причини. Тард, хоча і визнає існування так званого «злочинного типу особистості» в якого є вроджені фізичні і психічні риси злочинця, не вважає наявність таких рис у індивіда запорукою його злочинної діяльності. Тобто, з позиції Тарда, не психофізіологічні а саме соціальні чинники є домінуючими у розвитку девіантної особистості.

Будь-яка людина, як суб'єкт соціалізації може одразу засвоїти не всі належні соціальні факти, а тільки такі, що вона може спостерігати у своєму найближчому оточенні, причому спостерігати систематично. Всякий вплив суспільного середовища на індивіда розкладається на безліч соціальних взаємодій між індивідами та групами. У свідомості особистості сукупність соціальних впливів формується як соціальний примус або соціальний контроль. Людина сприймає вплив інших осіб через призму власних інтересів і тому завжди робить те, що відповідає її уподобанням. В одному і тому ж суспільному середовищі накопичення соціальних впливів буває дуже різним: в одних переважає моральне запозичення від законослухняних осіб, в інших – наслідування особам порочним або злочинним. Тому перш ніж намагатися виправити злочинця необхідно домогтися, щоб він захотів виправитися, щоб це відповідало його інтересам. Виходячи з цього, Тард визнавав, що основними факторами виправлення виступають елементи соціального середовища, з якими взаємодіє людина, а також соціальний контроль. Але для викорінення злочинності недостатньо просто раз і назавжди змінити умови соціального буття. Злочинність не є статичною, вона постійно змінюється та зростає. Цивілізація знищує одні види злочинності, нею ж створені, і створює на їх місця нові, які стають з часом об'єктом наслідування.

Наслідування, на думку Тарда, має тенденцію до нескінченного поширення, розвиваючись від внутрішнього до зовнішнього, від одностороннього до взаємного і загального. Наслідування має в суспільстві три форми: наслідування сучасному (мода), наслідування звичному (звичаї) і наслідування самому собі. Якщо екстраполювати дану тезу на особистість, що скоює злочин, то треба зазначити, що на девіантні дії також поширюються закони наслідування соціальної поведінки.

Наслідування – це просте повторення різних форм буття. Відкриття обумовлюють три основних процеси в суспільстві: повторення відкриттів (завдяки наслідуванню), протистояння (опозиція, що може бути конструктивне та деструктивне), пристосування (адаптація). Таким чином, члени суспільства поставлені перед вибором, що наслідувати. Зрозуміло, що наслідування пов'язано із вибором таких соціальних дій, що найбільш задовольнятиме потреби особистості. На практиці злочинний тип особистості на волі проявляють опозиційні щодо суспільства дії, під час ув'язнення характеризуються типом поведінки, який має назву «пристосування». Пристосування в місцях позбавлення волі характеризується двома основними чинниками: задоволення власних головних потреб за умов обмеження ресурсів та бажання запобігти покаранню.

Взагалі, основи пенітенціарної філософії саме як підсистеми філософського знання лежать у розумінні таких складних філософських категорій як свобода та справедливість. Справедливість у загальному сенсі з точки зору пенітенціарної ідеї – це оптимальність заохочень та покарань, розподілення благ, тягот, поневір'янь, прав, обов'язків з точки зору суспільних інтересів, а оскільки суспільні інтереси – загальна

частина індивідуальних, то справедливість – те що доцільно для суспільства в цілому. Уявлення індивіда про власні інтереси далеко не завжди співпадають з його природними потребами. Таким чином, несправедливість суспільного порядку одна з причин злочинів та революцій. Несправедливість покарання за злочин може бути проявленням несправедливості громадського порядку або наслідком порушення цього порядку. Пенітенціарна система – необхідна частина державної системи, що бере участь у підтримці деякого соціального порядку в країні за допомогою впливу на його порушників (реальних і потенційних).

На порушення законів частіше йдуть і гірші, і кращі з людей: перші – із зневаги суспільними цінностями, другі – з прагнення захистити ці цінності від держави якщо не через революцію, то хоча б через індивідуальний протест. Кримінальник і революціонер – близькі феномени, іноді взаємно пересічні. Ті й інші – різновид правопорушників. З боку суспільства можливі дві форми (два аспекти) реагування на злочин:

- 1) покарання злочинця,
- 2) вжиття заходів до виправлення злочинця.

Покарання – це нанесення шкоди злочинцю, виправлення це зміна його особистості в кращу (з точки зору держави) сторону. Насправді, ще І.Фойницький свого часу визначав, що засоби державної протидії злочинам повинні бути направлені не стільки на окрему особистість, яка скоїла злочинний акт, скільки на загальні умови, що зробили його необхідним чи можливим. Звідси випливає ціла система загальних за своєю природою та напрямком дії заходів, що мають завданням ослабити чи взагалі паралізувати силу умов, створюючих злочин, і, навпаки, підтримати та розвинути вплив іншого виду, сприятливого суспільству, що затримує злочинний спосіб діяльності [1, с. 59].

Висновки: Сучасна пенітенціарна ідея має багате філософське підґрунтя, в статті використано лише

декілька з багатоманітного списку теорій та вчень, що супроводжували розвиток суспільства на різних його етапах. Безумовно сьогодні, коли суспільство переживає черговий етап трансформації і пенітенціарна ідея потребує філософського переосмислення, оскільки сама пенітенціарна система не виконує тих соціальних функцій, що на неї покладено. Замість виправлення та каяття така система породжує порочне коло повернення до злочину, розірвати яке можливо тільки перетворенням всієї суспільної системи. Здається, що переосмислення в цьому сенсі вчень І. Канта, М. Фуко, І. Фойницького та інших може стати у нагоді та надати поштовх у побудові нової пенітенціарної ідеї, відповідної сучасним реаліям.

Список літератури: 1. Радов Г. О. Пенітенціарна ідея: Думки на тему / Г. О. Радов. – К.: МП «Леся», 1997. – 288 с. 2. Пенітенціарій / Р. А. Калюжний, І. І. Резник // Юридична енциклопедія. – Т. 4. – К.: Укр. енцикл., 2002. – С. 468–469. 3. Історія вчень про право і державу / авт.-уклад. Г. Г. Демиденко. – Х.: Право, 2011. – 958 с. 4. Кант М. Основы метафизики нравственности: собр. соч. в 6 т. / М. Кант. – М.: Просвещение, 1965. – Т. 4. – 320 с. 5. Фуко М. Надзирать и наказывать. Перевод с фр. В. Наумова / М. Фуко. Под ред. И. Борисовой. – М.: Ad Marginem, 1999. – 479 с. 6. Богатырьов І. Г. Українська пенітенціарна наука: монографія / І. Г. Богатырьов. – Х.: Харків юридичний, 2008. – С. 190–191.

Bibliography (transliterated): 1. Radov H. O. *Penitentsiarna ideya: Dumky na temu* [Penitentiary Idea: Thoughts on the topic]. Kyiv, MP «Lesya», 1997. 288 p. 2. Kalyuzhnyy R. A., Reznik I. I. *Penitentsiariy* [Penitentiary]. *Yurydychna entsyklopediya* [Law encyclopedia]. Kyiv, Ukr. entsykl., 2002, vol. 4, pp. 468–469. 3. *Istoriya vchen' pro pravo i derzhavu* [History of doctrines about law and state]. Ed. by H. H. Demydenko. Kharkiv, Pravo, 2011. 958 p. 4. Kant I. *Osnovy metafiziki нравственности: sobr. soch. v 6 t.* [Basics metaphysics of morality: Collected. Op. In 6 vols]. Moscow, Prosveshchenie, 1965, vol. 4. 320 p. 5. Fuko M. *Nadzirat' i nakazyvat'* [Supervise and punish]. Moscow, Ad Marginem, 1999. 479 p. 6. Bohatyrov I. H. *Ukrayins'ka penitentsiarna nauka: monohrafiya* [Ukrainian Penitentiary Science: Monograph] Kharkiv, Kharkiv yurydychnyy, 2008, pp 190–191.

Надійшла (received) 10.05.2017

Бібліографічні описи / Библиографические описания / Bibliographic descriptions

Теоретико-методологічні засади пенітенціарної філософії / Н. О. Шанидзе // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 82–85. – Бібліогр.: 6 назв. – ISSN 2227-6890.

Теоретико-методологические основы пенитенциарной философии / Н. А. Шанидзе // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 82–85. – Бібліогр.: 6 назв. – ISSN 2227-6890.

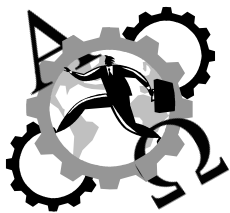
Theoretical and methodological foundations of the penitentiary philosophy / N. A. Shanidze // Bulletin of NTU "KhPI". Series: Actual problems of Ukrainian society development. – Kharkiv: NTU "KhPI", 2017. – № 29 (1251). – P. 82–85. – Bibliogr.: 6. – ISSN 2227-6890.

Відомості про автора / Сведения об авторе / About the Author

Шанидзе Надія Олександрівна – кандидат соціологічних наук, доцент, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доцент кафедри соціології та політології, тел.: (099) 370–13–99; e-mail: nashanidze@ukr.net.

Шанидзе Надежда Александровна – кандидат социологических наук, доцент, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт», доцент кафедры социологии и политологии, тел.: (099) 370–13–99; e-mail: nashanidze@ukr.net.

Shanidze Nadiya Oleksandrivna – Candidate of Sociological Science (Ph. D.), Docent, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Assistant Professor at the Department of Sociology and Political Science, tel.: (099) 370–13–99; e-mail: nashanidze@ukr.net.

ІНТЕГРАЦІЯ ФІЛОЛОГІЇ І ТЕХНІЧНИХ НАУК

УДК 004.91

Н. В. БАБКОВА, Л. М. КОЛОДНА

АВТОМАТИЗОВАННЕ ВИЛУЧЕННЯ РЕКЛАМНИХ ТЕКСТІВ З КОНТЕНТУ

У статті було проаналізовано особливості кожного з функціональних стилів та визначено характерні риси рекламних текстів. Було визначено основні образні та стильові засоби, синтаксичні конструкції, що є найбільш характерними для рекламного тексту, та лексику, яка є найбільш вживаною у рекламі. Описано особливості структури рекламного тексту та на основі його аналізу у системі функціональних стилів та його особливостей на усіх мовних рівнях, виокрепивши його найважливіші риси, створено алгоритм для визначення рекламного стилю тексту, який може бути використаний для блокування та очищення контенту веб-сайтів від рекламних пропозицій різноманітних компаній.

Ключові слова: контент, рекламний текст, функціональний стиль, слоган, фонетика, лексика, синтаксис.

В статье были проанализированы особенности каждого из функциональных стилей и определены характерные черты рекламных текстов. Были определены основные образные и стилистические средства, синтаксические конструкции, которые являются наиболее характерными для рекламного текста, и лексика, являющаяся наиболее применяемой в рекламе. Описаны особенности структуры рекламного текста и на основе его анализа в системе функциональных стилей и его особенностей на всех языковых уровнях, выделены основные черты, создан алгоритм для определения рекламного стиля текста, который может быть использован для блокировки и очистки контента веб-сайтов от рекламных предложений различных компаний.

Ключевые слова: контент, рекламный текст, функциональный стиль, слоган, фонетика, лексика, синтаксис.

In the article were analyzed the features of each functional styles and the characteristic features of the advertising texts were determined. Were identified the basic imaginative and stylistic means, the syntactic constructions that are most characteristic of the advertising text, and the vocabulary that is the most used in advertising. The peculiarities of the structure of the advertising text are described on the basis of its analysis in the system of functional styles and its features at all language levels, the main features are identified, an algorithm is developed for determining the advertising style of the text that can be used to block and purify the content of web-sites from advertising offers of various companies.

Keywords: content, advertising text, functional style, slogan, phonetics, lexis, syntax.

Вступ. Оскільки рекламний жанр розвивається високими темпами, природно, що тема реклами викликає зацікавлення у філологів та лінгвістів. На сьогоднішній день реклама стала не тільки популярним, але і важливим елементом сучасного життя. В основі будь-якого рекламного повідомлення лежить рекламний текст. У зв'язку з цим, рекламний текст викликає науковий і практичний інтерес в лінгвістиці.

Рекламний текст використовує всі методи та прийоми, притаманні іншим текстам [1], але також важливе визначне значення, відіграє прагматика та прагматичне повідомлення до потенційного покупця. Для досягнення бажаного результату рекламодавець використовує різноманітні лінгвістичні засоби. Одним із таких засобів є стилістика. І дійсно, стилістичні фігури зустрічаються чи не в кожній рекламі. Це і лексичні, і фонетичні, та інші стилістичні засоби. На основі аналізу специфіки усіх функціональних стилів мови можна визначити особливості стилістики реклами [2]. Використовуючи різноманітні стилістичних та лексичних засобів реклама в Інтернеті стає все більш нав'язливою, що змушує вдосконалювати алгоритми автоматичного та автоматизованного вилучення та блокування рекламного тексту з контенту веб-сайтів.

Метою цього дослідження є дослідити лінгвіс-

тичну специфіку сучасних рекламних текстів, їх стилістичні функції та ознаки у системі стилів та розробити алгоритм автоматизованного вилучення рекламних текстів з контенту веб-сайтів.

Матеріали і результати дослідження. Кількість елементів структури рекламного тексту і порядок їх розташування можуть варіюватися в залежності від характеру запропонованого товару, аудиторії, на яку розрахована реклама та рекламного носія [3].

До основних компонентів рекламного тексту відносяться: слоган; заголовок; основний рекламний текст (ОРТ); ехо-фраза [1].

Слоган – коротке рекламне повідомлення, яке може існувати ізольовано від інших рекламних продуктів і являти собою згорнутий зміст рекламної кампанії. Слоган вживається в усіх видах рекламної комунікації для залучення уваги цільової аудиторії, підвищення її лояльності до бренду, стимулювання продажів. Може бути зареєстрований, як товарний знак. Він повинен легко читатися і запам'ятовуватися, бути оригінальним і якомога повніше відображати суть рекламного звернення при всій своїй стислості і простоті [4].

Nobody Can Eat Just One. (Встояти неможливо). LAY'S.

Nationwide on your side. (Nationwide на вашому боці). NATIONWIDE INSURANCE.

Where Shopping is a Pleasure.

Завдання заголовка рекламного тексту – заволодіти увагою потенційного споживача і відразу викликати його інтерес. При складанні заголовка краще обмежитися одним реченням – його легко охопити поглядом і вловити сенс рекламного звернення. Тема – дуже важливий елемент рекламного повідомлення, тому що він висловлює концепцію і в більшості реклам несе відповідальність за те, щоб люди зрозуміли звернення. Важливий він і з іншої причини. Люди, які швидко переглядають пресу, прочитують тільки заголовки, тому він їм повинен бути зрозумілим. Більшість експертів в області друкованої реклами погоджуються з тим, що заголовок є найважливішим елементом рекламного тексту. Він привертає увагу і говорить про творчу концепцію, яка зазвичай найкраще передається словосполученням і зображенням.

Разом з заголовком, підзаголовок виконує сполучну функцію. Він готує до сприйняття основного тексту, розкриваючи зміст заголовка [2].

Основний рекламний текст (ОРТ) повинен надати споживачеві важливу, вичерпну і аргументовану інформацію про товар: що являє собою продукт, чим він буде корисний, де його можна купити, скільки він коштує.

Підвищує ефективність ОРТ прийом ампліфікації, який полягає в тому, що на початку тексту іншими словами повторюється думка, винесена в заголовок. Ампліфікація, з одного боку, посилює виразність, а з іншого (що дуже важливо саме для реклами) – збільшує запам'ятовуваність.

У центральних абзацах можна використовувати будь-яку інформацію, що працює на підтвердження достоїнств і якості рекламованого об'єкта, досвідченості виробника тощо. Наприклад, інформація про високу репутацію фірми-виробника та навіть будь-яка інформація про історію її створення [3].

У передостанньому абзаці, а в деяких рекламних оголошеннях та раніше, робиться заклик до потенційного покупця прийняти рішення про покупку продукту. Дається інформація про те, що товар можна придбати за поштовою або телефонним замовленням, повідомляються строки та умови поставки.

В останньому абзаці необхідно провести такий вплив на ставлення споживача до товару, що він прийме рішення придбати рекламований товар.

Ехо-фраза – це фраза, що містить рекламне повідомлення. Ехо-фраза відіграє значну роль в рекламі, перш за все, тому, що середній споживач читає початок (заголовок) і кінець (ехо-фразу) реклами. Тому саме ехо-фраза, яка відтворює основну думку ОРТ здатна збільшити ефективність рекламного повідомлення в цілому, вона повторює (дослівно або за змістом) заголовок або основний мотив звернення.

Найчастіше використовують такі варіанти ехо-фрази: ім'я бренду; ім'я бренду та слоган; ім'я бренду та вислів, створений спеціально для цієї реклами.

За функціонально-стильовою приналежністю всі засоби мови можна розділити на дві великі групи:

загальноживані та закріплені за певним стилем [5]. Залежно від свого призначення, виконуваної функції та відбору мовних засобів функціональні стилі поділяються на розмовно-побутовий, офіційно-діловий, науковий, газетно-публіцистичний і художній.

Попередній аналіз фактичного матеріалу показав, що в досліджуваних рекламних текстах присутні особливості різних стилів, тому для виділення стильових рис рекламних текстів необхідно враховувати риси всіх функціональних стилів.

За функціонально-стильовою приналежністю всі засоби мови можна розділити на дві великі групи: загальноживані та закріплені за певним стилем. Залежно від свого призначення, виконуваної функції і відбору мовних засобів функціональні стилі поділяються на розмовно-побутовий, офіційно-діловий, науковий, газетно-публіцистичний і художній.

Розглянувши основні характеристики всіх функціональних стилів можна виділити наступні особливості будь-якого функціонального стилю:

- 1) кожен стиль відображає певну сторону суспільного життя, має особливу сферу застосування;
- 2) кожен стиль характеризується певними умовами спілкування – офіційними, неофіційними тощо;
- 3) кожен стиль має загальну установку;
- 4) кожен стиль включає в себе певний набір типових для нього мовних засобів.

Ці зовнішні (екстралінгвістичні) та внутрішні (інтралінгвістичні) ознаки визначають вигляд функціональних стилів.

Кожен стиль має набір характерних слів та виразів, проте основна маса слів в кожному стилі – це нейтральні, міжстильові слова, на тлі яких і виділяється характерна лексика й фразеологія [4]. Міжстильова лексика як загальнолітературна, об'єднує функціональні стилі, не дозволяючи їм перетворитися в спеціальні, важко зрозумілі мови. Характерні ж слова складають мовну специфіку стилю. Саме вони визначають його мовної вигляд.

Аналіз особливостей кожного з функціональних стилів дозволяє визначити характерні риси рекламних текстів. У сучасній лінгвістиці питання про місце рекламних текстів в системі функціональних стилів поки залишається відкритим. У мові реклами можна виявити елементи різних стилів, проте він, поза сумнівом, відчувається як функціонально-стильова єдність. Міжстильові впливи призводять до ускладнення його структури, однак засоби різних стилів підпорядковані в рекламі прямій спрямованості – впливати на ставлення читачів до об'єкта, що рекламується.

Подібність газетно-журнального різновиду підстиля мови реклами та друкованого різновиду публіцистичного стилю визначаються спільністю таких екстралінгвістичних факторів, як оперативність, масовість адресата, опосередкований контакт з ним, відсутність зворотного зв'язку [3]. Співвідношення стандарту й експресії, що є конструктивною ознакою публіцистичного стилю в цілому, виявляється і в мові реклами.

Підстиль мови реклами, подібно до публіцистичного стилю, характеризується єдністю

двох функцій – інформує та впливає, проте загальна емоційна забарвленість мови реклами має деякі відмінності. Якщо тексти публіцистичного стилю можуть викликати весь спектр людських емоцій, то рекламний вплив спирається цілком на позитивні оцінки і емоції. Серед стильових рис, властивих рекламному стилю, виділяють інформативність, оцінку, предметну конкретність, узагальнену образність, адресованість і лаконічність. Зазначені стильові риси спираються на спектр екстралінгвістичних чинників.

Кожен рекламний текст розрахований на отримання певної реакції, що в теорії мовних актів отримало назву перлокутивна сила. Прагматична спрямованість будь-якого рекламного тексту полягає в необхідності спонукати адресата до дій у відповідь, які можуть бути виражені вчинком або зміною думки про предмет реклами.

Стильові особливості тексту можуть бути виражені на різних рівнях мови: фонетика, лексика або синтаксис [6]. Так, однією з рис рекламних текстів є використання певних фонетичних явищ. Для досягнення бажаного ефекту в даних текстах часто використовують різні графічні виділення. Наприклад:

YEEHAW! (Adventurefarm).

Характерною особливістю рекламних текстів є вживання усіченої форми в різних видах, наприклад, фонетична редукція допоміжних дієслів або інших слів:

It's uncanny (Folgers Coffee.)

C'mon Colman's, light my fire. (Colman's, world-famous mustard brand).

Всі перераховані характеристики дозволяють визначити приналежність рекламних текстів до розмовного стилю. Також слід зазначити лексичні і синтаксичні особливості текстів розмовного стилю, які знаходять своє відображення в досліджуваному матеріалі. До таких особливостей відносяться:

1) вживання дієслів з постпозитивами:

Levis jeans. Quality never goes out of style.

Kentucky Fried Chicken – KFC. We do chicken right.

2) вживання аббревіатур:

No FT, No Comment. (Financial Times Newspaper);

3) вживання слів широкої семантики (thing, stuff тощо):

The stuff of life (Kmart Stores).

Pedigree. It's a dog thing (Pedigree brand).

На рівні синтаксису виділяється використання різних еліптичних конструкцій, характерних для текстів розмовного стилю. Наприклад: *Samsung. Like No Other.*

Еліптичні конструкції в рекламних текстах використовуються, з одного боку, для передачі інформації в стислому вигляді, а з іншого – дозволяють створити незвичайний образ, що запам'ятовується.

Зазначені вище характеристики рекламного тексту спрямовані на втілення установки на невимушеність і природність спілкування й сприйняття інформації, які і є стильовими особливостями розмовного стилю.

Виділяються в рекламних текстах також і деякі стильові характеристики наукових текстів. Тут слід

відзначити застосування деякої термінологічної лексики, яка в даному випадку спрямована на формування у реципієнтів довіри до пропонованої продукції. Наприклад:

Rochester Colonial. The window and door experts (Rochester Colonial, distributor and manufacturer of windows, doors, accessories).

Designed to save lives (Volvo S40 Phase II cars).

Серед характеристик публіцистичного стилю, що знайшли відображення в рекламних текстах, можна виділити великий відсоток власних імен, назв установ і організацій, часте вживання числівників і дат.

There's no place like Hong Kong (Hong Kong Tourism Board).

Fifty Hotels. Twenty-Two Countries. One Philosophy (Four Seasons Hotels & Resorts).

У рекламних текстах часто використовуються іменні групи, які також є характеристикою публіцистичного стилю. Наприклад:

Thinking of you. Electrolux.

Infiniti. Accelerating the Future.

Яскраво виражена риса художніх текстів – використання великої кількості різних засобів, що є втіленням основної функції художнього стилю – естетичної. Створювані образи спрямовані на появу почуття гармонії і краси. А як вже зазначено вище, основною характеристикою рекламного тексту є установка на створення позитивного образу пропонованої продукції. Саме тому в рекламних текстах широко використовуються образні засоби мови [7].

1) Епітет.

Paula Lishman. Timeless, elegant, sustainable (Paula Lishman garments, an original knit fur).

Indian Express. Journalism of courage (Indian Express newspaper).

2) Метафора.

We put a smile back on your face (Holiday Inn Hotels).

Тут метафора виражена дієсловом, яке виступає в функції присудка в реченні. У дієслові put реалізується ставлення двох значень. Одне значення предметно-логічне – «класти, покласти»; друге значення актуалізується доповненням smile, виходить ніби «ми повернемо посмішку на ваші обличчя». Образність створюється взаємодією предметно-логічного значення з контекстуальним.

3) Порівняння.

Jumex. As intense as you are (Jumex, fruit juice range).

Haagen-Dazs. Made like no other. (Haagen-Dazs, ice cream brand).

4) Гіпербола.

Bellawood. Floors for a Lifetime of Living (Bellawood Prefinished Hardwood Floors, USA).

5) Алегорія.

Pleasure is the path to joy (Haagen-Dazs, ice cream brand).

В даному прикладі абстрактний іменник «pleasure» (задоволення) представляється за допомогою конкретного іменника «path» (дорога, стежка).

6) Уособлення.

IBM. Computers help people help people.

The most reliable member of your family (Nissan Almera automobile).

7) Антитеза.

The best surprise is no surprise (Holiday Inn Hotels).

Образність в даному випадку створюється шляхом протиставлення одного і того ж слова, тільки в другому випадку воно вживається з негативною часткою «not».

8) Градація.

Twice the comfort, twice the value, twice the Hotel (Windsor Suites Hotel Bangkok).

Your College. Your Future (Georgian College, Ontario, Canada).

Образність тут створюється шляхом такого розташування слів, за яким кожне наступне містить посилене значення. Завдяки цьому наростає загальне враження від усього тексту.

Таким чином, можна зробити висновки про те, що рекламний текст характеризується практично всіма рисами функціональних стилів, за винятком офіційно-ділового, що можна пояснити тим, що рекламні тексти не передбачають встановлення між учасниками комунікації суто офіційних відносин. Тому він може бути охарактеризований як міжстильовий функціональний підтип або жанр тексту.

Морфологічні особливості рекламного тексту. Серед усіх частин мови в рекламних текстах найчастіше вживається іменник, який називає предмети і явища (номінативна і інформативна функції).

Для надання мові реклами експресії використовуються якісні прикметники і утворені від них прислівники (характеризуюча функція, створення позитивної оцінки рекламованого об'єкта та нагнітання негативних емоцій, обумовлене його відсутністю у споживача).

У мові реклами вживаються й займенники як засіб створення «розмовності» рекламного тексту.

Форма наказового способу дієслова використовується майже в кожному 4-му рекламному тексті; найчастіше зустрічається дієслово «гу» (4,7 %);

Набір прикметників невеликий, за своєю семантикою вони співвідносні зі словом «the best» (яке присутнє майже в кожному 5-му рекламному тексті).

Звертає й на себе увагу наступний факт: ефективність реклами часто залежить від того, яка форма дієслова і який займенник використовуються в тому чи іншому рекламному тексті, оскільки різні форми слів орієнтовані не тільки на сам продукт реклами, але і на певний тип аудиторії.

В рекламі є ввічливе звертання на «Ви» – обернене до солідної, серйозної публіки (така реклама сприймається як порада чи запрошення), а є звернення на «ти», адресоване молоді, – більш динамічне, неформальне звернення, що створює враження включеності в «свою» групу. При зверненні до молодіжної аудиторії частіше інших використовується

форма наказового способу. Така форма містить в собі заклик, заряд, виклик.

Часто використовується (56 %) в мові реклами й невизначена форма дієслова, яка виражає можливість, бажання, пропозиція.

При вживанні займенника «ми» рекламний текст немов наближає до себе адресата. Завдяки цьому «ми» людина починає думати, що він зарахований до престижної соціальної групи, і, прагне не відставати.

В рекламних текстах також можна зустріти прикметники в найвищому ступені (*the tenderest skin, the surest solution of problems* тощо). Це потрібно для того, щоб підкреслити високу якість товару або послуги.

Синтаксичні особливості рекламного тексту.

Синтаксис рекламних текстів розрахований на швидке сприйняття. Для нього характерне використання номінативних (називних), неповних речень. Це пояснюється прагненням якомога коротше і ясніше сформулювати слоган і коментувальну частину рекламного тексту.

Оптимальні конструкції в рекламних текстах [7]:

- 1) використання номінативних (називних) речень;
- 2) неповних речень;
- 3) речень без дієслова у фірмовому стилі;
- 4) називних речень (існує тільки підмет).

Конструкція «називного уявлення», або «називної теми» – дуже динамічний прийом синтаксичної організації тексту, суть якого – у тому, що один з членів речення (сегмент) як би «виймається» із речення й ставиться перед усім реченням, відокремлюючись від нього точкою або знаком оклику (сегментація).

- 5) звертання;
- 6) спонукальні конструкції;
- 7) великий перелік однорідних членів речення;
- 8) питальні речення;
- 9) окличні речення підкреслюють «закличний» стиль реклами;
- 10) складних речень.
- 11) наявність безсполучникових речень.

Наприклад: *Знак доброго смаку і традиції приклад – вищий сорт чаю Lipton завжди під рукою.*

В залежності від закладеної в тексті експресії в його синтаксичній будові використовуються:

– нейтральні. Прості оповідальні речення з нормативним порядком слів, називні речення;

– експресивні (окличні) конструкції. Експресивно насичені, в підвищеній емоційній тональності (позитивній). Ряд парцельованих конструкцій і окличне називне речення підсилюють сенс і експресивність висловлювання. Посилюється емоційна характеристика рекламованого товару.

Інше значення в рекламних текстах набувають знаки пунктуації [8]. Іноді нормативно вживані знаки відсутні, що компенсується шрифтовим виділенням частин речення. Крім того, знаки пунктуації в рекламі можуть виконувати сигнальну функцію, тобто привертати увагу читачів до її змісту. Особливо часто використовується тире. При цьому його постановка

завичай пов'язана з інтонаційним і зоровим виділенням ударного рекламного слова: Мінеральна вода – її пили ще мамонти; *The roads are different, the way – one.*

Двокрапка використовується в конструкціях, що розпадаються на дві частини: перша називає предмет реклами, а друга містить конкретизацію: *Вирішуй завдання кардинально: квартира без грошей – це реально.*

Якщо в кінцівках і зачинах рекламних текстів особливо часто використовується знак оклику, то для позначення незакінченості висловлювання або при несподіваному повороті думки використовують три крапки: *Clearasil. For clean and healthy skin... and for kisses too.*

Тобто, щоб привернути увагу споживачів, зробити експресивними найважливіші елементи, в рекламних текстах застосовують найрізноманітніші засоби виразності усіх мовних рівнів – від фонетичного до синтаксичного. Створення рекламного тексту – складний творчий процес, що вимагає від автора добре володіння мовою, відчуття слова та знань з різних галузей науки і культури.

Таким чином, було розроблено наступний алгоритм визначення рекламного тексту в контенті веб-сайту:

- 1) Зчитування контенту та підготовка до подальшої обробки.
- 2) Аналіз на наявність у тексті:
 - 2.1) окличних та питальних речень (!, !!!, ?, ???);
 - 2.2) графічних виділень, аббревіатур (НМММ);
 - 2.3) вживання одиниць валюти (\$) або %;
 - 2.4) елементів зворотного зв'язку (телефон, адреса сайту чи електронна адреса);
 - 2.5) наказових зворотів (Try It Now).
- 3) Розбиття тексту на слова.
- 4) Завантаження розроблених словників рекламної лексики та пошук у тексті:
 - 4.1) слів із створених словників рекламної лексики (дієслів, прикметників, іменників).
 - 4.2) найбільш вживаних у рекламі слів (free, new, you тощо).
 - 4.3) Прикметників вищого та найвищого ступенів порівняння (-est, -er; more, most).

Висновки. Реклама – унікальне соціокультурне явище: її формування зумовлене соціальними, психологічними, лінгвістичними факторами, особливостями «естетичної свідомості» суспільства та його культурними традиціями. На просторі Інтернету з'являється все більш сайтів, основний контент яких –

тексти, що рекламують будь-що. Запропонований алгоритм може бути використаний для блокування та очищення контенту веб-сайтів від рекламних пропозицій різноманітних компаній.

Список літератури: 1. Бернадская Ю. С. Текст в рекламе / Ю. С. Бернадская. – Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2008. – 288 с. 2. Рассел Дж. Т. Рекламные процедуры Клеппнера: Планирование. Управление. Создание / Дж. Т. Рассел, У. Р. Лейн. – Москва-Санкт-Петербург : Питер, 2003. – 927 с. 3. Куликова Е. В. Рекламный текст: лингвистические приемы выразительности / Е. В. Куликова // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – Нижний Новгород : НГУ им. Н. И. Лобачевского. – 2009. – № 6. – С. 276–282. 4. Пирогова Ю. К. Рекламный текст: Семиотика и лингвистика / Ю. К. Пирогова, П. Б. Паршин. – Москва : ИД Гребенникова, 2000. – 270 с. 5. Сидорук Г. И. Стилистика англоязычного рекламного продукта та його переклад засобами української мови / Г. И. Сидорук // Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. – 2014. – Вип. 11. – С. 254–260. 6. Кузьмина Н. А. Современный медиатекст / Н. А. Кузьмина. – Москва : ФЛИНТА, 2014. – 416 с. 7. Мартинович Е. А. Рекламный текст в аспекте проблемы функционального стиля / Е. А. Мартинович // Вестник Челябинского государственного университета. – Челябинск : ЧГУ, 2012. – № 21 (275). – С. 81–85. 8. Стрельникова Е. С. Реклама как объект изучения в современной лингвистической литературе. / Е. С. Стрельникова // Вестник Волгоградского государственного университета. – Волгоград : ВГУ, 2006. – № 5. – С. 62–68.

Bibliography (transliterated): 1. Bernadskaya Yu. S. *Tekst v reklame* [Text in ads]. Moscow, YUNITI-DANA, 2008. 288 p. 2. Russell Dzh. T., Leyn U. R. *Reklamnye protsedury Kleppnera: Planirovaniye. Upravleniye. Sozdaniye* [Kleppner advertising procedures: Planning. Control. Creation]. Moscow, Saint-Peterburg, Piter, 2003. 927 p. 3. Kulikova Ye. V. *Reklamny tekst: lingvisticheskiye priemy vyrazitelnosti* [Advertising text: linguistic methods of expressiveness]. *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N. I. Lobachevskogo* [Bulletin of N. I. Lobachevsky Nizhny Novgorod University]. Nizhny Novgorod, NGU im. N. I. Lobachevskogo, 2009, no. 6, pp. 276–282. 4. Pirogova Yu. K. *Reklamny tekst: Semiotika i lingvistika* [Advertising text: Semiotics and linguistics]. Moscow, ID Grebennikova, 2000. 270 p. 5. Sidoruk G. I. *Stilistika angloymovnoy reklamnoy produkta ta yogo pereklad zasobami ukrainskoy mowy* [Stylistics of the English-language advertising product and its translation into the Ukrainian language]. *Naukovy visnik Krivorizkogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu* [Scientific bulletin of Kryvyi Rih State Pedagogical University]. 2014, issue 11, pp. 254–260. 6. Kuzmina N. A. *Sovremenny mediatekst* [Modern media text]. Moscow, FLINTA, 2014. 416 p. 7. Martynovich Ye. A. *Reklamny tekst v aspekte problemy funktsionalnogo stilya* [Advertising text in the aspect of the functional style problem]. *Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta* [Bulletin of Chelyabinsk State University]. Chelyabinsk, ChGU, 2012, no. 21 (275), pp. 81–85. 8. Strelnikova Ye. S. *Reklama kak obyek izucheniya v sovremennoy lingvisticheskoy literature* [Advertising as an object of study in modern linguistic literature]. *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta* [Bulletin of Volgograd State University]. Volgograd, VGU, 2006, no. 5, pp. 62–68.

Надійшла (received) 17.06.2017

Бібліографічні описи / Библиографические описания / Bibliographic descriptions

Автоматизоване вилучення рекламних текстів з контенту / Н. В. Бабкова, Л. М. Колодна // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 86–91. – Бібліогр.: 8 назв. – ISSN 2227-6890.

Автоматизированное извлечение рекламных текстов из контента / Н. В. Бабкова, Л. М. Колодная // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 86–91. – Бібліогр.: 8 назв. – ISSN 2227-6890.

Automated extraction of advertising texts from content / N. V. Babkova, L. M. Kolodna // Bulletin of NTU "KhPI". Series: Actual problems of Ukrainian society development. – Kharkiv: NTU "KhPI", 2017. – № 29 (1251). – P. 86–91. – Bibliogr.: 8. – ISSN 2227-6890.

Відомості про авторів / Сведения об авторах / About the Authors

Бабкова Надія Вікторівна – кандидат технічних наук, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», старший викладач кафедри інтелектуальних комп'ютерних систем; тел.: (050) 712–77–02; e-mail: nadjenna@gmail.com.

Бабкова Надежда Викторовна – кандидат технических наук, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт», старший преподаватель кафедры интеллектуальных компьютерных систем; тел.: (050) 712–77–02; e-mail: nadjenna@gmail.com.

Babkova Nadiia Viktorivna - Candidate of Engineering Sciences, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", teacher of the Intelligent Computer Systems Department; tel.: (050) 712–77–02; E-mail: nadjenna@gmail.com.

Колодна Лілія Михайлівна – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», студентка; тел.: (063) 360–96–60; e-mail: ikskafedra@ukr.net.

Колодная Лилия Михайловна – Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт», студентка; тел.: (063) 360–96–60; e-mail: ikskafedra@ukr.net.

Kolodna Liliia Mykhailivna – National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", student; tel.: (063) 360–96–60; e-mail: ikskafedra@ukr.net.

УДК 004.91

Н. С. УГОЛЬНИКОВА, М. В. ЧУХНЕНКО**ОСОБЛИВОСТІ КЛАСИФІКАЦІЇ ТВОРІВ МАСОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ**

У статті наведено опис жанрів сьогоденної масової літератури, приведено аналіз особливостей кожного з розглянутих жанрів. Показано можливість використання частотного словника як засобу визначення формальних жанрових ознак у творах масової літератури. Особлива увага приділена можливості автоматизувати створення частотних словників для визначення жанрів. Розроблено алгоритм автоматичного вилучення частотних слів, які характеризують відповідний текст, з тесту обраного експертом жанру.

Ключові слова: масова література, частотний словник, детектив, наукова фантастика, фентезі, трилер, пригодницький роман.

В статье проведен обзор жанров современной массовой литературы, сделан анализ особенностей каждого из рассмотренных жанров. Показана возможность использования частотного словаря как средства определения формальных жанровых признаков в произведениях массовой литературы. Особое внимание уделено возможностям автоматизировать создание частотных словарей для определения жанров. Разработан алгоритм автоматического извлечения частотных слов, характеризующих соответствующий текст, из текста выбранного экспертом жанра.

Ключевые слова: массовая литература, частотный словарь, детектив, научная фантастика, фэнтези, триллер, приключенческий роман.

The article explores the approach of dividing the modern literary process into a triad and singles out one of its facets – mass literature. Analyzed the differences in the term "literary genre", an overview of the genres of today's mass literature, an analysis of the characteristics of each of the genres examined. The notion "frequency dictionary" is considered in the context of applied linguistics and problems that arise in the construction of frequency dictionaries of large text boxes are described. The possibility of using a frequency dictionary as a means of determining formal genre features in works of mass literature is shown. Particular attention is paid to the ability to automate the creation of frequency dictionaries for the definition of genres. An algorithm for automatically extracting frequency words characterizing the corresponding text from the text of the genre chosen by the expert is proposed, which will automate the process of determining the genre of an arbitrary text.

Keywords: Mass literature, frequency dictionary, detective, science fiction, fantasy, thriller, adventure novel.

Вступ. Література, яка завжди адресувалася представникам різних станів, приречена була ділитися на «високу» і «низову». «Висока» створювалася для вищих у культурному плані станів – людей освічених, підготовлених до читання, які знають традицію, вимогливих. «Низова» література, відповідно, була розрахована на нижчі (в культурному плані) шари, тобто на невибагливих, малоосвічених читачів. Масова культура у сучасному розумінні остаточно формується на межі XIX–XX століть, коли у результаті складних соціальних (посилення міграції, домінування міської культури, демократизація, тощо), науково-технічних (винахід нових форм комунікації) процесів формується феномен масового суспільства, суспільства мас.

В епоху масовості і «технічної відтворюваності» «низова» література в більшій своїй частині зводиться

до літератури масової. До певної міри можна говорити про те, що у середовищі малоосвічених верств населення масова література в якійсь мірі замінює фольклор і навіть сама стає його джерелом. Поступово «споживачами» «низової» літератури, яка активно розвивається, стають нові верстви населення [1].

До кінця XIX століття в літературному процесі складається тріада: авангардна література – зорієнтована на «класичну» літературу белетристика – масова література. Ця «розмітка» літератури продовжує існувати донині. Втім, крайні частини тріади встигли за цей час обзавестися своєю «класикою», і сьогодні абсолютно коректно вживати вирази «класика авангарду», «класика наукової фантастики» або «класика детективу». Традиційно авангард і белетристику відносять до елітарної

літератури, тобто літератури, яка призначена для естетичного обслуговування освіченої частини суспільства з розвиненими культурними запитами [2].

Існує безліч жанрів та творів. У наш час йде тенденція комп'ютеризації усіх творів по жанрам. Актуальність цієї теми пов'язана з проблемою автоматизації цього процесу, яку може вирішити за допомогою спеціальних словників, що містять лексику певного жанру.

Метою цього дослідження є виділення формальних ознаки для ідентифікації жанрів й аналіз частотності використання лексичних одиниць, які ідентифікують зазначені жанри.

Матеріали і результати дослідження.

Літературні жанри (від фр. *genre* рід, вид) – групи літературних творів, що історично склалися, об'єднаних сукупністю формальних і змістовних властивостей (на відміну від літературних форм, виділення яких засноване тільки на формальних ознаках). Термін часто неправомірно ототожнюють з терміном «вид літератури» [2].

У якості одного із робочих визначень жанру ми притримувались визначення Р. Уеллека і О. Уоррена, які пропонують вважати жанром групу літературних творів, в яких теоретично виявляється загальна «зовнішня» (розмір, структура) та «внутрішня» (настрій, відношення, замисел, іншими словами – тема та аудиторія) форма [3].

Якщо на фольклорній стадії жанр визначався із внутрішньо-літературної (культової) ситуації, то у літературі жанр отримує характеристику своєї сутності із власних літературних норм, кодифікованих риторикою. Уся номенклатура античних жанрів, що склалася до цього повороту, була потім енергійно переосмислена під його впливом.

Для кожного жанру масової культури створюється певний звід законів та правил – модель, яка забезпечує їх впізнання, тому читач ніколи не відчуває розчарування від нездійснених очікувань: у детективі злочинця завжди буде викрито, героїня жіночого роману знайде своє щастя, тощо. На відміну від елітарної культури масова культура говорить зі своїм читачем на зрозумілій йому мові [4].

Під час роботи проводився аналіз творів мовою оригіналу таких жанрів: детектив, наукова фантастика, фентезі, трилер та пригодницький роман.

Детектив (від англ. *detective* – слідчий) – один із найпродуктивніших жанрів масової культури ХХ століття, сюжетна колізія якого побудована на пошуку шляхів вирішення будь-якого складного і запутаного завдання, в кінцевому підсумку пов'язана з набуттям істини. Центральною фігурою детектива є герой-одинак, в ідеалі – приватний детектив, що пов'язано зі специфікою знаходження гармонії у будь-якому тексті масової літератури, що будується на переконанні, що не державна система, а людина здатна змінити світ, зробити його краще. Засновниками жанру детектива є Е. По, У. Коллінз, А. Конан Дойл. Виділяють такі різновиди класичного детектива: англійська (аналітичний), де дія ослаблена, а сюжет складають

інтелектуальні логічні викладки геніального сищика (Шерлок Холмс А. Конан Дойля, Еркюль Пуаро А. Крісті); французький (екзистенціальний) детектив, де дія становить рефлексія сищика, який розкриває злочини, завдяки особливій душевній організації (герої Себастьяна Жапрізо); американський (жорсткий) детектив, де дія насичена подіями, головний герой – завжди активний, фізично сильна людина, здатний вийти із будь-якої ситуації (герої Д. Хемінґуей). В останні роки класичний детектив втрачає свої позиції, поступаючись місцем трилеру [4].

Трилер (від англ. *trill* – тремтіти) – найбільш продуктивний жанр сучасного масового мистецтва, у другій половині ХХ століття практично повністю замінив собою класичний детектив, що пояснюється перш за все тим, що поняття істини, центральне для ідентифікації та самоідентифікації детектива, виявилися не таким істотним для світогляду людини епохи постсучасності.

Сюжет трилера, як правило, пов'язаний з ситуацією, коли у мирний перебіг життя персонажа раптово уривається якесь незрозуміле і неконтрольоване зло, з яким він змушений протистояти. Основною рисою трилера є така побудова сюжету, коли кожен наступний епізод пов'язаний із абсолютно несподіваним і, головне, практично не прогнозованим шляхом логічних побудов оборотом подій, «надзвичайною подією». При цьому межі епізодів також непередбачувані, що, у сукупності, викликає у читача специфічний стан напруженого «тривожного очікування». На відміну від детектива набуття істини у трилері з умовно детективним сюжетом є не наслідком продуманої стратегії і тактики слідчого, а, багато у чому, результатом збігу обставин, тобто ще одна несподіванка. Класичним взірцем трилера вважаються так звані «історії про маніяків», приклад чого – культовий текст кінця ХХ століття «Мовчання ягнят». Якщо у трилері тривожне очікування представляється як очікування неодмінно чогось жахливого, а події оточені містичним інфернальним ореолом, то подібна різновид жанру визначається терміном «чиллер». Найбільшим майстром, що працює у жанрі чиллеру, є Стивен Кінг [4].

Фантастика (від грец. *φανταστική* – мистецтво уяви, фантазія) – жанр і творчий метод художньої літератури, кіно, образотворчого та в інших формах мистецтва, що характеризується використанням фантастичного допущення, «елемента надзвичайного», порушенням меж реальності, прийнятих умовностей. Сучасна фантастика включає в себе такі жанри як наукова фантастика, фентезі, жахи, магічний реалізм та багато інших [2].

Класифікація фантастики – це складний і суперечливий момент у фантастикознавстві. Загальноприйнята класифікація фантастики у даний час відсутня. Проблема класифікації пов'язана з нечіткістю самого терміна фантастика. Існує два підходи до визначення фантастики. Перший підхід полягає у тому, що фантастику визначають жанром

літератури і мистецтва. Другий підхід називає фантастику художнім прийомом в літературі і мистецтві. Ряд дослідників намагається об'єднати обидва підходи. Наприклад, Ольга Чигиринська в статті «фантастика: вибір жанру, вибір хронотопу» відзначає недоліки обох підходів і пропонує класифікувати фантастику по поєднанню специфічних хронотопом.

Один із поглядів на фантастику полягає у тому, що це література, яка доповнена фантастичним припущенням. На даний момент існують такі основні жанри фантастики наукова фантастика, фентезі, жахи. Часто також говорять про їх різновидах або «піджанрах» (таких, як альтернативна історія, кіберпанк або стімпанк). Фантастичні жанри, популярні в минулому, але рідко використовуються сучасними авторами – фантастична подорож і утопія [2].

Наукова фантастика (англ. скорочення sci-fi) (від грец. phantastikos – той, що стосується уяви) – жанр та метод у художній творчості; фантастика, в основі якої лежить екстраполяція на теми науки та технологій. В НФ-творах зображаються речі принципово можливі в рамках сучасної науки, засновані на теоріях або припущеннях. Важливе значення має також переконливе обґрунтування зображуваного. Досить часто, при вживанні терміну «фантастика», мається на увазі саме наукова фантастика. Засновником наукової фантастики вважається французький письменник Жюль Верн [3].

Особливістю творів наукової фантастики є те, що в них, як відомо, описується те, що ще не існує в реальній дійсності, але в принципі не суперечить законам її розвитку або ж може виникнути при певному збігу обставин. Наукової фантастику робить те, що ті чи інші її допущення або припущення побудовані на основі логічних висновків або з явищ сучасності, або з суми маловідомих фактів про минуле, які набувають в рамках художньої моделі імовірнісні ознаки (наприклад, польоти до далеких зірок або інопланетні цивілізації) [5].

Згідно з визначенням О. М. Осипова, наукова фантастика – це «літературний образний вислів наукових, соціальних та естетичних гіпотез і гіпотетичних ситуацій про минуле, сьогодення, які логічно проєктуються із явищ сучасності або сучасного світосприйняття, і тому імовірнісних або допустимих в рамках художнього експерименту, якими є твори» [5]. Наукова фантастика не займається прогнозуванням технічних чудес майбутнього, це не «література наукових ідей», сфера її застосування – дослідження життя соціуму та індивідуума, змін, що відбуваються в них під дією зрушень у розвитку науки і техніки. Завданням наукової фантастики у свій час вважалася популяризація досягнень науки і техніки, але ситуація змінилася в 60-х роках, коли до вивчення наукової фантастики звернулися не тільки літературознавці, а й філософи, історики, соціологи [5].

Найпомітнішими напрямками наукової фантастики є: альтернативна фантастика, соціальна фантастика, військова наукова фантастика, апокаліптична та

постапокаліптична фантастика, ксенофантастика, кіберпанк, космічна опера, феміністська наукова фантастика [5].

Фентезі – один із найпоширеніших жанрів сучасного формульного (масового) мистецтва. В основі фентезі лежить уявлення про існування паралельних світів, де розгортаються події твору [4].

Жанр фентезі за зовнішніми параметрами вважається різновидом фантастичної казки. Однак його відмінною рисою є те, що фентезійний світ не має нічого спільного зі звичною реальністю і населений вигаданими героями, які живуть згідно із законами свого світу, і лише психологія їх вчинків і дій може викликати традиційні, звичні асоціації у читача. В даному жанрі широко використовуються елементи ірреального, божественного [6].

Оскільки мова йде про інші реальності, практично в кожному тексті фентезі явно присутня міфологічна основа, яка орієнтована, як правило, на кельтську та давньоскандинавську міфологічні системи, на відміну від греко-римської міфології, сприймаються середньостатистичним читачем як «неосвоєна» територія. Текст фентезі дає можливість письменникові та читачеві сприймати те, що відбувається на абстрактному рівні, на рівні якоїсь моделі, що дозволяє гранично концептуалізувати погляди як з приводу основ світобудови, що конституюються, так і тих чи інших наболілих проблем сучасності.

Дж. Клют та Дж. Грант в «Енциклопедії фентезі» призводить до наступного визначення жанру: «Фентезійний текст – це внутрішньо узгоджена розповідь. Якщо дія відбувається у нашому світі, тоді історія, що викладається, у ньому неможлива (у нашому сприйнятті); якщо дія відбувається в іншому світі (otherworld), то неможливий сам цей світ, хоча історія у його рамках може бути цілком вірогідною. <...> фентезійний текст наполегливо запрошує читачів прожити (co-inhabit) історію разом з автором і героями. <...> Фентезі – це спосіб розповідати історії про фантастичне <...> на відміну від науково-фантастичних творів, які пишуться і читаються на основі припущення, що вони можливі – якщо ще не реальні» [6].

Е. Н. Ковтун у своєму навчальному посібнику «Художній вимисел у літературі ХХ століття» вводить термін *fantasy*, пояснюючи, що він «описує твори, в яких мотивація посилки, як правило, прибрана за межі тексту і, спираючись на принципи міфологічного мислення, конструює особливу модель світу», яку автор позначає як «справжню реальність» [7].

На підставі вищевикладеного вважається за доцільне в якості робочого визначення жанру фентезі вибрати досить ємне визначення В. Л. Гопмана, наведене в «Літературній енциклопедії термінів і понять»: «Фентезі – вид фантастичної літератури (або літератури про незвичайне), заснованої на сюжетному допущенні ірраціонального характеру. Це припущення не має «логічної» мотивації в тексті, припускаючи існування фактів і явищ, які чинять спротив раціональному поясненню» [2].

Практично всі дослідники жанру вважають, що передумови фентезі полягають в архаїчних міфах, середньовічних епосах і фольклорній чарівній казці. Значну роль у формуванні жанру відіграв художній досвід Середньовіччя та естетика лицарського роману, при цьому творчість найвидатніших письменників не тільки спиралась на архетипи й сюжети циклу про короля Артура, але й сама донині є джерелом архетипів [5].

Відомими представниками жанру фентезі є У. Ле Гуїн, Н. Перумов та ін. Елементи жанру фентезі присутні у романах Дж.К. Ролінг про Гаррі Поттера.

Пригодницький роман (також авантюрний роман, від фр. *aventure*) – жанр роману, що сформувався в середині XIX століття на хвилі романтизму і неоромантизму з характерним для них прагненням бігти від міщанської повсякденності у світ екзотики і героїзму. Це один з традиційних жанрів масової літератури.

У більш широкому сенсі можна говорити про існування особливого авантюрного жанру, або пригодницької літератури, яку розрізняють різкий поділ персонажів на героїв і лиходіїв, «стрімкість розвитку дії, мінливість і гострота сюжетних ситуацій, перебільшеність переживань, мотиви викрадення і переслідування, таємниці і загадки» [1].

Авантюрний (пригодницький) роман є однією з найбільш вільних жанрових форм, яка увібрала у себе риси інших композиційно-стильових явищ. Поява авантюрного роману пов'язано з утвердженням принципу вільної поведінки людини і її самодостатності. Родоначальником авантюрного роману нерідко називають А. Дюма-батька.

Серед ознак авантюрного роману виділяються насиченість сюжету, у якому події стрімко змінюють одна одну, чітка композиція з зав'язкою, кульмінацією і розв'язкою, пріоритет дії над психологічним аналізом, чітка поляризація сил добра і зла.

Авантюрний роман створював модель «другої реальності», для нього характерні містифікація, пародіювання, іронія, що дозволяли вийти з лещат поступово затверджувалася цензури [8].

Завдання пригодницької літератури не стільки повчати, аналізувати або описувати реальність, скільки розважати читача [1].

Попередниками авантюрного роману XIX століття були романи крутійські, готичні та історичні (Вальтер Скотт, Фенімор Купер, Віктор Гюго). Помітний внесок у становлення жанру внесли такі майстри романтичної і неоромантичної прози, як Олександр Дюма у Франції і Р. Л. Стівенсон в Великобританії. Спочатку розрізнялися романи історико-пригодницькі («Три мушкетери», «Королева Марго») і соціально-пригодницькі, з сучасного життя («Граф Монте-Крісто», «Паризькі таємниці»).

У масовій літературі жанри різняться за тематикою, а тематика визначається певною лексикою. Для пригодницького роману було обрано тематику морських пригод, для жанру наукової фантастики – космічних подорожей.

Частотний словник (або частотний список) – набір слів даної мови (або підмови) разом з інформацією про частоту їх зустрічальності.

Частотні списки використовуються для викладання мови, створення нових словників, додатків комп'ютерної лінгвістики, досліджень в області лінгвістичної типології, тощо [9].

Частотна система пристрою дозволяє визначити, які з його одиниць найбільш і менш уживані, рідкісні, тобто по заданому рангу або частоті знаходити відповідні їм одиниці словника. Однак, помилково називати частотним тільки словник із розташуванням його матеріалу по частоті [9]. Частотна кваліфікація словникових одиниць не тільки не заперечує, але і передбачає алфавітно-частотне оформлення словника поряд із власне частотним. Алфавітний варіант необхідний для визначення частот (і далі рангів) заданих словникових одиниць, що важливо в навчальних цілях і при типологічних дослідженнях різних текстових сукупностей та текстів [9].

Поняття «частотний словник», таким чином, охоплює не тільки систему розміщення словникового матеріалу, скільки принцип його відбору (у такий словник потрапляють тільки ті одиниці, які зустрілися у порядку в проаналізованому тексті) та чисельну реєстрацію його фактичного споживання. Тому частотний словник може бути влаштований по кожній із трьох основних словникових систем, тобто крім уже реалізованих алфавітній (алфавітно-частотної) і частотної систем, можливо також побудова асоціативних (картинних, тематичних і навіть тезаурусів) частотних словників.

Один з перших частотних словників, словник китайських ієрогліфів, складався для оптимального пристрою набраних кас в друкарні. Найбільший частотний словник, другий з існуючих за обсягом вибірки і опублікованого словника, створювався на матеріалі німецьких текстів з метою удосконалення системи стенографії. Більшість зарубіжних частотних словників мали на меті забезпечити методику навчання мови (навички читання і письма) тих, для кого ця мова є нерідною. Менша кількість частотних словників, переважно в останні роки, призначена для лінгвістичних і лінгвостилістичних досліджень. Відомо невелике число словників, розрахованих на технічні, лінгвопсихологічні та інші спеціальні, наприклад, військово-технічні та юридичні додатки.

Особливий інтерес представляють статистичні дослідження дитячого мовлення, зокрема, вивчення динаміки розвитку словника дитини. Такі роботи дозволяють робити спостереження, однаково важливі для лінгвістів і психологів [9].

Аналіз частот лінгвістичних одиниць у мовленні з патологічними відхиленнями дозволяє судити про наявність та стадіях хворобливого процесу у осіб, схильних до психічних захворювань.

За останні роки роботи зі створення частотних словників на базі вибірок обсягом від 500 тис. до 1 млн. зробили слововживань і трохи вище мають на меті отримати матеріалу для різнобічного

лінгвістичного аналізу тексту на рівнях словоформ, слів, морфем, графем, графемо. Автори цих словників виробляють не тільки лексикологічний аналіз тексту, а й досліджує його на інших лінгвістичних рівнях; частотний словник, таким чином, є для них лише початковим етапом ретельного вивчення структури тексту, що представляє «мова в цілому».

Частотні словники групи «Статистика мови» є багатоцільовими. Вони розраховані на забезпечення лексичним і лексико-морфологічним мінімумом викладачів іноземних мов і, перш за все, викладачів немовних навчальних закладів, особливо гостро відчують необхідність у підвищенні ефективності своєї роботи. Вони призначені також для використання при створенні систем автоматичної переробки мовної інформації. Вони дають матеріал для дослідження типології функціональних стилів і мов, так як складаються за єдиною методикою і базуються зазвичай на вибірках стандартного обсягу. Ці дві властивості – єдність методики та однаковий обсяг вибірки – мають принципове значення для можливості порівнювати дані частотних словників [9].

Особливе місце серед частотних словників займають словники, які можуть бути використані в автоматичних інформаційно-пошукових системах. Так, «Частотний словник індексування» (під редакцією Л. В. Цукрового) складено для вирішення інформаційно-пошукових завдань. Матеріалом для словника послужили 1660 рефератів з електровимірювальні прилади (всього близько 105 тисяч слововживань). Принципи складання словника застосовні до будь-якої галузі знань. В основу словника покладено нову для лексикографії одиницю – гіперлексему (безліч спільнокоренових лексем однієї або різних частин мови, пов'язаних між собою відносинами трансформації, похідне: інерція, інерційний, інерційність; зуб, зубець, зубчастий, Зубцову. У словнику гіперлексеми розміщені за ступенем частотності [9].

Відомі такі частотні словники: Yosselson H. The Russian Word Count and Frequency Analysis of Grammatical Categories of Standard Literary Russian. – Detroit, 1953; Штейнфельдт Э. А. «Частотный словарь современного русского литературного языка». «Частотный словарь русского языка» за редакцією Л. Н. Засориної. В Україні в 1981 р. вийшов двотомний «Частотний словник сучасної української художньої прози».

Дослідження частотності лексичних одиниць дозволяє зробити важливі висновки про особливості мови і стилю письменника. Так, «Частотний словник роману Л. Н. Толстого «Війна і мир» складається з алфавітного списку всіх слів, які розміщені в порядку убавання частот, і статистичної структури словника, що представляє собою таблицю розподілу частот. Словник відкриває широкі можливості для наступного аналізу мови письменника, виявлення статистичних особливостей його стилю. В примітках коротко пояснюються спеціальних, архаїчних і діалектних слів [9].

«Частотний словник оповідань А. П. Чехова»

містить упорядкований по частотах перелік 13736 лексем, що налічуються в 150 оповіданнях А. П. Чехова. До словника додається перелік назв (874 лексеми) і таблиця їх частотного розподілу. Словник є першим в рамках статистикою – лексикографічного проекту «Лінда» [9].

Зазвичай частотні словники будуються на основі корпусів текстів: береться набір текстів, який є представником для мови в цілому, для деякої предметної області або даного автора і з нього витягуються словоформи, леми і частини мови (останні витягуються у разі, якщо корпус має морфологічну розмітку).

Проблеми при створенні частотних списків полягають у: відтворюваності (чи будуть результати ідентичні на іншому аналогічному корпусі); сплесках частоти окремих слів (частота слова в одному тексті може вплинути на його позицію в частотному списку); складності визначення позиції менш частотних слів, що не дає можливості ранжувати їх раціонально.

Усі ці проблеми пов'язані з тим, що зі статистичної точки зору мова являє собою велику кількість рідкісних подій (Закон Ціпфа), в результаті чого невелика кількість слів зустрічається дуже часто, а переважна більшість слів мають дуже невисоку частоту.

Для опису сплесків частоти можна використовувати метафору хоббіта (Адам Кілгарріфф спочатку використовував відносно рідкісне англійське слово *whelk*, вид морського моллюска): якщо кілька текстів у корпусі про хоббітів, то це слово буде вживатися майже у кожному реченні. У результаті його частота у цих текстах буде порівнянна із частотою службових слів, але у частотному списку великого корпусу, в який входять такі тексти, це слово буде мати неправдоподібно високий ранг. Такі сплески частоти можна оцінювати за допомогою коефіцієнта варіації: відносини стандартного відхилення до середньої частоти.

Частотні словники забезпечують можливість порівняти два корпуси, щоб визначити слова, найбільш характерні для кожного з них. У зв'язку з тим, що розміри корпусів можуть бути різні, більш надійна оцінка частоти слів ґрунтується на приведенні їх до ЧМС (частота на мільйон словоформ, англ. *Ipm, instances per million words*). Список літератури:

Для визначення набору ключових слів, що відрізняють один корпус від іншого можна використовувати різні статистичні заходи: χ^2 -квадрат, відношення правдоподібності (англ. *Likelihood-ratio test*), тощо [9].

Для рішення завдання автоматизації створення частотних словників для жанрів масової літератури було створено наступний алгоритм:

До програми підключаються жанрові словники створені авторами заздалегіть (імітування інтелектуального навчання системи): детектив, наукова фантастика, фентезі та пригодницький роман. Попередньо вони були створені експертом під час виділення жанро-визначальної лексики. Також до

програми підключається словник загальної лексики та список стоп-слів.

На вхід програми подається текст. Програма виключає стоп-слова. Проводиться лематизація та морфологічний аналіз. Виключаються усі частини мови, окрім іменників і рахується їхня частота.

Програма порівнює отриманий список іменників

із словником експерта. Якщо слова немає у словнику експерта, тоді програма відносить це слово до словника певного жанру. Якщо слово є у словнику експерта, тоді програма виключає це слово із списку іменників з частотою із вхідного тексту. Приклад роботи програми наведено на рис. 1.

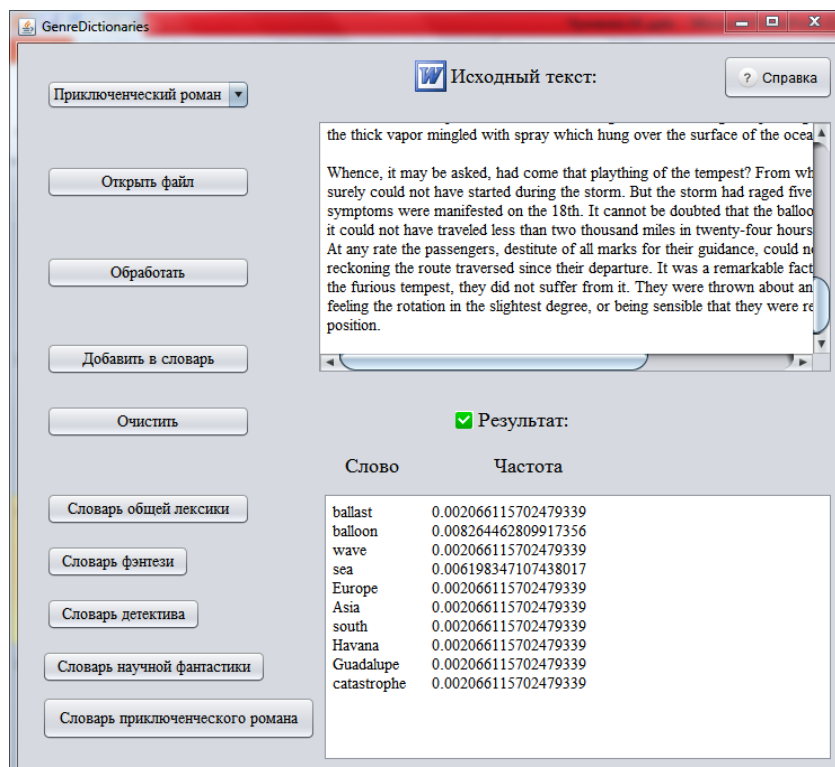

Рис. 1 – Результат роботи програми автоматичного визначення ключових слів

Висновки. У результаті роботи програми отримуємо частотні словники чотирьох жанрів, для кожного з яких буде свій невеликий частотний словник, у якому зібрані найхарактерніші слова конкретного жанру. Наявність таких словників дозволить в подальшому автоматизувати процес визначення жанру для будь-якого твору масової літератури.

Список літератури: 1. Купина Н. А. Массовая литература сегодня / Н. А. Купина, М. А. Литовская, Н. А. Николина. – М.: Флинта-Наука, 2009. – 424 с. 2. Николюкин А. Н. Литературная энциклопедия терминов и понятий / А. Н. Николюкин. – М.: Интелвак, 2001. – 1600 с. 3. Уэллек Р. Теория литературы / Р. Уэллек, О. Уоррен. – М.: Прогресс, 1978. – 325 с. 4. Суслова Н. В. Новейший литературоведческий словарь-справочник / Н. В. Суслова, Т. Н. Усольцева. – Мозырь: Белый ветер, 2003. – 43 с. 5. Осипов А. Н. Фантастика от "А" до "Я" (Основные понятия и термины) / А. Н. Осипов. – М.: Дограф, 1999. – 752 с. 6. Clute J. The Encyclopedia of Fantasy / J. Clute, J. Grant. – London: Orbit, 1999. – 1076 p. 7. Ковтун Е. Н. Художественный вымысел в литературе XX в. / Е. Н. Ковтун. – М.: Высш. шк., 2008. – 406 с. 8. Черняк В. Д. Массовая литература в понятиях и терминах / В. Д. Черняк,

М. А. Черняк — М.: ФЛИНТА, 2015. — 192 с. 9. Алексеев П. М. Частотные словари / П. М. Алексеев. – Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2001 – 156 с.

Bibliography (transliterated): 1. Kupina N. A., Litovskaya M. A., Nikolina N. A. *Massovaya literatura segodnya* [Mass literature today]. Moscow, Flinta-Nauka, 2009. 424 p. 2. Nikolyukin A. N. *Literaturnaya entsiklopediya terminov i ponyaty* [Literary Encyclopedia of Terms and Concepts]. Moscow, Intelvak, 2001. 1600 p. 3. Uellek R. *Teoriya literature* [Theory of Literature]. Moscow, Progress, 1978. 325 p. 4. Suslova N. V., Usoltseva T. N. *Noveyshiye literaturovedchesky slovar-spravochnik* [The newest literary reference dictionary]. Mazyr, Bely veter, 2003. 43 p. 5. Osipov A. N. *Fantastika ot "A" do "Ya"* (Osnovnye ponyatiya i terminy) [Sci-Fi from "A" to "Z" (Basic concepts and terms)]. Moscow, Dograf, 1999. 752 p. 6. Clute J. *The Encyclopedia of Fantasy*. London, Orbit, 1999. 1076 p. 7. Kovtun Ye. N. *Khudozhestvenny vymysel v literature XX v.* [Art fiction in the literature of the twentieth century]. Moscow, Vyssh. shk., 2008. 406 p. 8. Chernyak V. D., Chernyak M. A. *Massovaya literatura v ponyatiakh i terminakh* [Mass literature in terms and terms]. Moscow, FLINTA, 2015. 192 p. 9. Alekseyev P. M. *Chastotnye slovari* [Frequency dictionaries]. Saint-Petersburg, Izd-vo S.-Peterb. un-ta, 2001 156 p.

Надійшла (received) 17.06.2017

Бібліографічні описи / Библиографические описания / Bibliographic descriptions

Особливості класифікації творів масової літератури / Н. С. Угольнікова, М. В. Чухненко // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 91–97. – Бібліогр.: 9 назв. – ISSN 2227-6890.

Особенности классификации произведений массовой литературы / Н. С. Угольникова, М. В. Чухненко // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 91–97. – Бібліогр.: 9 назв. – ISSN 2227-6890.

Features of the classification of works of mass literature / N.S. Uholnikova, M.V. Chukhnenko // Bulletin of NTU "KhPI". Series: Actual problems of Ukrainian society development. – Kharkiv: NTU "KhPI", 2017. – № 29 (1251). – P. 91–97. – Bibliogr.: 9. – ISSN 2227-6890.

Відомості про авторів / Сведения об авторах / About the Authors

Угольникова Наталія Сергіївна – кандидат філологічних наук, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доцент кафедри інтелектуальних комп'ютерних систем; тел.: (050) 576–43–56; e-mail: natalie.uns@gmail.com.

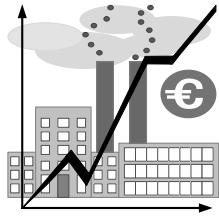
Угольникова Наталия Сергеевна – кандидат филологических наук, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт», доцент кафедры интеллектуальных компьютерных систем; тел.: (050) 576–43–56; e-mail: natalie.uns@gmail.com.

Uholnikova Natalia Serhiivna – Candidate of Philological Sciences (Ph. D.), National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Associate Professor of the Intelligent Computer Systems Department; tel.: (067) 72–65–111; e-mail: natalie.uns@gmail.com.

Чухненко Маргарита В'ячеславівна – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», студентка; тел.: (093) 664–67–34; e-mail: rita18_1995@mail.ru.

Чухненко Маргарита Вячеславовна – Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт», студентка; тел.: (093) 664–67–34; e-mail: rita18_1995@mail.ru.

Chukhnenko Marharyta Viacheslavivna – National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", student; tel.: (093) 664–67–34; e-mail: rita18_1995@mail.ru.

ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ

УДК 005.35

Н. С. КРАСНОКУТСЬКА

КОРПОРАТИВНА СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ПРИНЦИП СВІДОМОГО КАПІТАЛІЗМУ

У роботі здійснено порівняння ключових положень концепцій свідомого капіталізму та корпоративної соціальної відповідальності, а також досліджено залежність між впровадженням принципів свідомого капіталізму та позиціями країн в глобальних рейтингах соціально-економічного розвитку. Доведено, що поширення відповідальності бізнесу перед суспільством і довіра у стосунках зі стейкхолдерами має позитивний вплив не тільки на окремі компанії, але і призводить до посилення репутації країн через підвищення їх рангу в глобальних рейтингах.

Ключові слова: корпоративна соціальна відповідальність, свідомий капіталізм, глобальні індекси, стійкий розвиток, інноваційний розвиток, людський розвиток, якість життя.

В работе проведено сравнение ключевых положений концепций сознательного капитализма и корпоративной социальной ответственности, а также исследована зависимость между внедрением принципов сознательного капитализма и позициями стран в глобальных рейтингах социально-экономического развития. Доказано, что повышение ответственности бизнеса перед обществом и рост доверия во взаимоотношениях со стейкхолдерами оказывает положительное влияние не только на отдельные компании, но и приводит к усилению репутации стран путем повышения их ранга в глобальных рейтингах.

Ключевые слова: корпоративная социальная ответственность, сознательный капитализм, глобальные индексы, устойчивое развитие, инновационное развитие, развитие общества, качество жизни.

The article presents comparative analyses of the key concepts of conscious capitalism and corporate social responsibility. It also studies the relationship between the implementation of the principles of conscious capitalism and the country rankings in global ratings and indexes of economic and social development (Country Sustainability Ranking, Global Competitiveness Index, Global Innovation Index, Human Development Index, Ranking of Happiness, Quality of Life Index). The investigation demonstrates that increasing responsibility of business towards society and growing confidence in relationships with stakeholders has a positive impact not only on companies, but also leads to a stronger reputation of countries by raising their ranks in global rankings.

Key words: corporate social responsibility, conscious capitalism, global indices, sustainable development, innovative development, society development, quality of life.

Вступ. Сучасні тренди світового розвитку пов'язані із популяризацією ідеї свідомого капіталізму (conscious capitalism), за правилами якого різні учасники ринкових відносин можуть бути успішними тільки в разі реалізації стратегії «win-win». Концептуальним підґрунтям такої ідеї є відносини взаємної довіри та відповідальності, які мають поширюватися не тільки в повсякденному житті, але і у бізнес-середовищі. За твердженням засновників концепції свідомого капіталізму Джона Маккі та Раджа Сісодія, успішність бізнесу визначається не максимізацією прибутку, який виконує функції лише «кров'яних клітин» для підприємця, а його корисністю для суспільства [1]. Така корисність, на відміну від традиційних фінансових результатів або індикаторів зростання, не має загальноприйнятого виміру і залежить від внесків і стимулів конкретних стейкхолдерів бізнесу (постачальників, покупців, конкурентів, персоналу, громадських організацій тощо). Оскільки поведінка останніх часто характеризується ірраціональністю, то ключовим принципом для підтримки довірливих стосунків із зацікавленими сторонами є корпоративна відповідальність (КСВ).

Аналіз досліджень і публікацій. Вагомим теоретичним підґрунтям інтеграції КСВ у сучасні еко-

номічні теорії стала розробка Е. Фріменом теорії зацікавлених сторін («стейкхолдерів») на початку 80-х рр. XX ст. [2], а також більш пізні дослідження М. Мезнера і Дж. Крісмана [3], М. Крамера [4]. Важливим проблемним аспектом розвитку ідеї свідомого капіталізму на основі принципів КСВ присвячено дослідження Дж. О'Тула та Д. Вогеля, які звертають увагу на той факт, що розширення ціннісної пропозиції для однієї групи стейкхолдерів можуть викликати закономірне зниження вигід для іншої, тому виникає об'єктивна необхідність узгодження інтересів і пошуку компромісних рішень [5]. Відповіддю на цю критику стала стаття засновника концепції свідомого капіталізму Дж. Маккі, в якій автор наголошує, що ідея КСВ є близькою до свідомого капіталізму, але не описує його вищої мети (призначення) [6]. Саме така мета («добра», «правдива», «красива» або «героїчна») має нівелювати розбалансованість інтересів різних стейкхолдерів. Наведені вище дослідження і публікації стосуються переважно формування та розвитку концептуальних положень КСВ і свідомого капіталізму. Між тим емпіричну цінність для верифікації теоретичних розробок, на наш погляд, мають становити також дослідження впливу цих

© Н. С. Краснокутська, 2017

концепцій на розвиток не тільки корпорацій, але і країн в цілому, що визначило мету та завдання проведеного дослідження.

Метою дослідження стало вивчення залежності між реалізацією ідей свідомого капіталізму на засадах корпоративної соціальної відповідальності та позиціями країн в глобальних рейтингах соціально-економічного розвитку.

Основною гіпотезою проведеного дослідження є теза про те що впровадження принципів свідомого капіталізму (у т.ч. принципу корпоративної соціальної відповідальності) має позитивний вплив не тільки на окремі компанії, але і призводить до посилення репутації країн через підвищення їх рангу в глобальних рейтингах.

З метою підтвердження сформульованої гіпотези визначено такі основні етапи проведення дослідження:

1) формування теоретичного базису, в межах якого КСВ розглядається як необхідна умова переходу до свідомого капіталізму;

2) визначення переліку глобальних індексів, які тією чи іншою мірою визначають рівень довіри та відповідальності в суспільстві в цілому та в бізнес-середовищі зокрема;

3) компаративний аналіз країн за глобальними індексами, що характеризують впровадження окремих принципів свідомого капіталізму (у т.ч. принципу КСВ).

Для того, щоб з'ясувати, наскільки близькими є концепції КСВ та свідомого капіталізму, визначимо їх основні положення та вихідні передумови. Розвиток концепції КСВ охоплює більш ніж 50-річний період і пов'язаний із необхідністю вирішення численних суспільних проблем, які не завжди прямим чином відносяться до підприємницької компетенції, але потребують залучення бізнесу для узгодження інтересів різних зацікавлених сторін. У першу чергу це стосується вирішення соціальних питань забезпечення умов праці та її змістовності, дотримання екологічних вимог виробництва, прозорості ведення бізнесу, етичних питань побудови взаємовідносин підприємства із його стейкхолдерами. У такому разі вихідними передумовами КСВ є принципи стійкого розвитку, задекларовані Глобальним договором ООН (Global Compact) [7]: підтримки та поваги прав людини, трудових відносин, охорони навколишнього середовища, боротьби з корупцією.

У свою чергу, засновники концепції свідомого капіталізму Дж. Маккі та Р. Сісодія зазначають, що за умов вільних ринків бізнес має бути уважним і пильним до суспільних питань, відповідальним за наслідки своїх рішень, мати розуміння, що є «добрим/поганим» для суспільства, а також бути в гармонії із оточуючим середовищем [8]. Тільки за виконання таких умов економіко-політична система суб'єкта (країни, регіону) набуває ознак свідомості. Через більш широке і холістичне розуміння ролі бізнесу в суспільстві концепція свідомого капіталізму передбачає формування відносин взаємодовіри

між стейкхолдерами, де соціальна відповідальність бізнесу є його природною якістю.

Узагальнене на основі досліджень [8–11] порівняння ключових положень свідомого капіталізму та КСВ наведено в табл. 1.

Таблиця 1 – Компаративний аналіз ключових положень концепцій свідомого капіталізму та КСВ

Ключові положення концепцій	
свідомого капіталізму	КСВ
Поеднує інтереси усіх стейкхолдерів на основі стратегії «win-win»	Для забезпечення інтересів стейкхолдерів, акціонери мають йти на компроміс між прибутком та соціальним благом
Вимагає встановлення цілі як особливого суспільного призначення бізнесу	Збільшує етичне навантаження на бізнес
Розглядає бізнес як інклюзивну еволюційну систему, частину суспільства	Розглядається здебільшого як частина PR для бізнесу
Визначає КСВ як один із базових (природних) принципів взаємодії бізнесу, суспільства та навколишнього середовища	Інтереси бізнесу та суспільства перетинаються лише частково (у визначених областях) за допомогою спеціально організованих заходів

Виходячи із сформульованої вище мети та наведеного теоретичного підґрунтя, наступним етапом дослідження є визначення переліку глобальних індексів, які тією чи іншою мірою визначають рівень довіри та відповідальності в суспільстві в цілому та в бізнес-середовищі зокрема.

Слід зазначити, що у світовій практиці питання визначення ступеня поширення принципів КСВ вирішується за допомогою розрахунку Індексу стійких компаній Доу-Джонса (Dow Jones Sustainability Indexes, DJSI) або серії індексів FTSE4Good Index Series. DJSI був введений у 1999 р. і став першим глобальним індексом, що охоплює компанії, які є лідерами стабільності у відповідних секторах економіки (автомобілебудування, фінансова сфера, промисловість і сервіс, будівельні матеріали та ін.) [12]. Використання DJSI, з одного боку, надає можливість інвесторам кваліфіковано враховувати соціально-екологічні параметри під час прийняття ними рішень на фондовому ринку, а з іншого – дозволяє менеджерам сформувати спеціальну структуру для поширення кращої практики управління соціальним розвитком.

Основною метою серії глобальних індексів FTSE4Good Index Series [13], які Британська фондова біржа розробила для компаній, що демонструють потужні соціальні, екологічні та управлінські практики, є відстеження динаміки зміни капіталізації цих компаній і стимулювання інвестицій у їх розвиток.

Перевагою наведених індексів є використання об'єктивного підґрунтя для оцінки екологічних,

етичних і соціальних аспектів діяльності бізнесу. На жаль, українські компанії (і Україна в цілому) не входять до глобальних фондових індексів соціальної відповідальності, тому використання індексів DJSI та FTSE у контексті даного дослідження є недоцільним.

Більш широким є спектр метрик, пов'язаних не стільки безпосередньо з КСВ, скільки зі стійким розвитком країн в цілому. До таких метрик, на наш погляд, відносяться:

- 1) рівень стійкого розвитку країн (Country sustainability ranking, CSR);
- 2) індекс глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index, GCI);
- 3) глобальний індекс інноваційного розвитку (Global Innovation Index, GII);
- 4) індекс людського розвитку (Human Development Index, HDI);
- 5) індекс щастя (Ranking of Happiness, RH);
- 6) індекс якості життя (Quality of Life Index, QLI).

Показник CSR визначається міжнародною інвестиційною компанією RobecoSAM (Швейцарія) і ґрунтується на дослідженні широкого кола екологічних, соціальних і управлінських чинників, які в сукупності найбільш повно описують принципи свідомого капіталізму (наприклад, здатність влади та бізнесу реагувати на екологічні загрози, дотримання принципів свободи та рівності в країні, інвестиції в освіту, використання відновлюваних джерел енергії тощо) [14]. Порівняння країн за цим рейтингом дозволяє більш точно визначити інвестиційні ризики та можливості, пов'язані зі стійким розвитком.

Індекс глобальної конкурентоспроможності GCI розраховується за методикою Всесвітнього економічного форуму і є найбільш поширеним індикатором економічного розвитку країн [15]. Сукупність змінних GCI комплексно описує бізнес-клімат у досліджуваних країнах за напрямками: якість інституціонального середовища та інфраструктури; макроекономічна стабільність; здоров'я і рівень освіти; ефективність ринку товарів і послуг, ринку праці; розвиненість фінансового ринку; рівень технологічного та інноваційного розвитку; потенціал внутрішнього ринку.

Важливість інноваційного розвитку в межах концепції свідомого капіталізму пов'язана із тим, що саме інновації дозволяють суттєво знизити вартість життя людей, підвищуючи при цьому його якість із дотриманням екологічних і соціальних стандартів. Глобальний індекс інноваційного розвитку GII розраховується за результатами щорічного дослідження міжнародної бізнес-школи INSEAD, Корнельського університету та Всесвітньої організації інтелектуальної власності [16]. Ключовими об'єктами цього дослідження є стан інноваційного потенціалу (innovation input) та результати його реалізації (innovation output). За першим напрямком оцінюються показники розвитку інституційного середовища, інфраструктури, людського капіталу та рівня витрат на дослі-

дження та розробки, наявності ринкового та підприємницького досвіду. За другим напрямком ефективність інновацій описується показниками отриманих нових знань, рівня їх впливовості та дифузії, а також результатами креативної діяльності.

Індекс людського розвитку HDI [17] визначається аналітиками відповідної програми розвитку ООН і враховує три види досить об'єктивних метрик: 1) рівень життя населення за показником валового національного доходу на душу населення за паритетом купівельної спроможності; 2) рівень грамотності населення (враховує тривалість навчання); 3) рівень довголіття (тривалості життя). За поширення та поступового впровадження в життя ідеї свідомого капіталізму індекс людського розвитку має зростати, оскільки соціальна складова є базовою для формування відповідального суспільства.

Вільні умови розвитку та самореалізації людини, відповідно до мотиваційних теорій, сприяють зростанню задоволеності життям і формуванню щасливого суспільства. Саме останнє в кінцевому рахунку визначає глобальне призначення будь-якого бізнесу в контексті свідомого капіталізму. Оскільки щастя є доволі абстрактною категорією, то прямим чином його виміряти неможливо, але певні спроби поєднання кількісних і якісних метрик щастя у суспільстві сьогодні існують і використовуються міжнародними організаціями. Найбільш комплексною методологією, на наш погляд, відрізняється Індекс щастя (RH) [18, 13], запропонований експертами ООН. Метрика RH враховує показники рівня ВВП на душу населення (економічна складова), рівня соціальної підтримки, тривалості здорового життя, рівня свободи життєвого вибору, рівня поширеності щедрості (благодійності), сприйняття корупції та довіри у суспільстві. Звичайно, врахування економічної складової в цьому індексі викликає певні дискусії через її можливу несумісність із духовним розвитком людини, але і нівелювання рівня доходів не сприяє комплексності дослідження через ігнорування забезпеченості базових потреб людини.

Оскільки рівень доходів прямим чином не конвертується у щастя, а є скоріше метрикою якості життя, то ще одним важливим глобальним індексом, що відповідає меті даного дослідження, є Індекс якості життя (QLI) [19]. QLI розроблений дослідницьким підрозділом «Economist Intelligence Unit» британської компанії «The Economist» і пов'язує результати досліджень суб'єктивних оцінок життя в країнах з об'єктивними детермінантами якості життя. До суб'єктивних оцінок відносяться рівень політичної стабільності та безпеки, політичних і громадянських свобод. Об'єктивними детермінантами є тривалість життя, активність громадського життя (відвідуваність церкви, профспілок), якість сімейного життя (рівень розлучень), рівень ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності, рівень безробіття, статеву рівність (за співвідношенням заробітної плати чоловіків і жінок).

Вивчення складу обраних для дослідження глобальних індексів дозволяє стверджувати, що всі вони

тією чи іншою мірою враховують основні характеристики як корпоративної соціальної відповідальності, так і свідомого капіталізму. Крім того, періодичність (щорічні публікації) і масштабність цих індексів (у рейтинги включені від 62 до 188 країн світу) дозволяє робити порівняння не тільки країн-лідерів, але і провести бенчмаркінговий аналіз позицій України.

Результати виявлення міри залежності між впровадженням ідей свідомого капіталізму (у т.ч. принципу КСВ), кількісний вимір якого характеризує індекс CSR, та окремими глобальними індексами успішності країн за різними критеріями (GCI, GPI, HDI, RH, QLI) наведено в табл. 2.

Таблиця 2 – Компаративний аналіз країн за глобальними індексами, що характеризують впровадження окремих принципів свідомого капіталізму (у т.ч. принципу КСВ)*

Країна	Місце в глобальному рейтингу / кількість балів за 10-бальною шкалою					
	CSR	GCI	GPI	HDI	RH	QLI
Швеція	1/10	6/10	2/10	14/9	10/9	14/8
Швейцарія	2/10	1/10	1/10	2/10	2/10	12/8
Норвегія	3/10	11/9	22/8	1/10	4/10	20/7
Данія	5/9	12/9	8/9	5/10	1/10	3/10
Канада	13/8	15/9	15/9	10/9	6/10	17/7
Польща	23/6	36/7	39/7	36/8	57/6	27/6
Чехія	19/7	31/8	27/8	28/9	27/8	21/7
Україна	52/2	85/4	56/6	84/6	123/2	59/1
Всього країн	62/-	138/-	128/-	188/-	157/-	67/-

*Складено автором за даними щорічних рейтингів [14-19]

З метою об'єктивного порівняння країн за обраними індексами здійснено перехід від рангових оцінок (місця країни) до 10-бальної шкали за формулою:

$$B_i = \frac{R_{\max} - R_i}{R_{\max}} \times B_{\max}, \quad (1)$$

де R_i , $R_{\max}$ – відповідно фактичне рангове місце країни та максимально можлива кількість місць (визначається за кількістю країн-учасниць рейтингу);

B_i , $B_{\max}$ – відповідно фактична та максимально можлива кількість балів (прийнята на рівні 10 балів).

Отримані результати свідчать, що найбільших успіхів на шляху побудови економіки довіри та корпоративної соціальної відповідальності досягли Швейцарія, Данія, Швеція, Норвегія та Канада, які займають лідируючі позиції не тільки рейтингом стійкого розвитку (який повністю відповідає компонентам КСВ, визначеним у Глобальному договорі ООН), але і за індексами глобальної конкурентоспроможності, інноваційного та людського розвитку, щастя та якості життя населення. Високі рангові позиції цих країн у контексті даного дослідження означають, що ідея свідомого капіталізму тут біль-

шою мірою знаходить підтримку і поступово впроваджується у економічну та соціальну сферу суспільного життя.

Україна, на жаль, суттєво поступається іншим країнам за всіма досліджуваними індексами (рис. 1).

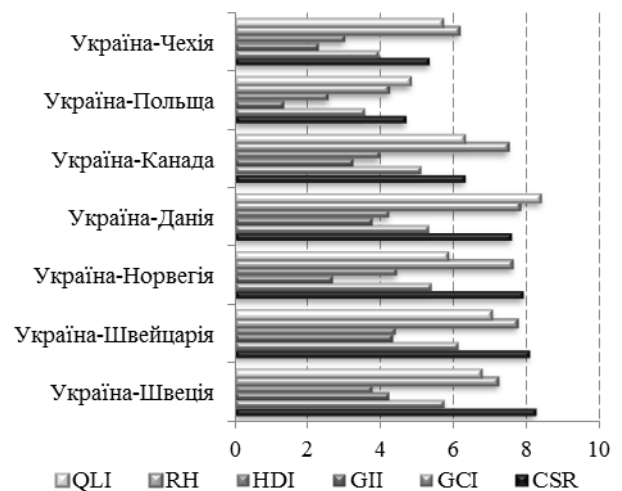

Рис. 1 – Бальна відстань рангових позицій України від країн-лідерів за глобальними індексами стійкого розвитку

Найбільше відставання має місце за Індексом стійкого розвитку CSR, Індексом щастя RH та Індексом якості життя QLI, що свідчить, з одного боку, про низьку відповідальність бізнесу як перед партнерами, так і перед працівниками та суспільством у цілому, а з іншого – про дуже низький рівень довіри в українському економічному, соціальному та політичному середовищі.

Висновки. Отже, ідея вищого призначення бізнесу та створення корисності для суспільства у бізнес-середовищі знаходить поступовий розвиток у інноваційно-орієнтованих країнах світу. Порівняння відповідних глобальних індексів стійкого розвитку у розрізі країн підтвердило висунуту гіпотезу, що реалізація принципів свідомого капіталізму дозволяє не тільки збалансувати інтереси різних стейкхолдерів через реалізацію корпоративної соціальної відповідальності, але і чинить позитивний репутаційний вплив на розвиток країн.

Список літератури: 1. Mackey J. Conscious capitalism, with a new preface by the authors: Liberating the heroic spirit of business / J. Mackey, R. Sisodia. – Massachusetts: Harvard Business Review Press, 2014. – 368 p. 2. Freeman E. Strategic Management: A Stakeholder Approach / E. Freeman. – MA: Marshfield, Pitman Publishing, 1984. – 275 p. 3. Mezner M. Social Responsibility and Strategic Management: Toward an Enterprise Strategy Classification / M. Mezner, J. Chrisman, A. Carroll // Academy of Management Best Papers Proceedings. – 1990. – P. 332–336. 4. Kramer M. Strategy and society: The link between competitive advantage and corporate social responsibility-Response // Harvard Business Review. – 2007. – Vol. 85. – № 5. – P. 139–139. 5. O'Toole J. Two and a half cheers for conscious capitalism / J. O'Toole, D. Vogel // California Management Review. – 2011. – Vol. 53.3. – P. 60–76. 6. Mackey J. What Conscious Capitalism Really Is: A Response to James O'Toole and David Vogel's "Two and a Half Cheers for Conscious Capitalism" / J. Mackey // California Management Review. – 2011. – Vol. 53.3. – P. 83–90. 7. The Ten Principles | UN Global Compact [Online]. – Available at: <https://www.unglobalcompact.org/what-is->

gc/mission/principles. – Accessed: 20.05.2017. **8.** Mackey J. 'Conscious Capitalism' Is Not an Oxymoron / J. Mackey, R. Sisodia // *Harvard Business Review*. – 14-Jan-2013 – [Online]. Available at: <https://hbr.org/2013/01/cultivating-a-higher-conscious>. – Accessed: 20.05.2017. **9.** Meldrum J. Conscious Capitalism is not CSR / J. Meldrum // James Meldrum blog. – 28-Jul-2014 [Online]. – Available at: <http://jamesmeldrum.com/conscious-capitalism-csr>. – Accessed: 20.05.2017. **10.** Conscious Capitalism vs. Corporate Social Responsibility [Online]. – Available at: <http://pagecentertraining.psu.edu>. – Accessed: 20.05.2017. **11.** Rosanas J. M. Corporate Social Responsibility and Conscious Capitalism / J.M. Rosanas // *Decision-Making in an Organizational Context*. – Palgrave Macmillan, London, 2013. – P. 167–177. **12.** Dow Jones Sustainability Indices [Online]. – Available at: www.sustainability-indexes.com. – Accessed: 20.05.2017. **13.** GEIS. – Available at: www.ftse.com/products/indices/geis-series. – Accessed: 20.05.2017. **14.** Country Ranking Update October 2016 [Online]. – Available at: www.robecosam.com. – Accessed: 20.05.2017. **15.** The Global Competitiveness Report 2016–2017 [Online]. – Available at: www.weforum.org. – Accessed: 20.05.2017. **16.** Dutta S. The Global Innovation Index 2017. Innovation Feeding the World / S. Dutta, B. Lanvin, S. Wunsch-Vincent. [Online]. – Available at: www.globalinnovationindex.org. – Accessed: 20.05.2017. **17.** Human Development Report 2016 [Online]. – Available at: hdr.undp.org/pdf. – Accessed: 20.05.2017. **18.** World Happiness Report 2017 [Online]. – Available at: <http://worldhappiness.report>. – Accessed: 20.05.2017. **19.** Quality of Life Index by Country 2017 Mid-Year [Online]. – Available at: www.numbeo.com. – Accessed: 20.05.2017.

References (transliterated): **1.** Mackey, John, and Rajendra Sisodia. *Conscious capitalism, with a new preface by the authors: Liberating the heroic spirit of business*. Harvard Business Review Press, 2014. **2.** Freeman, R. Edward. *Strategic management: A stakeholder approach*. Cambridge university press, 2010. **3.** Meznar, Martin, James J. Chrisman, and Archie B. Carroll. *Social responsibility and strategic management: toward an enterprise strategy classification*. *Academy of Management Proceedings*. Aug. 1990, pp. 332–

336. **4.** Kramer, Mark. Strategy and society: The link between competitive advantage and corporate social responsibility-Response. *Harvard Business Review*. 2007, vol. 85.5, pp. 139–139. **5.** O'Toole, James, and David Vogel. Two and a half cheers for conscious capitalism. *California Management Review*. 2011, vol. 53.3, pp. 60–76. **6.** Mackey, John. What Conscious Capitalism Really Is: A Response to James O'Toole and David Vogel's "Two and a Half Cheers for Conscious Capitalism". *California Management Review*. 2011, vol. 53.3, pp. 83–90. **7.** *The Ten Principles UN Global Compact*. Available at: <https://www.unglobalcompact.org/what-is-gc/mission/principles>. (accessed 20.05.2017). **8.** Mackey, John, and Rajendra Sisodia. Conscious capitalism is not an oxymoron. *Harvard Business Review*. 2013. **9.** Meldrum, James. *Conscious Capitalism is not CSR*. James Meldrum blog. Available at: <http://jamesmeldrum.com/conscious-capitalism-csr>. (accessed 28.07.2014). **10.** *Conscious Capitalism vs. Corporate Social Responsibility*. Available at: <http://pagecentertraining.psu.edu>. (accessed 20.05.2017). **11.** Rosanas, Josep Maria. Corporate Social Responsibility and Conscious Capitalism. *Decision-Making in an Organizational Context*. Palgrave Macmillan UK, 2013, pp. 167–177. **12.** *Dow Jones Sustainability Indices*. Available at: <http://www.sustainability-indexes.com>. (accessed 20.05.2017). **13.** *Global Equity Index Series*. Available at: <http://www.ftse.com/products/indices/geis-series>. (accessed 20.05.2017). **14.** *Country Ranking Update October 2016*. Available at: <http://www.robecosam.com>. (accessed 20.05.2017). **15.** *The Global Competitiveness Report 2016–2017*. Available at: <http://www.weforum.org>. (accessed 20.05.2017). **16.** *The Global Innovation Index 2017. Innovation Feeding the World*. Available at: <http://www.globalinnovation-index.org>. (accessed 20.05.2017). **17.** *Human Development Report 2016*. Available at: <http://hdr.undp.org/pdf>. (accessed 20.05.2017). **18.** *World Happiness Report 2017*. Available at: <http://worldhappiness.report>. (accessed 20.05.2017). **19.** *Quality of Life Index by Country 2017 Mid-Year*. Available at: Web. 20 May 2017. <http://www.numbeo.com>. (accessed 20.05.2017).

Надійшла (received) 10.06.2017

Бібліографічні описи / Библиографические описания / Bibliographic descriptions

Корпоративна соціальна відповідальність як принцип свідомого капіталізму / Н. С. Краснокутська // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 98–102. – Бібліогр.: 19 назв. – ISSN 2227-6890.

Корпоративная социальная ответственность как принцип сознательного капитализма / Н. С. Краснокутская // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 98–102. – Бібліогр.: 19 назв. – ISSN 2227-6890.

Corporate social responsibility as the principle of conscious capitalism / N. S. Krasnokutska // Bulletin of NTU "KhPI". Series: Actual problems of Ukrainian society development. – Kharkiv: NTU "KhPI", 2017. – № 29 (1251). – P. 98–102. – Bibliogr.: 19. – ISSN 2227-6890.

Відомості про авторів / Сведения об авторах / About the Authors

Краснокутська Наталія Станіславівна – доктор економічних наук, професор, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», завідувач кафедри менеджменту та оподаткування; тел.: (095) 603–85–26; e-mail: krasnokutskaya.natalia@gmail.com.

Краснокутская Наталья Станиславовна – доктор экономических наук, профессор, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт», заведующий кафедрой менеджмента и налогообложения; тел.: (095) 603–85–26; e-mail: krasnokutskaya.natalia@gmail.com.

Krasnokutska Nataliia Stanislavivna – Doctor of sciences (Economics), Full Professor, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Chair of the Department of management and taxation; tel.: (095) 603–85–26; e-mail: krasnokutskaya.natalia@gmail.com.

УДК 347.440

О. В. ПРОХОРЕНКО

МОРФОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «АУТСОРСИНГ»

У статті були проаналізовані основні наукові підходи до розуміння поняття «аутсорсинг». В результаті проведеного морфологічного аналізу сутності поняття визначено, що ключовими словами у трактування аутсорсингу є «передача» та «угода». Здійснення морфологічної декомпозиції за сутнісною, організаційною та якісною складовими дозволило сформулювати визначення аутсорсингу в межах стратегічного підходу до управління організацією – як засіб оптимізації бізнес-системи, в межах системного підходу – як сукупність відносин між суб'єктами господарювання, в межах процесного підходу – як передача деяких бізнес-процесів або функцій сторонній організації.

Ключові слова: аутсорсинг, організація, передача, стратегія, оптимізація, бізнес-система.

В статье были проанализированы основные научные подходы к пониманию понятия «аутсорсинг». В результате проведенного морфологического анализа сущности понятия определено, что ключевыми словами в трактовке аутсорсинга являются «передача» и «соглашение». Осуществление морфологической декомпозиции по сущностной, организационной и качественной составляющим позволило сформулировать определение аутсорсинга в рамках стратегического подхода к управлению организацией – как средство оптимизации бизнес-системы, в рамках системного подхода – как совокупность отношений между субъектами хозяйствования, в рамках процессного подхода – как передача некоторых бизнес-процессов или функций сторонней организации.

Ключевые слова: аутсорсинг, организация, передача, стратегия, оптимизация, бизнес-система.

The article analyzes the main scientific approaches to understanding the concept of "outsourcing". A morphological analysis of the essence of the concept has been carried out. As a result it is determined that the keywords in the treatment of outsourcing are "transfer" and "agreement". The fulfillment of the morphological decomposition on the substantive, organizational and qualitative components allowed formulating outsourcing definitions within the strategic, system and process approaches to managing the organization. As an element of strategic management, outsourcing is seen as optimizing the business system by distributing its functions on such performed independently and purchased from outside organizations. Within the framework of the system approach, outsourcing is considered as a set of relationships related to the refusal of the own execution of business processes, or their components, aimed at increasing the efficiency of the enterprise through the use of the resource of the external entity. The process approach defines outsourcing as a transfer on the basis of a contract of some business functions or a business process to a specialized outside organization.

Keywords: outsourcing, organization, transfer, strategy, optimization, business system.

Вступ і постановка завдання. Поняття «аутсорсинг» використовується в сучасній економічній літературі як широкий термін, що описує множину форм співробітництва, пов'язаних з передачею майна, переведенням персоналу, перенесенням бізнесу в інші країни й т.п. В господарській діяльності організацій під аутсорсингом в основному розуміють залучення до виконання певних функцій або операцій стороннього виконавця, найчастіше – закордонного, з країн з дешевою робочою силою. Перелік операцій досить великий, і тому у визначеннях аутсорсингу зустрічаються різночитання. Аутсорсинг (outsourcing) походить від англійських слів «outside resource using», що означає використання зовнішніх ресурсів і зовнішніх джерел. В економічних словниках «аутсорсинг» описаний як передача підрядникові на сторону бізнес-функцій або частин бізнес-процесів компанії для підвищення продуктивності праці й зниження собівартості продукції. Поняття «аутсорсинг» у чинній правовій доктрині відсутнє, а таким чином, відсутнє і його регулювання. Таким чином, розуміння, що ж саме вважати аутсорсингом, немає в силу відмінностей у визначеннях і розуміннях основної мети цієї дії. Тому **метою статті** є визначення сутності поняття «аутсорсинг» та обґрунтування існуючих підходів до його розуміння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дж.Брайан Хейвуд [27] називає найбільш повним з визначень «переведення внутрішнього підрозділу й усіх пов'язаних з ним активів в організацію постачальника послуг, що пропонує провадити деяку послугу протягом певного часу за встановленою ціною». Ж.-Л.Бравар і Р.Морган [4] формують аутсорсинг як «обумовлене договором використання матеріальних засобів, майна й знань третьої особи... для надання послуг, раніше надаваних внутрішніми чинностями компанії з можливим пере-

ходом існуючого персоналу до постачальника послуг...». В Американському словнику англійської мови (The American Heritage dictionary of the English Language) [30] дієслово «outsource» визначається як «отримувати щось від зовнішньої організації або області відповідно до контракту, укласти контракт». Велика кількість авторів Календжян С. О. [12], Клементс С. [13], Bersin J. [28] розглядають аутсорсинг в першу чергу як угоду (договір або контракт) між суб'єктами господарювання. Автори Айвазян Є.С. [2], Єрмошина Е.Л. [8], Дафт Річард Л [6], Джермейн Р., Гюнтер А. [7], Матвій І.Є. [16] й низка інших визначають аутсорсинг як передачу певного об'єкту. На факт передачі активів при аутсорсингу вказують також Гопшгальк П., Соли-Сетер Х. [5], Коптелов А [14], проте низка дослідників [7, 24, 18, 6, 13, 25, 20] вважають об'єктом передачі бізнес-процеси та їх складові. Інші вчені Золотов В. А. [9] Кадыев Т. [11] Орлова Е. [19] поєднують аутсорсинг із поділом праці, тільки на більш високому рівні – як здатність підвищення конкурентоспроможності бізнесу. Автори Партин Г.О. [21], Микола О.І. [17], Поспех Л.З. [23] концентрують увагу саме на меті аутсорсингу, тобто розглядають його в першу чергу як інструмент підвищення ефективності діяльності підприємства. На думку представників діючих консалтингових фірм [10], основною метою аутсорсингу є: 1) концентрація менеджменту на найбільш пріоритетних напрямках здійснення господарської діяльності; 2) вивільнення ресурсів для здійснення основної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Отже, можна говорити про аутсорсинг як про засіб підвищення конкурентоздатності, або як про господарську операцію, і визначення в цих випадках будуть різними. Для упорядкування існуючих підходів до визначення сутності аутсорсингу і коректного узагальнення поняття використано метод морфологічного аналізу (табл. 1).

Таблиця 1 – Морфологічний аналіз визначення поняття «аутсорсинг»

Ключове слово	Визначення
Передача 36,6 %	стороннім спеціалізованим компаніям (аутсорсинговим компаніям) процесів або функцій усередині свого бізнесу, разом з відповідальністю за результат виконання цих процесів [18]
	реалізації завдань, функцій, сфер і процесів зовнішній фірмі (або фірмам), що спеціалізується в даній області [16]
	внутрішнього підрозділу підприємства й усіх пов'язаних з ним активів в організацію постачальника послуг, що пропонує робити якусь послугу протягом певного часу за застереженою ціною [27]
	ІТ-активів, орендованих потужностей, персоналу й управлінської відповідальності стороннім організаціям [5]
	компанією-клієнтом процесів або функцій іншої компанії (або агентів) для їхнього виконання [7]
	на договірній основі непрофільних функцій іншим організаціям, що спеціалізуються в конкретній області й мають відповідний досвід, знання, технічні засоби [8]
	певних допоміжних функцій третій особі, що спеціалізується у відповідній сфері діяльності [2]
	придатним посередникам певних внутрішніх операцій, що дозволяє майже миттєво одержати значну економію й підвищити якість продукції [6]
	сторонньому підрядникові деяких бізнес-функцій або частини бізнес-процесу [24]
	спеціалізованим компаніям виконання непрофільних функцій [19]
	частини певних функцій іншим компаніям... прав, обов'язків і відповідальності щодо цієї роботи [25]
Контракт, Договір Угода 30 %	виконання окремих функцій (виробничих, сервісних, інформаційних, фінансових, логістичних, управлінських та ін.) або бізнес-процесів (організаційних, фінансово-економічних, виробничо-технічних, маркетингових) зовнішньою організацією, що володіє необхідними для цього ресурсами перенесення бізнесу на тривалий строк у країні з низькими витратами на виробництво [3]
	надання послуг або постачання продукцією зовнішніми постачальниками або виробниками для зменшення витрат [30]
	використання матеріальних засобів, майна й знань третьої особи... для надання послуг, раніше надаваних внутрішніми силами компанії з можливим переходом існуючого персоналу до постачальника послуг [4]
	із зовнішніми субпідрядниками на виконання виробничих робіт, зокрема з іноземними компаніями, що не є членами профспілок [29]
	придбання відповідної продукції або послуг на стороні [12]
	відмова від власного бізнес-процесу й придбання послуг з реалізації даного бізнес-процесу в «третьої сторони» [20]
	придбання суттєвої кількості проміжних компонентів у зовнішніх постачальників [28]
	із зовнішньою організацією, відповідальною за здійснення частини або всіх бізнес-процесів, функцій якої-небудь служби [13]
Організаційне рішення 10%	зі сторонньою організацією для передачі під її відповідальність здійснення бізнес-процесів або функцій [26]
	що оптимізує конфігурацію бізнес-системи, виходячи з параметрів «якість-витрати-володіння»; заповнення на стороні [10]
	що полягає в розподілі функцій бізнес-системи відповідно до принципу: «залишаю собі тільки ті, що можу робити краще за інших, передаю зовнішньому виконавцеві те, що він робить краще за інших» [15]
Стратегія 6,7 %	спрямоване на оптимізацію всіх ресурсів бізнес-системи, з погляду економічної доцільності, забезпечення й підвищення конкурентоспроможності, стратегічного інтересу, пов'язаного з передачею окремих послуг (функцій, операцій, діяльності, повноважень) і активів сторонньому виконавцеві, що має певну спеціалізацію або компетенцію, на основі довгострокових відносин [23]
	що дозволяє оптимізувати функціонування організації за рахунок зосередження діяльності на головному напрямі [8]
Інструмент 6,7 %	управління компанією, що спрямована на передачу ведення функціонально необхідних, але не основних напрямів у діяльності організації компаніям, що спеціалізуються в цьому конкретному роді діяльності [11]
	управління підприємством, спрямований на підвищення ефективності та конкурентоспроможності діяльності, який передбачає укладання контракту між замовником і постачальником (аутсорсером) з метою виконання останнім як основних, так і другорядних бізнес-функцій замовника за певну плату, що зумовлює реорганізацію і оптимізацію підприємницької діяльності і, за необхідності, залучення тимчасового персоналу [21]
Концентрація 6,7 %	посилення конкурентоспроможності підприємства за рахунок концентрації на ключових, виходячи з ринкових умов, для підприємства компетенціях, функціях та/або бізнеспроцесах [17]
	зусиль на основному бізнесі й передача непрофільних робіт зовнішнім спеціалізованим організаціям (аутсорсерам) на договірній основі [9]
Залучення 3,3 %	менеджменту на найбільш пріоритетних напрямках здійснення господарської діяльності [14]
	третьої сторони для вирішення проблем організації у взаєминах із зовнішнім середовищем, а також внутрішніх проблем, пов'язаних з реалізацією конкретних бізнес-процесів або використанням науко-містких технологій, наприклад інформаційних [22]

Сукупність морфологічних одиниць, що характеризують сутнісну складову поняття «аутсорсинг», є знач-

ною мірою неоднорідною. Аналізуючи визначення різних авторів, стає очевидним, що більшість авторів

[3, 5, 7, 16, 24, 27, 28] у визначенні аутсорсинга наголошують на організаційному аспекті, тобто саме на відокремленні певного об'єкту, а інші [8, 10, 14, 15, 17] – на його економічному змісті, меті. В останньому визначенні [22], визначено лише ціль або одну сторону аутсорсингу, тобто організація внутрішньої бізнес-системи, і не висвітлено роль залученої (третьої) сторони. У більшості визначень першої групи навпаки, відсутній економічний зміст, тобто мета аутсорсингу. Суперечливими є дані

щодо об'єкту «угоди» або «передачі», також іменування суб'єктів дещо різняться.

Отже, такий розкид представлених визначень сутності аутсорсингу вказує на їх неоднозначність, і потребує подальшого аналізу. Було проведено декомпозицію представлених визначень за такими складовими: сутнісна складова, організаційна складова (з підрозділами на суб'єкт і об'єкт), якісна складова, або мета. Результати представлені в табл. 2.

Таблиця 2 – Морфологічна декомпозиція визначення поняття «аутсорсинг»

Ознака	Структурний склад
Сутнісна складова	– передача [2, 5, 6, 7, 8, 16, 18, 19, 24, 25, 27] – угода (договір, контракт) [3, 4, 12, 13, 20, 26, 28, 30] – організаційне рішення [10, 23, 15] – стратегія [11, 8] – концентрація [9, 14] – інструмент [17, 21] – залучення [1]
Організаційна складова Суб'єкт	– сторонні організації [12, 13, 24] – спеціалізовані компанії (аутсорсингові компанії) [19, 18, 9, 28] – організація постачальника послуг [30, 21] – зовнішні субпідрядники на виконання виробничих робіт, зокрема з іноземними компаніями, що не є членами профспілок [29] – агент [7] – придатний посередник [6] – третя особа (сторона) [22, 20] – країни з низькими витратами на виробництво [3]
Організаційна складова Об'єкт	– процеси або функції усередині свого бізнесу або певні внутрішні операції або частини бізнес-процесу [7, 24, 18, 6, 13, 25, 20] – бізнесу на тривалий строк [3] – не основних напрямів у діяльності організації, певних допоміжних функцій, непрофільних робіт (функцій), нехарактерних сфер діяльності [2, 8, 9, 11, 19] – конкретних бізнес-процесів або використанням наукомістких технологій, наприклад інформаційних [22] – виробничих робіт [29] – відповідної продукції або послуг [12] – суттєвої кількості проміжних компонентів [28] – внутрішнього підрозділу підприємства й усіх пов'язаних з ним активів, ресурсів [27, 14] – ІТ-Активів, орендованих потужностей, персоналу й управлінської відповідальності [5], – матеріальних засобів, майна й знань третьої особи [4]
Якісна складова Мета	– надання послуг, раніше надаваних внутрішніми силами компанії з можливим переходом існуючого персоналу до постачальника послуг. [23] – відповідальність за результат виконання цих процесів [18] – одержати значну економію й підвищити якість продукції, для зменшення (економії) витрат [6, 19, 30] – оптимізує конфігурацію бізнес-системи, виходячи з параметрів «якість-витрати-володіння» [10] – «залишаю собі тільки ті, що можу робити краще за інших, передаю зовнішньому виконавцеві те, що він робить краще за інших» [15] – економічної доцільності, забезпечення й підвищення конкурентоспроможності, стратегічного інтересу [23, 21] – оптимізувати функціонування організації, посилення конкурентоспроможності, за рахунок зосередження діяльності на головному напрямі (бізнесі), ключових компетенціях, функціях та/або бізнес-процеса [9, 8, 17, 21] – здійснення основної діяльності [14] – вирішення проблем організації у взаєминах із зовнішнім середовищем, а також внутрішніх проблем [22]

В більшості визначень суб'єкт представлений «спеціалізованою компанією», тобто принциповим є професіоналізм виконавця (аутсорсера), два випадки вказують на іноземні компанії, де визначальним є зниження витрат порівняно з власним провадженням.

У визначеннях об'єкту переважна більшість зазначає бізнес-процеси чи функції, і лише у трьох випадках [27, 14, 5] в якості об'єкту вказані активи організації. Цей

момент є принциповим при визначенні виду й форми угоди (договору) між суб'єктами відносин. В якості мети переважає оптимізація функціонування організації, в трьох випадках [6, 19, 30] визначено зниження витрат, і в двох – підвищення конкурентоспроможності. Вважаємо, що зниження витрат є скоріше окремим випадком або засобом підвищення конкурентоспроможності.

Результати морфологічної декомпозиції дозволяють

припустити, що різноманітність наведених визначень викликана різними підходами до управління, використаних авторами. Низка авторів [2, 5, 7, 8, 27, 19, 12, 24, 18, 16, 6, 28, 3] дотримується процесного підходу, і в цьому випадку визначення вказує на аутсорсинг саме як на процес (передача, перенесення, тощо) бізнес-функцій або активів від однієї особи до іншої. Інші розглядають аутсо-

ринг як явище, тобто стан бізнес-системи організації, включаючи систему відносин із сторонніми суб'єктами господарювання [22, 30, 29, 25, 13, 4, 3, 20] або як елемент стратегії [9, 21, 15, 8, 10, 14, 11, 23, 17].

У табл. 3 наведені визначення аутсорсингу, узагальнені відповідно до стратегічного, системного та процесного підходів.

Таблиця 3 – Узагальнення визначень аутсорсингу відповідно до стратегічного, системного та процесного підходів»

Підхід	Визначення аутсорсингу	Місце в управлінні підприємством	Автори
Як елемент стратегічного управління	Оптимізація бізнес-системи за рахунок розподілу її функцій на виконуваних самостійно та придбані у сторонніх організацій	Аутсорсинг розглядається як засіб реалізації стратегії підприємства	9, 21, 15, 8, 10, 14, 11, 23, 17
Системний підхід	Сукупність відносин, пов'язаних з відмовою від власного виконання бізнес-процесів, або їхніх складових, направлена на підвищення ефективності діяльності підприємства за рахунок використання ресурсу зовнішнього суб'єкта господарювання	Аутсорсинг розглядається як сукупність відносин, тобто є системою елементів	22, 30, 29, 25, 13, 4, 3, 20
Процесний підхід	Передача на основі договору деяких бізнес-функцій або бізнес-процесу спеціалізованій сторонній організації за умов економічної доцільності	Аутсорсинг розглядається як процес, що підлягає плануванню, організуванню, координації та контролю	2, 5, 7, 8, 27, 19, 12, 24, 18, 16, 6, 28, 3

Висновки. Таким чином, у результаті проведеного морфологічного аналізу та визначення існуючих підходів до формулювання поняття «аутсорсинг» стає зрозумілим його місце в системі управління підприємством. На нашу думку, найбільш повним є визначення аутсорсингу в межах системного підходу. Певна різниця в підходах до визначення аутсорсингу пояснюється різноманітністю класифікаційних ознак і видів аутсорсингу залежно від цих ознак. Тому для кращого розуміння організаційно-економічної та правової природи аутсорсингу, варто вда- тись до класифікації цих відносин.

Список літератури: 1. *Аалдерс Роб.* ИТ-аутсорсинг. Практическое руководство: пер. с англ. / Р. Аалдерс – М.: Альпина Бизнес Букс, 2004. – 300 с. 2. *Айвазян З.С.* Бизнес на «пустом месте» [Текст] / З. С. Айвазян // Финансист. – 2002. – №4. – С. 25. 3. *Аникин Б.А.* Аутсорсинг и аутстаффинг: высокие технологии менеджмента: учеб. пособие / Б.А. Аникин, И.Л. Рудая. – М.: Инфра-М, 2006. – 288 с. 4. *Бравар Ж.-Л.* Эффективный аутсорсинг: розуміння, планування та використання успішних аутсорсингових відносин: пер. з англ. / Ж.-Л. Бравар, Р. Морган. – Дніпропетровськ: Балас Бизнес Букс, 2007. – 288 с. 5. *Гопишальк П., Соли-Сеттер Х.* ИТ-аутсорсинг: построение взаимовыгодного сотрудничества / П. Гопишальк, Х. Соли-Сеттер; Пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. – 390 с. 6. *Дафт Ричард Л.* Менеджмент. – 6-е изд. / Санкт-Петербург: Питер, 2004. – 864 с. 7. *Джермейн Р., Гюнтер А.* Контрактная логистика и аутсорсинг в России: отчет Центра междуна- р. логистики и управления цепями поставок «Дойчебан» и ОАО «Российские железные дороги». – СПб., 2012. – 34 с. 8. *Ермошина Е.Л.* Аутсорсинг. / Е.Л. Ермошина // Актуальные вопросы бухгалтерского учета и налогообложения. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.avbn.ru>. 9. *Золотов В.А.* Аутсорсинг — бизнес-стратегия и способ повышения конкурентоспособности компании / В.А.Золотов // Железнодорожный транспорт, 2006. – № 6. – С. 56–60. 10. *Илев А.* Что такое аутсорсинг? / А. Илев // Консалтинговая компания «Агентство профессионального сервиса» Портал информационной поддержки малого и среднего бизнеса. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://subcontract.ru/Docum/DocumShow_DocumID_143.htm. – Дата звертання: 30 травня 2017. 11. *Кадыев Т.* Аутсорсинг и развитие компании. Материалы конференции «Управление в России: Отказ от иллюзий» / Тимур Кадыев. [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: http://www.iteam.ru/publications/strategy/section_17/article_725/. – Дата звертання: 30 травня 2017. 12. *Календжян С.О.* Аутсорсинг и делегирование полномочий в деятельности компаний / С.О. Календжян. – М.: Дело, 2003. – 257 с. 13. *Клементс Стюарт.* Аутсорсинг бизнес-процессов. Советы финансового директора: пер. с англ. / Стюарт Клементс, Майкл Донеллан при участии Седрика Ридда; под общ. ред. В.В. Голда. – М.: Вершина, 2006. – 416 с. 14. *Коттелов А.* Аутсорсинг в зеркале современного бизнеса / А. Коттелов, Т. Крылов // IT News, 2006. – № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://citycity.ru/13938/>. – Дата звертання: 30 травня 2017. 15. *Курбанов А.Х.* Аутсорсинг: история методология, практика: моногр. / А.Х. Курбанов, В.А. Плотишников. – М.: Ин-фра-М, 2013. – 112 с. 16. *Матвій І.Є.* Дослідження особливостей використання аутсорсингу в логістиці підприємств в сучасних умовах / І.Є. Матвій, К.В. Процак // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 6. – Т. 4. – С. 197. 17. *Микало О.І.* Підходи до визначення терміна «аутсорсинг» / О.І. Микало [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economy.kpi.ua/uk/node/122>. – Дата звертання: 30 травня 2017. 18. *Михайлов Д.М.* Аутсорсинг. Новая система организации бизнеса: учебное пособие / Д.М. Михайлов. – М.: КНОРУС, 2009. – 256 с. 19. *Орлова Е.* Выделить и выиграть / Е. Орлова // Аналитический центр «Эксперт-Урал» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://expert.ru/rus_business/2006/02/autsorsing. – Дата звертання: 30 травня 2017. 20. *Основы логистики: учебник для вузов / под ред. В.В. Щербакоева.* – СПб.: Питер, 2009. – 432 с. 21. *Паршин Г.О.* Организационно-экономические аспекты внедрения аутсорсингу в господарську діяльність підприємств / Г.О. Паршин, О.В. Дідух // Економіка і управління: Науковий журнал. – 2012. – №3. – С. 54–60. 22. *Поляков В.В.* Мировая экономика и международный бизнес: учебник / кол. авторов; под общ. ред. д-ра экон. наук, проф. В.В. Полякова и д-ра экон. наук, проф. Р.К. Щенина. – 5-е изд., стер. – М.: КНОРУС, 2008. – 688 с. 23. *Поспех Л.З.* Теоретические основы аутсорсинга в сфере услуг / Л.З. Поспех // Актуальные проблемы развития экономики современной России: – Иркутск, 2006. – 183 с. 24. *Саркисов С.Э.* Менеджмент: словарь справочник / С.Э.Саркисов; – Москва: «Анкил», 2005. – 808с. 25. *Уткин Э.А.* Управление бизнесом. Аутсорсинг и развитие компании / Э.А. Уткин // Справочник экономиста. – №1. – 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.itbc.ru/articles/autsorsing.html>. – Дата звертання: 30 травня 2017. 26. *Филина Ф.Н.* Аутсорсинг бизнес-процессов / Ф.Н. Филина. – М.: ГроссМедиа: РОСБУХ, 2008. – 208 с. 27. *Хейвуд Дж.Б.* Аутсорсинг: в поисках конкурентных преимуществ: пер. с англ. / Дж.Б. Хейвуд. – М.: Изд. дом «Вильямс», 2002. – 176 с. 28. *Bersin J.* Business Process Outsourcing: Pros&Cons. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://lib.obs.ru/npi/librarian/chiefleamingofficer/2005/aprel>. 29. Definition of outsource by Merriam-Webster. – Режим доступу : <https://www.merriam-webster.com/dictionary/outsource>. – Дата звертання : 30 травня 2017. 30. The American Heritage dictionary of the English Language. – Режим доступу : <https://ahdictionary.com/word/search.html?q=outsource>. – Дата звертання : 30 травня 2017.

References (transliterated): 1. Aalders, R. *Autsorsing: prakticheskoe rukovodstvo* [Outsourcing: practical guide]. Moscow, Alpina Business Books Publ. 2003. 300 p. 2. Aivazian, Z. S. *Biznes na "pustom meste"* [Business on "empty place"]. Finansist. 2002. no. 4, p. 82–87. 3. Anikin, B. A. *Autsorsing: sozdanie visokoeffektivnykh i konkurentosposobnykh organizatsiy* [Outsourcing: creation of the highly effective and competitive organizations]. Moscow: INFRA-M Publ. 2003. 288 p. 4. Bravar, J.–L. *Effektivnyi autsorsing* [Effective outsourcing]. Balans Business Books Publ. 2007. 288 p. 5. Gopshgal'k P., Soli-Seter H. *IT-outsorsing: postroenie vzaimovыgodnogo sotrudnichestva* [IT-outsourcing: building mutually beneficial cooperation]. M.: Al'pina Biznes Buks Publ. 2007. 390 p. 6. Daft Richard L. *Menedzhment*. [Management]. Sankt-Peterburg, Piter Publ. 2004. 864 p. 7. Dzhermejn R., Gjunter A. *Kontraktijnaja logistika i autsorsing v Rossii* [Contract logistics and outsourcing in Russia]: otchet Centra mezh-dunar. logistiki i upravleniya cepjami postavok «DojcheBan» i OAO «Rossijskie zheleznye dorogi». Sankt-Peterburg, Piter Publ. 2012. 34 p. 8. Ermoshina E. L. *Autsorsing*. [Outsourcing] Available at: <http://www.avbn.ru>. (accessed 30.05.2017). 9. Zolotov V. A. (2006) *Autsorsing — biznes-strategiya i sposob povыsheniya konkurentosposobnosti kompanii* [Outsourcing is a business strategy and a way to improve the company's competitiveness]. Zheleznodorozhnyj transport. 2006. no. 6. p. 56–60. 10. Ivlev A. *Chto takoe autsorsing?* [What is outsourcing?]. Available at: http://subcontract.ru/Docum/DocumShow_DocumID_143.htm. (accessed 30.05.2017). 11. Kadyev T. *Autsorsing i razvitie kompanii*. [Outsourcing and company development] Available at: http://www.iteam.ru/publications/strategy/section_17/article_725/. (accessed 30.05.2017). 12. Kalendzhian S. O. *Autsorsing i delegirovanie polnomochij v dejatel'nosti kompanij* [Outsourcing and delegation of authority in the company's activities]. Moscow. Delo Publ. 2003. 257 p. 13. Clements Stewart, Donellan Michael, Reed Cedric. ed. Gold V. *Autsorsing biznes-processov. Sovety finansovogo direktora*. [Outsourcing of business processes. Advices of the financial director] Moscow. Vershina Publ. 2009. 416 p. 14. Koptelov A. *Autsorsing v zerkale sovremennogo biznesa* [Outsourcing in the mirror of modern business] Available at: <http://citcity.ru/13938/>. (accessed 30.05.2017). 15. Kurbanov A. H., Plotnikov V. A. *Autsorsing: istoriya metodologiya, praktika* [Outsourcing: history, methodology, practice]. Moscow. Infra-M Publ. 2013. 112 p. 16. Matviy I. Ye., Protsak K. V. (2010) *Doslidzhennya osoblyvostey*

vykorystannya aut-sorsynhu v lohystytsi pidpryyemstv v suchasnykh umovakh [Investigation of the features of using outsourcing in logistics of enterprises in modern conditions] *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu*. [Bulletin of the Khmelnytsky National University] 2010, no. 6, vol. 4 p. 197. 17. Mykalo O. I. *Pidkhody do vyznachennya termina "autsorsing"* [Approaches to the definition of the term "outsourcing"] Available at: <http://economy.kpi.ua/uk/node/122>. (accessed 30.05.2017). 18. Mihajlov, D. M. *Autsorsing. Novaja sistema organizacii biznesa* [Outsourcing. New system of business organizing]. Moscow. KNORUS Publ. 2009. 256 p. 19. Orlova E. *Vydelit' i vyigrat'* [Highlight and win] Available at: http://expert.ru/rus_business/2006/02autsorsing. (accessed 30.05.2017). 20. Shherbakov V. V. *Osnovy logistiki* (2009) [Logistics basics] Sankt-Peterburg: Piter Publ. 2009. 432 p. 21. Partyn H. O., Didukh O. V. (2012) *Orhanizatsiyno-ekonomichni aspekty vprovadzhennya aut-sorsynhu v hospodars'ku diyal'nist' pidpryyemstv* [Organizational-economic aspects of implementation of outsourcing in the economic activity of enterprises] *Ekonomika i upravlinnya: Naukovyy zhurnal*. [Economics and Management: Scientific Journal]. 2012. no. 3. p. 54–60. 22. Poljakov V. V., Shhenin R. K. eds. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnyy biznes: uchebnik* [World economy and international business: a textbook] Moscow. KNORUS Publ. 2005. 688 p. 23. Pospheh L. Z. (2006) *Teoreticheskie osnovy autsorsinga v sfere uslug* [Theoretical foundations of outsourcing in the service sector] Aktual'nye problemy razvitiya jekonomiki sovremennoj Rossii [Actual problems of the development of the economy of modern Russia]. Irkutsk. 2006. 183 p. 24. Sarkisov S. J. (2005) *Menedzhment: slovar' spravochnik* [Management: dictionary-reference]. Moscow. Ankil Publ. 2005. 808 p. 25. Utkin Je. A. *Upravlenie biznesom. Autsorsing i razvitie kompanii* [Business management. Outsourcing and development of the company]. Avialbe at: <http://www.itbc.ru/articles/autsorsing.html>. (accessed 30.05.2017). 26. Filina F. N. *Autsorsing biznes-processov* [Business-process outsourcing] Moscow. GrossMedia ROSBUH Publ. 2008. 208 p. 27. Heywood G. B. *Autsorsing: v poiskah konkurentnykh preimushhestv* [Outsourcing. In searches of competitive advantages] Moscow. Vil'jams Publ. 2002. 176 p. 28. Bersin J. *Business Process Outsourcing: Pros&Cons*. Avialbe at: <http://lib.obs.ru/npi/librarian/chiefleamingofficer/2005/aprel>. (accessed 30.05.2017). 29. Definition of outsource by Merriam-Webster. Avialbe at: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/outsource>. (accessed 30.05.2017). 30. The American Heritage dictionary of the English Language Avialbe at: <https://ahdictionary.com/word/search.html?q=outsource>. (accessed 30.05.2017).

Надійшла (received) 17.06.2017

Бібліографічні описи / Библиографические описания / Bibliographic descriptions

Морфологічний аналіз поняття «аутсорсинг» / О. В. Прохоренко // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 103–107. – Бібліогр.: 30 назв. – ISSN 2227-6890.

Морфологический анализ понятия «аутсорсинг» / Е. В. Прохоренко // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 103–107. – Бібліогр.: 30 назв. – ISSN 2227-6890.

Morphological analysis of the concept of "outsourcing" / O. V. Prokhorenko // Bulletin of NTU «KhPI». Series: Actual problems of Ukrainian society development. – Kharkiv: NTU «KhPI», 2017. – № 29 (1251). – P. 103–107. – Bibliogr.: 30. – ISSN 2227-6890.

Відомості про авторів / Сведения об авторах / About the Authors

Прохоренко Олена Вікторівна – кандидат економічних наук, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доцент кафедри менеджменту та оподаткування НТУ «ХПІ», м. Харків; тел.: (050) 954-42-830; e-mail: a_prokhorenko@meta.ua.

Прохоренко Елена Викторовна – кандидат экономических наук, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт», доцент кафедры менеджмента и налогообложения, г. Харьков; тел.: (050) 954-42-830; e-mail: a_prokhorenko@meta.ua.

Prokhorenko Olena Viktorivna – Candidate of Economical Sciences (Ph. D.), National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Associate Professor at the Department of Management and Taxation, tel.: (050) 954-42-830; e-mail: a_prokhorenko@meta.ua.

УДК 338.2

В. А. МИЩЕНКО, Є. М. ШАПРАН, М. О. КУБРАК, К. Г. МИНДРА**ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ
НА МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ**

Розглядаються питання розроблення ефективного механізму попередження банкрутства та усунення ознак неплатоспроможності на підприємствах машинобудівної галузі. В основу дослідження був покладений метод перехресних кейсів з використанням вагомих прикладів, який дозволив виявити спільні методи подолання кризи 2008–2009 років. Цей досвід може бути застосованим іншими компаніями машинобудівної галузі для подолання системних та економічних криз. На основі дослідження були розроблені рекомендації щодо побудови комплексної системи антикризового управління.

Ключові слова: антикризове управління, система антикризового управління, методи антикризового управління, підприємства машинобудування, криза, метод перехресних кейсів.

Рассматриваются вопросы разработки эффективного механизма предупреждения банкротства и устранения признаков неплатежеспособности на предприятиях машиностроительной отрасли. В основу исследования был положен метод перекрестных кейсов с использованием весомых примеров, который позволил выявить общие методы преодоления кризиса 2008-2009 годов. Этот опыт может быть применен другими компаниями машиностроительной отрасли для преодоления системных и экономических кризисов. На основе исследования были разработаны рекомендации по построению комплексной системы антикризисного управления.

Ключевые слова: антикризисное управление, система антикризисного управления, методы антикризисного управления, предприятия машиностроения, кризис, метод перекрестных кейсов.

The issues of developing an effective mechanism for preventing bankruptcy and eliminating insolvency signs at enterprises of the machine-building industry are considered. The methodical approach to the evaluation of the effectiveness of the mechanism of anti-crisis management is offered, which gives the possibility to provide more detailed, objective and thorough information on the practical application of the appropriate forms of the mechanism of crisis management and the choice of tools and measures for its implementation. The study was based on the method of cross-case studies using significant examples, which allowed to identify common methods for overcoming the crisis of 2008-2009. This experience can be applied by other engineering companies to overcome systemic and economic crises. Based on the research, recommendations on construction of the organizational and economic system of crisis management at machine-building enterprises in the modern conditions have been developed.

Keywords: crisis management, crisis management system, methods of crisis management, engineering enterprises, crisis, cross-case method.

Вступ. Машинобудування є провідної галуззю української економіки, від стану і рівня розвитку якої залежить промисловий потенціал країни, її конкурентоспроможність на зовнішніх ринках, а також рівень соціального розвитку. Машинобудування зазнало тяжких втрат унаслідок світової кризи 2008–2009 рр., оскільки відбулося найбільш значне зменшення обсягів виробництва серед інших сфер промисловості. Відповідно погіршилося фінансове становище галузі: на протязі кризових років збільшувалася частка підприємств, що здійснювали збиткову діяльність, а саме у 2008 р. ця величина становила 36,1 %, в 2009 р. зросла до 39,3 %. За 2010 р. частка збиткових підприємств сягнула 38,1 %, незважаючи на приріст випуску продукції на 36,1 %. В 2012–2013 рр. почалось падіння попиту в країні, яка є основним споживачем продукції машинобудівної галузі, Росії, що негативно відобразилось на рівні цін. Найбільших втрат зазнали заводи – виробники вагонів та вагонного обладнання, що зумовлено загостренням політичних відносин і загальним перенасиченням вагонного ринку. Всі ці фактори зумовлюють актуальність дослідження кризового стану машинобудування, методів та механізму впровадження антикризового управління в українських умовах та узагальнення позитивного досвіду компаній, які здійснили ефективне антикризове управління.

Аналіз останніх досліджень. Основні теоретичні й методологічні положення антикризового управління, питання сутності, специфіки завдань та інструментарію антикризового управління на рівні підприємства в умовах

ринкової економіки викладені в працях вітчизняних та зарубіжних науковців: Е. І. Альтман, І. А. Бланк, Ш. Л. Браун, І. Т. Балабанов, В. О. Василенко, А. П. Градов, В. С. Король, Е. М. Коротков, О. Є. Майборода, П. Г. Перерва, Л. С. Ситник, О. О. Терещенко, А. М. Штангрет та інші. Значним добуток цих авторів є розробка теоретичних та практичних засад, які дозволяють достатньою мірою успішно прогнозувати ознаки та ймовірність кризових явищ на промислових підприємствах [1–4]. В останні роки значна увага приділяється дослідженню антикризового фінансового управління, питаннями необхідності, доцільності та розвитку якого займаються такі вчені, як А. М. Подд'юргін, О. О. Терешкова, С. Я. Салига [5–6].

Постановка проблеми. У зарубіжних і вітчизняних працях антикризове управління зазвичай розглядається як макроекономічна проблема. Предметом антикризового управління є прогнозовані і реальні фактори кризи. Представлені в науковій літературі розробки пов'язані, здебільшого, з аналізом фінансового стану підприємства і не містять комплексних рекомендацій щодо методів виведення підприємства з кризового становища. Опубліковані ними праці торкаються окремих аспектів організації антикризового управління і лишають поза увагою питання формування комплексної системи антикризових заходів для промислових підприємств. Більш того сучасні теоретичні та практичні розробки базуються здебільшого на умовах розвинутої ринкової економіки, що не дозволяє переносити цей досвід в повному обсязі на українські реалії ведення бізнесу. Тому подальшого дослідження вимагає ряд питань, пов'язаних

із розробленням ефективних методів антикризового управління та формуванням комплексної системи заходів усунення ознак неплатоспроможності та ризику банкрутства підприємств в рамках українських умов.

Мета дослідження – розробка рекомендацій щодо побудови організаційно-економічної системи антикризового управління в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. В основу дослідження був покладений метод перехресних кейсів з використанням, так званих, вагомих прикладів. Для виявлення вагомих прикладів, якими стали компанії, що ефективно впровадили методи антикризового управління для подолання кризи 2008–2009 років і значно поліпшили фінансовий стан підприємства, були застосовані методи діагностики кризового стану підприємства. На основі отриманих даних був застосований метод комбінаційного групування, який дозволив сформувати три групи компаній в залежності від ступеню вірогідності настання банкрутства. Також був застосований метод порівняльного аналізу з метою виявлення спільних заходів антикризового управління.

З метою дослідження позитивного досвіду антикризового управління компаніями машинобудівної галузі, які виробляють високотехнологічну продукцію, було взято 50 заводів, які є лідерами своєї галузі. Діагностику кризового стану усіх підприємств виконати було неможливо із-за відсутності доступу до необхідної фінансової інформації в окремих компаніях. Порівняльний аналіз вірогідності настання кризового стану здійснювався для 25 компаній протягом 2010–2012.

Для діагностики кризового стану підприємств був застосований аналіз множинних дискримінант (використання багатофакторних моделей зарубіжних та вітчизняних авторів) та порівняльний аналіз основних фінансових коефіцієнтів підприємства. Це дозволило мінімізувати недоліки кожної групи методів та отримати максимально точний результат.

На основі отриманих даних було сформовано 3 групи підприємств: компанії з відносно позитивними показниками (16 компаній, 64 %), компанії з відносно негативними показниками (6 підприємств, 0,24 %), та компанії, які ефективно застосували антикризове управління (3 підприємства, 0,12 %).

Лише 3 підприємства провели ефективну антикризову компанію, яка дала їм змогу знизити вірогідність банкрутства, поліпшити фінансові результати та вийти на шлях сталого розвитку. Цими трьома компаніями є Азовмаш, Луганськтепловоз та Дніпровагонмаш. Для аналізу їх діяльності був застосований комбінований підхід, тобто збалансована система економічних та фінансових показників. Такий підхід дав можливість узагальнити вплив усіх складових, в той час як використання лише фінансових показників за звітністю підприємства характеризує лише поточний стан на певну дату і не дає змоги виокремити основні чинники, які його спричинили. Отримані результати діагностики кризового стану компаній, що здійснили ефективне кризове управління, за 2010–2012 роки зведені в таблицю 1.

Таблиця 1 – Порівняльна діагностика кризового стану компаній, що впровадили ефективне антикризове управління (2010–2012 рр.)

Модель дослідження / Назва підприємства	Зарубіжні моделі					Вітчизняні моделі		Аналіз коефіцієнтів				
	2-х факторна модель Альтмана	5-ти факторна модель Альтмана	Модель Таффлера	Модель Фулмера	Модель Спрінггейта	Модель ПСА	Модель Зайцева	Ктл	Кал	Кзвз	Кавт	РА
Значення показників	$Z > 0$, $Z = 0$, $Z < 0$, $Z > 50\%$, $Z = 0$, $Z < 50\%$	$1,81 < Z < 2,7$ – висока, $2,7 < Z < 3$ – можлива, $Z > 3$ – низька	$Z < 0,2$ – висока, $Z \geq 0,3$ – незначна	$H < 0$ – банкрутство обов'язкове	$Z < 0,862$ – дуже висока	$R < 0 - 90\% - 100\%$, $0 < R < 0,2 - 60\% - 80\%$; $0,2 < R < 0,3 - 35\% - 50\%$; $0,3 < R < 0,4 - 15\% - 20\%$; $R > 0,42$ – до 10%	< 0 – висока, $0 - 1$ – санация, $1 - 2$ – можливо, > 2 – нема загрози	> 1	Норм. значення – 0,2	Норм. знач. – 1	Норм.знач. – 0,5	> 0
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
2010 рік												
Азовмаш	-0,499	0,9830	0,241	-2,9521	0,316	-2,301	1,851	0,74	0,01	6,21	-0,016	-0,046
Луганськтепловоз	-0,433	0,5153	0,210	-1,0752	0,132	-2,341	2,171	0,28	0,02	13,57	0,02	-0,037
Дніпровагонмаш	-0,517	0,3901	0,393	2,1671	-0,661	0,240	-3,150	0,79	0,22	2,74	0,27	-0,069
2011 рік												
Азовмаш	-0,546	2,7457	0,664	5,2232	1,380	7,004	6,242	0,58	0,04	1,656	0,014	0,169
Луганськтепловоз	-0,445	2,5548	0,729	9,7398	1,345	0,200	6,040	0,59	0,03	1,795	0,11	0,116
Дніпровагонмаш	-0,651	5,3435	0,994	7,9752	4,043	5,184	13,312	1,63	0,48	0,85	0,54	0,581
2012 рік												
Азовмаш	-0,333	2,7064	1,167	-4,2820	0,816	-6,905	4,523	0,37	0,03	2,23	-0,62	-0,035
Луганськтепловоз	-0,651	2,0853	0,534	2,5107	0,582	-1,063	3,737	0,49	0,08	1,3	0,4	0,046
Дніпровагонмаш	-0,768	6,9721	2,719	13,700	5,440	6,473	17,256	1,352	0,8	0,22	0,82	0,557

Подальша діагностика кризового стану цих компаній показала, що в 2009–2010 роках ступінь вірогідності настання банкрутства підприємств була досить високою, але в 2011 та 2012 роках вона значно знизилась. Це є підтвердженням ефективності впровадженого механізму антикризового управління в цих компаніях. Варто зазначити, що на виробничу діяльність та фінансову стабільність цих компаній

вплинуло падіння попиту та цін на вагони та вагонне обладнання в 2012 році, про що свідчить зростання ризику настання банкрутства в порівнянні з 2011 роком.

Результати досліджень. Методи, які були застосовані цими компаніями для виходу з кризи в 2008–2009 рр., та результати їх застосування зведено в таблицю 2.

Таблиця 2 – Результати застосування методів

Назва підприємства	Метод	Особливості застосування	Результат застосування методу	Загальний результат
1	2	3	4	5
Азовмаш	Переоснащення та модернізація виробництва	- створення повного циклу виготовлення вантажних вагонів - пусконаладжувальні роботи на третій формувальній лінії для середнього вагонного литва "Кюнцель-Вагнер" - реконструкція установки безперервного лиття заготовок (МБЛЗ) з додатковим струмком меншого типорозміру - запуск нового виробничого комплексу, що включає електропід'ємністю 60 тонн, піч-ківш і машину безперервного лиття	- підвищення продуктивності МБЛЗ на 15 % - забезпечення щорічного виробництва рідкої сталі до 500 тис. тонн	В 2011 році холдинг закінчив рік з прибутком в 702 млн. грн. Обсяг випуску вагонів збільшився на 30 %, обсяг реалізації продукції в 1,7 раза, коефіцієнт автономії в 1,1 раза, рівень рентабельності в 2 рази, коефіцієнт абсолютної ліквідності в 3 рази, коефіцієнт забезпеченості власними коштами на 87 %.
	Інноваційний розвиток	- розробка першої партії піввагонів підвищеної вантажопідйомності	- отримання конкурентних переваг, - підписання нових контрактів	
	Реструктуризація виробництва	- підприємства групи консолидували належні їм акції машинобудівних активів. Розміщення акцій додаткового випуску підприємств. У результаті емісії акцій частка Холдингової компанії Wessanen Trading Limited (Kinp) у статутних капіталах ПАТ «МЗВМ», ПАТ «МТЗ» та ПАТ «ГСКТІ» збільшилися до 81 %, 89 % і 93 % відповідно. - ВАТ «Азовзагальмаш» орендував майновий комплекс ВАТ «МЗВМ»	- підвищення оперативності прийняття управлінських рішень, - мінімізація виробничих витрат, витрат на маркетинг, - усунення дублювання виробництва і структур управління, - підвищення вартості компанії	

Продовження таблиці 2.

1	2	3	4	5
	Реструктуризація кредитних зобов'язань	- створення координаційного комітету з представниками найбільших банків-кредиторів України. - узгодження плану виплат кредитних зобов'язань.	- зменшення боргів підприємства, - покращення стосунків із кредиторами	
Дніпровагонмаш	Реструктуризація	- створення двох транспортних підприємств	- завантаження на 1/3 виробництва, - створення додаткової інфраструктури.	Зростання чистого прибутку в 2011 році до 818 млрд грн, чистого доходу до 3,87 млрд грн. За 2012 рік підприємство скоротило поточні зобов'язання на 46 %.
	Зменшення витрат	- скасування посади начальника юридичного відділу та юридичного відділу,	- зменшення витрат, - вдосконалення організаційної структури	
Луганськтепловоз	Реструктуризація виробництва	- розпочато міжцехове переміщення устаткування, - у заводських цехах і відділах виконувалися ремонтні роботи, - триває робота щодо скорочення неліквідної продукції, - перебазовано 11 виробничих ділянок і 126 одиниць обладнання, - звільнено три адміністративні будівлі.	- оптимізація транспортної внутризаводської логістики, - економія коштів на оплату енергоносіїв, - зниження собівартості продукції.	В 2011 році отриманий чистий дохід від реалізації товарної продукції склав на 97,1 % більше, ніж в 2010 році. У 2012 значно (в 2,4 рази) збільшилася вартість активів компанії. Також показують стабільний ріст коефіцієнти ліквідності (87 % росту Кал), автономії (151 %), оборотності активів (2 рази), рентабельності підприємства (1,1 рази).
	Переоснащення та модернізація	- комп'ютеризація робочих місць, - придбано сучасне зварювальне обладнання, верстат лазерного різання, а також 4 токарних верстата з ЧПУ	- збільшення обсягів виробництва, - скорочення кількості задіяного обладнання, - перехід на гнучку технологію	
	Інноваційний розвиток	- технологічна підготовка випуску тепловозів 2TE116 і 2TE116УД, - розробка проекту мультимедійного 4-х вісного тепловоза ТЕМ103А, 6-ти вісного тепловоза ТЭМ-ТМХ, - виготовлення сумісно з НЕВЗ (РФ) вантажних електровозів змінного струму.	- залучення нових партнерів, - досягнення конкурентних переваг	
	Зменшення витрат	- запровадження методології «Бережливе виробництво», - скорочення штату на 25 %.	- зниження часу простоїв верстатів і агрегатів, - економія матеріалів, - зменшення витрат на оплату труда	

На основі проведеного дослідження позитивного досвіду впровадження методів антикризового управління пропонуються рекомендації щодо побудови організаційно-економічної системи антикризового управління:

– процес антикризового управління має продовжуватися безперервно. Наступу ознак неплатоспроможності та банкрутства можна запобігти шляхом постійного моніторингу фінансово-економічного стану підприємства, розробки відповідної управлінської, фінансової й

маркетингової стратегій, мінімізації витрат, оптимізації внутрішньовиробничих процесів, підвищення продуктивності праці.

– інноваційний розвиток підприємства є одним із найважливіших заходів антикризового управління, незалежно від стадії кризи та вибраної стратегії антикризового управління.

– важливим елементом успішного антикризового управління є опора на лідерство. Так, лідерство Олександра Савчука – колишнього президента «Азовмашу»

зіграло рішучу роль в зм'якшенні та подоланні кризової ситуації.

– залучення авторитетних сторін при створенні антикризової програми підприємства. Поради та рекомендації міжнародних аудиторських компаній, консалтингових фірм та інших суб'єктів можуть допомогти при розробці всебічної антикризової стратегії.

– важливим елементом антикризового механізму є корпоративність, яка відображається в особливій антикризовій мотивації персоналу, розумінні та прийнятті усіма робітниками цілей організації, готовності своєчасно та самовіддано працювати для їх досягнення.

– в умовах кризи особливого значення набувають такі якості, як оперативність та гнучкість. Управління підприємством має швидко визначити перспективні напрямки діяльності та пристосувати виробництво до кризових та післякризових умов ведення бізнесу.

– необхідно оптимізувати співвідношення централізму та децентралізму в проблемах прийняття рішень, координації грошових потоків, забезпечення матеріальними ресурсами виробництва та інших стратегічних питань.

Висновки. Основними методами, які були використані компаніями «Азовмаш», «Дніпровагонмаш» та «Луганськтепловоз», є реструктуризація підприємства, зменшення витрат, переоснащення та модернізація виробництва, інноваційний розвиток та реструктуризація боргу. Одночасне застосування стратегічних (переоснащення виробництва та інноваційний розвиток) та тактичних методів (зменшення витрат шляхом скорочення внутрішньовиробничих структур та персоналу, реструктуризація підприємства та

реструктуризація боргу) антикризового управління має назву «захисна тактика». Її застосування дозволило компаніям не лише подолати ризик настання банкрутства, але і зайняти лідируючі позиції на ринку. Інноваційний розвиток, внаслідок якого «Азовмаш» і «Луганськтепловоз» змогли диверсифікувати виробництво, дозволили нівелювати зменшення замовлень на основні види продукції і запобігли наступу другої хвилі кризового становища підприємства. Запропоновано окремі рекомендації щодо побудови комплексної системи методів антикризового управління.

Список літератури: 1. Бланк И. А. Антикризисное финансовое управление предприятием / И. А. Бланк. – К.: Изд-во «Эльга», Ника – Центр, 2006. – 672 с. 2. Коротков Э. М. Антикризисное управление: учебник / Э. М. Коротков. – М.: Инфра – М, 2006. – 620 с. 3. Ситник Л. С. Організаційно-економічний механізм антикризового управління підприємством / Л. С. Ситник. – Донецьк: ІЕП НАН України, 2000. – 504 с. 4. Василенко В. О. Антикризове управління підприємством: Навч. посібник. – Київ: Центр навчальної літератури, 2005. – 504 с. 5. Поддєрьогін А. М. Фінансовий менеджмент: підруч. / кер. кол. авт. і наук. ред. проф. А. М. Поддєрьогін. – К.: КНЕУ, 2005. – 535 с. 6. Салига С. Я. Управління фінансовою санацією підприємства / С. Я. Салига, О. І. Дацій. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 240 с.

References (transliterated): 1. Blank I. A. Antikrizisnoe finansovoe upravlenie predpriatiem [Anticrisis financial management of an enterprise]. Kyiv, Izd-vo «Jel'ga», Nika-Centr, 2006. 672 p. 2. Korotkov Je. M. Antikrizisnoe upravlenie: uchebnik [Anti-crisis management: a textbook]. Moscow, Infra – M, 2006. 620 p. 3. Sitnik L. S. Organizacijno-ekonomichnij mehanizm antikrizovogo upravlinnja pidpriemstvom [Organizational and economical mechanism of anti-crisis management of property]. Donetsk, IEP NAN Ukraini, 2000. 504 p. 4. Vasilenko V. O. Antikrizove upravlinnja pidpriemstvom: Navch. posib-nik [Anticrisis Enterprise Management: Teaching manual]. Kyiv, Centr navchal'noї literaturi, 2005. 504 p. 5. Podder'ogin A. M. Finansovij menedzhment: pidruch. [Financial Management: Textbook]. Kyiv, KNEU, 2005. 535 p. 6. Saliga S. Ja Upravlinnja finansovoju sanaciju pidpriemstva [Management of financial rehabilitation of the enterprise]. Kyiv, Centr navchal'noї literaturi, 2005, 240 p.

Надійшла (received) 15.06.2017

Бібліографічні описи / Библиографические описания / Bibliographic descriptions

Вдосконалення механізму антикризового управління на машинобудівних підприємствах / В. А. Міщенко, М. О. Є. М. Шапран, Кубрак, К. Г. Миндра, // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 108–113. – Бібліогр.: 6 назв. – ISSN 2227-6890.

Совершенствование механизма антикризисного управления на машиностроительных предприятиях / В. А. Мищенко, Е. Н. Шапран, М. О. Кубрак, К. Г. Мындра // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 108–113. – Бібліогр.: 6 назв. – ISSN 2227-6890.

Perfection of the mechanism of anti-crisis management in machine-building enterprises / V. A. Mishchenko, E. N. Shapran. M. O. Kubrak, K. G. Myndra // Bulletin of NTU «KhPI». Series: Actual problems of Ukrainian society development. – Kharkiv: NTU «KhPI», 2017. – № 29 (1251). – P. 108–113. – Bibliogr.: 6. – ISSN 2227-6890.

Відомості про авторів / Сведения об авторах / About the Authors

Міщенко Володимир Акимович – доктор економічних наук, професор, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», завідувач кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності та фінансів; тел.: (097) 737–09–31; e-mail:vladmish42@gmail.com.

Мищенко Владимир Акимович – доктор экономических наук, профессор, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт», заведующий кафедрой менеджмента внешнеэкономической деятельности и финансов; тел.: (097) 737–09–31; e-mail:vladmish42@gmail.com.

Mishchenko Vladimir – Doctor of Economics, Professor, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Head of the Department of Management of Foreign Economic Affairs and Finance; tel.: (097) 737–09–31; e-mail: vladmish42@gmail.com.

Шапран Євген Миколайович – доктор технічних наук, професор, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», завідувач кафедри комерційної, торговельної та підприємницької діяльності; тел.: (097) 737–09–31; e-mail: marrak1984@gmail.com.

Шапран Евгений Николаевич – доктор технических наук, профессор, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт», заведующий кафедрой коммерческой, торговой и предпринимательской деятельности; тел.: (097) 737–09–31; e-mail: marrak1984@gmail.com.

Shapran Evgeniy – Doctor of Technical Sciences, Professor, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Head of the Department of Commercial, Trade and Entrepreneurship; tel.: (097) 737–09–31; e-mail: marrak1984@gmail.com.

Кубрак Марина Олегівна – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», асистент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності та фінансів; тел.: (097) 737–09–31; e-mail: marrak1984@gmail.com.

Кубрак Марина Олеговна – Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт», ассистент кафедры менеджмента внешнеэкономической деятельности и финансов; тел.: (097) 737–09–31; e-mail: marrak1984@gmail.com.

Kubrak Marina – National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", assistant of the Department of Management of Foreign Economic Activity and Finance; tel.: (097) 737–09–31; e-mail: marrak1984@gmail.com.

Миндра Катерина Григорівна – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», магістрант кафедри зовнішньоекономічної діяльності та фінансів; тел.: (097) 737–09–31; e-mail: marrak1984@gmail.com.

Мындра Екатерина Григорьевна – Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт», магистрант кафедры внешнеэкономической деятельности и финансов; тел.: (097) 737–09–31; e-mail: marrak1984@gmail.com.

Myndra Katerina – National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Master of the Department of Foreign Economic Affairs and Finance; tel.: (097) 737–09–31; e-mail: marrak1984@gmail.com.

УДК 338.984

ДРУГОВА О. С.

ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ КОНТРОЛІНГУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ МАШИНОБУДУВАННЯ УКРАЇНИ

У статті розглянуті теоретичні питання процесу формування системи контролінгу на підприємствах. Наведено статистичні дані реалізованої продукції промисловості України. Проведено порівняльний аналіз фінансово-господарського стану промислових підприємств. Виявлено тенденції, диспропорції та нерівномірність розвитку, визначені індикатори стану, які використовують для побудови інтегральних індексів, що характеризують рівень розвитку, конкурентоспроможності. Встановлені риси та особливості інноваційної активності промислових підприємств, на нашу думку, впливатимуть на формування цілей та сценарій запровадження контролінгу та фінансово-економічної безпеки підприємств.

Ключові слова: контролінг, формування, промисловість, підприємство, показники, інноваційні підприємства, фінансовий стан.

В статье рассмотрены теоретические вопросы процесса формирования системы контроллинга на предприятиях. Приведены статистические данные реализованной продукции промышленности Украины. Проведен сравнительный анализ финансово-хозяйственного состояния промышленных предприятий. Выявлены тенденции, диспропорции и неравномерность развития, определены индикаторы состояния, которые используют для построения интегральных индексов, характеризующих уровень развития, конкурентоспособности. Установленные черты и особенности инновационной активности промышленных предприятий, по нашему мнению, влияют на формирование целей и сценарий введения контроллинга и финансово-экономической безопасности предприятий.

Ключевые слова: контроллинг, формирование, промышленность, предприятие, показатели, инновационные предприятия, финансовое состояние.

The article deals with theoretical questions of the process of formation of a control system at enterprises. The statistical data of the realized industrial production of Ukraine are presented. A comparative analysis of the financial and economic condition of industrial enterprises was carried out. The activity of innovatively active enterprises of Ukraine is analyzed. The main constraints on the formation of a controlling system are described. The trends, disproportions and unevenness of development are revealed, state indicators are used that are used to construct integral indices characterizing the level of development, competitiveness. The established features and peculiarities of innovation activity of industrial enterprises, in our opinion, will influence the formation of goals and the scenario of the introduction of control. economic security of enterprises.

Keywords: controlling, formation, industry, enterprise, indicators, innovation enterprises, financial condition.

Вступ. Теорія розробки та впровадження системи контролінгу на торговому підприємстві є досить новим напрямком досліджень. Питання, пов'язані з розглядом суті контролінгу, його функцій, принципів та

інструментів досить широко висвітлені в роботах таких зарубіжних економістів як: Дж. Б'юкенен, Д. Хан, П. Хорват, Ю. Вебер, Р. Доусон, Е. Майер, С. Майерс, Т. Райхманн, К.-Ю. Кюппер, Д. Шнайдер, Х. Штіглер, Х. Й. Фольмут, А. Дайлен, Р. Манн, А. Беккер, В. Ньюман, К. Шерфлінг, П. Прайснер, Г. Піч, Е. Шерм і ін. Значний внесок у формування теоретичних і методичних основ застосування контролінгу на підприємствах внесли такі вітчизняні вчені як: А. М. Кармінський, С. Г. Фалько, Е. А. Ананькіна, Ю. П. Аніскін, І. В. Бородушко, О. А. Дідів, В. Б. Івашкевич, В. В. Ковальов, В. А. Нестеров, В. Н. Носов, Н. І. Оленів, Н. Г. Данілочкіна, А. Д. Шеремет, А. М. Павлова, А. Г. Примак, Г. І. Присвятив, М. Л. Слуцкин, Е. А. Уткін, Л. А. Малишева і багато ін.

Метою статті є розробка теоретичних, методичних положень і практичних рекомендацій щодо формування системи контролінгу на машинобудівних підприємствах України.

Виклад основного матеріалу. Проаналізувавши різноманітні погляди вітчизняних і зарубіжних економістів, автор прийшов до висновку, що сучасний контролінг може розглядатися з різних точок зору: як концепція управління, як система управління підприємством, як функція управління, як вид людської діяльності, як система підтримки керівництва, як апарат управління, як процес організації інформаційних потоків, це означає, що для вивчення контролінгу необхідно застосовувати одночасно кілька підходів: системний, процесний, ситуаційний.

Стан контролінгу на сучасному етапі характеризується фрагментарним застосуванням контролінгу, а в практиці діяльності промислових підприємств він поки не отримав достатнього поширення.

Дослідження системи контролінгу з урахуванням особливостей галузі, в якій вона застосовується, дозволяє давати науково обґрунтовані рекомендації практиці використання методів та інструментів контролінгу на конкретному підприємстві. На нашу думку, на формування ефективної СК на підприємствах інноваційного розвитку впливають такі основні особливості, галузі: різноманітність, складність структури і розгалуженість мережі; специфікація підприємств; особливості технологічного процесу; особливості організаційної структури; специфіка обліку, аналізу, планування, контролю; інтенсивне зростання застосування ІТ-технологій. З урахуванням галузевих особливостей, автор прийшов до висновку, що система контролінгу підприємства – це цілісна інтегрована система, яка надає постійну аналітичну, методологічну, консультаційну підтримку керівництву на всіх рівнях управління в процесі підготовки, прийняття та виконання управлінських рішень, пов'язаних з купівлею-продажем товарів і наданням послуг покупцям, шляхом координації зусиль різних служб та інформаційних потоків. За допомогою її взаємопов'язаних елементів здійснюється вплив на соціально-економічний розвиток підприємства, створюються умови для досягнення його стратегічних цілей, забезпечується його сталий розвиток, зростання ефективності постпродажного обслуговування і конкурентоспроможності. Маши-

нобудування є єдиною галуззю промисловості, яка забезпечує технічне оснащення, комплексну механізацію та автоматизацію процесів виробництва, сприяє впровадженню досягнень науково-технологічного прогресу в усі інші сектори економіки. Для здійснення ефективного керівництва галуззю в цілому та управління окремими машинобудівними підприємствами зокрема необхідним є визначення проблемних аспектів розвитку галузі та, відповідно, їх усунення. Досвід індустріально розвинених країн засвідчує: саме ця галузь є індикатором і каталізатором промислового розвитку.

Функціонування машинобудівних підприємств здійснюється в умовах динамічних змін зовнішнього середовища під впливом посилення глобалізаційних процесів в економіці, політичних факторів, наслідків світових фінансових криз тощо. Економічний стан галузі машинобудування протягом різних періодів функціонування комплексу було досліджено у працях багатьох вітчизняних вчених та дослідників.

Однак динамічні зміни умов зовнішнього середовища, посилення глобалізаційних процесів в економіці України зумовлюють необхідність здійснення аналізу економічного стану галузі машинобудування на сучасному етапі його розвитку як системоутворюючої галузі промисловості на засадах контролінгу.

Проведені комплексні дослідження особливостей систем контролінгу дозволяють визначити деякі загальні риси, властиві всім системам контролінгу промислових підприємств: інтегрованість; системність; багатofункціональність; незамкнутість; прагнення до стійкості; нелінійність; конвергентність; когерентність.

Досліджуючи ключові характеристики стану підприємств машинобудування та відомі підходи до оцінки та підвищення його конкурентоспроможності на засадах контролінгу, можна сформулювати основні принципи формування:

- завдання забезпечення конкурентного потенціалу підприємства на оперативному рівні вирішуються завдяки посиленню збутового та трудового потенціалу, що дозволяє розширити ринки збуту продукції машинобудування. Аргументуючи таку думку, зазначимо, що програми стимулювання збуту та підвищення кваліфікації персоналу можуть бути впроваджені у відносно короткий термін, відповідно, результати від здійснення таких заходів стають помітними, як правило, протягом кількох місяців, що свідчить на користь оперативності таких дій;

- формування конкурентного потенціалу на тактичному рівні, насамперед, має бути спрямоване на посилення фінансових можливостей. Через набуття відмітних фінансових компетенцій у формуванні структури капіталу, розподілі прибутку, розробці дієвої політики розрахунків вже у середньостроковому періоді підприємство зможе забезпечити кращі фінансові результати порівняно із конкурентами і створити фінансове підґрунтя для формування інноваційних горизонтів розвитку;

– на стратегічному рівні об'єктом підвищеної уваги для підприємств машинобудування має бути виробничий і управлінський потенціал, оскільки саме у довгостроковому періоді є можливість активізації інноваційної діяльності у сфері продуктивних і процесних інновацій.

Порівняльний аналіз фінансово-господарського стану промислових підприємств насамперед дозволяє виявити тенденції, диспропорції та нерівномірність розвитку, визначити індикатори стану, які використовують для побудови інтегральних індексів, що характеризують рівень розвитку, конкурентоспроможності та фінансово-економічної безпеки підприємств. Особливості розвитку українських підприємств на сучасному етапі в цілому тісно пов'язані зі змінами стратегічних орієнтирів фінансово-господарської діяльності. Традиційно основними економічними цілями підприємства у ринкових умовах є підвищення ефективності виробництва, максимізація прибутку, розширення ринків збуту тощо. Аналіз ефективності діяльності вітчизняних підприємств передбачає багатофакторне дослідження обсягів прибутку та рентабельності їх функціонування. Економічний розвиток та науково-технологічний прогрес в економіці України неможливий без стабільного економічного стану промисловості як сектора економіки.

На початок 2015 р. в Україні діяло 497 великих підприємств, 16,6 тис. середніх підприємств та приблизно 1915 тис. суб'єктів малого бізнесу, причому, була негативна тенденція до зменшення їх чисельності.

Структуру реалізованої промислової продукції за

основними видами діяльності у 2015 р. подано на рис. 1. У наведеній структурі домінує переробна промисловість, що становить 67,8 % від загального обсягу. За період 2012–2015 рр. частка реалізованої продукції переробної промисловості збільшилася на 4,3 %, добувної промисловості – на 1,6 %, в той час як постачання електроенергії та газу знизилося на 5,6 %. Підсумки проведеного аналізу свідчать, що розвитку і стабільному функціонуванню інноваційно-активних промислових підприємств перешкоджають стримуючі фактори, пов'язані у першу чергу з недостатністю коштів на розробку та впровадження технологічних інновацій. Тому їх ефективне використання має стати одним з важливих об'єктів інноваційного контролінгу. Оскільки всі п'ять підприємств відносяться до інноваційно-активних, остільки їх стан є вирішальним чинником на шляху запровадження інноваційного контролінгу та вибору його інструментарію.

На етапі створення системи контролінгу на промисловому підприємстві слід визначити основні принципи її формування. До загальних принципів, на думку автора, відносяться: принцип науковості, інтегроване, когерентності, законності, балансу потреб зацікавлених сторін, системності, орієнтованості на стратегічні цілі, цілеспрямованості, безперервності, оптимальності, ефективності, мінімізації ризику, єдності управління, адаптивності. До спеціальних принципів належать: принцип руху і гальмування, стратегічної свідомості, своєчасності, актуальності, точності, об'єктивності, відповідальності, розмежування функцій і повноважень, відповідності стратегічним цілям підприємства, документування.

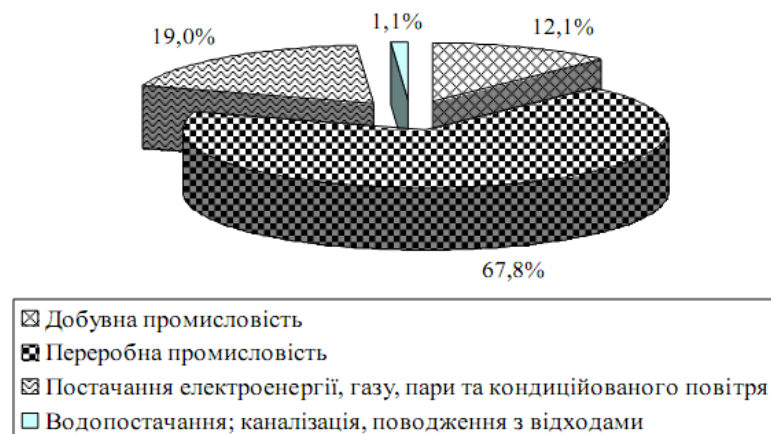

Рис. 1 – Структура реалізованої промислової продукції за основними видами діяльності

Висновки. Відтак, можна узагальнити основні висновки відносно стану та тенденцій розвитку інноваційно-активних підприємств, їх можливостей і потреб щодо застосування контролінгу. Зокрема:

– стан інноваційно-активних промислових підприємств є стабільно повільно-рухливим, а тенденції їх розвитку визначає інноваційна діяльність, яка розрізняється за власними цілями, розміром підприємств, структурою інформаційних джерел;

– потреби та можливості щодо застосування інноваційного контролінгу визначають:

а) 11 виділених найбільш важливих інноваційних цілей, які безпосередньо впливатимуть на формування контролінгу, у першу чергу його об'єктів та інструментів контролінгування;

б) причини інноваційної діяльності промислових підприємств з технологічними інноваціями за інноваційними цілями, угруповано за їх важливістю у

три групи за ступенем розповсюдженості - пріоритетні, середньої важливості та найменш важливі, серед яких є стабільні та змінні;

в) структурні зміни зовнішніх інформаційних джерел в напрямку повільного переходу інноваційно-активних промислових підприємств на більш професійні джерела, на що також впливає розмір підприємства.

Встановлені риси та особливості інноваційної активності промислових підприємств, на нашу думку, впливатимуть на формування цілей та сценарій запровадження контролінгу.

Список літератури: 1. Бойкова, Ю. М. Системный и процессный подходы как направления совершенствования системы контроллинга на предприятии / Ю. М. Бойкова // Финансовые возможности регионов в условиях экономического кризиса: материалы научно-практической конференции. – СПб.: ГПА, 2010. – С. 8–15. 2. Другова О. С. Систематизация подходов до формирования инструментария контроллинга / О. С. Другова // Научный вестник Одесского национального университета имени И. И. Мечникова. Серия « Экономика». – Одеса, 2016. – Том 21. – Выпуск 9 (51). – С. 59–63. 3. Млинко І. Б. Контролінг маркетингової діяльності на приладобудівних підприємствах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / І. Б. Млинко. – К., 2014. – 24 с. 4. Федюлова І. В. Синергетична еволюційна модель інноваційного розвитку підприємства / І. В. Федюлова // Наук. пр. Нац. ун-ту харчових технологій. – 2010. – № 36. – С. 114–118.

References (transliterated): 1. Bojkova, Ju. M. Sistemnyj i processnyj podhody kak napravlenija sovershenstvovanija sistemy kontrollinga na predprijatii [System and process approaches as directions of improving the controlling system in the enterprise]. *Finansovye vozmozhnosti regionov v uslovijah jekonomicheskogo krizisa: materialy nauchno-prakticheskoi konferencii* [Financial opportunities of regions in the conditions of economic crisis: materials of scientific and practical conference]. Saint Petersburg, GPA, 2010, pp. 8–15. 2. Drugova O. S. Sistematizacija podhodov do formuvannja instrumentariju kontrolinga [Systematization of approaches to the formation of control tools]. *Naukovij visnik Odes'kogo nacional'nogo universitetu imeni I. I. Mechnikova. Serija « Ekonomika »* [Scientific herald of Odessa I. Mechnikov National University. Economics Series]. Odesa, 2016, vol. 21, issue 9 (51), pp. 59–63. 3. Mlinko I. B. *Kontroling marketingovoї dijal'nosti na priladobudivnih pidpriemstvax: avtoref. dis. na zdobuttja nauk. stupenja kand. ekonom. nauk : spec. 08.00.04 "Ekonomika ta upravlinnja pidpriemstvami (za vidami ekonomichnoї dijal'nosti)"* [Controlling of marketing activity at instrument-making enterprises. Abstract of a thesis cand. econ. sci. diss. 08.00.04 «Economics and management of enterprises (by types of economic activity)»]. Kyiv, 2014. 24 p. 4. Fedulova I. B. *Sinergetichna evolucijna model' innovacijnogo rozvitku pidpriemstva* [Synergetic evolutionary model of enterprise innovation development]. *Nauk. pr. Nac. un-tu harchovih tehnologij* [Scientific works of the National University of Food Technology]. 2010. no. 36, pp. 114–118.

Надійшла (received) 20.06.2017

Бібліографічні описи / Библиографические описания / Bibliographic descriptions

Тенденції формування системи контролінгу на підприємствах машинобудування України / О. С. Другова // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 113–116. – Бібліогр.: 4 назв. – ISSN 2227-6890.

Тенденции формирования системы контроллинга на предприятиях машиностроения Украины / Е. С. Другова // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 113–116. – Бібліогр.: 4 назв. – ISSN 2227-6890.

Trends in the formation of a controlling system at engineering enterprises of Ukraine / O. S. Druhova // Bulletin of NTU "KhPI". Series: Actual problems of Ukrainian society development. – Kharkiv: NTU "KhPI", 2017. – № 29 (1251). – P. 113–116. – Bibliogr.: 4. – ISSN 2227-6890.

Відомості про автора / Сведения об авторе / About the Author

Другова Олена Сергіївна – кандидат економічних наук, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», старший викладач кафедри Менеджменту ЗЕД та фінансів; тел.: (097) 629–15–48; e-mail: Lena_HS@mail.ru

Другова Елена Сергеевна – кандидат экономических наук, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт», старший преподаватель кафедры менеджмента ВЭД и финансов; тел.: (097) 629–15–48; e-mail: Lena_HS@mail.ru.

Drugova Elena – Candidate of Economical Sciences (Ph. D.), National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Senior Lecturer at the Department Management and Finance FEA, tel.: (097) 629–15–48; e-mail: Lena_HS@mail.ru.

УДК 338.984

М. О. КУБРАК**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ КОНТРОЛІНГУ НА ПРОМИСЛОВОМУ ПІДПРИЄМСТВІ**

У статті проаналізовано й обґрунтовано необхідність застосування в практиці вітчизняних промислових підприємств системи контролінгу і визначено її характерні складові. Розглянуто три основні варіанти оформлення контролінгу в ієрархії підприємства, такі як контролінг без підрозділів, контролінг при створенні спеціального підрозділу і самоконтролінг. Запропоновано методичний інструментарій, який дозволить вчасно коригувати діяльність підприємства в процесі його виробничо-господарської діяльності.

Ключові слова: контролінг, функції та методи управління, підприємство, контролер, управлінське рішення.

В статье проанализирована и обоснована необходимость применения в практике отечественных промышленных предприятий системы контроллинга и определены ее характерные составляющие. Рассмотрены три основных варианта оформления контроллинга в иерархии предприятия, такие как контроллинг без подразделений, контроллинг при создании специального подразделения и самоконтроллинг. Предложен методический инструментарий, который позволит вовремя корректировать деятельность предприятия в процессе его производственно-хозяйственной деятельности.

Ключевые слова: контроллинг, функции и методы управления, предприятие, контроллер, управленческое решение.

The article analyzes and substantiates the necessity of using controlling systems in the practice of domestic industrial enterprises and determines its characteristic components. The role of controlling is shown, which in the crisis conditions acts as the unifying basis of the basic elements of an industrial enterprise and the management of its activities. The possibility of distributing all functions of controlling between existing divisions of the enterprise or the need to create new independent subdivisions. Three main variants of registration of controlling in the hierarchy of the enterprise are considered, such as controlling without divisions, controlling when creating a special unit and self-control. A methodological toolkit is proposed that will allow correcting the activity of the enterprise in time in the process of its production and economic activity.

Keywords: controlling, functions and management methods, enterprise, controller, management solution.

Вступ. В умовах економічної кризи і високої рухливості факторів зовнішнього середовища прийняття управлінських рішень стає більш складним і трудомістким процесом. У зв'язку з цим у керівництва промислових підприємств виникає об'єктивна потреба в адекватної та своєчасної інформації про поточний стан і перспективи діяльності. Тому перед управлінським персоналом постає важливе завдання пошуку й розповсюдження такої системи, яка б відповідала принципам єдності підходів на різних рівнях управління, планування, обліку, калькулювання, оцінки й аналізу, можливості управління витратами на різних стадіях життєвого циклу виробів, органічного поєднання зниження витрат з досягненням високої якості готової продукції. Інструментом, що дозволяє ефективно розробляти й впроваджувати на промисловому підприємстві сучасні підходи до управління, є контролінг.

Аналіз останніх досліджень. У сучасних умовах підвищення складності й динамізму зовнішнього та внутрішнього середовища промислового підприємства трудомісткість забезпечення ефективного функціонування даної системи постійно зростає. У зв'язку з цим важливою домінантою системи менеджменту є контролінг. Основна мета контролінгу в умовах промислового підприємства є похідною від цілей підприємства [1]. Контролінг сприяє досягненню головної вартісної (монетарної) мети підприємства – оптимізації фінансового результату через максимізацію прибутку і цінності капіталу за гарантованої ліквідності. Виходячи з цього, головною метою контролінгу є оптимізація фінансового результату за гарантованої ліквідності [2].

Вивчення сучасних поглядів вітчизняних і зарубіжних економістів щодо завдань контролінгу на промисловому підприємстві свідчить про те, що до сучасних завдань контролінгу належать такі [3; 4; 5; 6; 7]:

– облік витрат: створення системи одержання й

аналізу інформації, вибір, розробка й уніфікація методів обліку та критеріїв для оцінювання діяльності підприємства в цілому й окремих його підрозділів;

– планування витрат: формування системи комплексного планування; розробка методів планування; визначення необхідної для планування інформації, джерел і напрямів її одержання; координування процесів обміну інформацією; перевірка планів щодо повноти й можливості їх реалізації;

– контроль за витратами: розробка методів здійснення контролю, визначення обсягів контролю; визначення величин, які підлягають контролю в тимчасовому та інформаційному розрізах;

– інформаційне забезпечення: розробка структури інформаційної системи; стандартизація інформаційних каналів і носіїв; вибір методів обробки інформації; збір і систематизація даних; забезпечення економічної ефективності функціонування інформаційної системи;

– виявлення відхилень у реалізації планових завдань щодо формування витрат підприємства і розробка рекомендацій для керівництва щодо ліквідації негативних відхилень: порівняння планових і фактичних величин для вимірювання й оцінювання досягнення поставлених цілей; визначення можливих меж відхилень від контрольних величин; аналіз відхилень; інтерпретація причин і розробка рекомендацій щодо зменшення відхилень.

Група авторів ототожнює мету контролінгу з обов'язками менеджера і відносить функціональні обов'язки контролера на загальний управлінський персонал підприємства, не визначаючи необхідності й доцільності зазначеного напрямку для діяльності підприємства. Виходячи з цього, слід зазначити, що головною метою управління витратами – це досягнення максимального ефекту діяльності підприємства за оптимального рівня витрат [11].

Таким чином, головна мета контролінгу – це побудова системи прийняття і реалізації управлінських рішень на основі оцінювання господарської ситуації для забезпечення ефективної діяльності промислового підприємства й отримання оптимального фінансового результату.

Мета статті. Надати обґрунтування необхідності застосування в практиці вітчизняних промислових підприємств системи контролінгу, визначити її характерні складові, відокремити принципи контролінгу та запропонувати методичний інструментарій.

Виклад основного матеріалу. Необхідність впровадження на сучасних промислових підприємствах контролінгу в системі управління підприємством підтверджується такими об'єктивними чинниками, як:

- підвищення нестабільності зовнішнього середовища, яке висуває додаткові вимоги до системи управління підприємством, особливо в розрізі формування його витрат;
- зміщення акценту з контролю за виконанням планових показників формування витрат на аналіз майбутньої величини собівартості продукції;
- збільшення швидкості реакції на зміни зовнішнього середовища, підвищення гнучкості підприємства;

– необхідність безперервного аналізу змін, що впливають на величину витрат, які відбуваються в зовнішньому і внутрішньому середовищах підприємства;

– необхідність продуманої системи дій щодо забезпечення запобігання кризовим ситуаціям;

– ускладнення системи управління підприємством, яка вимагає створення механізму координації всередині системи управління;

– інформаційний бум поряд із нестачею релевантної інформації, що вимагає побудови спеціальної системи інформаційного забезпечення управління витратами підприємства як базового елемента формування фінансового результату підприємства;

– загальнокультурне прагнення до синтезу, інтеграції різних галузей знань і людської діяльності.

Таким чином, контролінг використовує для реалізації економічної сутності сукупності методів тактичного й стратегічного управління: обліку, планування, аналізу й контролю, поєднаних на якісно новому етапі розвитку ринкових відносин у єдину систему, функціонування якої відповідає досягненню певної мети.

На рис. 1. подана структурна схема, що ілюструє роль контролінгу в процесі управління промисловим підприємством.

Рис. 1 – Роль контролінгу в процесі управління промисловим підприємством

Управлінська діяльність охоплює збір інформації, аналіз зібраної інформації і на основі результатів аналізу прийняття управлінських рішень, що також є головним завданням усієї діяльності контролінгу на промислових підприємствах. Процес управління на промисловому підприємстві розглядається як послідовне виконання чотирьох управлінських функцій: планування, організації, мотивації, контролю.

Необхідність формування концепції впливу на якість промислового виробництва через контролінг обумовлена тим, що перехід від «управління станом» на «управління за результатами» вимагає введення в дію механізму управління, здійснюваного при ефективних зворотних зв'язках, заснованих не так на традиційному контролі, а на сукупності контрольних і управлінських функцій. Тому перехід від контролю до контролінгу носить закономірний еволюційний характер і викликаний перш за все необхідністю пошуку шляхів вирішення завдань підвищення ефективності управління в цілому. А ефективність може підвищуватися за рахунок поєднання системи, що відстежує процес виконання поставлених завдань, із здійсненням необхідної корекції на стадії їх виконання з метою поліпшення результату за рахунок позитивних управлінських рішень. З огляду на, що контролінг - це також система управління по цілях, він дозволяє визначити, хто відповідає за той чи інший результат, хто планує і проводить заходи щодо досягнення цілей. Тому через організацію управління шляхом постановки цілей відбувається вихід на вивчення особистісного аспекту, як важливої складової всього процесу управління промислового підприємства, орієнтованого на результат. Контролінг в сучасній економічній теорії і практиці складне синтезоване поняття – це не тільки контроль, але і управління через узгодження цілей. Тому контролінг слід розуміти як підсистему управління діяльністю промислового підприємства, здійснювану на основі дотримання встановлених галузевих положень, стандартів і нормативів, постійного регулювання і моніторингу діяльності на кожному рівні управління (керівництва), що представляє собою загальне поле взаємодії контролінгових систем.

Організаційне закріплення функцій контролінгу в структурі промислового підприємства необхідно здійснювати відповідно до значення завдань контролінгу для підприємства.

Роль контролера в структурі підприємства у величезній мірі залежить від тих завдань, які йому необхідно вирішувати. Для того, щоб розташувати контролінг в структурі промислового підприємства, потрібно зрозуміти, чи можна розподілити основні функції контролінгу між усіма підрозділами або необхідно створювати самостійні відділи (управління, департаменти) контролінгу.

Розглянемо кілька можливих варіантів рішення.

1. Оформлення контролінгу без підрозділів. Можливо кілька варіантів по реалізації такого управлінського рішення. Можна передати функції контролінгу відповідальному підрозділу (відділ обліку), що приймає значну участь в процесі інформаційного

забезпечення на підприємстві. При цьому може виникнути небезпека того, що керівник відділу обліку в недостатній мірі буде займатися виконанням найважливіших завдань контролера. Він не зможе грамотно реалізувати поставлені завдання контролінгу, які мають спрямованість в майбутнє, на цілі підприємства і вузькі місця. З іншого боку, можлива організація контролінгу без створення спеціальних підрозділів шляхом розподілу завдань контролінгу між усіма існуючими підрозділами, які виконують керівні функції. В цьому випадку якщо не буде здійснюватися організований і цілеспрямований обмін інформацією між окремими сферами, то можливо залишиться нереалізованим принцип контролінгу «цілеспрямована підтримка керівництва шляхом координації діяльності структурних підрозділів».

2. Оформлення контролінгу при створенні спеціальних підрозділів. В основному інтеграція контролінгу відбувається шляхом створення самостійного підрозділу, що зазвичай тягне за собою зміну відповідальності і повноважень в інших сферах. У більшості випадків організацію промислових підприємств можна охарактеризувати як паралельне функціонування лінійних і штабних структурних підрозділів. При створенні підрозділу контролінгу потрібно принципово вирішити питання, яке підрозділ виконуватиме завдання, які входять в сферу контролінгу, - штабного рівня або лінійне підрозділ. Для лінійних підрозділів характерно чітке врегулювання компетенцій давати вказівки - нижчестоящі в дисциплінарному плані підкоряються вищим підрозділам. У свою чергу, штабні інстанції не мають права давати вказівки або приймати рішення до лінійним підрозділам. Вони призначені для того, щоб своєю консультативною діяльністю та іншими можливими послугами зменшити навантаження на лінійні підрозділи. Типовими представниками штабних інстанцій можуть бути юридичні відділи або відділи ревізій. Так як контролінг розуміють як спеціальну форму підтримки керівництва, то створення штабного підрозділу контролінгу на промисловому підприємстві, яке буде підпорядковуватися вищому керівникові, вважається ефективним рішенням для закріплення в ієрархії організації способу мислення, яке орієнтоване на кінцевий результат. Чим більше підприємство, тим в меншій мірі завдання контролінгу будуть виконуватися в повному обсязі центральним відділом. Для цього створюються децентралізовані відділи контролінгу в різних сферах діяльності підприємства, які в дисциплінарному відношенні будуть підпорядковані керівнику відповідного спеціального підрозділу.

3. Самоконтролінг. Організація контролінгу як самостійної структурної одиниці на багатьох підприємствах привела до того, що функції контролінгу винесені за рамки завдань керівництва промислового підприємства. Самоконтролінг - це отримання неконтролером тільки послуги контролінгу. В даному підході окремі співробітники або менеджери підприємства візьмуть на себе функцію виконання завдань контролінгу. Для успішної реалізації самоконтролінгу на промисловому підприємстві необхідно вирі-

шити питання, які завдання контролінгу візьме на себе менеджмент підприємства, і яка форма підтримки буде надана в формі контролінгу. Керівним працівникам необхідно пройти відповідне навчання, щоб оволодіти необхідними знаннями з контролінгу. Необхідно створити умови, при яких би менеджери підприємства мали свободу прийняття рішень. Поширення самоконтролінгу на промисловому підприємстві веде до того, що змінюються завдання контролерів. Головна перевага самоконтролінгу полягає в тому, що істотно скорочується час на реагування при виникненні відхилень, так як в цих умовах важливі завдання контролінгу з планування і контролю виконуються носіями управлінських рішень.

При організації на промисловому підприємстві контролінгу особливе значення має правильне встановлення послідовності включення в процес управління взаємопов'язаних елементів системи менеджменту. Важливо при цьому спиратися на організаційні принципи управління, на методичну і нормативно-законодавчу базу. Без створення науково обґрунтованої методичної та інструментальної бази неможливо успішне функціонування системи контролінгу на промисловому підприємстві.

Ефективність методології контролінгу безпосередньо залежить від організації внутрішнього контролю як технічного, так і фінансового, здійснюваного на всіх рівнях управління промисловим підприємством. Тому здійснення контролінгу діяльності підприємства передбачає одночасну дію комплексу контролінгових систем, що ґрунтуються на результатах внутрішнього аудиту за напрямками: фінансового, технічного, збутової та інвестиційної діяльності.

Успіх діяльності в будь-якому напрямі можливий лише за умов виконання важливих вимог, які забезпечують ефективність управлінських рішень, управлінської діяльності й управління в цілому. Найбільше значення в діяльності промислового підприємства, що забезпечує реалізацію поставленої мети, мають принципи. Саме принципи визначають характеристики та зміст процесу управління. Отже, для побудови ефективної системи контролінгу в управлінні витратами необхідно сформувати відповідні принципи.

Підсумовуючи вищезазначене, доцільно відокремити найбільш адаптивні принципи контролінгу управління промислового підприємства:

1) принцип безперервності діяльності, який передбачає забезпечення постійного управління й оптимізацію, одержання й оцінку інформації, необхідної для цього;

2) системний підхід, який передбачає побудову системи планування, обліку, аналізу й контролю на всіх стадіях процесу виробництва й реалізації продукції в сукупності із продукцією й роботою персоналу;

3) принцип своєчасності, який передбачає проведення моніторингу й аналізу чинників зовнішнього та внутрішнього середовища з метою обліку й визначення впливу на рівень витрат підприємства;

4) принцип документування, який передбачає

незалежність підприємства під час визначення порядку ведення обліку, аналізу, контролю і прийняття управлінських рішень;

5) принцип пріоритетності стратегічних цілей, який потребує від контролінгу обґрунтування перспектив підприємства й визначення реальних стратегічних цілей;

6) принцип комплексності, згідно з яким контролінг повинен здійснюватися на кожній наступній стадії виникнення витрат, виходячи з результатів попередньої;

7) принцип гнучкості, який передбачає швидке й чітке реагування служби контролінгу підприємства на зміну умов зовнішнього й внутрішнього середовища підприємства;

8) принцип бюджетування, який передбачає використання контролінгу як інструмента планування, контролю й регулювання, координування діяльності різних підрозділів на промисловому підприємстві.

Об'єктами контролінгу варто визначити:

- ресурси підприємства;
- господарські процеси;
- фінансову діяльність підприємства;
- оцінку ефективності роботи підприємства.

Практичне застосування принципів та інструментів контролінгу сприяє вдосконаленню системи управління і підвищенню економічної стійкості промислового підприємства.

Таким чином, контролінг забезпечує синтетичний, цілісний погляд на діяльність підприємства у минулому, теперішньому та майбутньому, комплексний підхід до виявлення та розв'язання проблем, що постають перед підприємством. Його запровадження дає змогу сформувати механізм управління діяльністю промислового підприємства, що орієнтується на отримання прибутку та досягнення поставлених цілей щодо позиції на ринку.

Висновок. Дослідження довели, що без використання інструментарію контролінгу промисловими підприємствами сьогодні дуже важко витримувати конкуренцію з тими підприємствами і компаніями, які його успішно застосовують. Контролінг здатний оптимізувати модель управління промисловими підприємствами з урахуванням їх специфіки.

Результатом впровадження системи контролінгу в управлінні промисловим підприємством є:

- створення формалізованих інформаційних потоків (документообігу), що дає можливість оперативно фіксувати поточний стан виконання тих або інших показників діяльності підприємства;
- можливість спланувати поточну діяльність підприємства на основі аналізу витрат і спрогнозувати результати, змодельовати майбутній стан підприємства;
- забезпечення поточного контролю й аналізу результатів фінансово-господарської діяльності підприємства;
- автоматизація функцій обліку, контролю, аналізу витрат і планування діяльності підприємства.

На основі вищевикладеного можна стверджувати, що неможливо визначити місце економічного процесу без визначення кінцевої мети, функцій і

принципів контролінгу. Проаналізований і запропонований методичний інструментарій дозволить вчасно коригувати діяльність промислового підприємства в процесі його виробничо-господарської діяльності.

Список літератури: 1. Хан Д. Планирование и контроль (Пик): концепция контроллинга / Под ред. А. А. Турчака; Пер. с нем. – М.: Финансы и статистика, 1997. – 800 с. 2. Стефанюк І. Б. Поняття, сутність і причини виникнення контролінгу // *Фінанси України*. – 2005. – № 2. – С. 146–153. 3. Анискин Ю. П., Павлова А. М. Планирование и контроллинг: Учеб. по спец. «Менеджмент организации». – М.: Омега-Л, 2003. – 278 с. 4. Карминский А. М. Контроллинг в бизнесе. Методологические и практические основы построения контроллинга в организациях / А. М. Карминский, Н. И. Оленев, А. Г. Примаков, С. Г. Фалько. – 2-е изд. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 251 с. 5. Федулова Л. І. Менеджмент організацій: Підручник для вузів / Л. І. Федулова, І. В. Сокирник, В. В. Стадник, М. А. Йохна. – К.: Либідь, 2003. – 446 с. 6. Осовськ Г. В., Осовський О. А. Менеджмент організацій: Навч. посібник. – Київ: Кондор, 2005. – 860 с. 7. Фалько С. Г. Контроллинг для руководителей и специалистов. М., 2008. – 272 с. 8. Карминский А. М. Контроллинг: учебник. – М., 2013. – 336 с. 9. Данилочкина Н. Г. Контроллинг как инструмент управления предприятием / под ред. Н. Г. Данилочкиной. – М., 2003. 10. Дайле А. Практика контроллинга. – М., 2001. 11. Другова О. С. Генезис понятия «контролинг» / О. С. Другова // *Научный журнал «Причерноморские экономические студии»*. – Одесса: Видавничий дім «Гельветика», 2016. – № 9. – С. 69–72.

References (transliterated): 1. Han D. *Planirovanie i kontrol' (PiK): koncepcija kontrollinga* [Planning and control (P&K): the concept of controlling]. Ed. by A. A. Turchak. Moscow, Finansy i statistika, 1997. 800 p. 2. Stefanjuk I. B. *Ponjattja, sutnist' i prichini viniknennja kontrolingu* [Concept, the essence and reasons for the emergence of controlling]. *Finansi Ukraini* [Finance of Ukraine]. 2005, no. 2, pp. 146–153. 3. Aniskin Ju. P., Pavlova A. M. *Planirovanie i kontrolling: Ucheb. po spec. «Menedzhment organizacii»* [Planning and controlling: A textbook on the specialty "Management of an organization"]. Moscow, Omega-L, 2003. 278 p. 4. Karminskij A. M., Olenov N. I., Primak A. G., Fal'ko S. G. *Kontrolling v biznese. Metodologicheskie i prakticheskie osnovy postroenija kontrolinga v organizacijah* [Controlling in business. Methodological and practical principles of controlling in organizations]. Moscow, Finansy i statistika, 2003. 251 p. 5. Fedulova L. I., Sokirnik I. V., Stadnik V. V., Johna M. A. *Menedzhment organizacij: Podruchnik dlja vuziv* [Management of organizations: Textbook for universities]. Kyiv, Libid', 2003. 446 p. 6. Osovs'ka G. V., Osovs'kij O. A. *Menedzhment organizacij: Navch. Posibnik* [Management of organizations: Teach. manual]. – Kyiv, Kondor, 2005. 860 p. 7. Fal'ko S. G. *Kontrolling dlja rukovoditelej i specialistov* [Controlling for managers and specialists]. Moscow, 2008. 272 p. 8. Karminskij A. M. *Kontrolling: uchebnik* [Controlling: a textbook]. Moscow, 2013. 336 p. 9. Danilochkina N. G. *Kontrolling kak instrument upravlenija predpriatijem* [Controlling as an enterprise management tool]. Moscow, 2003. 10. Dajle A. *Praktika kontrollinga* [Practice of controlling]. Moscow, 2001. 11. Drugova O. S. *Genезis ponjattja «kontrolling»* [The genesis of the concept of "controlling"]. *Naukovij zhurnal «Prichornomors'ki ekonomichni studii»* [Scientific journal "Black Sea Economic Studies"]. Odesa, Vidavnicij dim «Gel'vetika», 2016, no. 9, pp. 69–72.

Надійшла (received) 20.06.2017

Бібліографічні описи / Библиографические описания / Bibliographic descriptions

Особливості формування системи контролінгу на промисловому підприємстві / М. О. Кубрак // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 117–121. – Бібліогр.: 11 назв. – ISSN 2227-6890.

Особенности формирования системы контроллинга на промышленном предприятии / М. О. Кубрак // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХПІ», 2017. – № 29 (1251). – С. 117–121. – Бібліогр.: 11 назв. – ISSN 2227-6890.

Features of the formation of a controlling system in an industrial enterprise / M. O. Kubrak // Bulletin of NTU «KhPI». Series: Actual problems of Ukrainian society development. – Kharkiv: NTU «KhPI», 2017. – № 29 (1251). – P. 117–121. – Bibliogr.: 11. – ISSN 2227-6890.

Відомості про авторів / Сведения об авторах / About the Authors

Кубрак Марина Олегівна – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», асистент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності та фінансів; тел. (097) 737-09-31; e-mail: marrak1984@gmail.com.

Кубрак Марина Олеговна – Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт», ассистент кафедры менеджмента внешнеэкономической деятельности и финансов; тел. (097) 737-09-31; e-mail: marrak1984@gmail.com.

Kubrak Marina – National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", assistant of the Department of Management of Foreign Economic Activity and Finance; tel (097) 737-09-31; e-mail: marrak1984@gmail.com.

НАШІ ВІТАННЯ

8 квітня цього року відзначила свій ювілей завідувача кафедрою етики, естетики та історії культури Олена Олександрівна Петутіна.

У 1979 році після закінчення історичного факультету ХДУ ім. М. Горького Олена Олександрівна почала працювати в Харківському політехнічному інституті. 1989 року вона успішно захистила кандидатську дисертацію, а в 1993 році О. О. Петутиній було присвоєно вчене звання доцента кафедри етики, естетики та історії культури ХПІ. З 2005 р. Олена Олександрівна очолює кафедру етики, естетики та історії культури та є членом Вченої ради НТУ «ХПІ». 7 років вона виконувала обов'язки вченого секретаря ради кафедр суспільно-гуманітарних наук Упродовж багатьох років Олена Олександрівна здійснювала керівництво науково-дослідною роботою соціологічної лабораторії та очолювала методичну комісію кафедри. У 2016 році Вчена рада НТУ «ХПІ» присвоїла їй звання професора.

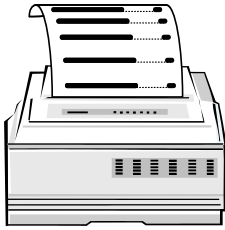
Широке коло наукових інтересів Олени Олександрівни свідчить про високий професіоналізм. Сьогодні вона веде заняття з усіх навчальних дисциплін, які читаються на кафедрі, її лекції і семінари відрізняються високим науково-теоретичним рівнем, відповідають сучасним методичним вимогам, наповнені актуальним змістом. Має понад 120 наукових і навчально-методичних публікацій. Постійну увагу О. О. Петутіна приділяє організаційно-методичній роботі, керує науково-методичним

семінаром кафедри, допомагає студентам, сприяє формуванню у них високої моральної та естетичної культури, навичок роботи з культурологічними та філософськими текстами. О. О. Петутіна є керівником педагогічної практики студентів культурологічного факультету ХДАК і філософського факультету ХНУ ім. В. Н. Каразіна.

Олена Олександрівна користується заслуженим авторитетом серед колег і студентів. Вона вже своїм виглядом демонструє стриманість та шляхетність. Протягом завідування кафедрою їй вдалося втримати та продовжити гідний розвиток підрозділу та його викладачів. Про це свідчать майже щорічні видання підручників та посібників, які стали результатом колективної праці, але з ініціативи та під керівництвом завідувачої кафедрою.

Наші щирі вітання Олені Олександрівні з Днем народження! Не проста робота – бути керівником, відповідати за порядок, злагодженість дій колективу, спільну працю. Завідувача кафедрою – це і проектний менеджер, і психолог, і дипломат. Дякуємо за створення на кафедрі етики, естетики та історії культури доброзичливої, дружньої атмосфери, в якій легко долаються будь-які поставлені робочі завдання. Бажаємо здоров'я, творчої наснаги і гарного настрою!

З повагою і любов'ю, колектив кафедри етики, естетики та історії культури і факультету соціально-гуманітарних технологій.

ЗМІСТ

ЛІТОПИС: ДАТИ, ПОДІЇ, ОСОБИСТОСТІ	3
ПРАВО. ДЕРЖАВА. ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО	5
<i>Кузьменко О. В.</i> Система покарання для неповнолітніх злочинців як проблема науки і правозастосовної практики	5
<i>Муренко Е. Л.</i> Философы древности и средневековья о демократии	11
<i>Лисенко І. В., Лисенко А. М.</i> Правова культура студентської молоді в умовах становлення громадянського суспільства	16
<i>Перевалова Л. В., Окладна М. Г.</i> Україна у геополітичних проектах першої третини ХХ століття	20
СОЦІОЛОГІЧНІ ТА ПОЛІТОЛОГІЧНІ ВИМІРИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	27
<i>Голованов Б. Д.</i> Идеология и её альтернативы в пространстве политической коммуникации	27
<i>Бурега В. В., Скок Н. С.</i> Професійне самовизначення у вимірі соціально-адекватного управління	31
<i>Бірюкова М. В.</i> Особливості функціонування сучасного студентського самоврядування в Україні та країнах Європи	36
ДУХОВНА КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	42
<i>Маліков В. В.</i> Креативний простір молодих учених у сучасній культурній політиці України	42
ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ ТА ОСВІТИ МОЛОДІ	46
<i>Зуб А. В.</i> Концепція стратегії розвитку інформаційної безпеки учнівської молоді в Україні	46
<i>Горлов А. С.</i> Физическая подготовка военнослужащих Украины и перспективы ее развития в контексте евроинтеграции	51
<i>Борейко Н. Ю., Азаренкова Л. Л.</i> Дослідницька компетентність студентів спеціальності фізична культура і спорт	56
ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ НАУКИ І ТЕХНІКИ	60
<i>Aleksandrova O. S.</i> Sufism influence on Western culture and philosophy	60
<i>Владленова І. В.</i> Досвід Польщі з популяризації науки: Науковий центр Коперника у Варшаві	65
<i>Городыская О. Н.</i> Свобода как форма бытия в современном мире	69
<i>Бардин А. Н.</i> Синтетическое суждение в позитивистской традиции	74
<i>Borakovska M. O.</i> Superwoman as a transitional link in the understanding of corporality (Reflections on the discourse of modernity and postmodernity)	78
<i>Шанідзе Н. О.</i> Витоки та історичний розвиток пенітенціарної ідеї в системі філософського знання	82
ІНТЕГРАЦІЯ ФІЛОЛОГІЇ І ТЕХНІЧНИХ НАУК	86
<i>Бабкова Н. В., Колодна Л. М.</i> Автоматизоване вилучення рекламних текстів з контенту	86
<i>Угольникова Н. С., Чухненко М. В.</i> Особливості класифікації творів масової літератури	91
ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ	98
<i>Краснокутська Н. С.</i> Корпоративна соціальна відповідальність як принцип свідомого капіталізму	98
<i>Прохоренко О. В.</i> Морфологічний аналіз поняття «аутсорсинг»	103
<i>Міщенко В. А., Шапран Є. М., Кубрак М. О., Миндра К. Г.</i> Вдосконалення механізму антикризового управління на машинобудівних підприємствах	108
<i>Другова О. С.</i> Тенденції формування системи контролінгу на підприємствах машинобудування України	113
<i>Кубрак М. О.</i> Особливості формування системи контролінгу на промисловому підприємстві	117
НАШІ ВІТАННЯ	122

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ВІСНИК
НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ХПІ»

Збірник наукових праць

Серія
«АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ
УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА»

№ 29 (1251) 2017

Науковий редактор д-р. техн. наук, проф. А. В. Кіпенський
Підготовка оригінал-макету В. В. Маліков

Відповідальний за випуск канд. техн. наук І. Б. Обухова

АДРЕСА РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ: 61024, Харків, вул. Пушкінська, 79/2,
НТУ «ХПІ», факультет соціально-гуманітарних технологій
Тел.: (057) 7076481, 7076396, E-mail: ip_dekanat@ukr.net

Обл. вид. № 25-17

Підп. до друку 30.08.2017 р. Формат 60×84 1/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура Таймс. Ум. друк. арк. 14,42.
Наклад 300 прим. Зам. № ГЛ00-002945. Ціна договірна.

Видавничий центр НТУ «ХПІ». Свідоцтво про державну реєстрацію
суб'єкта видавничої справи ДК № 3657 від 24.12.2009 р.
61002, Харків, вул. Фрунзе, 21

Віддруковано в ТОВ «Друкарня Мадрид»
61024, м. Харків, вул. Максиміліанівська, 11, тел. (057) 756-53-25
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи Серія ДК № 4399 від 27.08.2012 р.
www.madrid.in.ua e-mail: info@madrid.in.ua